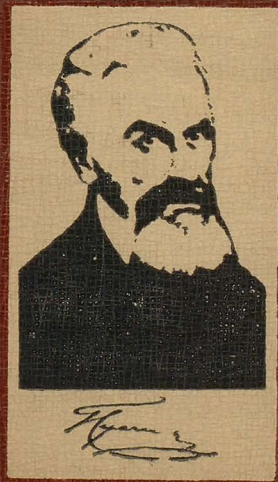

VALERIU NIȚU

TRAIAN VEDINAȘ

TIMOTEI CIPARIU

ARHETIPURI ALE PERMANENȚEI
ROMÂNEȘTI

VALERIU NIȚU

TRAIAN VEDINAȘ

TIMOTEI CIPARIU
ABHETIPURI ALE PERMANENȚEI ROMANEȘTI

coperta de SILVIA VEDINAȘ

REDACTOR: ADRIAN GRĂNESCU. TEHNOREDACTOR: CONSTANTIN RUSU

**APĂRUT: 1988. BUN DE TIPAR: 23.02.1988. COMANDA NR.: 2898. COLI DE
TIPAR: 16. HÎRTIE: VELINĂ 70 G/MP. FORMAT: 61×86/16.**

**TIPARUL EXECUTAT SUB COMANDA NR. 573 LA ÎNTREPRINDEREA POLI-
GRAFĂ CLUJ, MUNICIPIUL CLUJ-NAPOCA, B-DUL LENIN NR. 146.
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA**

VALERIU NIȚU

TRAIAN VEDINAȘ

**TIMOTEI CIPARIU
ARHETIPURI ALE
PERMANENȚEI ROMÂNEȘTI**

**EDITURA DACIA
CLUJ-NAPOCA 1988**

„Popoare și iarăși popoare au pierit, lumi întregi s-au risipit de când viața latină se păstrează în adăposturile din Carpați“.

**Mihai Eminescu, „Timpul“,
16 aprilie, 1878**

S U M A R

<i>Cuvînt preliminar</i>	7
I. PREFIGURĂRI ȘI RĂSFRINGERI	
Profiluri în epocă	10
Inceputuri la „Foaie pentru minte, inimă și literatură”	25
„Organul luminărei”	35
Sub auspiciile „Astrei”	42
„Archivu pentru filologia și istoria”	47
La fondarea Academiei Române	53
II. ROMANITATE ȘI „CONTINUITATE NEÎNTRERUPTĂ”	
Între istorie și filologie	58
Istorie politică și „politica istoriei”	62
„Fîntînile” istoriei românilor	70
Romanizarea dacilor	77
Romanitatea românilor	81
Romani și români în nordul și sudul Dunării	93
Geografia dacică — vatră a permanenței românești	106
Continuitate în „mileniul barbar”	110
Torna, torna, fratre	117
Permanența formelor originare	120
De la Gelu Valahul la Horea împăratul	128
„Vîrste” lingvistice și epoci istorice	135
Prefigurări în filosofia istoriei și a limbii	140
Între Bălcescu și Hasdeu	143
„Tradiție enciclopedică” și „umanism romantic”	152
III. SPRE UNITATEA CULTURII ROMÂNEȘTI	
Filologia și istoria în social	164
Un program politic unitar	168
Limbă și națiune	174
O limbă, un neam, o cultură	178
Unitatea limbii românești între ortografie și forme gramaticale	185
De la istoria limbii la istoria literaturii	197
Toate cărțile românești	203
Poezia românească de pretutindeni	206

Innoirea limbii	216
Innoirea literaturii	222
Cartea — o poartă în universalitate	226
Cipariu și Măiorescu	230
Arhetipuri ale permanenței	239
Bibliografie selectivă	247
Summary	251
Indice de nume	253

CUVÎNT PRELIMINAR

Valorificarea operei cipariene nu a cunoscut aceleași împliniri precum aceea a lui I. Heliade Rădulescu, Bălcescu, Bărnuțiu, Șaguna și George Barițiu. Opera acestora a beneficiat cel puțin de o interpretare monografică, dacă nu de mai multe.

E drept că în 1905, la centenarul nașterii cărturarului, se tipărea o broșură: *Viața și activitatea lui Timotei Cipariu* de dr. Ion Rațiu, dar puținele ei pagini și tratarea strict factologică nu au fost pe măsura sensurilor și valorilor din opera autorului *Principiilor de limbă și de scriptură*. Consemnările lui Rațiu nici măcar nu veneau să acopere entuziastele versuri ale lui George Coșbuc („Trei scînduri și-o movilă de glie nu pot s-ascundă / Pe-un om iubit de-o lume, pe-un om de fapte mari! / Un neam întreg ce plînge, stă gata să răspundă / Că-n veci va recunoaște, c-o inimă profundă / Pe marele Cipariu!“), scrise în septembrie 1877 și tipărite în „Tribuna“ sibiană.

Fără să se constituie în ceva mai amplu, despre Cipariu și opera lui s-a scris totuși mult, cum se poate observa și în bibliografia lucrării noastre, dar Cartea pe care „marele Cipariu“ o merita nu s-a cristalizat, deși eforturile n-au lipsit. Truda de-o viață a lui Ștefan Manciulea, și chiar aceea a altor cercetători ai operei cipariene, reprezintă atât năzuința cât și imperativul spre o sinteză monografică, pe măsura celui care încă în timpul vieții a fost numit „părintele filologiei române“.¹

Absența unei cărți „întregi“ despre opera lui Timotei Cipariu, implică cel puțin două motive. Unul „sociologic“ legat de soarta „latiniștilor“ în perioada maioreșciană și postmaioreșciană a culturii românești. Dezavuarea scrierii latiniste prin argumente gramaticale și logice de către Titu Maiorescu nu a permis distincții imediate în energicul curent cultural ardelean,

¹ Iosif Vulcan, *Trei zile la Blaș*, în *Schițe de călătorie*, Editura Sport-Turism, București, 1982, p. 138.

în cadrul căruia Cipariu nu a fost un intransigent asemeni lui Laurian și Massim, autorii dicționarului „latinizant“ al limbii române. Poziția cipariană a fost mai înlăuntrul limbii românești, întemeiată fiind mai întâi pe limba veche românească și numai în plan secundar pe corespondențele cu latina, pe care cărturarul din Blaj nu le-a condus spre extremități. Adevărul acesta a fost înțeles relativ târziu, de câțiva filologi, dar faptul n-a străbătut în conștiința publică și culturală, pînă și astăzi opera filologică cipariană fiind pusă sub semnul „intransigenței latiniste“.²

Al doilea motiv ține de „monumentalitatea“ operei cipariene, întrucît „părintele filologiei române“, Timotei Cipariu, n-a fost numai un filolog, ci a fost un cărturar în sensul umanist al cuvîntului, în linia lui Cantemir și Hasdeu. A practicat cercetarea istorică în sensul modern al cuvîntului, iar textele lui filosofice, originale și tălmăciri, îi dezvăluie vocația certă a filosofării. Poezia și proza memorialistică pe care le-a scris îl așază echitabil alături de contemporanii săi din „cîmpul“ literaturii românești, în momentul afirmării spiritului ei modern. Apoi el a fost cel dintîi orientalist în cultura românească, și nu unul oarecare, mai ales că în anii senectuții a și scris în limba arabă.

Așadar dimensiunile concrete ale operei cipariene reclamă în chip necesar perspectiva interdisciplinară, pe care lucrarea de față a pus-o în joc, fără pretenția epuizării tuturor sensurilor operei cipariene. În cea dintîi parte („prefigurări și răsfrîngerii“) ne-a preocupat o situație în epocă a cărturarului însoțită de o firească biografie intelectuală și publică, bogată, și în consens cu aceea a contemporanilor săi.

Partea a doua (romanitate și „continuitate neîntreruptă“) dezvăluie, între filologie și istorie, sensurile acestor două „arhetipuri“. Din romanitate și continuitate am dezvoltat cel de-al treilea (arhetip): unitatea românească, pe care partea a treia a lucrării (spre unitatea culturii românești) o argumentează prin diversitatea operei cipariene și prin năzuința ei spre nou, prezentă chiar și în latinismul ciparian.

² Luisa Valmarin, *Latinitatea românilor ca armă politică de la Școala Ardeleană pînă azi*, în „Tribuna“, XXXI, nr. 38, 1987, p. 10.

I. PREFIGURĂRI ȘI RĂSFRÎNGERI

PROFILURI ÎN EPOCĂ

Opera filologică și istorică a lui Timotei Cipariu a fost concepută și împlinită pe o perioadă de aproape patru decenii, cuprinsă cronologic între *Ecstract de ortografie cu litere latine* (1838) și încheierea celui de al doilea volum din *Gramatica limbii române* (1877). Anii aceștia au însumat și pentru cultura românească momente importante de afirmare a modernității sale, înlăuntrul căreia filologia și istoria s-au constituit plenar, preocupările legate de aceste două discipline fiind dominante în epocă, întrucît nu sînt cultivate numai de specialiști, ci de aproape toți scriitorii români ai momentului din Țara Românească, Moldova și Transilvania, reafirmînd alături de alte forme și modalități ale spiritului, unitatea culturii românești.

Încă în anii premergători revoluției pașoptiste, cultura românească trece prin cîteva momente decisive. Mai întîi e vorba de apariția și dezvoltarea învățămîntului în limba română, prin Gheorghe Lazăr la București și Gheorghe Asachi la Iași. Un învățămînt în limba românilor a prins rădăcini și la Blaj, puțin mai tîrziu decît în centrele culturale de peste munți, printre inițiatorii acestuia numărîndu-se și Timotei Cipariu. În acest sens e important să menționăm faptul că el a fost acela care i-a pus în mîină lui Bărnuțiu „elementele“ de filosofie ale lui Krug, pentru a începe predarea filosofiei în românește la Blaj, preocupare fundamentală ce o va continua după revoluție la Iași.

Afirmarea unui învățămînt în limbă națională a fost un fenomen complex, politic și cultural, făcînd posibilă încă în prima jumătate a veacului al XIX-lea prezența unui spirit novator, întreținut de personalități de excepție a căror formare s-a întîmplat în chiar menționatele școli, pe care tocmai unul din cei mai străluciți ucenici ai lui Gheorghe Lazăr le va elogia, întrucît „s-a făcut Filosofia rodul cerului în limba Rumânească; se învață Legile și dreptatea în limba Rumânească; se-învață Matematica, Geografia și Istoria în limba

Rumânească; este catedră în Școală în care se cercetează și se-mvătă limba rumânească¹.

Rostul național al educației prin școli bine așezate va fi invocat și de Timotei Cipariu, cu un prilej sărbătoresc — împlinirea a o sută de ani de la fondarea școlilor blăjene —, când el aduce în fața tinerimii din Blaj pe corifeii Școlii Ardelene, Micu, Șincai și Maior, într-un discurs însuflețitor pentru nație și cultură, în centrul căreia se află Școala, dascălii și învățăceii, și „secerișul bogat“ al învățaturii, pildă luminoasă „pre cerul literaturii românești“².

Toți reprezentanții generației pașoptiste din cele trei provincii românești și-au agonisit învățătura de bază fie la Sf. Sava, la București, fie în școala asachiană de la Iași, iar ardelenii Cipariu, Bărnuțiu și Barițiu la Blaj, opera lor în faptă și idee manifestată în jurul idealului „deșteptării naționale“ apropiindu-i într-atât încît, deși în „țări“ diferite, propagă valori și năzuințe, ce se topesc uneori pînă la identitate, adevăr ce face să înțelegem momentul pașoptist al culturii românești, dincolo de anumite diferențieri, deplin unitar, cu reverberații spre luptele de emancipare socială și națională, ce au avut în cărturarii tribuni, adevărați animatori ai norodului, iar în scrierile lor cele dintîi împliniri moderne ale literelor românești.

Alături de școlile din Blaj, București și Iași, care, datorită specificului lor și vehiculării unor „cunoștințe“ de dimensiune europeană, au fost adevărate focare ale emancipării naționale, cultura românească a deceniilor prepașoptiste mai înregistrează un fenomen modern: apariția presei, care nu numai că a dat un nou orizont scrisului, dar a adus o veritabilă schimbare a mentalității publice românești, modificînd, în linia socializării literaturii, relația dintre operă și cititor. Datorită presei aceasta dobîndește o maximă deschidere aducînd în preajma scrisului o categorie mai largă de cititori, din toate păturile și clasele sociale, fapt ce poate fi socotit un adevărat salt calitativ în difuzarea literaturii, ce nu mai este doar privilegiul cărții — scumpe și rare — ci al unui nou tip de vehicol cu un limbaj specific, dinamic și practic pentru rosturile sociale, de emancipare națională prin litera scrisă. Ceea ce a însemnat tiparul pentru scriere, a însemnat presa, nu numai la noi, ci și aiurea, pentru public, producînd o ade-

¹ Ion Heliade Rădulescu, *Gramatica românească*, Editura Eminescu, București, 1980, p. 47.

² Timotei Cipariu, *Discursuri*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1984, p. 22.

vărată „revoluție“ în conștiințe, prin potențarea la maximum a informației culturale ce devine prin presă un bun public, o valoare mult mai accesibilă decît cea difuzată numai prin cărți.

Noua instituție culturală — presa românească — are cel puțin două aspecte distincte, chiar înainte de 1848. Mai întîi e vorba de apariția propriu-zisă a presei prin „Curierul românesc“ (1829) la București și „Albina românească“ (1829) la Iași, cu un deceniu mai tîrziu a „Gazetei de Transilvania“ și a „Foi pentru minte, inimă și literatură“ (1838) la Brașov. Toate aceste publicații, și altele care vor urma, foloseau vechiul alfabet chirilic și acesta e aspectul ce le leagă de tradiția scrierii românești impusă de cartea veche și de universul ei cultural religios în dependență de cartea, literatura și scrierea slavonă. Ideile despre o nouă scriere sînt repede asumate, în toate aceste publicații, și aceasta nu putea fi decît cu litere latine, pentru a sublinia și prin grafie descendența latină și romană a românilor. Acest al doilea aspect începu să fie dominant, și Cipariu a fost cel care a oferit publicului românesc, prin „Organul luminării“ (1847), o revistă politică și culturală scrisă în întregime cu litere latinești.

Disputele și chiar încercările, cum a fost aceea a lui Cipariu, de a scrie și de a oferi modele pentru scrierea cu litere latine n-au dus la unanimitate, ci dimpotrivă viața presei românești va avea prin aceste dispute și încercări, în jurul scrierii, un mobil dinamic și polemic ce va marca peste decenii și apariția „Convorbirilor literare“ (1867) ce vor impune adaptarea treptată și tîrzie a sistemului maiorescian. Este semnificativ că mentorul junimist n-a avut idei străine gândirii lui Cipariu, deși atunci cînd Maiorescu s-a pronunțat *Contra școlii Bărnuțiu* a atins cu judecata sa și viziunea moderată cipariană, pe care chiar avîntul polemic din presă, a trecut-o, și în ceea ce ea avea echilibrat cu privire la unitatea literaturii românești, într-o uitare lungă și nedreaptă. Sintezele teoretice asupra secolului al nouăsprezecelea în cultura românească au așezat concepția lui Cipariu în tabăra dezavuată a latiniștilor, de care acesta însă s-a desprins ori de cîte ori a avut prilejul, el fiind, în viziune dacă nu în mijloace, în apropierea „direcției“ maioresciene, căreia, și faptul îl vom dovedi la momentul oportun, i-a fost un inevitabil și veritabil precursor.

Revenind la începuturile presei românești, începuturi care au avut în scrierea cu litere latinești un adevărat „nod gordian“, constatăm că acest moment i-a implicat pe toți scriitorii

vremii, cu individualități și temperamente specifice, cu formații intelectuale diferite, toate acestea ducând la o diversitate a concepțiilor despre scriere, ce au avut însă, indiferent de poziția lor, în literele latinești, și cale și țel, ele însemnând pentru toți sens și semn grafic al continuității românești. Asupra acesteia se vor pronunța cu toții într-o măsură mai mică sau mai mare, totdeauna cu năzuință însă spre unitatea scrierii românești a cărei teoretizare i-a aparținut, în cel mai mare grad lui Cipariu, iar clarificarea deplină lui Titu Maiorescu, „nepot“ și la propriu și la figurat al cărturarului din Blaj.

Prin aspirații și preocupări intelectuale, iată-i deci pe I. Heliade Rădulescu și Alecsandri, Alecu Russo și Baritiu, Bărnăuțiu și Bălcescu, Timotei Cipariu și toți ceilalți contemporani ai săi, uniți, cum va spune poetul „în cuget și-n simțiri“, presa — numită „un laborator al conștiinței naționale“³ — constituindu-se într-un ferment al acestei unități, într-un dialog cultural interromânesc ce nu mai ținea cont de arbitrarie despărțiri politice. Un fapt sociologic și statistic, numărul abonaților și repartizarea lor în spațiul românesc pentru „Organul luminărei“, vine să confirme această importantă stare de lucruri pentru afirmarea unității culturale românești și printr-o modalitate modernă, cum era și a rămas presa. La începutul anului 1848, săptămânalul blăjean al lui Timotei Cipariu avea 308 abonați, între care, alături de redacțiile publicațiilor „Albina românească“ și „Curierul românesc“, mai figurează dascăli, preoți, proprietari din întreaga Transilvanie, dar și din Botoșani, Buzău, Craiova, Pesta, Viena, Buda, Lugoj, Birlad, București, Carloviț, Rodna, Iași, Sibiu; printre acești numeroși intelectuali ai vremii, al căror nume nu l-am evocat, publicația cipariană îi avea cititori pe Cezar Bolliac, A. Florian, C. Hurmuzachi, C. Negruzzi, Il. Pușcariu, A. Șaguna, I. Văcărescu, Samuil Vulcan și bineînțeles pe I. Heliade-Rădulescu, cu toții animați de propășire culturală și deșteptare națională, de un ideal al unității românești, sugerat și de prezența în „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, a unei variante din *Hora Unirii*, pe care Alecsandri o semnează cu însuși numele generic al acestei unități: „Un român“.⁴

³ Ion Breazu, *Literatura Transilvaniei*, Casa Școalelor, București, 1944.

⁴ Cf. Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1982, p. 483.

Idealul unității naționale pulsa în fapte și conștiințe, de aceea în momentul revoluționar pașoptist idealul acesta se va rosti concret și vizionar. Moldovenii, în *Prințiipiile noastre pentru reformarea patriei*, afirmă pe lângă principiile pașoptismului european — „libertate, egalitate și frățietate“ — și nevoia adâncă pe care ei o numesc „unirea Moldovei și a Valahiei într-un singur stat neatîrnat românesc“.⁵ Și în Țara Românească s-a rostit același ideal: „Uniți-vă cu noi frați de dincolo de Milcov, peste undele lui vă întindem brațele“.⁶ Bărnuțiu în Transilvania aduce lângă idealurile pașoptiste: libertate, egalitate și frățietate și pe cel de „naționalitate“ exprimat cu tărie pentru neamul românesc de aici, care în fața hotărîrii dietei koshutiste de a impune anexarea Transilvaniei la Ungaria, s-a adunat pe Cîmpul Libertății și a rostit unanim: „Vrem să ne unim cu țara“, dezvăluind sensul real al luptelor de emancipare socială și națională a românilor din imperiul habsburgic.

Timotei Cipariu a fost și el alături de aceste evenimente, mai întii prin programul politic pe care sub titlul *Ce e de lucrat* îl difuzează prin „Organul luminărei“ — asupra profilului acestei publicații vom reveni —, ideile afirmate avînd corespondențe cu anumite puncte din „petiția“ votată pe Cîmpia Libertății, semn că și Cipariu a colaborat la realizarea aceluia memorabil document, adevărat testament pentru luptele ulterioare ale românilor întru libertate națională și eliberare socială. În desfășurarea acelor evenimente pline de patos și revoltă, nu trebuie să uităm a sublinia faptul că Timotei Cipariu, cărturarul prin excelență al aceluia moment, a găsit căi de comunicare fertilă cu neamul său, cum a fost efemera publicație „Învățătorul poporului“, prin care poporul a fost învățat despre toate „țările“ românești și românii de pretutindeni, despre vechea Dacie și despre adevărul că inima acesteia se numește Ardeal: „Românul e un popor mare și întins. În Ardeal suntem două părți români și una unguri, secui și alții. Numărul românilor e ca 15 sute de mii... În Banat și Țara Ungurească încă suntem atîția. În Moldova, Basarabia și Bucovina mai o dată și jumătate atîția cît suntem în Ardeal. În Țara Românească sunt de două ori atîția români cîți în Ardeal. Și aceștia numai dincoace de Dunăre,

⁵ Ibidem, p. 508.

⁶ Ibidem, p. 548.

unde mai de mult era numai o țară, ce se chema Dacia veche. Ardealul e inima Daciei...⁷

Începînd a se contura înainte de 1848 opera cipariană a circumscris aceste sensuri și a participat la principalele izbînzî culturale instituționalizate ale românilor: Astra (1861), Societatea Academică Română (1869). Tot ceea ce a realizat cărturarul din Blaj s-a întretăiat cu faptele de cultură ale contemporanilor săi, de la Ion Heliade-Rădulescu pînă la Titu Maiorescu, altfel spus, de la nașterea modernității culturii scrise românești pînă la afirmarea ei deplină.

Istoria culturii românești a păstrat pentru Cipariu, în cele mai multe interpretări, chipul filologului erudit, cărturarul primind încă din timpul vieții generoase elogii, dar și critici ce-l vizau și pe el și pe latiniști. Aceste atitudini critice l-au condus pe Ovid Densusianu, să-l treacă în *Literatura română modernă*, publicată la începutul veacului, în rîndul reprezentanților „școlii latiniste”.⁸ Astfel, opera lui a fost asimilată latinismului exagerat al lui Laurian și Massim. Viziunea stabilită atunci trecea puțin peste ponderatul termen maiorescian „școala etimologică”, și în acest chip s-a păstrat în cele mai multe cercetări, ba chiar s-a scris nu demult, după judecata populară „oi albe” — „oi negre”, despre două direcții — „latinism” și „dacism”⁹ — în filologia și lingvistica românească din veacul al XIX-lea, fără să se țină cont că Cipariu însuși a integrat, în concepția sa despre continuitate și unitate românească, civilizația dacică.

Alte cercetări însă au fost mai aproape de adevăr, cînd au apreciat existența unei tendințe „italienizante”, a alteia „latinizante”, pentru aceeași epocă a filologiei românești, concepția cipariană așezînd-o sub semnul „emfatizării” lexicului românesc „arhaic”, precizîndu-se faptul că Cipariu năzuia spre o „limbă literară” „artificial izolată de limba comună”.¹⁰

La aceste trei tendințe specifice veacului al XIX-lea s-ar mai putea adăuga concepția diverșilor adepți ai principiului fonetic, cu o înclinație „populară” și arhaică la scriitorii grupați în jurul „Telegrafului român”, cărora nu le plăcea că

⁷ Apud, Z. Pâclișanu, *O glorie a culturii românești: Timotei Cipariu*. în „Cultura creștină”, XVII, 1937, nr. 8—9, p. 613.

⁸ Ovid Densusianu, *Literatura română modernă*, Editura Eminescu, București, 1986, p. 345.

⁹ Adela Becleanu Iancu, *Spiritualitatea românească. Permanență, devenire*, Editura Politică, București, 1980, p. 83.

¹⁰ Alexandru Niculescu *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 147.

Cipariu coboară pînă în „sanscrită“¹¹, cu una „latinizantă“ pentru bucovinenii lui Aron Pumnul și încă una curat fonetică încercată de Ion Maiorescu, Vasile Alecsandri, peste toate acestea cea a lui Hasdeu, fonetică și ea, prinsă în exultarea rostirii obscure a dacilor.

În această diversitate, reluînd o idee de mai sus, concepția cipariană ar putea fi numită drept o *stilizare* prin eufonia literelor latinești a rostirii arhaice românești. „Uniciune“, cuvînt rar în cărțile vechi românești, devine pentru Cipariu „unitiune“, din care va dezvolta apoi conceptul „unime“, dovedind, cum vom mai avea prilejul să remarcăm, că eșafodajul principiilor sale de „limbă“ mai întii și apoi de „scriere“ se fundamenta nu numai pe retorica lui Quintilian, ci și pe o logică interioară a limbii, pe care o punea mai presus de scriere. El este, așadar, cel dintîi care conturează aceste deziiderate, pregătind astfel marea izbîndă maioresciană. Aceasta n-ar fi fost cu puțință nici chiar în mintea lui Titu Maiorescu fără eruditul și echilibratul efort ciparian, îndreptat în primul rînd spre formele limbii și numai în plan secund și asupra scrierii. Scrierea o va considera o consecință doar a formelor limbii. Din păcate interpretările, mai vechi și mai noi, ce l-au asimilat alături de Laurian și Massim, reprezentanți ai „hiperlatinismului“¹², au „citit“ opera cipariană dinspre scriere spre formele limbii, concepția organică, unitară și de dimensiune europeană despre acestea, prezentă în *Crestomație sau analecte literare, Elemente de limbă română după dialecte și monumente vechi* și în *Principii de limbă și scriptură* — o veritabilă „trilogie“ a filologiei românești —, rămînînd ascunsă sub „crusta“ luptei pentru ortografie.

Fenomenul e destul de firesc, în dialectica modernității, care nu o dată din cauza „suprafețelor“ uită „miezul“, triumful principiului fonetic în lunga bătălie pentru scrierea românească aruncînd umbre și trecînd în uitare „miezul“ operei cipariene, după ce „suprafața“ (principiului etimologic) a fost îndepărtată, dar în același timp e și nefiresc, lipsind de circulația unor valori o cultură, cum e cea românească, care mereu trebuie să-și aducă aminte de temeiuri.

Poate această stare de fapt cu privire la opera lui Timotei Cipariu mai poate avea o explicație, pe care el însuși o dă încă înainte ca opera lui să fi fost desăvîrșită: „Cei ce știu

¹¹ N. Mihălțeanu, *Ortografia română*, în „Telegraful român“, XIV, nr. 72. 1866, p. 291.

¹² Ilie Popescu Teiușan, *Vasile Netea, A. T. Laurian*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1970, p. 203—204.

cît de urîcioasă petrecere este a ceti tractaturi de gramatică, cînd poate cineva să-și petreacă mai desfătăt cu romane (romane) . . .¹³ Și într-adevăr scrierile filologice ale lui Cipariu nu se îmbie lecturii plăcute și desfătătoare, de unde și absența unor cercetări monografice în acest sens, preferate fiind studiile parțiale, care, deși numeroase, nu pot însuma întreaga perspectivă deschisă de o operă care n-a fost de „direcție“, precum cea maioreșciană, ci una de sinteză, poate cea mai importantă în epocă.

Deși obiectivele lucrării de față, precizate deja în cuvîntul preliminar, nu implică referințe la întreaga operă cipariană, o succintă circumscriere a ei este necesară pentru a-l situa mai bine pe Cipariu între contemporanii săi.

Pe lîngă preocupările filologice dominante, Timotei Cipariu s-a interesat îndeaproape și de filosofie, nu numai prin studiile originale *Lumea, Omul* în „Organul luminărei“, ci și prin prelucrarea și adaptarea filosofiei postkantiene a lui Krug din *Elemente de filosofie*, din care e suficient să reținem mînuirea rafinată a verbului „a filosofa“ ori a conceptului de „interitate“ (interioritatea interiorității) pentru a putea susține existența unei vocații filosofice a gîndirii lui Cipariu, care se va răsfrînge, cum vom vedea, și asupra interpretărilor sale filologice, susținute acestea și de informații și judecăți istorice cu referiri atît la autorii antici și moderni, cît și la o serie de mărturii documentare: inscripții, monede, table cerate, diplome regești și voievodale.

Mintea mereu rîvnitoare de nou a lui Cipariu a avut deschideri și spre literatură, el fiind autor de versuri memorabile, cu nimic mai prejos decît acelea ale unora dintre contemporanii săi, nu numai din Transilvania. În spirit romantic, a scris și literatură de călătorie, iar epistolarul ciparian, deși nu are farmecul scrisorilor lui Ion Ghica, se impune printr-un stil de descendență clasică, în interior comunicînd existența unui eu frămîntat, cu drame existențiale, ce ne dezvăluie un Cipariu întors spre bolgiile sufletului, pe care și poetic le-a adus în vers, nu o dată acesta de inspirație populară. Sub titlul de *Memorii*, Cipariu a lăsat în manuscris cîteva pagini de „amintiri din copilărie“ și adolescență desfășurate epic în jurul descoperirii Cărții și a unui sat mitic, prototip literar pentru ulterioare viziuni transilvănene asupra satului românesc, căruia, iată, cel dintîi elogiul, nu fără farmec și stil epic, i l-a adus Timotei Cipariu. Astfel, luată în totalitate, opera sa: filolo-

¹³ Timotei Cipariu, *Ecstract de ortografie cu litere latine*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, 1841, nr. 25, p. 195.

gică și istorică, filosofică și literară prezintă afinități și corespondențe cu gândirea unora dintre contemporanii săi.

Mai întâi opera cipariană intră în consonanță cu aceea a lui Ion Heliade Rădulescu, nu numai prin faptul că în anii de ucenicie amândoi s-au lăsat fascinați de celebra *Alisăndrie* ci și prin aceea că au avut preocupări intelectuale multiple, întâlnindu-se pe țărmul gramaticii și al ortografiei, în Academia Română, în gustul pentru erudiție în aspirațiile sociale și politice. Există și diferențele necesare, Cipariu filologul îl domină pe Heliade filologul, cum poetul Heliade e superior poetului Cipariu, poate și prin faptul că acesta din urmă nu și-a cultivat harul pînă la capăt. Poezia sa a rămas „operă de tinerețe“.

Timotei Cipariu reprezintă în cultura românească un anumit tip de cărturar, de vocație și erudiție umanistă inaugurat de Dimitrie Cantemir, reprezentat în secolul al XIX-lea nu numai prin „părintele filologiei române“, ci și prin Ion Heliade Rădulescu, mai apoi prin Bogdan Petriceicu Hasdeu, iar în secolul XX prin Nicolae Iorga și, de ce nu, prin Mircea Eliade. Între conceptul de „originar“ din opera cipariană, cel de „prototip“ din aceea a lui Hasdeu și cel de „arhetip“, din gândirea lui Mircea Eliade există continuități de nuanță și profunzime, care răsfrînte în perioada cînd Cipariu își elaborează opera, ceva mai devreme decît Hasdeu, disting personalitatea cărturarului din Blaj de scrierile unui Laurian, chiar de ale lui Simion Bărnuțiu și George Barițiu, de care se „despart“ printr-o mai adecvată și completă împlinire în universalitate a cugetului românesc.

Dar să privim mai îndeaproape aceste diferențieri. Scrierile lui August Treboniu Laurian (1810—1881) au fost și ele filologice, istorice și filosofice, fapt ce corespunde unui climat de emancipare culturală românească. *Tentamen criticum in originem, derivationem, et formam linguae romanae in utraque Daciae vigentis vulgo valachiae; Incercare critică asupra originii, derivării și formei limbii românești vorbită în amîndouă părțile Daciei, numită popular valahică*, Viena, 1840 a fost alături de *Dicționarul limbii române* cea mai importantă scriere filologică a lui Laurian în care acesta a presimțit, afirmă Hasdeu, „înainte de somități occidentale două dintre pîrghiile fundamentale ale lingvisticii contemporane: neîntrerupta continuitate dialectală și reconstrucția prototipurilor“.¹⁴ Dincolo de faptul că ideea de „prototip“ pare a fi mai

¹⁴ Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Principie de lingvistică*, în *Cuvente den bătrîni*, III, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1984, p. 9.

degrabă o răsunătoare a gândirii lui Hasdeu asupra celei a lui Laurian, *Tentamen criticum*... a fost o scriere meritorie, „cel dintâi studiu -- cum a precizat mai temperat Iorga — mai întins al limbii noastre ca fonetică, etimologie și sinteză“.¹⁵ Cu alte cuvinte e operă de pionerat, în comparație cu care scrierile filologice ale lui Cipariu au fost și rămân veritabile „monumente“. Cîi privește dicționarul, cu merite subliniate într-o istorie a lexicografiei românești¹⁶, „nu conține, drept vorbind — scria Șăineanu —, nimic românesc, nici ca formă, nici ca fond, și poate fi considerat ca o edițiune românească a unui vocabular latin“.¹⁷

Cercetările cipariene asupra formelor cuvintelor au, cum vom vedea, o adevărată fervoare hermeneutică, după metoda lui elaborîndu-și și Hasdeu impresionantele *Cuvente den bătrîni*, încît autorul lui *Etimologicum Magnum* al limbii române, pînă la cuvîntul „bărbat“, a fost, mai degrabă, continuator al lui Cipariu decît al lui Laurian. Limbajul filosofic al lui Laurian nu are de asemenea claritatea celui pus în circulație de Cipariu, iar ca istoric deși argumentează latinitatea și vechimea românilor, în *Brevis conspectus Historiae Romanorum* (1846), într-o scriere mai tîrzie, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre* (1861), consemnează evenimentele anului 1848, și din Transilvania, dar nu amintește de loc numele lui Bărnuțiu, nici măcar o singură dată, ceea ce cu siguranță n-ar fi făcut atît de obiectivul în judecată Timotei Cipariu. Despre obiectivitatea cipariană, în opoziție cu subiectivismul lui Laurian și al altor contemporani ai săi, ne stă mărturie atitudinea lui față de Șaguna, de multe ori ironizat de gruparea uniților, niciodată însă de Cipariu, nici măcar atunci cînd ierarhul sibian a „aforisit“ „biblicele“ lui I. Heliade Rădulescu, polemica dintre Șaguna și Heliade lăsîndu-l chiar rece, după cum rezultă din ceea ce cărturarul îi scria lui Barițiu despre gustatul eveniment publicistic dintre 1854—55 care opri tipărirea *Bibliei* lui Ion Heliade Rădulescu. Heliade îl prefera pe „sanctus“ în loc de „sfînt“, ceea ce ar fi trebuit să fie pe placul etimologismului ciparian. N-a fost însă așa, și atitudinea lui Cipariu e grăitoare pentru echilibrul clasic al spiritului său.

¹⁵ Nicolae Iorga, *Oameni cari au fost*, I, EPL București, 1967, p. 8—9.

¹⁶ Cf. Mircea Seche, *Schiță de istoria lexicografiei române*, I, Editura Științifică, București, 1966, p. 76 și urm.

¹⁷ Apud. Ilie Popescu Teiușanu, Vasile Netea, *loc. cit.*, p. 261.

Și de Bărnuțiu se desparte tot datorită dimensiunii cumpătate a modului său de a gândi. În primul rând e vorba de opera lor filosofică ce a pornit din aceleași surse dar s-a împlinit diferit. O parte din scrierile filosofice ale lui Bărnuțiu, *Metafizica*, rămasă încă în manuscris, și *Estetica*, sînt prelucrări după aceiași Krug pe care l-a adaptat și Cipariu în *Elemente de filosofie*. Într-o comparație directă între *Filosofia gustului* din prelucrarea lui Cipariu și *Estetica* lui Bărnuțiu, putem remarca o perspectivă intensivă la Cipariu și una extensivă la Bărnuțiu, acesta din urmă chiar detașându-se de Krug: „mai bine învăța Crugu cum că *eul* cuprinde în sine atît corpul, cît și sufletul cu toate facultățile lor“.¹⁸ Bărnuțiu a fost așadar interesat de doctrină, pe cînd Cipariu a urmărit claritatea, mersul interior al gîndului, expresia intimă a cugetării. Pentru Bărnuțiu filosofia era chemată să „lumineze“ și să se „oștească“ împotriva neștiințelor și a „rătăcirilor“, în timp ce Timotei Cipariu o înțelegea drept o noțiune a cărei „știință“ „nu se poate cîștiga, decît prin ea însăși, adică filosofînd...“¹⁹

Și mai clară e diferența dacă știm că Simion Bărnuțiu afirma asemeni unui tribun, înfierbîntat de idee, cum că „dreptul românilor e dreptul romanilor“²⁰, în prelegerile lui, altfel importante, de filosofie a dreptului. Pe baza acestor nuanțări e firesc să ne întrebăm cum se face că diatriba maioreșciană *Contra școlii Bărnuțiu* s-a răsfrînt asemeni polemicilor despre ortografie și asupra operei cipariene, dar despre aceasta ceva mai încolo, în partea a treia a lucrării noastre cînd vom încerca să lămurim și relația dintre opera cipariană și „direcția“ maioreșciană, în lupta pentru unitatea culturii românești, unitate afirmată și de opera lui Timotei Cipariu.

Într-o monografie de la începutul veacului nostru, istoricul Ion Lupaș încerca o tipologizare a personalităților pașoptiste din Transilvania, numindu-l pe Bărnuțiu „ideolog“ al revoluției, cum de fapt a fost, pe Avram Iancu „eroul spadei“, iar pe Andrei Șaguna „diplomatul“ acelor dramatice evenimente politice.²¹ Lipsesc de aici Barițiu și Cipariu, „epoca“ celui dintîi venind ceva mai tîrziu, iar cel care deja fusese numit „părinte“ al filologiei românești era încă greu de fixat, atît datorită unicității cît și complexității operei sale.

Timpul l-a propulsat cel mai mult pe George Barițiu, ca dovadă așezarea lui într-o cercetare exhaustivă chiar în cen-

¹⁸ Simion Bărnuțiu, *Psihologia empirică*, p. 20.

¹⁹ Timotei Cipariu, *Elemente de filosofie*, Blaj, 1866, p. 21.

²⁰ Simion Bărnuțiu, *Dreptul public al românilor*, Iași, 1867, p. 1.

²¹ Ion Lupaș, *Mitropolitul Andreiu Șaguna*, Sibiu, 1911, p. 52—55.

trul activității contemporanilor săi²², fapt ce modifică puțin modelul tipologic de mai sus, Barițiu putând fi socotit ideologul unei perioade lungi din istoria culturală a Transilvaniei începând cu apariția „foilor“, (1838) și încheiată cu programul Partidului Național Român din Transilvania (1881) a cărui tipărire va declanșa apoi procesul de „presă“ al memorandiștilor.

Timotei Cipariu rămâne între toți cărturarul prin excelență, contribuind substanțial la programul foilor lui Barițiu,²³ influențând chiar gândirea acestuia; principiul rostit de Barițiu: „limba este națiunea și prin urmare limba românească este însăși națiunea română“ are sursă și în unitatea dintre limbă și naționalitate exprimată de Cipariu în întreaga sa operă, a cărei forță de iradiere în epocă n-a fost încă suficient dezvăluită.

Alături de această relație dintre magistru și discipol, existentă nu numai dinspre Cipariu spre Barițiu dar și dinspre cel dintii spre Bărnăuțiu, mai putem menționa faptul că și la Barițiu întâlnim același profil al operei: filologie, istorie, literatură, iar diferențierile apar tocmai aici. Barițiu a fost adeptul principiului fonetic, ceea ce nu i-a împiedicat să fie buni camarazi în idee și faptă, pe când Cipariu îl avea la suflet pe cel etimologic. Paginile de istorie elaborate de Cipariu au o ținută academică, în timp ce în *Părți alese din istoria Transilvaniei* a lui George Barițiu vibrează un suflet dinamic, care evocă cu patos, chiar cu revoltă, istoria dramelor românești din Transilvania, într-un stil mai aproape de literatură decât de istoriografie. În ce privește literatura barițiană ea nu atinge diversitatea celei a lui Cipariu și nici valoarea ei, Barițiu câștigând însă în literatura „zilei“ (publicistica), de aceea pe bună dreptate el a fost și rămâne Nestorul publicisticii românești din secolul al XIX-lea.

²² E vorba de volumele colective, I—VI, *Bariț și contemporanii săi*, Editura Minerva, 1974, 1975, 1976, 1978, 1981, 1983, tipărite la editura Minerva, în coordonarea lui Ștefan Pascu și Iosif Pervain. Volumele conțin scrisori către George Barițiu de la o seamă de contemporani între care și de la Timotei Cipariu și însoțite de „introduceri“; notele reprezintă o radiografie concretă a vieții intelectuale din Transilvania polarizată o lungă perioadă de timp de Barițiu, și de „foile“ sale, calendarele sale. Între 1881—1893 însăși viața „Asociațiunii“ s-a rezemat de mințea și faptele lui, încît cu adevărat s-a spus că George Barițiu a murit „ca oșteanul în fruntea oastei sale...“ (Vasile Netea, *George Barițiu. Viața și opera*, p. 324).

²³ Cf. *George Bariț și contemporanii săi*, IV, Editura Minerva, București, 1978, p. 77—78.

Între contemporanii din Transilvania, personalitatea lui Timotei Cipariu ar mai putea fi pusă în relație cu aceea a lui Andrei Șaguna, cu care, deși era în „partide“ diferite (uniți și neuniți), păstrează câteva afinități ce merită reliefate. Îi leagă pe cei doi ceea ce cu o expresie a lui Șaguna am putea numi „duhul timpului“, concretizat între altele prin conlucrarea lor la „Astra“, dar mai ales cei doi se aseamănă prin rolul de mentori, în cele două centre culturale ale Transilvaniei, Blaj și Sibiu, atât Cipariu cât și Șaguna asumându-și rolul direcționării școlilor. Astfel, tipografia blăjeană, între 1833—1866, a fost administrată de Timotei Cipariu, acesta difuzând prin ea cărți de școală și de cult, pînă în preajma revoluției făcînd publice peste 31 de titluri.²⁴ Șaguna a fondat și el la Sibiu în 1850 o tipografie pe care singur a chivernisit-o pentru „înmulțirea cărților“ necesare vieții de cult, în acest sens retipărînd toate cărțile sacre, de la *Ceaslov* la *Minee*, între care și *Biblia* aflată în descendența celei de la București (1688). Și cărți școlare va tipări numeroase: *Abecedar* — Cipariu a fost și el autorul unui *Abecedar* —, *Carte de citire*, *Gramatică românească*, ba chiar și un manual de stenografie. Îi apropie însă și mai mult faptul că atât cărturarul din Blaj cât și ierarhul sibian și-au alcătuit o bună parte din operă în scopuri formative, didactice. În acest sens Cipariu a elaborat interpretări la Sf. Scriptură, iar *Gramatica latină*, *Gramatică română* — Șaguna semnează și el înainte de 1848, o *Gramatică valahă*²⁵ —, *Elemente de limba română*, *Elemente de filosofie*, *Elemente de poetică*, *metrică și versificație* au fost efectiv manuale în școlile din Blaj, precum cărțile lui Șaguna: *Elementele dreptului canonic*, *Compendiu de drept canonic*, *Enchiridion*, *Istoria bisericii ortodoxe răsăritene universale*, *Teologie pastorală*, *Manual de studiu pastoral* au avut același rost în școlile sibiene.

Există însă o preocupare ce-i unește pe cei doi bărbați cărturari într-o măsură și mai mare decît cele subliniate mai sus. E vorba de importanța acordată și de unul și de celălalt valorilor culturale ale trecutului românesc. Pasiunea lui Cipariu pentru „cărți bătrîne“ și documente vechi românești este mai bine cunoscută, iar în paginile cărții de față vom avea chiar prilejul să o detaliem. De aceea menționăm mai pronunțat aici inițiativa lui Șaguna pe aceste căi. În primul

²⁴ Ioana Botezan, *Activitatea tipografică a lui Timotei Cipariu*, în „Acta Musei Napocensis“, XVI, 1979, p. 669—682.

²⁵ Cf. Jacob Mârza, *Gramatica lui Andrei Șaguna*, în „Limba română“, XX, 1971, nr. 4, p. 32—38.

rînd e vorba de un document din 1855, prin care se solicita preoțimii din eparhia ortodoxă a Transilvaniei tezaurizarea cărților vechi românești, numite „niște izvoare și vistierii prețioase chiar și pentru cultura limbei naționale“.²⁶ Se cerea în acea circulară șaguniană consemnarea în stil modern a acelor cărți, prin titlu, an și loc de tipărire, precum în crestomația cipariană apărută puțin mai devreme.

Ceea ce trebuie însă neapărat subliniat e adevărul că și gândul lui Șaguna, cu privire la cărțile vechi românești, mergea spre susținerea culturii limbii naționale, adică spre același ideal ce a animat întreaga operă filologică a lui Timotei Cipariu. Ba chiar un paragraf din circulara lui Șaguna pare a avea în vedere totemul un „literat“ de talia lui Cipariu: „Literații noștri, care se ocupă cu cultura limbei, vor ști unde și către cine să se adreseze spre a putea consulta izvoarele cele vechi ale limbei naționale“.²⁷

Comuniunea în același ideal cultural național dintre Șaguna și Cipariu mai are o corespondență în circulara șaguniană 1010/1859, care solicita: strîngerea și descrierea diplomelor nobiliare românești, povești și cîntece populare, colinde.²⁸ Din această stîrnire s-au născut culegerile de folclor ale lui Atanasie Marienescu, cum ceva mai înainte, în 1838, la îndemnul lui Timotei Cipariu, Nicolae Pauletti a alcătuit prima culegere de poezie populară românească.²⁹

Nu întîmplător am insistat asupra acestor corespondențe între preocupările lui Timotei Cipariu și cele ale lui Andrei Șaguna care au, dincolo de faptul că și unul și altul și-au apărut „confesiunea“, puncte comune. În lupta pentru emancipare românească, apropierea sînt mult mai importante decît diferențele, acestea din urmă rămîind pînă la urmă în culisele epocii, în vreme ce unitatea în ideal rămîne perenă, cu mijloace specifice fiecare, atît Cipariu cît și Șaguna, precum și ceilalți contemporani ai lor, au contribuit în măsură proprie la afirmarea, atunci, în momente grele, a culturii naționale pusă în slujba unor idealuri politice de libertate națională și eliberare socială.

După cum am putut vedea, opera cipariană, elaborată și afirmată pe distanța, să zicem, cu aproximare, a unei jumătăți de veac, a participat la cele mai importante izbînzii ale

²⁶ Gh. Tulbure, *Mitropolitul Șaguna. Opera literară. Scrisori pastorale. Circulări școlare. Diverse*, Sibiu, 1938, p. 193.

²⁷ *Ibidem*, p. 194.

²⁸ *Ibidem*, p. 197.

²⁹ Ion Breazu, *op. cit.*, p. 15.

culturii românești de la mijlocul veacului al nouăsprezecelea, izbînzii pe care în continuare le vom reliefa mai pregnant, prin teme și sensuri ce ne vor dezvălui atît conturul operei cipariene, cît și perenitatea unor valori cultivate de fecundul spirit ciparian.

De fapt, încă din timpul vieții, dimensiunile de excepție ale operei lui Cipariu au fost recunoscute, după cum ne lasă să reținem *Panteonul român* al lui Iosif Vulcan, ce-l portretiza, la 1869, pe autorul *Principiilor de limbă și de scriptură*, în statura sa de celebritate europeană: „nici un ram al științelor n-a rămas necultivat de distinsele-i facultăți, iar ramul cultivat cu predilecțiune, care i-a asigurat lui Cipariu un loc de frunte între celebritățile europene, este filologia”.³⁰

Și dacă, în plan național, evaluarea operei cipariene s-a făcut cu parcimonie, lingvistica și filologia europeană îl-a înțeles prin unii din reprezentanții ei, precum Mario Ruffini, mai curat, între „lumini și umbre”: „Cipariu avea profundă încredere în principiile sale și le expunea cu o vivacitate care, ajungea să facă simpatie sistemul lui, cu toată rigiditatea acestuia. Dar cele trei volume ale sale: *Gramatica limbei române*, vol. I, *Analitica*, 1869; vol. II, *Sintetica*, 1877 și suplimentul *Despre limba română* (1878) expuse într-o formă prea dogmatică au provocat naufragiul definitiv al ideilor lui, cărora într-adevăr nu le lipsiseră criticile. Și încă din multe părți. Dar cu toate acestea nu i se poate nega marele merit de a fi aprofundat, cu inteligență și dragoste într-adevăr excepționale, studiul românei vechi, și de a fi exercitat o benefică influență asupra ulterioarei evoluții a filologiei române, (subl. în original) deschizînd calea studiilor istorice asupra limbii române, gloria lui Hasdeu și a succesorilor lui”.³¹

Tocmai „calea” ori mai bine zis căile pe care Cipariu le-a deschis culturii românești vor fi conturate mai departe, înțelegînd că se poate scrie despre opera lui cu simpatie și veridicitate, căutîndu-i intimitatea gîndirii și profunzimea sensurilor afirmate.

³⁰ Iosif Vulcan, *Panteonul român*, Pesta, 1869, p. 22.

³¹ Mario Ruffini, *La scuola latinista romana*, Roma, 1941, p. 175, apud Gavril Istrate, *Timotei Cipariu în conștiința urmașilor*, în *Timotei Cipariu, Opere*, I, Ediție îngrijită de Carmen-Gabriela Pamfil, Editura Academiei R.S. România, București, 1987, p. XII.

INCEPUTURI LA „FOAIE PENTRU MINTE, INIMĂ ȘI LITERATURĂ“

Apariția presei literare românești, în prima jumătate a veacului al XIX-lea, a însemnat, dincolo de vehicularea unor valori literare autohtone și universale, și o înflăcărare mai dinamică a intelectualității și a publicului cu limba românească scrisă, de aceea problematica lui „cum scriem românește?“ s-a conturat ca o problemă de maximă importanță pentru viitorul literaturii române.

Descoperirea latinității limbii românești prin uriașul efort cărțurăresc al reprezentanților Școlii Ardelene și chiar scrierea cu litere latinești a creat un climat favorabil pentru necesitatea adoptării unui sistem ortografic, după alfabetul latin, care să înlocuiască literele chirilice, litere care cel puțin pentru cărturarii din Transilvania deveniră un simbol al ne-latinității limbii românești.

Impunerea unui alfabet latin a preocupat încă de la apariție și „Foaia literară“, numită după câteva numere „Foaie pentru minte, inimă și literatură“ a lui George Bariț, în ale cărei file prezența lui Timotei Cipariu nu putea fi decât firească, a scrie cu litere latine însemnând și pentru el și pentru alți cărturari ardeleni o impunere a limbii și neamului românilor din Imperiul habsburgic într-o situație politică favorabilă emancipării sociale.

Atît prezența lui Cipariu în „Foaie“ cît și dezbaterile privitoare la ortografie s-au datorat lui Barițiu, spirit novator incitant, probabil cel mai de seamă gazetar român din Transilvania acelor vremi, care a știut, cu tactică și previziune, să provoace pur și simplu dialogurile publicistice despre scriere, atît prin opiniile lui, cît și prin cultivarea polemicii, scriind astfel o pagină fierbinte a afirmării literelor latine românești.

Încă din perioada „Foi literare“, Cipariu își exprimă opiniile, cu rigoare și disciplină, într-un mod de-a dreptul surprinzător față de imaginea ce s-a conturat mai tîrziu despre

concepția lui. În primul rînd el nu pledează pentru o modernizare grăbită a scrierii, iar despre sistemul ortografic spune clar: „scriind, să nu scriem ce nu grăim“.¹

O viziune mai largă asupra concepției sale ortografice o expune însă în șirul de articole cu titlul: *Reflecții asupra ortografiei d-lui P.*, în câteva numere din „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, prin paginile căreia își va difuza mai târziu și „extractul“ său de ortografie cu litere latine, care, cum vom vedea, a fost enunțat după principiul fonetic și numai la anumite litere aplicat etimologic. Faptul e de importanță majoră, întrucît luminează, în alt chip decît ne-am obișnuit, filologia și lingvistica cipariană, care nici într-un punct al ei n-a practicat un etimologism exagerat, cum era cel al lui Laurian și Massim, cu care Cipariu n-a fost niciodată de acord. Dar să pornim de la enunțatele „reflecții“.

Sistemul ortografic pe care Cipariu îl abordează fusese difuzat în „Foaia literară“ și aparținea lui Dr. Vasile Popp (1789—1842), medic și cărturar ardelean, cu studii la Viena, în filosofie și medicină, autor de elegii și alte scrieri în limba latină, traducător din *Bucolicile* lui Virgiliu, colaborator încă de la primele apariții la „foile“ lui Barițiu, căruia i-a fost și un sfătuitor apropiat.²

Sistemul pe care acesta îl propune, numit „latinesc-românesc“, era unul în care pe lîngă literele latinești intrau și anumite semne chirilice. Cipariu însă nu se referă doar la acest fapt, ci la problematica mai cuprinzătoare a unei noi scrieri în românește, din capul locului precizînd: „Nedovedit este mai întîi, cum că din toate ortografiile, ce s-au ivit pînă acum, nici una nu este, cu carea s-ar putea scrie limba noastră după natura ei“.³

Cipariu caută așadar „natura limbii“, ori, cum spune mai departe, „firea“ literelor, încît „și străinul ținîndu-se de astă pronunțatie și pînă a nu învăța din rostire vie, foarte aproape de adevăratul sunet a cestor vocale (ă și î, n.n.) va pronunța“. Năzuința scrierii fonetice e indubitabilă, numai că iată însăși „firea“ limbii românești a ridicat probleme dificile pentru scrierea în alfabet latin. Cele două vocale (ă și î), numite mai târziu „obscure“ de Cipariu, venite din substrat, cum va încerca să dovedească mai apoi Hasdeu, anumite grupuri de

¹ Cf. George Em. Marica, *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, EPL, 1969, p. 305—306.

² *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, Editura Academiei R.S. România, București, 1979, p. 701.

³ „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, 1838, nr. 2, p. 13.

consoane, ba pînă și „ț“ și „ș“ vor fi adevărate pietre de încercare pentru noua ortografie. De fapt, dintr-un unghi de vedere sociologic, trecerea în scrierea românească de la alfabetul chirilic, „chirilian“ cum îi spunea Cipariu, la alfabetul latin a însemnat un adevărat „salt mortal“.⁴ Nu era vorba numai de o înlocuire simplă a unor litere, ci pur și simplu de o schimbare de mentalitate, impunerea scrierii cu alfabet latin fiind neîndoielnic o veritabilă „revoluție“ filologică. Disputele înseși au aspectul unei „bătălii“, în care nevoia de rigoare lasă loc și ironiei, uneori disputei vehemente, pentru unii dintre cei implicați dezbaterile vii și contradictorii transformîndu-se în drame intelectuale și umane, cum a fost cazul lui Massim, ori în răzburări scrise, precum imaginea deformată pe care Laurian o dă unor conaționali ai săi în istoria sa despre neamul românesc.⁵

Timotei Cipariu, cu toate că și-a apărut uneori cu cerbicie punctul de vedere, iar opera i-a intrat în „uitare“ după adoptarea ortografiei maioresciene, nu s-a lăsat purtat de valuri polemice și idiosincrasii, dimpotrivă, a fost mereu într-o ipostază olimpiacă, conștient de limitele sistemului său, dar și de faptul că în opera sa există valori durabile, ce au fost exprimate încă în reflecțiile la care ne referim. Însăși atitudinea sa critică față de alte sisteme a fost una moderată, dovedit fiind acest lucru și prin aceea că la opinia lui Vasile Popp, după care limba latină ar fi „materie“ latină și „țesătură“ deosebită, nu răspunde pripit, ci argumentează prin existența unor deosebiri între limbi, după locuri, veacuri și oameni, tocmai asemănarea dintre unele limbi (latină și italiană, latină și română), fiind importantă în ceea ce el va numi „formele limbii“. Din punerea în relație a deosebirilor și asemănarilor, el nu evidențiază erorile preopinentului său, ci dezvăluie convingerea sa în conformitate cu care însăși limba latină n-a fost la început decît un „dialect“, unul „cu atît mai norocit, că au fost limba întemeietorilor împărăției romane, cu cari și ea au apucat pre deasupra celorlalte ale popoarelor juguite“; mai „norocit“ decît a umbrilor, etruscilor, sabinilor și oscilor, „cărora numai puține rămășițe sau cîte o urmă ici-colea întru inscripții și la scriitori se află“.⁶

⁴ George Em. Marica, *op. cit.*, p. 21.

⁵ Este vorba de minimalizarea rolului important avut de Bărnuțiu în cadrul evenimentelor pașoptiste din Transilvania. (Cf. Ilie Popescu-Teiușan, Vasile Netea, *August Treboniu Laurian*, Editura didactică și pedagogică, București, 1970, p. 216—217).

⁶ „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, 1838, nr. 2, p. 16.

Propoziția această anticipează deja modul în care Cipariu va gândi, mai în detaliu, despre geneza limbii și a poporului român, legînd existența limbii de faptele istorice, fapte ce vor fi mereu evocate în momente care pot preciza „etape“ în istoria și evoluția limbii românești, evoluție pe care el o va concepe într-o matrice statornică, cu infiltrații din exterior, ce nu trebuie exagerate pînă la a vorbi de „stricarea“ limbilor, ci numai de anumite schimbări: „Limbile se schimbă adevărat, mult sau mai puțin, după cum sînt stările împrejur, mai mult sau mai puțin. silitoare; și iarăși după cum este firea norodului și a limbii, însă ca să se strice o limbă, prea puține pilde avem“.⁷

Observăm aici cumpătare și clarviziune față de elanurile polemice ale aceluși moment de răscruce, cînd și Barițiu gîndește despre „stricarea“ limbii, noțiune și sens pe care și Cipariu și le va însuși, dar cu nuanțe proprii, după cum se poate observa și din următoarea reflecție: „Cea mai mare stricăciune, ce se poate afla, ne-au pricinuit-o limba slovenească, negreșit numai de la veacul al IX-lea, mai mult de cînd adevă, împreună cu preoții de neamul slovenesc, au intrat în bisericile românilor, și după aceea în divanurile principilor Moldovei și Țării Românești“.⁸ În limba vorbită populară, slavonismele nu și-au găsit locul decît puține, ele există doar în cărți, e convins Cipariu, și au fost introduse de dascăli, preoți și grămăticii. E neîndoielnic că prin această judecată cărturarul distinge în cadrul limbii românești existența unei limbi „cărțurărești“ și a uneia „populare“, și distincția astfel făcută o argumentează prin aceea că numai în scriere s-a manifestat influență slavonă, „iar în limba poporului prea puțin au străbătut, și puține cuvinte sau forme s-aud în gura lui care să fie curat slovenești, cu adevărat nu mai multe decît dintr'alte limbi“.⁹

Opiniile lui Cipariu formulate în „Foaie pentru minte, inimă și literatură“ ne mai oferă o perspectivă a concepției sale despre limba română alături de cele două dimensiuni relevante pînă aici: proiectarea genezei limbii românești spre nașterea însăși a limbii latine și relația dintre limba română și influențele exterioare (aici influența slavonă), dimensiuni ce vor fi o constantă a elaborărilor sale de mai tîrziu. Este vorba de subordonarea diverselor probleme filologice și lingvistice, inclusiv a celor două aspecte menționate mai sus, unei

⁷ Ibidem, 1838, nr. 3, p. 21.

⁸ Ibidem p. 22.

⁹ Ibidem, p. 22.

viziuni logice și filosofice, ce ne poate îngădui să conturăm, și o vom face pe parcursul lucrării noastre, existența unui *raționalism* lingvistic ciparian, care nu numai că dă filologiei și lingvisticii practicate de Timotei Cipariu o împlinire superioară, ci poate fi trăsătura esențială care diferențiază filologia și lingvistica sa de aceea a contemporanilor și chiar a unor urmași. Dincolo de anumite interpretări exagerate, ții în filologia și lingvistica românească, nu putea afirma nefirești pentru limbă, dar explicabile pînă la un punct tocmai prin adevărul că sinteza cipariană, complexă și cea din-numai adevăruri eterne, ci și unele relative, cum vor face chiar și unii din urmașii săi.

Orizontul filosofic al gândirii lingvistice a lui Timotei Cipariu se exprimă, nu trebuie să ne mire acest fapt, — preocupările filosofice fiind pentru el o parte componentă a operei —, chiar în judecata asupra ortografiei: „fiecare sunet să-și aibă semnul său neschimbat și nemișcat, ca oricînd pre acesta vedem, tot același sunet de a-l răspunde să ne vie în minte. *Intru aceasta aflu și io filosofie sau logică.* (s.n.)¹⁰ Concluzia însăși despre ortografia asupra căreia a reflectat și-o afirmă Cipariu tot prin referință la „filosofie“, afirmînd că punctul de vedere a „D-lui P“ are inconsecvențe „care nu se pot năvăli cu legile filosofiei“.¹¹

Alături de acest final, în care cărturarul apelează la legile „filosofiei“, reflecțiile propun o cale mai temperată a atitudinilor — „să nu ne prea pripim cu lucrul“, afirmă Cipariu răspicat¹² — iar în privința ortografiei este de părere să fie lăsată spre definitivare și pe seama „nepoților“. „Pînă atunci ar fi bine, cu mult mai bine, să scriem cu ce au scris și moșii noștri . . .“.¹³

Stările de fapt nu erau însă prielnice așteptărilor, atmosfera era încinsă în toate mediile intelectuale românești, iar rolul de ferment al „foii“ lui Bariț își face efectele simțite, și, cu titlu de scrisoare: *Domnule redactor*, Cipariu intervine din nou, propunînd chiar în paginile „Foi pentru minte, inimă și literatură“ o conlucrare a cărturarilor munteni, moldoveni și ardeleni — năzuința spre unitate românească este foarte vizibilă — „ca să se facă o ortografie regulată pentru toți românii“.¹⁴ E conștient de starea de haos

¹⁰ Ibidem, p. 23.

¹¹ Ibidem, p. 23.

¹² Ibidem, 1838, nr. 4, p. 30.

¹³ Ibidem, p. 30.

¹⁴ Ibidem, 1838, nr. 13, p. 108.

— „cîte capete atîtea ortografii și gramatici sînt“ —, nevoia fiind aceea a unei ortografii și gramatici „de obște“.¹⁵

Cipariu oferă și un model de gîndire asupra gramaticii românești și a scrierii, într-o perspectivă fonetică: „Litera latină „c“ înainte de „t“ precum: *pectus*, *pecten*, *lacte* după firea limbii noastre se mută în „p“ precum: *peptu*, *pepten*, *lapte*“.¹⁶

Interpretările filologice și lingvistice cipariene din *Principii de limbă și de scriptură*, cu toate că vor enunța principiul etimologic, nu se vor desprinde de principiul fonetic, în practica propriu-zisă a analizelor. Dimpotrivă, tot ceea ce Cipariu va selecta din cărțile vechi românești și graiurile vii va fi privit mai întîi fonetic, iar soluționarea etimologică a unor enunțuri finale se va face din dorința unificării limbii, și printr-o înțelegere a etimologismului cu nuanțe, între care cea dintîi poate fi precizarea cipariană despre scrierea cuvintelor latinești în limba română: „Însă cuvintele ceale latinești, ce fără mare strămutare și schimosire nu se pot preface pe românie, io așa sfătuiesc, ca ma bine să rămîie în forma latinească pînă la alte timpuri“.¹⁷ La această cumpătată judecată, ce merge împotriva „schimonosirii“ latiniste, Cipariu dă și exemple: *proiect*, *obiect*, *subiect*, exprimîndu-și nemulțumirea că a citit în „foaie“ cuvinte latinești „rău prefăcute pe românie“.¹⁸

Pînă în 1841, cînd Cipariu își difuzează și prin intermediul „Foi pentru minte, inimă și literatură“ propriul său sistem ortografic, nu mai intervine în dezbateri, ceea ce nu înseamnă că ele n-au fost fierbinți și fără concursul cărturarului din Blaj, disputele desfășurîndu-se tumultos cu participarea lui Barițiu, Ion Heliade Rădulescu, Ion Maiorescu și a altora, încît putem spune că „foaia“ brașoveană a fost pentru acea vreme o veritabilă „tribună“ a „renașterii“ literelor latine în limba românilor de pretutindeni.

În anul mai sus menționat, după colaborări literare la „foaie“, Cipariu propune dezbaterii publice: *Ecstract de ortografie cu litere latinești, pre temeiu limbii și ortografiei bisericesti, și osebirea dialectelor, precum s-a urmat de la 1835 în Tipografia din Blaj*.¹⁹

¹⁵ Ibidem, p. 109.

¹⁶ Ibidem, p. 111.

¹⁷ Ibidem, p. 111.

¹⁸ Ibidem, p. 111.

¹⁹ Ibidem, 1841, nr. 25, p. 195.

Ne întâmpină și aici aceeași prudență ca și în „reflecții“: „Autorul nefiind încă convins de neapărata trebuință de a scrie românește cu litere latinești...“ extrage dintr-un „tratat ce ar fi de mai mulți ani“.²⁰ E vorba de o atitudine prudentă care își propune totuși inițiative, nu din „duh de împotrivire“, ci în climatul ce se conturase să contribuie „întru așezarea unei ortografii regulate“.²¹

„Ecstractul“ este cu siguranță din *Principii de limbă și scriptură*, ce le va da în lumină abia în 1847 în „Organul luminării“, și poartă în miezul său o însumare armonioasă, cel puțin la nivel teoretic, dintre principiul fonetic și cel etimologic. Mai întâi îl enunță pe cel fonetic, clar și fără echivoc: „Temeiul a toată ortografia e voroava sau pronunția de obște, după care să scrie precum să vorbește“.²²

Iată deci cum „latinistul“ Cipariu, cum a fost, pe nedrept, asimilat de filologia și lingvistica românească, oferă, în plină campanie latinistă, pe care tot timpul va încerca să o tempereze, cea mai curată definiție posibilă, atunci, a principiului fonetic, pe care mai târziu, în Academia Română, adversarii latinismului îl vor aplica deplin și definitiv, „uitînd“ că principiul a fost definit printre primii de către un mare cărturar, cu adevărat „părintele filologiei române“, a cărui operă în iureșul dezbaterilor a fost trecută în aceeași linie cu stîlcirile lui Laurian și Massim, de care totuși Cipariu a fost detașat, prin ceea ce deja am numit raționalismul său lingvistic de sursă logică și filosofică în aprecierea principiilor limbii și scrierii.

Cum s-a născut totuși „latinismul“ ciparian, cum a ajuns gîndirea lui să dea mai târziu primordialitate principiului etimologic, după ce în această primă instanță din paginile „Foi pentru minte, inimă și literatură“ el pune în prim plan principiul fonetic?

Două ni se par a fi cauzele care au condus la evoluția dinspre fonetic spre etimologic a concepției lui Cipariu. Cea dintîi este de natură filologică și lingvistică și a fost determinată de înseși dificultățile „raționale“ ce s-au ivit în procesul trecerii literelor și sunetelor românești cristalizate în slovele chirilice la veșmîntul încă „îngust“, prea strîmt pentru toate, al alfabetului latin, care de la început n-a oferit soluții concrete pentru o seamă de sunete românești, dintre care „ă“ și „î“, dar nu numai ele au creat adevărate „vîrteje“ în

²⁰ Ibidem, p. 195.

²¹ Ibidem, p. 195.

²² Ibidem, p. 195—196.

mintea și inima filologilor noștri, la Cipariu mai mult, poate, decât la alții.

Cea de a doua cauză e una de natură socială și politică și preferăm a o sublinia prin opinia unuia din contemporanii lui Cipariu, Ion Maiorescu, tatăl lui Titu Maiorescu, adept de la început și pînă la sfîrșit în opiniile lui filologice al principiului fonetic. Exprimîndu-și și el concepția *Asupra ortografiei românești*, în generoasa „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, preciza, nu fără ironie, la adresa latiniștilor: „Dimonul care șoptește mai mult patronilor literelor lătinești — deși cîrmesc ei încoace și încolo dacă-i întrebi — nu este altul decât ideea tragerii noastre de la romani” . . .²³

După enunțarea principiului fonetic ca „temei a toată ortografia”, „ecstractul” ciparian ne propune și calea prin care s-a ajuns, numai în ceea ce-l privește pe Cipariu, la etimologism, evidențiind și câteva din dificultățile de natură logică și ordonatoare ce au dus la conturarea acestuia. În primul rînd era vorba de existența unei nepotriviri între „limba românească” și „literele lătinești”. „Limba românească voind a o scrie cu litere lătinești e cu neputință a o scrie întru toate precum se grăiește . . .”²⁴ Deci sunetele limbii românești încorporate în semnele chirilice de câteva veacuri nu puteau primi toate cîte o literă latină, întrucît în alfabetul latinesc nu există „haractiruri răspunzătoare” pentru *ă, î, ci, ș*, etc., ceea ce l-a pus în situația și pe Cipariu de a propune soluții, sîntem convinși, și în concepția lui, provizorii, dar totuși utile în afirmarea unei ortografii unitare românești, cum Cipariu o dorea, probabil, mai mult decât unii dintre contemporanii săi.

Mai este însă o „pricină”, își avertiza Cipariu contemporanii, poate și urmașii, aceea că „nici în voroava de obște nu aflăm acea *unire* (s.n.) ce pofteste în scriere”.²⁵

Enunțarea acestei stări de fapt a limbii românești vorbite, adică sublinierea lipsei ei de unitate în graiurile din provinciile românești, a fost foarte importantă, pentru că de la început în viziunea lui Cipariu se cristalizează dezideratul unei ortografii unitare, ceea ce confirmă năzuința organică și fecundă a gândirii cipariene spre unitate culturală românească, unitate spre care opera lui va tinde mereu, ba, chiar o va lăsa moștenire, spre a fi temei și sens desăvîrșirii unității politice a tuturor românilor.

²³ I. Maiorescu, *Asupra ortografiei românești*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, 1838, nr. 25, p. 196.

²⁴ „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, 1841, nr. 25, p. 196.

²⁵ *Ibidem*, loc. cit., p. 196.

Aceste două cauze, neputința suprapunerii literelor latinești pentru a cuprinde toate sunetele limbii românești și absența unei unități în vorbire, l-au condus pe Timotei Cipariu nu la susținerea unui latinism fără limite, ci la îmbinarea dintre principiul fonetic și cel etimologic. Este necesar „a scrie — concluzionează *Ecstractul*... — fiecare sunet cu litera răspunzătoare în alfabetul latinesc“, și numai literele care nu au „haracter întocmai“, numai acelea să se scrie „precum le arată etimologia“.²⁶

Cipariu, chiar dacă mai târziu va accentua rolul și rostul etimologismului, în scrisul său va păstra aceste precepte ale sistemului său. El nu va scrie astfel: *bărbat*, ci *barbatu*, nu *părinte*, ci *parinte*, nu *faptă*, ci *fapta*, nu *har*, ci *charu*, nu *față*, ci *fația*, nu *zicem*, ci *dicemu*, dar va scrie ca și astăzi, *fiere*, *fire*, *lucru*, iar la alte multe cuvinte va păstra doar acel „u“, arhaic și etimologic, luat din cărțile vechi românești: *grosu*, *rogu*, *somnu*, *ceriu*, *domnu*, *ghemu*, *mielu* etc., păstrând însă și arhaisme curate: *io*, *pre*, *chiar* (pentru *clar*), dar și creînd expresii precum „*lu eu*“, pentru *eul*, care pot fi socotite doar exagerări moderate în comparație cu *Dicționarul limbii române* al lui Laurian și Massim, după care mai degrabă se putea învăța latinește decît românește.

De fapt în paginile „Foi pentru minte, inimă și literatură“ se va exprima și latinismul „fonetic“ exagerat, prin Aron Pumnul, care, deși a uzat de „firea limbii românești“, în proiectul său ortografic retează orice șansă fonetismului, cînd afirmă: „în limba românească nu trebuie să fie atîtea litere cîte sonuri are“.²⁷

În comparație cu o astfel de judecată categorică argumentată în linia latinismului pur, în concepția cipariană s-a afirmat și s-a menținut comuniunea dintre fonetic și etimologic în scriere, comuniunea regăsindu-se într-o formulare mai suplă în susținerea mai târziu de către Titu Maiorescu a proiectului său ortografic: „*Ortografia propusă în proiectul de față este întemeiată pe un fonetism temperat prin necesități etimologice*“ (subliniat în original).²⁸

Corespondența în timp și în idee dintre proiectul inițial al ortografiei susținut de Cipariu și cel ce a triumfat în Aca-

²⁶ Ibidem, *loc. cit.*, 1841, nr. 26, p. 294.

²⁷ Aron Pumnul, *Litere corespunzătoare firei limbii românești și încă ceva*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, 1845, nr. 42, p. 339.

²⁸ Titu Maiorescu, *Critice*, Editura Minerva, București, 1984, p. 336.

demia Română și în scrierea românească, după aproape un jumătate de veac de dispute, ne îndreptățește să-l vedem pe Cipariu în adevăratul său chip, ce n-a intrat decît parțial, și după viziune proprie, în „partida“ latiniștilor, el fiind după cum clar se vede un precursor al raționalismului lingvistic maiorescian.

Prezența lui Cipariu în ipostază de filolog în „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, nu se încheie cu difuzarea „ecstractului“. Cărturarul va mai interveni în dispute, dar aceste intervenții nu sînt memorabile, din perspectiva în care încercăm a interpreta opera cipariană. Importantă ni se pare a fi însă opțiunea de la început a lui Cipariu pentru necesitatea unității limbii românești, și nu neapărat pentru impunerea punctului său de vedere, care tocmai prin fixarea nevoii de unitate are rezonanță peste timp, dincolo de polemici și atitudini critice.

În (1847), Timotei Cipariu era cunoscut în cercurile intelectuale românești, în calitate de colaborator la „Foaie pentru minte inimă și literatură” — al cărei program ideatic fi datora citeva sensuri —, dar și ca dascăl și editor, pînă în preajma revoluției editînd, în tipografia blăjeană pe care o conducea, numeroase manuale și cărți, între care ar fi de menționat un *Orologier*, cu litere latine.¹ Tipărise ca și cărți proprii *Ecstract de ortografie cu litere latinești* (1835) și *Ermeneutica* (1840), aceasta din urmă menționată doar în bibliografii.²

Momentul afirmării depline poate fi însă socotit apariția „gazetei bisericești, politice și literare”, „Organul luminărei”, conceput și redactat în bună parte de Timotei Cipariu, rar colaborînd Th. Aaron, G. Pop, Al. Gavra, I. I. Nani, Aron Pumnul și I. Pușcariu, intelectuali blăjeni, dintre care memorabil rămîne Aron Pumnul, nu numai pentru că i-a fost dascăl lui Eminescu, ci și prin *Lepturariu românesc*, în care întîlnim o concepție „ortografică” diferită de a lui Cipariu și a celorlalți latiniști, cum se poate observa și din cele relatate anterior.

„Organul luminărei”, într-o existență publică de nici doi ani, reprezintă, chiar și prin colaborările de mai sus, spiritul ciparian în *statu nascendi*, întrucît el însumează, înainte de apariția cărților ce-l vor reprezenta pe Timotei Cipariu, principalele sensuri ale celui care n-a fost doar „părintele filologiei române”, ci un cărturar cu preocupări multiple.

Mai întîi, e în joc titlul însuși, care prin termenul prim, „organul” comunică ceva vital și „organic”, dar și ideea de ordine, întregită de cea de „direcție” conținută în „luminare”, ce afirmă și păstrarea legăturii dintre opera cipariană și idealul „luminării” și „deșteptării” propulsat de Școala Ardeleană

¹ Ioana Botezan, *Activitatea tipografică a lui Timotei Cipariu între anii 1835—1866*, în „Acta Musei Napocensis”, XVI, 1979, p. 669—682.

² Cf. *Bibliografia românească modernă*, Ed. Academiei R. S. România, București, 1984, p. 341.

și reluat în diferite ipostaze, inclusiv poetice — „Deșteaptă-te române din somnul cel de moarte“ de către pașoptiștii din Transilvania. Idealul acesta transpare în „programa“ gazetei, însoțit în mod surprinzător de epitete romantice: „corpul amortit“, „o tânără roșiată surfîzîndă“, „palida-i față“, ceea ce nu înseamnă altceva decît că „luminarea“ cipariană era încărcată, ca și aceea a lui Heliade și Bălcescu, de stări romantice ale ființei. Dar să urmărim în text această unitate dintre idealul luminării și trăirea romantică: „Cînd atîtea interese din zi în zi mai răsar pe cîmpul vieții poporului român, cînd fibrele în corpul amortit par că vor să înceapă a pulsa mai repede, și o tânără roșiată surfîzîndă i se revarsă pe palida-i față, — a mai rămîne, a mai întîrzia era cu neputință“.³

Aceeași „programă“ mai dezvăluie o dimensiune majoră a gîndirii „inteligenței“ românești din Transilvania și, de ce nu, rolul de mentor al lui Cipariu nu numai pentru cei ce i-a format direct, ci și pentru generațiile ce vor urma, ce vor găsi în ideea cipariană a „unirii minților și inimilor“, fixată în „Organul luminărei“, un permanent punct de sprijin: „Nu, ci deviza pavezei noastre este pacea, unirea minților și a inimilor, bunul înțeles între frații de un sînge și o limbă“.⁴ Patetic și mai clar programatic, idealul unirii fraților va trece în celebrul discurs, din mai 1848, al lui Simion Bărnuțiu: „uniți-vă cu poporul toți, preoți, nobili, cetățeni, ostași, învățați și vă consultați cu un cuget asupra mijloacelor reînvierii naționale“.⁵ Versul memorabil „uniți-vă în cuget, uniți-vă-n simțiri“, cu o carieră strălucită și în discursuri politice ulterioare, reia gîndul lui Cipariu — „unirea-n minți și inimă“, pune în lucrare „cugetul“ bărnuțian, iar „simțirea“ ce vine din inimă aparține poetului, și afirmarea lui ca însumare de cugete ne poate spune mult despre unitatea de gîndire și acțiune a cărturarilor pașoptiști transilvăneni, a căror ideologie propunea o unitate românească, în primul rînd între fruntași și neamul de rînd al românilor din imperiul habsburgic, și într-o viziune mai largă, prin Cipariu însuși și chiar prin „Organul luminărei“, o unitate a românilor de pretutindeni, cum lasă să se înțeleagă următorul fragment tot din programă: „mîna întinsă a fraților nu ne va lăsa a cădea“.⁶

Această unitate a fraților se concretizează în concepția lui Cipariu în ideea de cultură, înțeleasă drept cultivare a min-

³ „Organul luminărei“, I, 1847, p. 4.

⁴ Ibidem.

⁵ Simion Bărnuțiu, *Românii și unгурii*, Cluj, 1924, p. 46.

⁶ „Organul luminărei“, I, 1847, p. 4.

ții și a inimii, nu numai cînd scrie despre „cîmpul cultivării românești“, și de faptul că „scerîșul e mult și lucrătorii puțin“, ci mai ales atunci cînd conturează, cu și mai mare precizie și rîvnă ideatică, năzuința „Organului luminărei“, ce nu a fost alta decît „formarea minții și a inimii poporului român: îndatorire sîntă ce o luăm bucuroși pe umerii noștri, interțiuni curate ca virtutea și adevărul“,⁷ după a căror împlinire trebuie judecați și cărturarii și neamul pe care-l reprezintă.

Cînd Timotei Cipariu afirmă despre îndatorirea „sîntă ce o luăm bucuroși pe umerii noștri“, nu cuprinde cu gîndul numai rostul „Organului luminărei“, ci, metaforic, dă sens trivaliului său ulterior de întemeiere a unor sensuri moderne în cultura românească.

Tocmai pentru că în „programă“ și apoi în paginile „Organului luminărei“ Cipariu a spus mult despre sine și despre opera sa, e bine să precizăm că „organul“, ce se va numi „naționale“ din mai 1848, a contribuit la „formarea minții și a inimii poporului român“ prin valori filologice, istorice, literare și filosofice, valori ce s-au proiectat apoi în tot atîtea dimensiuni spirituale și formative ale întregii opere cipariene.

Pe lîngă acest fapt esențial de însumare a sensurilor operei lui Timotei Cipariu, „Organul luminărei“ a mai propus tot la nivel programatic și un dialog cu cititorii, precizîndu-se, sub titlul *Critică și redactorii*, nu numai poziția „moderată“ a lui Cipariu în ortografia cu litere latine, ci mai ales faptul că gazeta e pentru „tinerii a căror inimă încă e moale ca ceara“, dar și pentru bărbații „ce purced pe cărare înaintătoare“, și în cele din urmă și pentru „frumoșii bătrîni cari au încărunit pe drumul înaintării“⁸, cuprinzînd astfel toate vîrstele intelectuale, după un tradițional model biologic. Nu uită Cipariu să precizeze nici faptul că „Organul luminărei“ va urmări două principii în redactare: „litere latine și limba cît s-ar putea mai curată“.⁹ Aceste principii fac parte din viziunea sa asupra scrierii și, prin răsfrîngere, asupra limbii românești, pe care, cum vom vedea, o va voi „curățită“ de slavonisme, grecisme, maghiarisme.

În ordine filologică, sub aspectul complex al etnogenezei și continuității românești, „organul“ ciparian ne oferă cea dintîi variantă din *Principii de limbă și de scriptură*, prezente în „foileton“ aproape număr de număr, la care se mai adaugă publicarea unor texte în dialectul „macedonic“, grai pe care

⁷ Ibidem.

⁸ „Organul luminărei“, II, 1847, p. 8.

⁹ Ibidem, IV, 1847, p. 16.

învăţatul îl cunoştea şi după *Gramatica macedo-română* a lui M. G. Boiadji, dar şi din ceea ce i-ar fi putut pune la dispoziţie Ion Maiorescu, un pasionat şi el al limbii românilor din sudul Dunării.

Cipariu tipăreşte în „Organul luminărei“ câteva povestiri populare aromâneşti: *Rău crescutu ficiorlu*, *Curiosita si avde nale* (*Curiozitatea de a auzi lucruri nouă*), *Di cum face omlu*, *afla*, *Una muşata enumeracie*, însoţite unele şi de note lexicografice, din care reţinem explicaţia cuvîntului aromănesc (macedoromân) „trubata“, de la „turba“, prin trecerea în rostire a lui „r“ înainte de „u“, cum s-a întîmplat, exemplifică Cipariu, şi cu „frumos“, ce derivă din „furmosu“, şi mai departe după cum ştim din „formos“.¹⁰

Mai e de amintit în perspectivă filologică, difuzarea în suplimentul „organului“ a unui *Vocabulariu de numele plantelor transilvane, romănesc, latinesc, nemţesc şi unguresc*, după „sistema“ lui Linné. Nu în ultimul rînd trebuie menţionat şi studiul: *Care e cartea cea mai veche românească*¹¹, din cuprinsul căruia reţinem faptul că în *Descriptio Moldaviae*, afirmă Cipariu, s-a menţionat existenţa unor cărţi româneşti cu litere latine, care pe vremea lui Alexandru cel Bun, după conciliul de la Florenţa, „s-au dat focului, ca să taie toată legătura ce mai era între români şi latini“, inaugurîndu-se literele „sloveneşti“, care înseamnă, subliniază romantic şi patetic Cipariu, „epoca barbariei“ în istoria limbii româneşti.

Între cărţile pe care le consemnează, figurează „*Cazaniile*“ coresiene, *Palia de la Orăştie* şi *Învăţaturile lui Neagoe Basarab*, a căror variantă românească din veacul al XVII-lea, datorată lui Udrişte Năsturel, o cunoştea. Pentru aceste cărţi el foloseşte mereu termenul „monument“ şi afirmă că cel „mai vechiu e un *Catechismu romănesc* de la Sibiu din 1546“,¹² pe care susţine că l-a văzut în 1838!¹³

Ar fi de remarcat aici faptul că Timotei Cipariu şi-a elaborat concepţia filologică şi lingvistică nu la modul definitiv, ci înlăuntrul operei lui există o mişcare în etape, o continuă căutare şi schimbare a perspectivelor. Adevărul acesta se reflectă, în primul rînd prin împărţirea *Principiilor de limbă şi scriptură din „Organul luminărei“* în „serii“. Astfel pînă la nr. XLI din 25 ianuarie 1848 „principiile“ se concentrează asupra aspectelor fonetice şi formelor gramaticale, iar urmă-

¹⁰ Ibidem, III, 1847, p. 12.

¹¹ Ibidem, LIV, 1848, p. 301

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem, LV, 1848, p. 308.

toarele numite chiar de autor „o nouă serie“, începute la data menționată mai sus, au un aspect mai pronunțat teoretic, iar cele ce le va tipări în 1866, după *Crestomație sau analecte...*, vor fi aproape o rescriere, o reinterpretare a informației, o modificare chiar a unor forme, în scriere. În varianta din „Organul luminărei“ pentru singularul feminin întrebuițează articolul nehotărît „o“, iar în „principiile“ din 1866 îl va înlocui cu forma „una“ din rațiuni etimologizante.

În orizont istoric, „Organul luminării“, pe lângă referințele din serialul filologic al *Principiilor de limbă și scriere*, în cadrul cărora însumează informații din istorici mai vechi și mai noi, menționăm și difuzarea unor documente istorice, o diplomă regală din secolul al XIII-lea, Testamentul lui Petru Aaron, o inscripție descoperită la Alba Carolina (Alba Iulia), a cărei expresie „DROB“ o identifică prin ptolemeica „Dro-beta“, localizînd-o firesc în Banatul românesc.

Ponderea însă a dimensiunii istorice în „Organul luminărei“ o dețin informațiile despre romani și români, menționîndu-se atestarea termenului „vlah“ la slavi și germani, derivîndu-l însă eronat din „Flacus“. ¹⁴ Ceea ce în perspectivă filologică a însemnat prezentarea în „organ“ a dialectului „macedonic“, se concretizează în sens istoric la prelucrarea unor informații despre „românii“ din Grecia, socotiți „ramul aceleiași națiuni“, ¹⁵ și care, fiind urmași ai coloniștilor romani ca și cei din nordul Dunării nu își spun „vlahi“ ci „români“, acest nume fiind el însuși semn de continuitate și permanență: „Românii Tesaliei se numesc pre ei, ca și cei cu o limbă și viță cu dînșii din principatele Dunărei, „români“, vorbesc o limbă coruptă italienească, și-și au așezămintele de frunte pe culmea și ambe laturile Pindului... unde istoria bizantină din al XI-lea secol, mai întii cuvîntă de ei“. ¹⁶

Este evocat și imperiul româno-bulgar, cu centrul său politic și cultural de la Tîrnova, imperiul avîndu-i „purtători“ pe Petru și Așan, existența imperiului, puterea lui dovedind o adevărată ridicare a românilor transdanubieni „asupra apăsaătoarei, nesincerei și răpitoarei domniri a curții bizantine“ și întemeierea celei de „a doua împărăție a Bulgariei, a cărei ca-

¹⁴ Cercetări ulterioare au precizat această interpretare eronată, subliniindu-se că termenul „vlah“ și derivatele sale „voloh“, „olach“, „Wälsch“, „Blach“, „Wlosk“ e un nume pe care „străinii“ l-au dat populațiilor de „origine romanică“, deci nu numai românilor (cf. Gabriela Ionescu-Varo, *Valah = Roman*, în „Magazin istoric“, II, 1968, nr. 12, p. 87—89).

¹⁵ „Organul luminărei“, XLIX, 1847, p. 275.

¹⁶ Ibidem, LI 1847, p. 287.

pitală fu Tîrnova-mare, la piciorul de nord al muntelui Heremus¹⁷.

Filosofia e reprezentată în „Organul luminărei“ prin „aforisme“ despre educație, prin incitantele, nu numai la acea vreme, „eseuri“ *Lumea, Omul*¹⁸, iar valorile literare prin poezii și povestiri „poporane“, prin studii despre „poezia lirică“¹⁹, tălmăcirii din Lamartine (*Istoria girondiștilor*), referințe la Goethe și Schiller și chiar prin creație originală aparținînd lui Cipariu însuși.

„Organul luminărei“, ca de fapt și celelalte publicații românești din Transilvania, asemeni întregii opere a lui Cipariu, Bărnăuțiu, Barițiu, Șaguna etc., are, pe lângă sensul cultural pronunțat și vizionar, și o năzuință politică, uneori implicită, iar alteori în prim plan, prin citate semnificative, precum acest extras din *Statistica Transilvaniei* de Ladislau Kőváry: „Sunt în adevăr națiuni cu drepturi trei: națiunea maghiară, secuiască, săsească, de alte mulțime, adică români, armeni, greci, iudei, țigani, afară de aceștia încă: moravi, poloni, ruși și alte rămășițe“.¹⁸

În primăvara anului 1848, sensul politic al „Organului Luminărei“ se accentuează, Cipariu gîndind o „unire“ egală a națiunilor din imperiu în contra „absolutismului colosale“,¹⁹ dar mai ales, sub titlul evident programatic. *Ce e de lucrat*, „organul“ propune emancipare și libertate, drept și mai multe „ștergeri“ din legislația seculară a nobilimii și a imperiului. E vorba de emanciparea națiunii, emanciparea religiei, emanciparea pămîntului, libertatea limbii, libertatea cuvîntului și a tiparului românesc, dreptul adunării naționale, dreptul reprezentării naționale în dietă, dreptul alegerii în „deregătorii“, dreptul administrării interne, întrebuițarea limbii în politică, biserică și școală, înființarea de școli elementare și științifice mai înalte, sistematizarea educației după „trebuințele poporului“, precum și „ștergerea“ uniunii celor trei națiuni, „ștergerea“ privilegiilor, „ștergerea“ legilor, a compilatelor și aprobatelor, naționalității române asigurîndu-i-se astfel libertate, egalitate și frățietate.²⁰

Parte din ideile acestea altfel formulate și îmbogățite va alcătui programul revoluționarilor români de pe Cîmpia Libertății, corespondența dintre acestei idei și cuprinsul petiției

¹⁷ Ibidem, p. 288.

¹⁸ Ibidem, XXXVI, 1847, p. 195.

¹⁹ Ibidem, LXV, 1848, p. 368.

²⁰ Ibidem, LXIX, 1848, p. 378.

aprobată de popor și înaintată apoi împăratului,²¹ confirmă adevărul că programul politic pașoptist din Transilvania derivă și din gândurile clarvăzătoare ale lui Timotei Cipariu, care, în săptămîna ce se sfîrșea în 12 mai 1848, transformă „Organul Luminărei“, în „Organul național“, dînd publicației un decis sens politic, afirmînd că menirea lui, a acestui organ „național“, este „de a lumina adevăratele interese ale națiunii române“, care în formularea proprie a lui Cipariu însemnau atunci: „pace, fidelitate și naționalitate“, în fapt fiind vorba de circumscrierea gândirii cipariene în contextul luptei revoluționarilor români din Transilvania pentru egalitate, fraternitate, libertate și naționalitate, sensuri care n-au fost altceva decît adaptarea la condițiile specifice ale stării românilor din Imperiul habsburgic a principiilor revoluționare pașoptiste europene.

Încheierea „Organului luminărei“ cu un program politic se răsfrînge asupra întregii opere filologice și istorice pe care Cipariu o va elabora ulterior, atitudinile sale în concepția despre limbă, cu exagerările cunoscute, avînd mereu drept mobil interior o gîndire politică vie, despre soarta românilor din Transilvania, gîndire care i-a direcționat și i-a stimulat elaborarea operei, într-un veac în care el însuși îl numește, chiar în „Organul luminărei“, al „deșteptării universale“.²³

²¹ Cf. Victor Chereșteșiu, *Adunarea națională de la Blaj*, București, 1966, p. 111—212.

²² „Organu național“, I, 1848, p. 1.

²³ „Organul Luminărei“, XLI, 1848, p. 314.

SUB AUSPICIILE „ASTREI”

La mai puțin de un deceniu de la dramaticele evenimente ale momentului pașoptist din Transilvania, opera filologică a lui Timotei Cipariu se conturează în coordonatele ei de bază prin *Elemente de limbă română*, (1854), *Acte și fragmente latine românești*, *De latinitate lingue valachicae* (1855), *Gramatica latină* (1857), *Compendiu de gramatica limbii române*, *Crestomația sau analecte literare* (1858), *Elemente de poetică, metrică și versificație* (1860). Toate aceste cărți cu premise și însumări înainte de 1848, au ieșit la lumină și l-au impus pe Cipariu ca erudit și cărturar de excepție. Astfel principalele inițiative culturale românești, în lăuntru și în jurul limbii române, îl vor avea printre cei dintii, cum s-a întâmplat și la nașterea și afirmarea „Asociațiunii transilvane pentru literatură și cultura poporului român”, în 1861.

În chiar anul premergător înființării „Astrei”, la 1860, din inițiativă oficială se constituie o comisie filologică pentru ortografia limbii române, din care făceau parte Timotei Cipariu, Paul Vasici, I. Popazu, G. Munteanu, George Barițiu, A. Mușșanu, I. Codru, comisie ce trebuia să stabilească, în conformitate cu un proiect propus de guvern, o ortografie pe seama scrierii românești, „cu litere latine”.¹ Cel însărcinat cu alcătuirea acesteia n-a fost altul decât Timotei Cipariu, cunoscut deja, prin opurile de mai sus, drept cel mai de seamă reprezentant al filologiei românești, din acea perioadă, nu numai din Transilvania.

Mobilul guvernului imperial, era, să zicem, generos — încă nu se inaugurase dualismul —, dar legiferarea unei ortografii care să-i convină era și o formă de a controla mai bine viața intelectuală ardeleană. Mai ales, „proiectul” venit de la Viena încerca „supunerea” limbii românești, fapt simțit de Timotei Cipariu, când precizează că proiectul comunicat de guvern „lovește de-a dreptul în principiul etimologic al limbii și se înfruntă cu geniul ei, în modul cel mai bătător la ochi”,

¹ Ștefan Manciușea, *Timotei Cipariu și „Astra”*, Blaj, 1943, p. 11.

iar „a dispune despre ortografia românului nu e de competența guvernului ci de a națiunii prin literații ei“.²

Este foarte important să subliniem acest „amestec“ al oficialilor pînă și în viața limbii, momentul acesta prevestind ulterioare inițiative de deznaționalizare a românilor, în perioada dualismului, tocmai prin limbă și școală. Atît inițiativa de la 1860 cît și presiunile ulterioare de limitare treptată a predării limbii românești în școlile românești, confirmă că pentru Viena, și mai apoi pentru Budapesta, limba românilor prezenta interes din punct de vedere politic, și nu cultural, hegemonic, și nu constructiv. De precizat, că românii nu alcătuiau în ceea ce privește sensul politic al limbii, un caz izolat; sîrbii și croații, cehii și slovacii și-au apărat și ei la nevoie ființa națională prin limbă, pentru că și limba lor a fost supusă în repetate rînduri unor măsuri administrative, fapt ce l-a dus pe un român cu gîndul la elaborarea unei lucrări despre „limbile“ și „naționalitățile“ din Austria.³

În ceea ce privește realizarea proiectului de ortografie, mai mult impus decît cerut de guvern, acesta nu se finalizează, dar problematica limbii românești, nevoia cultivării ei pe tot cuprinsul Transilvaniei a trecut în sarcina „Astrei“, iar magistrul limbii în cadrul acestei societăți culturale românești a fost de la început Timotei Cipariu. Solicitat să dea și el un proiect pentru constituirea „Astrei“ propune unul în care „greimea“, cum ar spune un poet contemporan, aparține unor inițiative în jurul limbii românești, Cipariu propunînd realizarea de către cărturarii „Asociațiunii“ a unui „dicționar etimologic“, teaurizarea cărților și manuscriselor românești, „edarea de opuri românești“. Cîteva dintre acestea a realizat „Asociațiunea“, alcătuirea dicționarului a rămas însă un deziderat, pe care Cipariu îl va trece mai tîrziu și în programul Societății Academice.

Nu vom intra în detaliile organizatorice ale Astrei⁴, ce l-au avut și pe Cipariu printre cei dintîi, ci, în contextul perspectivei din care interpretăm personalitatea operei cipariene, e necesar să subliniem că în *Cuvînt la inaugurarea Asociațiunii Române Transilvane*, rostit în 1861 la Blaj, „părintele filologiei române“, cum deja putea fi socotit la acea dată, dezvoltă concentrat și persuasiv, într-un stil înalt-retoric și

² Ibidem, p. 19.

³ Vincențiu Babeș, *Cauza limbilor și naționalităților în Austria*, Viena, 1860.

⁴ Cf. Matei Pamfil, *Asociațiunea transilvană pentru literatura și cultura poporului român* (1861—1950), Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1986.

clar, după modelul oratorilor clasici, o viziune asupra istoriei românilor din Transilvania, ieșită atît din propria lui operă pînă atunci constituită cît și din sufletul ardent al cărturarului patriot, ce deplînge soarta conaționalilor săi din „patria dulce“, cum numește el, „eminescian“, Transilvania — „întîiul leagăn al vieții române“ — întrucît aceștia n-au avut parte, din cel de al doilea veac al erei noi pînă în al XIX-lea secol, decît „de lacrimi, de dureri și de suferințe de toată forma: iar zile de bucurie pentru poporul român și pentru națiunea noastră transilvanică în specie, au fost mai puține și mai rare decît peana de corb alb“.⁵

Într-un limbaj romantic, ce îl trădează pe poetul Cipariu, cărturarul se rostește despre ruina „totală a națiunii“ românilor din Imperiul habsburgic, o ruină care înseamnă „durere“ și „pieire“, dar mai ales poate însemna renaștere și luptă, chiar sub auspiciile instituției ei culturale și economice (Astra) ce atunci se inaugura și a fost pentru Cipariu, și nu numai pentru el: „Un reazim naționalității române se întîmplă azi, ci sperăm că asemenea razime de astea și de alte forme se vor împlini și de aici înainte și mai multe și mai puternice“.⁶ Un astfel de „reazim“ a fost chiar opera cipariană, ale cărei concentrate cercetări asupra limbii românești se răsfrîng și în acest discurs al începuturilor „Astrei“. Timotei Cipariu a văzut în limba românească argumentul suprem de salvare, întrucît ea, limba românească, este simțită de cărturar drept o ființă vie, ce vine din istorie și poate fi făuritoare de istorie: „însă din toate aceste ruine providența ne-a conservat încă în aceste dureri cumplite un tezaur neprețuit, care nu ni l-au putut răpi nice sabia învingătorului, nice cruzimea tiranului ce domnea pe corpurile noastre, nice puterea fizică, nice politica infernală — un tezaur născut cu noi de la țîțele mamei noastre, dulce ca sărutările măicuțelor cînd ne aplecau la sînul lor! tezaur mai scump decît viața: tezaur care de l-am fi pierdut, de l-am pierde, de vom suferi vreodată, ca cineva cu puterea au cu înșelăciunea au cu momemele să ni-l răpească din mîinile noastre — atunci mai bine, mai bine să ne înghită pămîntul de vii, să ne adunăm la părinții noștri cu acca mîngăiere, că nu am trădat cea mai scumpă ereditate, fără de care nu am fi demni de a ne mai numi fiii lor: *limba românească* (s.n.).⁷

⁵ Timotei Cipariu, *Discursuri*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1984, p. 60.

⁶ Ibidem, p. 64.

⁷ Ibidem, p. 63.

Putem observa aici pe de o parte expresiile: „tezaur neprețuit“, „fițele maicii noastre“, „sărutările dulci“, „scumpă ereditate“ care dezvăluie acea stare sublimă, de nuanțe poetice, ce însoțește oriunde și oricând elogiul limbii materne. Pe de altă parte cărturarul vorbește de „dureri cumplite“, „sabia învingătorului“, „cruzimea tiranului“, „politica infernală“, formulări care, între metaforă și realitate acuză stările de fapt ce de secole erau nefavorabile, în Transilvania, pentru români, întrucît „sabia“, „cruzimea“ și „politica infernală“, au adus populația majoritară a acestui pămînt românesc la stadiul de „nație tolerată“, dar totuși neînvinsă, datorită și limbii românești, limbă pe care, testamentar, dar și cu sensul retoric al blestemelor oraculare, Timotei Cipariu o pune în mîinile contemporanilor și urmașilor săi, într-un al treilea șir expresiv: „să ne înghită pămîntul de vii“, „să ne adunăm la părinții noștri“, „nu am trădat“, „nu am fi demni“, ce îl continuă pe cel dintîi și se revoltă împotriva celui de al doilea, această parte a discursului ciparian de la inaugurarea „Asociațiunii“ însumînd, în triadă, cum am văzut, într-un mod cît se poate de cuprinzător, pe lîngă durerea și entuziasmul cărturarului, sensurile majore ale preocupărilor lui Timotei Cipariu cu privire la etnogeneza, continuitatea și unitatea românească. Astfel cel dintîi grup de expresii, concentrate în jurul cuvintelor „tezaur“ și „ereditate“, coboară în etnogeneză și descoperă în limbă un argument complex al continuității și unității românești. Cel de al doilea grup îi numește pe „detractorii“ continuității și pe cei care printr-o „politică infernală“ au amenințat și amenințau chiar atunci, după momentul pașoptist, continuitatea și unitatea. În sfîrșit, verbele de revoltă și tărie din al treilea grup fixează sensul luptei, ce trebuia dat și în jurul limbii românești, miezul și ființa acesteia fiind cheazășie de speranță și libertate.

Faptul că acest discurs ciparian a pus accentele exact cum trebuia, ba chiar a apăsat rîni mai vechi și mai noi, e confirmat de reacția aproape imediată a urmașilor lui Sulzer, reprezentanți ai puterii politice, care se ipostaziează imediat în „critici“ ai continuității și romanității românilor. De aceea Cipariu e nevoit să-și refacă discursul pentru a para „atacurile părții contrare“⁸, precizînd: „Ci pentru că însumi am dat ocaziune acestei critici, cutezînd a proclama în fața lumii ro-

⁸ Timotei Cipariu, *Cuvînt la inaugurarea Asociațiunii apărut în contra unei critici*, Blaj, 1862, p. 4.

manitatea limbei și naționalității românești la inaugurarea Asociațiunii, și așa sum dator a o și apăra”.⁹

Și într-adevăr a apărât-o, cu argumente pe care deja le avea la îndemână: inscripții și documente despre „Dacia ferice”, momente din istoria Transilvaniei, „drama” familiilor nobile românești din Maramureș pînă în Făgăraș, pe care le interpretează cu erudiție, logică și bun simț, cuvîntarea transformîndu-se într-o veritabilă scriere istorică, ale cărei sensuri le vom reliefa în capitolele următoare ale lucrării noastre, cum tot în acestea vom analiza și celelalte „rostiri” cipariene din cadrul Astrei“, ce au vizat în mod deosebit continuitatea și unitatea românească. Aici mai precizăm doar înalțul umanism ciparian pe care cărturarul, pentru a nu fi trecut în tagma „detractorilor” istoriei altor nații, se simte dator să-l expliciteze: „Io, din parte-mi, în cuvîntarea mea, cînd am grăit despre limba națiunei române, nu am vrut să zic mai mult decît ce simte fiecare națiune pentru limba sa”.¹⁰

În întreaga sa operă Cipariu va păstra această atitudine, românească și echilibrată!

⁹ Ibidem, p. 17.

¹⁰ Ibidem, p. 38.

Timotei Cipariu a fost o conștiință laborioasă, în cel mai deplin înțeles al cuvîntului, și faptul e vizibil în preluarea și aprofundarea aceluiași teme, iar pentru această reluare avea nevoie de timp, de ani și chiar decenii. Astfel în 1841 *Principiile de limbă și scriptură* erau deja așezate într-o ipostază din care zvicnesc cîteva idei și un proiect ortografic, cum am văzut, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, iar după un deceniu aceleași „principii” le difuzează prin „Organul luminării”, dar nu într-o variantă definitivă, întrucît ediția din 1866 este „adăugată și înmulțită”, pe care o va înmulți și re-lua în „Archivu pentru filologia și istoria”, un an mai tîrziu, în 1867, noua revistă culturală difuzînd-o, după o întrerupere de două decenii a „Organului luminărei”.

Din perspectiva însăși a elaborării, opera filologică și istorică a lui Timotei Cipariu are o dialectică interioară, el însuși numindu-și în acest sens *Principiile de limbă și scriptură*, chiar în paginile „Archivu”-lui, un „comentariu perpetuu” la elementele limbii române, și pentru a preciza caracterul vizionar al gîndirii lui Cipariu e suficient să subliniem că și sistemele filologice ulterioare ale învățaților români au fost tot un „comentariu perpetuu” asupra limbii românești, cum sînt și astăzi, fenomenul fiind firesc. Meritul lui Cipariu a fost nu numai acela de a fundamenta filologia românească ci și cel de a dărui o modalitate de manifestare dialectică elaborărilor teoretice asupra limbii.

„Archivu pentru filologia și istoria” evocă în „program” fenomenul național ce-l preocupa în mod deosebit pe Cipariu, scrierea în românește cu litere latine. El sublinia că inițiativa sa din „Organul luminărei” — „stabilirea ortografiei române cu litere latine”¹ — a prins viață în 1850 la „Gazeta Transilvaniei”, puțin mai tîrziu la „Telegraful român”, deplîngînd însă starea de fapt, aceea că atît în jurnalele menționate cît

¹ Timotei Cipariu, *Programul Arhivului*, în „Archivu pentru filologia și istoria”, I, 1867, p. 3.

în cele de dincolo de Carpați „pătîmește biata limbă românească“.² Pătîmirea venea din „diferențe“ și „variațiuni“, stabilirea ortografiei însemnînd o adevărată „furtună“, dorința lui Cipariu fiind aceea de a se ajunge cît mai „curînd și mai sigur la consensul comun“.³

În ceea ce privește această dificilă și delicată problemă, el afirmă clar: „Principiile ce le avem atunci (la „Organul luminării“ s.n.), le am și astăzi“.⁴ Iar pentru dispute și omogenizarea limbii el propune „cercetări erudite“ și „concluziuni strînse“, fiind însă convins că aceasta este și „dorința generală a toată românimеa“.⁴

Deși își anunță viitorii lectori despre faptul că „Archivul“ continuă „Organul luminării“, în stabilirea coordonatelor programatice renunță la dimensiunile politice și literare ale publicației de la 1848, propunînd un cuprins mai strîns în noua revistă: a) *filologic*: natura limbii, ortografie, sintactică, lexicografie, țelul fiind de „ilustrare, rectificare și fixare“ a limbii românești; b) *istoric-geografic*, adică despre originea, întîmplările și apariția românilor în Dacia, uzînd de cunoștințe arheologice, topografice, etnografice, istoriografice, prin care să se surprindă aspecte ale istoriei românești privită nu numai în sine, ci și în context cu cea a altor neamuri cu care aceasta a fost „împreunată“.⁵

Apariția acestei publicații se înscrie într-un program mai larg, cel al istoriografiei noastre „romantice“,⁶ alături de inițiativa lui Cipariu de aceeași forță bucurîndu-se și cele mai vechi ale lui Laurian și Bălcescu și altele mai noi ale lui Hasdeu și Al. Papiu Ilarian. Toate acestea: „Magazin istoric pentru Dacia“, „Columna lui Traian“, *Tezaur de monumente istorice pentru România* au însemnat fundamentarea unei noi viziuni asupra istoriei poporului român, asupra continuității și unității neamului românesc. Esența era căutată în documente, în interpretarea lor istorică și filologică, nu numai din perspectivă românească, ci dintr-una europeană așa cum deja statuasera „istoriile“ Școlii Ardelene și mai devreme *Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor* a lui Dimitrie Cantemir. Modelul acestora se va regăsi plenar în opera cipariană, mai ales în „Archivul pentru filologia și istoria“ ce însumează atît ri-

² Ibidem, p. 3.

³ Ibidem, p. 3.

⁴ Ibidem, p. 4.

⁵ Ibidem, p. 5.

⁶ Pompiliu Teodor, *Evoluția gîndirii istorice românești*, Editura. Dația, Cluj, 1970, p. XXXV.

gorile erudiției istorice, cât și cele filologice. Acestea din urmă erau deja vizibile în „trilogia“ filologică: *Crestomație și analecte*, *Elemente de limbă română* și *Principii de limbă și scriptură* care la 1867 când apărea „Archivu...“ vorbeau de la sine de „europeanul“ Timotei Cipariu.

În aceeași programă a „Archivu“-lui, pe care deja am menționat-o, distinge două tipuri de relații ale românilor cu alte neamuri. Pentru înțelesul cuvîntului „relație“ el întrebuintă termenul „comerțiu“ și acesta a fost în istoria milenară a românilor, pe de o parte, „neguțătoresc și păciuit“, cultivat de români atît cu vecinii, cât și cu neamurile ce au luat în copitele cailor pămîntul românesc al vechii Dacii. În al doilea rînd a existat și un „comerțiu“ „asupritor și dușmănos“, venit din afară și care i-a dus pe români la „amarul jug al servituții“. Toate acestea își propune Cipariu, nu numai în „Archivu...“, ci în întreaga s-a operă „a le lumina cu făclia istoriei“.⁷

Cipariu înțelegea prin istorie existență și continuitate, naștere a limbii românești, „cădere“ și ridicare a ei, și mai ales cultivarea ei, limba fiind în înțelesul cărturarului adevăr și faptă istorică, cum s-a putut vedea și atunci cînd a numit-o, la inaugurarea „Astrei“, „tezaur scump“. Dintr-o atare perspectivă, filologia cipariană, erudită și însuflețitoare, vine în sprijinul istoriei și al emancipării românilor, acestea fiind și coordonatele din „Archivu pentru filologia și istoria“ în paginile acestuia filologia se sprijină pe istorie și istoria luminează iubirea de cuvînt.

În orizont filologic, Timotei Cipariu reia în „Archivu...“ *Principii de limbă și scriptură*, redă aspecte din dezbaterile Societății Academice, scrie despre *Ortografia cum să fie*, nămint principiul fonetic, a cărui necesitate o socotea deja secundă în scriere, drept „principiul leneșilor“, întrucît o seamă dintre aceștia, pe care cărturarul nu-i numește direct, limitau problema scrierii numai la ortografie, în timp ce Cipariu o socotea pe aceasta fundamentată în gramatică, sintactică, lexicografie, topică. El cerea astfel derivarea ortografiei din gramatică și nu din transcrierea vorbirii, preocupare ce a dus în epocă la numeroase „ortografii“, aproape tot atîtea cîți erau și cei care scriau.

Principiile de limbă și scriptură și le completează cu *Forme antice românești*, *Elemente străine în limba română*, *De latinitatea limbii românești*, *Gramatiști și ortografiști*, în

⁷ Timotei Cipariu, *Programul Archivului*, loc. cit., p. 4.

acest din urmă studiu dezvoltînd, într-o perspectivă mai largă a interpretării, sistemele „gramatice“ din *Principii* ale lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai, Molnar-Piuariu — pe care îl numește I. Morariu —, Ion Budai Deleanu și Samuel Kőrösi-Crișan, Radu Tempea și Ienăchiță Văcărescu, adăugînd și un străin, pe Sulzer.

Tot pentru a lumina sensurile istoriei și limbii românești, pe care, cum vom avea prilejul să mai subliniem, Cipariu le privea într-o unitate originară, comentează limba latină în corelație cu „ramii familiei indoeuropene“.⁸

O astfel de corelație este surprinzătoare numai pentru cel care nu cunoaște marea erudiție a gîndirii cipariene, cu privire la limbile europene și orientale, claritatea și regulile unor astfel de limbi aducîndu-le în sprijinul concepției sale despre limba română: „Între toate limbile, cîte cunoaștem, vechi și noi, nu cunoaștem așa de regulate ca două: cea arabă și cea sanscrită“.⁹ Propoziția e aproape fără comentariu și totuși pentru a sublinia, ironic, faptul că și acestea fac uneori excepție de la reguli, Cipariu adaugă: „Cei ce le cunosc vor ști că lucrul este așa (se referă la existența excepțiilor, s.n.), iar cei ce nu le cunosc și se vor îndoii, rogămu-i să facă bine să le învețe“.¹⁰

Îl vedem aici manifestîndu-se și pe polemistul Cipariu, și nu polemizînd numai cu adepții principiului fonetic, pe care el nu l-a negat niciodată, ci cu latiniști, sub sugestivul titlu: *Fantezii etimologice* prezent în mai multe numere din „Archivum...“, serial care am putea spune că e plin de vervă maioresciană. Un amestec subtil de erudiție și ironie, amestec ce ne vorbește despre profund echilibratul spirit al lui Timotei Cipariu, care se „desparte“ astfel de exagerările latiniste: „Și cu acestea, adio fantezii etimologice, pentru a nu ne mai reve-dea pre acest *terenu* care acumu-i *terăm*. Sacra limba“.¹¹

Tot în dimensiune filologică ne întîlnim cu *Ochire istorică spre limba latină și dialectele ei* și cu fragmente inedite din scrierile filologice ale lui Petru Moiar, comentarea unor toponime, precum *Stănești*, al cărui sens românesc încerca să-l dezvăluie pe bază de hrisoave și principii filologice.

⁸ Timotei Cipariu, *Limba latină*, în „Archivum pentru filologia și istoria“, XIV, 1868, p. 269.

⁹ Timotei Cipariu, *Sistema ortografică*, în „Archivum pentru filologia și istoria“, XIX, 1869, p. 362.

¹⁰ Ibidem, p. 363.

¹¹ Timotei Cipariu, *Fantezii etimologice*, în „Archivum pentru filologia și istoria“, XXIII, 1869, p. 444.

Dimensiunea istorică a „Archivu“-lui este și ea bogată. și începe cu prezentarea în original și în traducere a însemnărilor de călătorie prin Țara Românească ale lui Paul Strasburg, mesager european la Constantinopol în 1632. Întîlnim și un fragment din *Istoria Țării Românești* a lui „Constantin Căpitanul“.¹² Publică de asemenea table cerate, inscripții romane, o „istorie“ cu fragmente din diferiți autori a Columnei lui Traian. În spiritul argumentării continuității neîntrerupte dă în original și traducere texte din Herodot și Strabon. Cipariu reînvia astfel vechea Dacie și populația ei ce s-a romanizat. Sînt prezente o serie de „descripțiuni topografice“ (geografice): Rășinari, Săliște, Săcele, Cisdădie, Brețcu.

De o importanță deosebită se bucură în „Archivu“ ciparian diplome ale voievozilor români, unele care menționează moșia Bărcănești a familiei Coresi, altele unitatea românească, așa cum este aceea ce poartă în sine numele lui Mihai Viteazul: „Io Mihai voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn a toată țara Ardealului...“,¹³ lîngă care cele ale lui Mircea cel Bătrîn și Șerban Cantacuzino dau mărturie despre viziunea lui Cipariu asupra istoriei românești, dezvăluită în continuitate și unitate nu atît prin comentariu, cît prin argumente documentare, pe care le surprinde și în diplomele regilor maghiari. Astfel, actul de la 1222—3, nu numai că îi stabilea pe teutoni în Țara Bârsei, dar și argumenta despre existența comunității românești (terra Blacorum) „în același mod și cu aceleași drepturi ca și naționalitatea secuilor sub numire de terra Sicularum“.¹⁴

Asupra interpretărilor lui Cipariu cu privire la diplomele regilor maghiari vom reveni, cînd vom aprofunda aspecte ale continuității și unității românești în opera lui. Cu referință doar la „Archivu...“ mai precizăm despre difuzarea unor informații istorice referitoare la muntele Athos și ctitoririle românești de acolo, precum și a unor documente importante referitoare la Nicolaus Olahus, Samuil Micu și Gheorghe Șincai. Acestuia din urmă i-a tipărit *Elegia*, biografia în versuri latine pe care autorul *Cronicii românilor* și-a redactat-o.

Ar întregii sumarul și sensurile „Archivu“-lui publicarea documentelor privitoare la Comisia filologică pentru stabilirea ortografiei românești, de la Sibiu din 1860, prilej cu

¹² *Documente istorice*, în „Archivu pentru filologia și istoria“, I, 1867, p. 17.

¹³ *Ibidem*, p. 20.

¹⁴ *Alte date de Terra Blacorum*, în „Archivu pentru filologia și istoria“, XIX, 1869, p. 367.

care Cipariu se desprinde, simțea mereu această nevoie, de variantele latinismului, nu fără un anumit năduf la adresa lui Aron Pumnul, autorul importantului atunci *Lepturariu românesc*, pe care ironia cipariană și-l alege drept țintă tardivă: „Operatul Comisiunii noastre fu lăsat la una parte, și proiectul bucovinean adoptat în faimosul *Lepturariu*.”¹⁵

În aceeași ordine și istorică și filologică, mai menționăm o istorie a legislației și administrației oficiale din Transilvania, alcătuită de Ion Micu Moldovan, într-un veritabil „serial” cu titlul: *Libertatea de conștiință în Transilvania*, conturând tacit și atitudinea politică a periodicului ciparian, prezentă altfel și în comentariile filologice și istorice care au năzuit clar spre o emancipare a românilor din Transilvania, atât în sens politic cât și social.

Viața publicației se încheie în 1872, din cauza unor dificultăți materiale, dar și datorită unui „morb” (boli) de care suferea cărturarul încă din 1869. *Epilogul* ce ocupă aproape singur ultimul număr e practic o refacere a programei din 1867. În el se argumentează aceeași necesară unitate dintre istorie și filologie, iar ca proiect reținem cum Cipariu gîndea ardent la elaborarea unui *Dicționar* al limbii române pentru a dezvălui „vorbele române de origine istorică romană, cari fac sîmburele limbii în materie și formă, și cari singure sunt a demustra că limba românească e romană”.¹⁶ E limpede că Cipariu se gîndea la un dicționar *istoric* al limbii române, în linia celui redactat, parțial, mai tîrziu de Hasdeu.

¹⁵ Timotei Cipariu, *Conferința filologică din Sibiu*, în „Archivu pentru filologia și istoria”, XIV, 1869, p. 467.

¹⁶ Timotei Cipariu, *Epilog*, în „Archivu pentru filologia și istoria”, XL, 1871—2, p. 787.

În *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent* (1941), numele lui Timotei Cipariu e menționat doar drept „cu-noștință“ a lui George Sion, cînd acesta din urmă participă la evenimentele revoluționare din Transilvania, la bibliografie cu *Crestomație sau analecte literare* și în contextul prezentării „Junimii“ într-o imagine ce-i reprezintă pe membrii fondatori ai „Societății academice române“, în 1867: Eliad Rădulescu, J. G. Munteanu, I. Străjescu, I. Massimu, A. T. Laurianu, N. Ionescu, A. Hurmuzachi, George Barițiu, A. Hodoșiu, V. Alesandri, I. Caragiani, A. Roman, Ioane Sbierea, V. A. Urechia, T. L. Maiorescu, iar în centru, cu chip luminos și vizionar, „canonicul“ Tim. Cipariu, deși el a fost ales numai vicepreședinte, poziția mai înaltă aparținîndu-i lui Ion Heliade Rădulescu.

Probabil că nașterea acelei societăți academice sub semnul filologiei a hotărît poziția centrală a lui Timotei Cipariu în grafia memorabilului document. Și într-adevăr, nu putea fi altfel. Încă în 1838, în paginile foi lui Barițiu de la Brașov, Cipariu propunea conlucrarea tuturor cărturarilor români la stabilirea unei ortografii unice: „Pe calea unirii, adecă pe a împreună înțelegerii cu toată românimăa pornită spre regularea limbei noastre, ca să se facă o limbă și o ortografie regulată pentru toți românii“.¹

La această nevoie, cu siguranță au gîndit și alții, dovadă activitatea Comisiei filologice de la Sibiu (1860), apoi constituirea „Astrei“, împlinită și sub semnul cultivării limbii românești, idee în care „sămînța“ i-a aparținut și lui Cipariu, dacă nu cumva numai lui.

Iată însă că veni și vremea Academiei, la una visase și Țichindeal cu un veac mai devreme, dar cei care și-au „văzut“ visul cu ochii au fost cei numiți mai sus, aleși atît pentru prestigiul lor intelectual, cît și pentru a reprezenta toate provinciile locuite de români, începînd cu „români de preste

¹ „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, 13, 1838, p. 108.

Milcov“, „români de dincoace de Milcov“, din Maramureș și Bucovina, din Transilvania și Banat, din Basarabia și Macedonia, în actul de convocare, semnat de D. Brăteanu, fiind numiți „bărbați eminenți din toate părțile României“, chemați „spre a conlucra pentru stabilirea și formarea limbei patriei comune“.²

Era anul în care în Transilvania s-a inaugurat dualismul, ce va deschide pentru români o nouă perioadă de jertfe și lupte, la care se vor alia, în timp, și gânditori de peste Carpați. Însăși fondarea Academiei Române a însemnat o formă a luptei pentru unitate românească, din moment ce documentul invocat mai sus glăsuia de „limba patriei comune“. Cu toții au înțeles încă atunci ceea ce va spune mai târziu Sextil Pușcariu, anume că „patria română“ e tot atît de întinsă cît „limba română“.

În cîteva însemnări ale lui Cipariu rămase o vreme în manuscris și difuzate în perioada interbelică e redată atmosfera sărbătorească din acea vară a anului 1867, cînd cărturarul nostru o porni la sfîrșit de iulie din Blaj spre Alba Iulia, apoi la Sebeș, la băi la Miercurea, la Brașov îi vizită pe Barițiu și Mureșanu, iar de acolo, cu un popas la Sinaia și altul la Ploiești, ajunge în ultima zi a lunii lui cuptor la București. A avut loc un banchet la Ateneu, cu discursuri: „După Urechia am grăit eu — notează Cipariu —. Un buchet cît un snop mi s-a prezentat, ce eu l-am redat spre a se oferi doamnei ministrului“.³

Pînă în 12 august au loc consultări, discuții, vizite, sere-nadă la Eliade, primirea celor ce au venit mai târziu, pentru ca la data menționată să se ia în dezbateri „un proiect de ortografie pe baza principiului etimologic, combinat cu cel fonetic“.⁴ Proiectul a aparținut lui Massim și s-au pronunțat „strict“ pentru el Massim, Străjescu, Caraioni, „mai puțin strict“ Eliade, Roman, Hodoșiu, Hurmuzachi, Barițiu, pentru „fonetism strict“ Sbierea și Alecsandri, abținîndu-se Laurian, Munteanu și Urechia. Despre atitudinea sa nu ne comunică însă nimic; o notă ulterioară din „Archivu pentru filologia și istoria“ ne poate însă confirma faptul că el s-a împotrivit: „Va să zică: principiul etimologic măritat cu cel fonetic, adoptat de Societatea Academică“.⁵

² „Archivu pentru filologia și istoria“, VI, 1867, p. 185.

³ Ștefan Manciușea, *Contribuții noi la viața și activitatea lui T. Cipariu*, Blaj, 1942, p. 55.

⁴ *Ibidem*, p. 57.

⁵ „Archivu pentru filologia și istoria“, XXVI, 1869, p. 509.

În sfârșit, la 1 septembrie are loc „constituirea definitivă, cu incidente“, programul Societății Academice statundu-se în jurul a trei probleme: ortografia limbii române, gramatica limbii române, dicționarul limbii române, probleme ce vor rămâne vii mulți ani, în cadrul dezbaterilor.

La solemnitatea inaugurării, Cipariu rostește un discurs în care se dezvăluia adevărul că prin Societatea Academică, numită atunci încă „literară“, se deschidea o epocă nouă a culturii naționale, misiunea ei fiind una pentru întreaga românie, semnul constituirii unei astfel de instituții fiind acela al deșteptării simțului național: „Domnilor! Simțul național s-a deșteptat în toată românia. Națiunea română a venit la conștiința pozițiunii, carea i se cuvine între națiunile Europei: ea va face toți pașii conveniți pentru a ocupa această pozițiune cu demnitate“.⁶

Sînt prezente în acest discurs adevăruri scumpe cărturarului: „liberarea patriei“ și „liberarea limbei“ de sub jugul despotismului. El a pledat de asemenea pentru conlucrare în îngrijirea și conservarea limbii, pentru afirmarea unei literaturi cu adevărat naționale, pentru situarea acesteia lîngă aceea a surorilor ei latine din Europa, afirmînd cu rigoarea-i cunoscută necesitatea unirii tuturor în jurul culturii naționale: „Națiunea română de aici înainte va fi solidară pentru corpul întreg, și nu vor mai fi partide meschine cari să se desunească de la unul și același scop solidar, cultura națională“.⁷

Timotei Cipariu a fost prin aceste cuvinte purtătorul de gînd a generației de cărturari, premergători și următori, întrucît a dăruit nu numai Academiei române un ideal, la fondarea ei, dar a sintetizat năzuinți anterioare și a clarificat poziții ce aveau să se contureze ulterior. Și adevărul acesta îl va preciza chiar unul din urmașii de excepție ai „părintelui filologiei române“, Sextil Pușcariu: „Deși în alegerea mijloacelor Cipariu n-a fost norocos, idealul său de a crea o limbă literară în toate părțile românești a rămas pînă azi o țintă spre care trebuie să năzuim“.⁸

În ședința societății literare române de la 1 septembrie 1867, Timotei Cipariu a fost desemnat să rostească un „cuvînt despre istoria limbii românești“ și rostirea a fost o „schiță“ a viitoarei discipline filologice: *istoria limbii românești din care reținem deocamdată postulatul, poate cel mai important*

⁶ Timotei Cipariu, *Discursuri*, p. 154.

⁷ Ibidem, p. 155.

⁸ Sextil Pușcariu, *Timotei Cipariu, în Serbările (Astrei) de la Sibiu*, Cluj, 1911, p. 103.

al concepției lui Cipariu despre limbă, anume înțelegerea acesteia nu atât din perspectivă erudită și doctă ci din aceea a cugetului viu ce a însoțit limba românilor în veacuri și o însoțea în judecățile cipariene. Cipariu totdeauna a văzut limba asemenea unei ființe, ca pe un miez durabil al existenței unui popor: „Ea se naște odată cu el, crește și se dezvoltă, înflorește și se veștejește, îmbătrânește și moare odată cu poporul. Toate evenimentele cîte trec prin viața unui popor, toate îmbunătățirile și calamitățile ce întâmpină o națiune, toate fazele prin care trece, toate se revarsă asupra limbii aceluia popor, acelei națiuni“.⁹

Verbe cu rezonanță naturală (*a crește, a înflori, a veșteji*), cu înțelesuri umane (iarăși *a crește, a îmbătrîni*) și cu reflexe istorice (*a dezvolta*) afirmă prin gândul lui Cipariu forța vie a limbii, caracterul ei natural, omenesc și istoric, într-o unitate desăvîrșită.

Limba românească, era convins Cipariu, după ce o vreme a crescut, și era chiar viguroasă, a fost tăiată, ruptă, asupra ei s-au abătut întunecimi și barbarii, încît a ajuns să „zacă“ sub „lanțurile servituței“, după care, prin primele cărți românești „iarăși revăzu lumina soarelui“ după „înfășurările sepulcrale“¹⁰. Și iată-o „pacient“ pentru „literații“ societății academice, societate care urma, a fost convins autorul *Principiilor de limbă și scriptură*, să-i dea demnitatea și măreția romană, ce însemna pentru Cipariu, continuitate și unitate românească.¹¹

⁹ Timotei Cipariu, *Discursuri*, p. 156—157.

¹⁰ Ibidem, p. 164.

¹¹ Prezența lui Timotei Cipariu în Academia Română n-a fost constantă; după informațiile noastre putem afirma existența unei reticente în atitudinea lui cu privire la „cursul“ lucrărilor anuale ale „Societății“ în care el și-a pus atîtea speranțe. Fără a mai participa la toate dezbaterile (cf. Ștefan Manciulea, *Timotei Cipariu și Academia Română*, Blaj, 1941) el a elaborat în cadrul ei *Gramatica limbii române*, I, II, deopotrivă istorică și comparativă a limbii românești în context romanic. În rest, el a rămas față de Academie „sihastru al nostru din codrul literar“ (*Serbările (Astrei) de la Sibiu*, Cluj, 1905), cum, metaforic, a fost numită cărturăria lui, la centenarul nașterii sale, cînd „inimi românești“ l-au elogiât în cadrul uneia din citirile sale: „Asociațiunea transilvană pentru literatura și cultura poporului român“.

II. ROMANITATE ȘI „CONTINUITATE NEÎNTRERUPTĂ”

În *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, Samuil Micu, cel dintâi dintre corifeii Școlii Ardelene, afirma: „Să adevărează a treia din limbă, cum că românii cei ce astăzi sînt în Dachia, sînt din romanii cei vechi, că tot cel ce știe limba cea latinească și cea românească, bine cunoaște cum că limba cea românească iaste alcătuită din cea latinească, carea întru atîtea neamuri varvare, măcar rău stricată, tot o au ținut românii în Dachia, care lucru cu totul de necrezut face cum că ei sînt adevărați fii și nepoți ai romanilor celor vechi, carii preste toată lumea împărătea“.¹ Deși încă în grai molcom, cronicăresc, ideea lui Samuil Micu a fost limpede în ceea ce privește romanitatea românilor, și anume că argumetarea ei e un fapt firesc: limba, limba cea românească „alcătuită“ din cea latinească a vechilor romani, încît ea nu poate fi înțeleasă numai ca simplă vorbire și scriere, ci și ca adevăr istoric despre vechimea și nobilitatea românilor, egali în starea nobilă cu alte neamuri, între care, în Transilvania, românii prin legi feudale viclene deveniseră doar „tolerați“.

Modul de gîndire a lui Samuil Micu își afla punct de sprijin și la cronicari, care, și ei cunoscători de latină, au consemnat, fără să dezvolte, originea latino-romană a românilor de pretutindeni, tot pe baza corespondențelor dintre limba latinească și cea românească. În condițiile sociale și politice din Transilvania sfîrșitului de veac al XVIII-lea și începutul celui următor, argumentarea exhaustivă a romanității românilor s-a impus, prin luptele declanșate de *Supplex Libellus Valachorum* (1791) și mai devreme de Răscoala lui Horea (1784), din necesități politice în fața unei oligarhii administrative, care și prin mijloace istoriografice desprinse de adevăr au susținut starea de iobăgie a românilor din Transilvania.

¹ Samuil Micu, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, Editura Științifică, București, 1963, p. 88.

Cărțile lui Samuil Micu, pe probleme de istorie și limbă, multe încă în manuscris, dar cunoscute cercurilor intelectuale ardelenene, au propus nu atât o metodă, cât o perspectivă, să-izkem cu un cuvânt mai nou, interdisciplinară, latinitatea limbii și romanitatea poporului român găsiindu-și matricea ideatică între filologie și istorie (istoriografie), nu numai la autorul lucrării *Istoria și lucrurile și întâmplările românilor*, ci deopotrivă la Gheorghe Șincai și Petru Maior, cele două discipline spirituale, intrate în comuniune și comunicare, constituindu-se în veritabilă „piatră unghiulară” în cercetările istorice și filologice privitoare la etnogeneza și continuitatea românilor, pînă în zilele noastre.

Timotei Cipariu a cunoscut, poate cel mai bine dintre contemporanii săi, scrierile reprezentanților Școlii Ardelenene; chiar din *Scurtă cunoștință...* reproduce fragmente în *Crestomație sau aneacte literare*, iar în *Principii de limbă și de scriptură* analizează și sistemele ortografice ale lui Ion Molnar Piuariu, Gheorghe Șincai, Samuel Körösi, Ion Budai Deleanu, Petru Maior, Samuil Micu sub titluri ce vor deveni modele în limbajul literar — formulările „eminesciana”, „caragialiana” avîndu-și sorgintea expresivă în expresiile lui Cipariu: *molnariana, șincaiana, körösiana, budaiana, maioriana, clainiana*, a căror ținută stilistică nu poate fi negată, dovadă adaptarea lor la Eminescu și Caragiale, fără să se mai țină cont de faptul că eufonic, și nu numai astfel, sînt o „moștenire” din școala latinistă.

Să trecem însă peste această paranteză și să precizăm că în veacul al XIX-lea gîndirea și opera lui Timotei Cipariu au fost acelea care s-au modelat mai mult între istorie și filologie, în cercetările asupra latinității și romanității românilor. Întîia izbîndă a acestei perspective o aflăm în varianta din „Organul luminărei” a *Principiilor de limbă și de scriptură*, în care găsim afirmat adevărul după care limba nu poate fi înțeleasă decît „luminată” „cu făclia studiilor istorice-filologice”.²

Propoziția această nu apare la începutul elaborării și difuzării *Principiilor...*, ci la paragraful XX, ceea ce înseamnă că metoda n-a fost ceva preconcept, o teză care trebuia demonstrată, dimpotrivă ivirea ei a fost cu puțință după o exegeză în detaliu a unor cuvinte și forme românești, a unor aspecte morfologice și sintactice ale limbii românești, care

² Timotei Cipariu, *Principii de limbă și scriptură*, în „Organul luminărei”, I, 1847, nr. XXV, p. 130.

prin erudiția cipariană proiecta limba în istorie spre origini, dezvăluind continuitate și permanență în ceea ce el a numit „formele originare ale limbii“. Pe acestea le-a înțeles de sursă latino-romană; „grecismele“, „slavonismele“, „maghiarismele“ le-a socotit apariții târzii în limba românilor, datorate unor evenimente istorice, aceste evenimente vechi și noi luminând limba și prin ea istoria neamului românesc.

Reținem așadar nașterea metodei ciparice și ca preluare a modelului oferit de Școala Ardeleană, dar și ca o țîșnire a ei din laborioasele cercetări ale lui Cipariu, pentru care confluența dintre interpretările filologice ale istoriei și reflexul evenimentelor istorice în „devenirea“ cuvintelor a fost și a rămas esențială, afirmarea ei în chiar titlul publicației „Arhivu pentru filologia și istoria“, venind firesc, în edificarea și edificiul unei opere, care, deși a rămas dominant filologică, a avut în istorie și istoriografie nu numai un aliat pentru înțelegerea fenomenelor, ci valorile istorice au fost mereu conștatanțiale detaliatelor investigații filologice. Chiar în *Epilog* la „Arhivu“, într-un moment (1872) când opera cipariană mai avea de primit din partea autorului doar „sintetica“ la *Gramatica limbii române* (1877), iubitorul de nuanțe și precizări, Timotei Cipariu, reafirmă conținutul istoric și filologic al publicației, susținînd cu tărie convingerea lui că „istoria“ și „filologia“ — în înțelesul de discipline științifice — sînt elemente componente ale continuității și unității românești.

Mai răspicat și cu deschiderea necesară spre înaintași și urmași, înțelesul unității dintre limbă și istorie, dintre filologie și istoriografie îl exprimă Cipariu în „prefața“ la *Elemente de limba română după dialecte și monumente vechi* (1854), afirmînd: „Limba unui popor fiind și ea faptă istorică și prin urmare adevăr istoric și de aici nu mai încape la îndoială că și în gramatică sunt de a se face cercetări serioase, conștiincioase, și gramatica limbei are a se fonda pre baze istorice“.³

Ar mai fi de precizat în ceea ce privește metoda „interdisciplinară“ a lui Cipariu — între filologie și istoriografie — faptul că ea depășește o anumită fază „sincretică“ prezentă la cronicari și chiar la învățații Școlii Ardelene, care, deși istorici și filologi, nu despart suficient cele două discipline, așa cum va proceda Cipariu pentru a profita la maximum

³ Timotei Cipariu, *Elemente de limbă română după dialecte și monumente vechi*, Blaj, 1855, p. V.

de potențele metodologice, și în corelație și distinct, ale acestora.

În paginile „Arhivului“ oglinda rubricilor reflectă autonomia celor două discipline, Cipariu fiind pe rând și filolog și istoric, și hermeneut al limbii și erudit exeget al documentelor istorice, cu acribia cerută de luminarea adevărului istoric.

Rămîne însă și aici o anumită coexistență organică între adevărurile istorice și perenitatea limbii românești, coexistență afirmată de Micu, Șincai și Maior, pe care Cipariu o rafinează și o impune drept o metodă umanistă, cu virtuți mereu noi, pentru filologia și istoriografia românească, cărora împreună și separat le-a dăruit o nouă lamură, cu câștiguri esențiale pentru aprofundarea sensurilor permanenței și continuității românești, în limbă și istorie.

ISTORIE POLITICĂ ȘI „POLITICA ISTORIEI”

Există cel puțin trei modalități de a scrie istoria. Prima ce vine de la „părintele” istoriei, Herodot grecul, în ale cărui Istorii, ca și mai târziu în ale lui Strabon și Tacitus, au fost relatate evenimente și fapte reale din istoria popoarelor, și acest timp de relatare adevărată a evenimentelor a dus la definiția mai întâi clasică (Cicero) și apoi luministă (Samuil Micu) a istoriei drept „învățătoare” a tuturor lucrurilor. Cea de a doua modalitate s-a născut în epoca justiniană a împărăției bizantine, când istoricul Procopius din Cesareea, în timp ce scria, cu știința tuturor, o istorie „oficială” a evenimentelor contemporane lui, a scris și o istorie „secretă” în care dezvăluia „adevărata” față a celor petrecute în lunga domnie a lui Justinian. *Istoria secretă* și postumă epocii în care a fost redactată s-a bucurat de un mare succes, punând la îndoială măreția epocii lui Justinian, ba chiar „învățînd” Occidentul despre „decadența” și mizeria morală din Bizanț. Și a trebuit să treacă multă vreme, veacuri după veacuri, pînă nu numai epoca incriminată, ci însuși Bizanțul să fie restituit în imagini fidele.

În sfîrșit a treia modalitate, de naștere mai recentă, ar fi o istorie pusă în slujba puterii politice și administrative, pe care o deservește cu „fidelitate”, mergînd aproape întotdeauna împotriva adevărului istoric real ori „secret”, punînd astfel scrierea istoriei în slujba forței politice dominante. Acest tip de istorii au apărut, în secolul al XVIII-lea, și în imperiul habsburgic, cu țintă precisă împotriva populației românești trecută sub jurisdicție vieneză la 1688, cînd Transilvania, din voievodat „suzeran” Porții, devine „principat” al marelui Imperiu romano-german, cu centrul la Viena și stăpîn peste mai multe neamuri din Boemia, Moravia, Serbia, Croația, Ungaria, Galiția, Bucovina, Banat, Maramureș, Transilvania, încît pe drept cuvînt i s-a spus „temniță a popoarelor”.

Pentru a-și menține stăpînirea, împărății de la Viena au uzat și au abuzat de mijloace economice, administrative, legislative, „unindu-se” în politica lor cu oligarhia nobiliară din

provinciile de mai sus, rămășiță încă puternică a expansionismului și privilegiilor oferite — pînă la transformarea Ungariei în pașalic, cu un veac și mai bine înainte de victoria habsburgilor asupra turcilor — de către regii maghiari, vasalilor lor.

Una din măsurile administrative importante a fost aceea a colonizării — practică altfel și de urmașii regelui Ștefan — unor grupuri etnice germane, pentru a diviza și disloca comunități locale. Așa s-a întîmplat în timpul Mariei Tereza, cînd fenomenul a avut o amploare deosebită, încît și istoricii moderni ai acelei perioade consemnează despre „marea colonizare în sud-est“ („Das grosse kolonisationswerk im süd-osten“),¹ ca un eveniment important de politică imperială, utilă din punctul de vedere al centrului, dezastruoasă însă pentru neamurile oprimite.

Și românii au folosit tactica colonizării, și nu întîmplător imperiul habsburgic se numea și „roman“, numai că stările de lucruri evoluaseră mult, chiar și în istoria imperiilor, noile colonizări nu au dus la asimilarea autohtonilor, cum ar fi dorit noii împărați, ci la disensiuni și revolte, mai ales că în plan social „coloniștii“ se bucurau de privilegii, iar băștinașii erau în masă slugi ai acestora.

Alături de aceasta, politica religioasă s-a impus în prim plan, nu întotdeauna însă cu efecte scontate. Astfel dezbinarea religioasă de la 1699 nu și-a atins țelul: „unirea“ românilor cu Viena, dimpotrivă, prin Inochentie Micu și *Supplex*, s-a afirmat o politică românească de emancipare pentru a cărei stăvilire cercurile conducătoare au pus în lucru „scrierea“ istoriei românilor. Păstrînd din butada ciceroniană — „istoria e învățătoarea tuturor lucrurilor“ — ideea de „învățare“ și preluînd stilul defăimător al lui Procopius din *Istoria secretă*, au început „preavestitul Engel“, I. C. Eder — sas de origine — și Sulzer să-i „învețe“ chiar pe români, că nu sînt „români“ din „romani“. S-au alcătuit, astfel, istorii cu sens politic, marea disciplină umanistă transformîndu-se din istorie a politicii în „practică“ a istoriei.

În esență pe Engel, Eder, Sulzer nu i-a interesat la modul științific și doct istoria românilor, dacă ar fi fost astfel nu ar fi ajuns la falsificări și defăimări, ci, dimpotrivă, respectînd mărturiile și documentele, atîtea cîte erau cunoscute la acea dată, puteau oferi istorii demne, scrise în spiritul mării tradiții istoriografice europene. Interesul lor a fost însă curat politic

¹ Gustav Otruba, *Die Wirtschaftspolitik Maria Theresias*, Bergland Verlag, Wien, 1963, p. 170—171.

și cărțile lor au fost o replică la *Supplex Libellus Valachorum* (1791), prin care românii din Transilvania, în cel dintâi program politic al lor, cereau să fie socotiți, ceea ce istoric și demografic erau, „a patra națiune“ în marele principat al Ardealului.

E important să știm ce conținea acest document politic, pentru că principiile lui vor fi reluate și în programul revoluționar pașoptist, iar cercetările lui Timotei Cipariu privind etnogeneza și continuitatea românească au avut în vedere tipul de istorii generate de acest document, celor trei istorici de mai sus alăturându-li-se în timp alții, ale căror interpretări în istoria românilor Cipariu le va supune unei analize riguroase, la confluența dintre erudiția sa istorică și vocația de hermeneut al cuvântului românesc.

Supplex Libellus Valachorum, la a cărui elaborare a participat și Samuil Micu, a fost un „memorand“ adresat împăratului de către „națiunea română“ (Natio Valachica) (cler, nobilime, orășeni) din Transilvania „românească“, prin care solicita administrației imperiale „vechile drepturi“, fundamentate pe adevărul că națiunea română era cea mai veche populație din Transilvania, fapt întemeiat pe mărturii istorice (Anonimus). Vechile drepturi însemnau egalitatea românilor și a ungarilor sub Tuhutum și chiar în perioada în care Transilvania era vasală lui Ștefan cel Sfânt.

Ceea ce a dat *Supplex*-ului dimensiuni politice și a determinat oficialitățile să folosească istoria (istoriografia) în scopuri politice hegemonice, dominatoare a fost afirmarea de către suplicanți a principiilor de egalitate socială și națională: Plebea românească să fie tratată ca și „oamenii de rînd“ ai celorlalte națiuni. Românii să nu fie excluși de la folosirea în comun a „drepturilor politice“, dimpotrivă, să ocupe același loc „între națiunile conlocuitoare“, să participe la alegerile din comitate, scaune, districte, să aibă dreptul la „adunare națională“. Autorii *Supplex*-ului și-au dovedit gândirea umanistă și constructivă, au gândit și au afirmat adevărul că „toți locuitorii principatului, fără nici o discriminare de neam sau religie, să se folosească și să se bucure de aceleași libertăți și beneficii, în raport cu starea și cu condiția și să se declare că trebuie să suporte sarcinile în raport cu numărul“.²

Cererile românilor se adresau împăratului, dar vizau direct nobilimea transilvăneană afirmată încă din secolul al

² *Supplex libellus Valachorum*, în *Școala Ardeleană*, I, Editura Albatros, București, 1970, p. 129—137.

XV-lea în *Unio Trium Nationum*³, de aceea aceasta a reacționat prin propagandă istorică, contestând continuitatea și vechimea românilor în Transilvania. Engel, Eder și Sulzer erau chiar reprezentanții acestor „națiuni unite”, și cu toate că acceptau originea latină a românilor afirmau că „românii au apărut la nordul Dunării și mai ales în Transilvania abia în secolele XII—XIII, venind din munte în munte, pe urmele tunnelor de oi”.⁴

Împotriva acestor tendințe de a influența politica Vienei prin „cîrtiri” istorice, s-au ridicat învățații Școlii Ardelene și au alcătuit opere istorice și filologice a căror principală problemă a fost conturată în jurul romanității românilor, a vechimii acestora și instituțiilor lor, punînd bazele cercetării crude, de perspectivă europeană, a istoriei românilor. Că istoriile corifeilor s-au îndreptat împotriva acelor care au pus scrierea istoriei în slujba politicii nobilimii „unite” în jurul privilegiilor și a administrației habsburgice ce avea în „*divide et impera*” un principiu de bază, ne-o dovedesc chiar primele cuvinte din capodopera lui Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, al căror ton de revoltă comunica o stare de spirit, aceea a tuturor românilor din Transilvania, menținuți secular în starea de iobăgie. „Zburdare așa nedumerită — își începe Petru Maior cartea ce va avea o influență deosebită asupra gândirii cărturarilor pașoptiști din Transilvania, Cipariu, Barițiu, Bărnuțiu, fiind singura dintre istoriile corifeilor publicată în timpul vieții autorului — în mulți din cei streini scriitori iaste de a vomă cu condeiul asupra românilor, strănepoților roamnlor celor vechi...”.⁵ Îi numea pe acești „străini scriitori” „mincinoși” și „defăimători”, ce au scris „fără nici o cercare a adevărului, de iznov le dau la stampă, și cu cît românii mai adînc tac, nemica răspunzînd nedreptăților defăimători, cu atît mai vîrtos ei se împulpă pre români a-i micșora și cu volnicie a-i batjocori”.⁵

Gîndul acesta afirmat pe un ton polemic în 1812 va fi reluat și de către Timotei Cipariu, cu referință directă chiar la

³ Acreditarea ideii că *Unio Trium Nationum* s-ar fi constituit în secolul al XIV-lea, prin înfrîngerea răscoalei de la Bobilna, nu se susține documentar. Această uniune feudală s-a legiferat după războiul țărănesc condus de Gh. Doja, consfințită prin *Tripartit*-ul verbosian, socotit de o anumită istoriografie o scriere „umanistă”.

⁴ Manole Neagoe, *Studiu introductiv*, în Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, Editura Albatros, București, 1970, p. 21. Cf. și Ion Lungu, *Școala Ardeleană*, Editura Minerva, București, 1978, p. 121.

⁵ Petru Maior, *loc. cit.*, p. 91.

aceiași — nu cu numele, ci cu fapta — „scriitorii străini“. Cipariu va scrie nu în stil polemic, precum înaintașul său, ci, ponderat, el dă glas aceluiași adevăr: „Curios lucru și unic în toată istoria și ales întru a românilor lucrată de străini, ca nici măcar o palmă de loc, nici măcar cât e negru supt unghie, românului nu i se lasă propriu al său, ci tot e împrumutat de la alții, tot ce are trebuia să aibă de la alte popoare, fie și mai tinere, mai barbare, nu face nimica“.⁶

Scrierile istorice de tipul celor elaborate de Eder, Engel și Sulzer s-au amplificat pe parcursul veacului al XIX-lea. Ele vor culmina cu teoria roesleriană asupra istoriei românilor, una „îmbunătățită“ față de a celor numiți mai sus, ce au contestat prin scrierile lor programul politic al românilor din *Supplex libellus Valachorum*.

În același timp însă lupta românilor pentru egalitate socială și libertate națională se va afirma tot mai unitar și va culmina cu programul politic de pe Cîmpul Libertății, acesta reluat și adîncit de memorandiștii și generația Unirii.

Nu am putea trece mai departe la analiza prin perspectiva comentariilor lui Cipariu asupra „roeslerienilor“ vechi și noi, fără a preciza adevărul că pînă în veacul al XVIII-lea istoriografia umanistă și luministă, scrisă în latină ori în limbi naționale, nu a pus la îndoială autohtonismul și vechimea românilor, acest fapt ce subliniază, cu și mai multă limpezime, transformarea de către reprezentanții nobilimii transilvănene a istoriografiei în armă politică, tocmai în momentul în care, la aproape două veacuri de la unirea țărilor românilor de către Mihai Viteazul, românimea din Imperiul habsburgic atinsese o maturitate politică, ce devenea periculoasă pentru interesele privilegiaților maghiari, sași și secui din Transilvania, privilegiați care au descoperit în scrierea falsă a istoriei o nouă modalitate, pe lângă mijloacele legislative și administrative, de a-și păstra în continuare și puterea și averea. Mai mult decît atît, ei au făcut tot ce le-a stat în putință pentru a împiedica scrierea istoriilor adevărate, cum a fost în epocă *Cronica românilor* a lui Șincai, a cărei nedifuzare la timp ascunde și ea o parte din drama românilor transilvăneni în lupta lor pentru drepturi politice, pe pămîntul străbun, pe care de veacuri și-l numeau chiar „țară“ (lat. terra-pămînt). Mai bine zis „țări“, ori „republici“, cum le-a numit învățatul Nicolae Bethlen, în secolul al XVII-lea: „Românii din timpuri

⁶ Timotei Cipariu, *Principii de limbă și de scriptură*, în „Organul luminărei“, I, 1847, nr. XVI, p. 76.

imemoriale locuiesc în Transilvania, formînd mici republici, care fiecare dintre ele se află pe o vale”.⁷

Preocuparea lui Timotei Cipariu pentru a arăta cu argumente pozițiile deformate ale istoricilor din Imperiul habsburgic, poziții aservite puterii și dominației sociale și naționale, nu i-a avut în vedere numai pe cei contemporani lui. El a cunoscut scrierile Școlii Ardelene, ba chiar textele semnate de „detractorii” istoriei românilor. A luat astfel atitudine și față de interpretările eronate ale lui Eder și Sulzer, dezvăluindu-le metoda și scopul: „Scopul lor nu a fost decît a cerceta prin ungherele istoriei să afle măcar umbra urmei cum că românii din Transilvania nu sunt rămășița vechilor coloni romani aduși de Traian în Dacia, ci numai o mestecătură din toate popoarele transdanubiene, venite sau aduse în provinciile ungurești, tîrziu după venirea ungarilor și a sașilor”.⁸

Evident, istoricii Eder și Sulzer, nici I. K. I. Schuller în *Umriss und kritische Studien zur Geschichte vor Sibenburg* (*Schiță și studii critice asupra istoriei Transilvaniei*, 1840) n-au găsit „urma umbrei” — epitetul atestă gîndirea romantică a lui Cipariu —, dar condeiul lor a servit drept pavază oligarhiei habsburgice, ce stăpînea în Transilvania „austro-ungară” înainte de decretarea dualismului (1867), eveniment politic susținut cum nu se poate mai bine de scrierile istorice ale lui Robert Roesler, apărute chiar în acei ani.⁹

În timp ce scrierile semnate de Eder, Engel și Sulzer, erau opuri mărunte și cu adresă destul de vizibilă la intențiile și năzuințele politice ale românilor, cercetările istoricului vienez sînt mai docte, intenția politică mai vădită și mai susținută, așadar mai fundamentată în „argumente” istorice, care vizau părăsirea Daciei de către romani, „topirea” celor rămași în mulțimea germanilor, formarea poporului român în sudul Dunării și revenirea în nord în secolele al XII-lea și al XIII-lea. Nici mai mult, nici mai puțin, aservit deplin politiciii habsburgice și dualismului, el afirmă — cum de-a putut răbda cuvîntul așa ceva — că Transilvania și Principatele „nu sunt provincii române”, „continuitatea populațiunii romane pre pămintul dacic a fost întreruptă prin o mie de ani (270—1270),

⁷ Nicolae Bethlen, *Történeti emlékek rajzai 1659—1690* (*Memorii istorice*) Pesta, 1864, p. 143—156, apud. Nicolae Corneanu, *Biserica românească în nord-vestul țării în timpul prigoanei horthyste*, București, 1986, p. XVII.

⁸ Mss 348, Fond Cipariu, Arhivele Statului Cluj-Napoca.

⁹ Robert Roesler, *Dacier und Romänen, Eine geschichtliche Studie*, Viena 1866, *Die Anfänge des Walachischen Fürstenthumes*, Viena, 1867.

prin strămutare în sud și venire în nord de au împoporat Transilvania și Ungaria¹⁰.

Aceste afirmații eronate și le susține istoricul vienez prin teza inexistenței unor documente oficiale despre prezența românilor în Transilvania, mai vechi de anul 1224. Cipariu, care cunoștea și el aceste documente, îi răspunde „viteazului“ istoric, dându-i o lecție de limbă latină medievală și de citire exactă a cuvintelor din documente: „Au doar R. E. Roesler vrea a conchide că dacă privilegiul cavalerilor e din anul 1247 și al sașilor din 1224, de aci românii numai de la acești ani au început a locui în Țara Românească și în Transilvania? Și dacă se zice acolo că lor și principilor lor, li se lasă cutare cnezate, să le țină, precum le-au ținut și pînă atunci „pro at hactenus tenerunt“, *hactenus* după dicționarul lui R. E. Roesler însemnează: de ieri, de alaltăieri? Iar dacă *hactenus* însemnează, ca la toți creștinii, timp nedeterminat, cu ce cuvînt cutează dumnealui a determina acel timp nedefinit și nedeterminabil, și încă restrîngîndu-l pînă la 2—3 zile?“¹¹

Erudiția și claritatea gîndirii lui Cipariu este mai mult decît evidentă, printr-un singur cuvînt el argumentează continuitatea românească, acel „timp nedeterminat“ din *hactenus* luminînd istoria românilor de dinainte de 1224 și 1247, ceea ce înseamnă că atît în conștiința localnicilor români, cît și a regalității ce a emis documentele „nedeterminarea“ pe care scribul a așezat-o în document era ea însăși semnificativă, pentru a spune cititorilor de documente că românii se aflau în țara lor „dintotdeauna“, dintr-un timp „nedeterminat“ cronologic, dar asumat existențial.

În fapt Roesler a răstălmăcit sensul documentului pe care îl consemnează, cum va realiza răstălmăciri grosiere în ceea ce privește originea unor cuvinte românești, și lecția de limbă latină a lui Timotei Cipariu continuă: „Roesler (Cipariu scria Rössler) tot prea acea coardă: *muc* românesc mai bucuros îl derivă de la *mukos*, decît de la *mucus* latinesc. Nu cumva dar latinii l-au luat de la români? Așa și *mur*, nu de la *morus* latin, ci de la *mauria* neogrecesc (. . .) Și în urmă *paltin* de la *platinos*, nu de la *platanus*, teacă nu de la *theca*, ci de la *déke*, *templu*, nu de la *templum* ci de la *templon*, *flamură*, nu de la *flamula* latină ci de *fampauran* etc.“¹²

¹⁰ „Archivu pentru filologia și istoria“, XVI, 1868, p. 308.

¹¹ Ibidem, XVI, 1868, p. 316.

¹² Timotei Cipariu, *Elemente străine în limba română*, în „Archivu . . .“ VII, 1867, p. 121—122.

Teoria roesleriană asupra originii și continuității românești, dimpreună cu aceea a maestrului său Fr. Miklosich, dar și cu aceea a urmașului Hunfalvy Pál, a urmărit să demonstreze că limba română n-ar fi altceva decât „o amestecătură de elemente eterogene“, iar românii un „amestec de națiuni“, intenții ce nu-și pot ascunde nici astăzi ținta politică. Și faptul n-a scăpat istoriografiei germane despre Transilvania, întrucît Hunfalvy Pál e numit pur și simplu într-o scriere din 1884 „...un reprezentant al șovinismului... care înjosește știința în serviciul politicii și al urei naționale“.¹³

Iată deci foarte clar exprimat adevărul despre aceste „istorii“ devotate unei politici de opresiune, și, cum a precizat Hasdeu, ipoteza lui Roesler cu privire la originea și continuitatea românilor, aceste „teorii“ au fost și rămîn „anti-lingvistice“ și „anti-istorice“, generînd însă la învățații români din Transilvania o mentalitate care i-a dus pe unii dintre ei, chiar și pe Cipariu, fie să pledeze pentru puritatea romană a românilor, fie să susțină purificarea limbii de „elemente străine“, pentru a fi și mai vizibile romanitatea românilor și latinitatea limbii românești.

Dintr-o atare perspectivă, și „latinismul“ are un sens politic, de aceea s-a și spus că „teoria latinistă a creat o falsă icoană a romanității românilor“.¹⁴ Dar în cadrul teoriei generale numită latinistă, există și nuanțe de la autor la autor, ba chiar de la o serie la alta a aceluiași autor. Exagerările au fost însă reale; curentul latinist s-a născut și ca replică la istoriile cu tendință politică a roeslerienilor de orice fel. Și dacă istoriile acestea exprimau tendințe de dominare și hegemonie, exagerările latiniste au crescut din elanurile luptei de emancipare socială și libertate națională.

¹³ Rudolf Bergner, *Siebenbürgen, Eine darstellung des Landes und der Leute*, Leipzig, 1884, p. 216.

¹⁴ I. I. Rusu, *Etnogeneza românilor*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p. 159.

„FÎNTÎNILE” ISTORIEI ROMÂNILOR

În „Magazin istoric pentru Dacia”, Nicolae Bălcescu le propunea istoricilor români „să alerge la izvoarele originale”¹, în cercetarea istoriei românești. Timotei Cipariu a înțeles și el această necesitate, cum de fapt ea fusese cultivată și de corifei, în primul rând de Gheorghe Șincai care nu ezita să-l „certe” pe Samuil Micu, pentru a fi mai atent la „hronologie”, cronica sa, a românilor scriindu-și-o într-o riguroasă cronologie și cu o temeinică critică a izvoarelor.

Timotei Cipariu nu ne-a oferit o istorie a românilor, așa cum vom avea de la mai tânărul său contemporan, Bogdan Petriceicu Hasdeu, cu numele de *Istoria critică a românilor*. Cu toate acestea însemnările și consemnările lui Cipariu cu privire la formarea poporului român, la momente importante din istoria acestuia — romanizare și continuitate — se constituie într-un *corpus*, în care nu prevalează atât sinteza, realizată altfel în scrierile sale filologice, ci ceea ce am putea numi studiul izvoarelor. (Opțiunea lui Cipariu pentru termenul „fîntină”, cu înțeles de „izvor istoric” exprimă atașamentul său față de acele cuvinte din limba română care au o origină curat latină. Termenul „izvor” deși vechi în limba română era pentru el un slavonism).

Prin stil și metodă, dar mai ales prin aducerea în conștiința publică a numeroase izvoare scrise: istorii, documente, inscripții romane, table cerate, precum și monezi, el a lărgit posibilitățile investigării universului complex al istoriei vechi românești, fiind chiar inițiator în discipline istorice noi pentru cercetările românești: muzeografia și numismatica, descrierea inscripțiilor, unele din descoperirile sale interpretative păstrându-și valabilitatea și după confruntările cu metodologia contemporană.

Pasiunea lui Timotei Cipariu pentru arheologie, epigrafie și numismatică, științe noi în veacul al XIX-lea, constă și în faptul că n-a fost un cărturar claustrat în lumea căr-

¹ „Magazin istoric pentru Dacia”, 1845, I, p. 2.

ților, ci, integrat spiritului romantic al epocii, el se descoperă pe sine într-o diversitate a preocupărilor în care verbul „a vedea“ a fost „conjugat“ cu „a ști“: „În locul unui grămătic de cabinet — se spune într-o reconstituire a felului de a fi al lui Timotei Cipariu — sau de bibliotecă, izolat de lume în „turnul de fildeș“, greu accesibil omului obișnuit, între manuscrise și tipărituri rare, codice și foliante, se descoperă un om dornic de a călători, de a vedea, de a cunoaște“.²

Timotei Cipariu a fost într-adevăr un spirit căruia nu i-a scăpat aproape nimic valoros și important cu privire la istoria și cultura românească. Astfel, se entuziasmează ca nimeni altul când în 1855 la Roșia Montană se descoperă table cerate, iar pe Simion Balint îl gratulează cu epitetul de „eminent bărbat“ al neamului. Un același entuziasm a manifestat cărturarul și pentru punerea bazelor unui muzeu de „antichități“ la Blaj, inițiativă pe care o realizează prin corespondenți. De la Dimitrie Moldovan, fost consilier la cancelaria aulică din Viena, a primit, cum notează Cipariu într-un manuscris, „vase romane“³, iar din Hațeg, Simion Ulpianu îi expediază o listă cu descoperiri antice⁴, iar de la foști studenți ai Blajului primea informații despre inscripții romane, dintre care una menționa Legiunea a XIII-a Gemina. La cunoștința cărturarului au ajuns astfel inscripții, monede, vase romane, „vestigii“ de la Chisileu de lângă Tg. Mureș, „oale“ din Apuseni.

Toate aceste preocupări n-au rămas străine de lumea științifică a vremii. În 1850 a fost ales membru în „Deutsche Morgenländische Gesellschaft“ („Societatea germană pentru Orient“), precum și al instituției Erdely Museum (Muzeul ardelean), la a cărui fondare va colabora cu monezi și inscripții.⁵ Nu trebuie să uităm nici faptul că în *Corpus Inscriptionum Latinarum* (12 volume) figura și „tabla cerată“ din Roșia Montană, pe care Cipariu i-a dat-o, în 1857, lui Th. Mommsen, coordonatorul corpusului și autor al celebrei *Istoriei romane*, care, după ce l-a vizitat pe învățatul român la Blaj și l-a asigurat de difuzarea inscripției, „a uitat“ să mai menționeze

² Ștefan Pascu, *Timotei Cipariu — om de cultură enciclopedică*, în „Biblioteca și cercetarea“, II, Cluj, 1980, pp. 7—8.

³ Fond Cipariu, Arhivele Statului Cluj, mss. 1806.

⁴ Fond Cipariu, Arhivele Statului Cluj, mss. 16 624.

⁵ Cf. Cornel Tatai Baltă, *Timotei Cipariu precursor al muzeografiei românești din Transilvania*, în „Biblioteca și cercetarea“, Cluj, 1980, p. 94—105.

sursa, atitudine ce l-a nemulțumit pe Cipariu.⁶ Istoriografia noastră a îndreptat acest incident, menționând abia în veacul nostru adevărul că Timotei Cipariu s-a înscris, cu contribuții „modeste, dar valoroase”⁷, între epigrafiștii europeni ai veacului al XIX-lea.

Meritul principal al lui Timotei Cipariu, cu privire la inscripțiile romane descoperite mai ales în Transilvania, nu stă atât în punerea lor în circulație, ci în calitatea interpretării. Am menționat deja la descrierea „Organului luminărei” faptul că Timotei Cipariu a identificat, prin citirea fidelă a unei inscripții, antica Drobeta în Banat. De asemenea în „Arhivu pentru filologia și istoria”, coroborând surse scrise cu mărturii arheologice, el a precizat că localitatea Moigrad „e locul unei foste colonii romane, care, după scrutările arheologice și istorice, s-ar fi numit Porolissum”.⁸ Într-un manuscris din 1/13 februarie 1862 Cipariu a notat expresia „Scorilo dux Dacorum”; lângă care tot în latină notează „romana lingua alloquit sunt”, manifestându-și convingerea că limba latină se vorbea în Dacia.

Interpretările riguroase ale lui Cipariu au urmărit de fapt descoperirea și analiza a cât mai numeroase „documente și monumente”, cum îi plăcea lui să numească aceste inscripții, care să ateste, fără drept de replică, în perspectiva științei oneste, romanitatea și latinitatea românilor. Astfel, din analiza tablei cerate de la Roșia Montană, pe care o va include și în *Gramatica limbii române*, savantul va deduce existența unui dialect latin vulgar în Dacia: „Însă pre lângă limba latină, oficială și literară, era în Dacia în uz și un dialect vulgar roman, care se poate considera ca întiiul element al limbei române de azi”. Acest dialect „vulgar, roman-dacic”, susținea Cipariu, e prezent într-un pasaj din tabla cerată de la Roșia Montană scris în limba „vulgară romană”: „*Alexandrei Antiparti, secundo auctor segnai* în loc de — comentează Cipariu — *secundus auctor signavi!* Iacă *secundo* fără s final, ca și la italieni în nominativ. Iacă *segnai*, cu *se* — în loc de *si* — ca și la noi în *semn* și la italieni în *segno*; iacă și terminația preteritului (perfectului simplu s.n.) în *ai* ca în

⁶ Cf. Al. Ciura, *Mommsen și Cipariu*, în „Luceafărul”, II, 1903, nr. 23.

⁷ *Inscripțiile Daciei Romane*, I, Editura Academiei R.S. România, București, 1975, p. 169.

⁸ „Arhivu pentru filologia și istoria”, 1870, XXXII, pp. 638—639.

limba românească: *semnai*, în loc de forma latină *-avi, segnavi*⁹.

Inscripția a datat-o Cipariu în 160 e.n. și concluzia acestei analize este una singură și anume aceea că acest dialect vulgar, identificat aici în fragmente, dar vorbit în întreaga Dacie romană a fost „mama limbii românești de astăzi”.¹⁰

Am văzut pînă aici cum învățatul blăjan n-a fost doar un simplu colecționar de inscripții și vestigii romane, ci mînuind, cu vocație metoda comparativ-istorică în analiza fragmentelor de limbă, a reconstituit convingător starea limbii romane în Dacia, susținînd cu noi argumente teza afirmată și de Petru Maior, în conformitate cu care limba română s-a format din limba latină vulgară, „rustică”, cum îi spunea altfel Timotei Cipariu, tot astfel numind-o mai tîrziu și alți învățați români.

Alături de sursele arheologice (monede, inscripții*, vase) cu privire la romanitatea românilor, Cipariu, în ipostază de istoric, a apelat, în spiritul epocii, dar și datorită marii lui erudiții, și la „fîntînile” scrise, referitoare la români, din istoriografia antică, medievală și umanistă, dar și la cea contemporană lui, nu numai aceea cu intenții politice pe care am consemnat-o anterior, ci și la cărți precum *Die römischen in schriften in Dacien* (1865) de I. M. Acker și Fr. Müller; *Az oláhok eredetéről* (1865) de Szabó József, la multe altele existente în monumentala sa bibliotecă.

În prim plan a consemnat Cipariu fragmente din Herodot, Strabon și Ptolemeu din ale căror scrieri traduce și comentează într-un lung serial: *Scriitori antichi despre Dacia*, cum tot în serie a publicat în „Archivu pentru filologia și istoria” mărturii istorice cu referință la *Columna lui Traian*. Nu lipsesc nici scriitorii bizantini, menționați în note și fragmente: Ana Comnena, Nicetas Comiates, Calcondilas, Procopius din Cesareea cu *De bellis*, Iordanes cu *Getica*, dintre umaniști Cristian Scheseus, Bonfinius, Olahus, acesta din urmă cu *Hungaria*. Din toți acestea Cipariu a reținut menționi referitoare la români și la romanitatea lor.

Comentariile lui Cipariu sînt mai numeroase cu privire la autorii antici, interesul învățatului cu privire la istoria dacilor fiind constant și cu judecăți ce pun totdeauna în relief spiritul său cumpătat. Astfel, informațiile lui Starbon „cite ne dă, sînt de cel mai mare interes, și anume cele despre

⁹ „Archivu pentru filologia și istoria”, 1867, IX, p. 163.

* Manuscrisele cipariene păstrează 137 de inscripții.

¹⁰ Ibidem.

Burebista și de înlăturarea imperiului dacic, la care-l adu-
sesse acel bărbat¹¹.

Deși cărturarul recunoaște virtuțile dacilor, când le com-
pară cu cele ale romanilor, înclinarea balanței spre cuceritori,
spre superioritatea acestora, arată o tendință totuși de
minimalizare a eroismului dacic și a moștenirilor pe care
aceștia le-au lăsat românilor, moșteniri puține în concepția lui
Cipariu, ca de fapt și în aceea a altor ardeleni siliți a accen-
tua trăsăturile romane ale românilor din necesități politice.

Și totuși există în judecățile lui Cipariu o anumită obiec-
tivitate. Chiar dacă i-a iubit mai mult pe romani decât pe
daci, a spus și despre aceștia din urmă că erau un „popor
distins“, „cu virtuți belice“, meritând în istorie o soartă mai
bună „dacă n-ar fi venit în conflict cu acel popor eminent“
— „romanii“ care au „sfărîmat“ și alte popoare precum car-
taginezii, macedonenii, corintenii.¹²

Importanța modului de gândire ciparian asupra izvoare-
lor istoriei românilor constă însăși în „critica“ acestora. În
acest sens îl muștra pe Strabon întrucît nu făcea distincție
între Tisa și Dunăre. Mai vizibilă e această critică, obiectivă
și savantă, în comentarea *Îndreptarului geografic (Geogra-
phiké hyphegesis)* a lui Claudius Ptolemaios (Ptolemeu):
„Ptolemeu împarte Dacia în 5 zone despre nord și spre sud,
și începînd de la cea mai boreală enumeră cetăți mergînd de
la apus către răsărit, și așa apoi pre cele din zona 2—5, ceea
ce și cu popoarele dacice asemenea face, precum se va vedea
în ordine. Variantele în numere nu sunt multe; cu toate
acestea se par a fi intrat aici unele erori¹³. Și cărturarii
Școlii Ardelene au procedat la o critică a informațiilor, dar
nu s-au situat așa de la egal la egal cu autorii antici. Astfel,
Petru Maior critica un pasaj din *Origines et occasus Transil-
vanorum*, Lyon, 1667, Viena, 1762 a lui Laurentiu Toppeltin
în care acesta rătălmăcea prin introducerea particulei „et“
(și) un fragment din Flavius Vopiscus¹⁴, izvoarele antice ră-
mîn însă „sacre“. Cipariu merge mult mai departe. Sesizează
„erori“ la Ptolemeu pe care încerca a le „emenda“ (emendo
— are, a îndrepta, a perfecționa) prin mama Peutingeriana,
care deși mai tîrzie, era convîns cărturarul, e mai necesară

¹¹ Timotei Cipariu, *Scriitori vechi despre Dacia*, în „Archivu pen-
tru filologia și istoria“, 1869, XXVII, p. 528.

¹² Ibidem.

¹³ „Archivu pentru filologia și istoria“, 1870—1871, XXXIX,
p. 766.

¹⁴ Petru Maior, *op. cit.*, p. 134.

consultării, mai ales că „tot se trage de pre timpurile imperiului roman, de sub Teodosiu“.¹⁵ În același spirit critic și obiectiv nu ezită a-l numi pe Eutropius¹⁶ „plagiator“ al lui Flavius Vopiscus: „E de mirare cum de nu insistă dumnealui — e vorbă de autorul unui articol prin care a fost „atacată“ Cuvîntarea inaugurală a lui Timotei Cipariu la înființarea „Astrei“ — de tot pre testimoniul lui Eutropius, sau mai bine pre a lui Flavius Vopiscus (în *Aurelian*, cap. XXXIX) din care a luat Eutropius mai din cuvînt în cuvînt“.¹⁷

Expresia „de pre tot testimoniul“ pune în evidență adevărul că Timotei Cipariu înțelegea izvoarele istoriei românilor ca pe un corpus ce trebuie privit în totalitatea lui pentru a se putea ajunge la judecăți precise și nu deformatoare, cum era aceea a autorului, pe care Cipariu l-a numit ironic „Criticul“, iritat de elogiul adus limbii române și vechimii ei, în discursul ciparian. Autorul, ce nu-l citează întreg pe Eutropiu, „neagă cu totul a mai fi rămas romani în Dacia“, și dacă lua textul pînă la capăt al istoricului latin („ex nihilo enim nil fit“) ar fi putut concluziona mai virtuos „în contra descendenței directe a românului“ din romani, numai că i-a fost teamă de altceva, sublinia Cipariu, de explicarea romanizării dacilor: „Însă poate că la astă insistență l-a reținut nu numai alte considerații, ci mai ales greutatea sau chiar și imposibilitatea de a explica, op: „Cum s-au romanizat dacii și ceilalți părinți ai românului în Dacia“.¹⁸

Romanizarea dacilor în concepția lui Timotei Cipariu o vom aborda în capitolul următor, pînă atunci să precizăm însă că „fîntînile“ luate de către Timotei Cipariu drept fundamente pentru istoria românilor — mărturii arheologice, inscripții romane, „testimonii“ istorice scrise, și cum vom vedea topografia dacică — sînt mai bogate în diversitatea lor

¹⁵ „Archivu pentru filologia și istoria“, 1870—1871, XXXIX, p. 766.

¹⁶ Teoria „golirii“ Daciei de către romani, susținută și de învățații Școlii Ardelene, pentru a argumenta romanitatea pură a românilor, se află într-o expresie echivocă în Eutropius: „*Dacia enim diuturno bello Decibalī viris fuerunt exhausta*“; „fuerunt ehausta“ înseamnă și „fusesse pustiită“ (deșărtată), dar și „fusesse sleită“. Corifeii au optat pentru prima traducere spre a susține puritatea romană a românilor. Mai veridic pentru situația istorică este al doilea sens însă, cum confirmă și cele mai recente traduceri: „*Căci Dacia, datorită războiului îndelungat fusesse sleită de bărbații lui Decebal*“. (I. Fischer, *Latina dunăreană*, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, p. 25).

¹⁷ Timotei Cipariu, *Cuvînt la înaugurarea Asociațiunii*, 1862, pp. 70—71.

¹⁸ Ibidem.

decît cele mînuite de istorcii Școlii Ardelene. Ele vor fi un model al cercetărilor istorice ulterioare, dacă ne gîndim, spre exemplu, la istoricul Dimitrie Onciul, care în ale sale scrieri va concentra metodic perspectivele interpretării lui Cipariu în afirmarea — *expresis verba* — necesității întrebuintării în sintezele asupra istoriei românilor a „inscripțiilor“ romane, a „mărturiilor“ scriitorilor vechi și a „topografiei dacice“¹⁹ elemente de fapt componente și inevitabil îmbunătățite în acele cărți ce se vor numi din veac în veac *Istoria românilor*. Așa se numea și aceea a lui Țmile Picot, contemporan și în relații cărturărești cu Cipariu, și după cum atestă bogatele manuscrise cipariene, corespondență și însemnări, istoria despre români a învățatului francez prezintă analogii cu un posibil „proiect“ de *Istorie a românilor*, pe care Timotei Cipariu se gîndea să o redacteze. N-a izbutit acest lucru, din motive pe care nu este cazul să le căutăm, ci numai să reținem că paginile din această parte — referitoare la continuitate și romanitate — a lucrării noastre sînt și o reconstituire a posibilului proiect, mai bine zis, a elementelor acestuia. O istorie a românilor ar fi putut scrie Cipariu, întrucît avea baze mai riguroase chiar decît unii dintre contemporanii săi, iar viziunea era aceea a unui veritabil gînditor umanist, cu încredere în adevăruri și în rațiunea demonstrării acestora.

¹⁹ Cf. Dimitrie Onciul, *Scrieri alese*, I, Editura Științifică, București, 1968, p. 136.

ROMANIZAREA DACILOR

Persistă încă în cercetările și interpretările asupra Școlii Ardelene și a operei gânditorilor ce au urmat această „direcție“ convingerea că acești învățați au susținut „puritatea“ romană a românilor, și faptul e adevărat din moment ce Petru Maior afirma răspicat faptul că românii „sînt romani adevărați“¹, chiar dacă era silit să recunoască și adevărul că „oarece femei dache“ s-au unit, totuși, cu „oarece bărbați romani“.

Din cauza unei necunoașteri mai în detaliu a scrierilor și manuscriselor lui Cipariu, asimilat de altfel devreme „școlii latiniste“, și concepția lui cu privire la originea românilor a fost pusă nu o dată sub semnul purității romane, și nu fără temei, întrucît pe eruditul cărturar l-a „deranjat“ la drept vorbind prezența dacilor în istoria românilor, nu într-atît însă încît să nege această prezență. Dimpotrivă el a fost de părere că și pînă la Aurelian și după Aurelian „se mai aflau daci în Dacia și afară de Dacia“, „neîmpăcați cu romanii“.² Ba mai mult, e convins și de faptul că „daci vor fi trecut cu romanii sau fără romani calea preste apă (Dunărea s.n.), în Moesia, cel puțin după mărturia lui Lactantius“.³

Timotei Cipariu n-a accentuat prea mult această prezență a dacilor, care iată a recunoscut-o, întrucît istoricii străini profitînd de elementul dacic în formarea poporului român ridicau la suprafață cuvîntul echivoc de „amestecătură“, într-o manieră care nega, aproape în chip absolut, romanitatea românilor. E suficient să menționăm stilul ambiguu prezent într-o lucrare de epocă, cunoscută și lui Cipariu, prin care se sugera ideea că românul ar fi „mestecătură din toate gunoaiile ginților“, cum revoltat se exprima învățatul român. Istoricul, ce face parte dintr-o pleiadă veche și nouă a celor care preferă în locul adevărului, răstălmăcirea,

¹ Petru Maior, *op. cit.*, p. 104.

² „Gazeta Transilvaniei“, XXV (186), nr. 9, p. 29.

³ „Gazeta Transilvaniei“, XXV (186), nr. 10, p. 37.

„credea“ „că limba valahă își are obârșia nu în Dacia lui Traian, ci în cea a lui Aurelian, dincolo de Dunăre, în provinciile romane din jurul Balcanului, provenind de la bulgari, și de acolo s-a răspândit în veacurile migrației popoarelor. Ce parte are elementul slav, dac sau bulgar în limba valahă, este o enigmă care nu s-a dezvăluit încă“.⁴

Pornind de la *Viața lui Metodiu*, o carte scrisă de ucenicii acestui apostol al slavilor, Timotei Cipariu preciza: „Încă numele de *valah* sau *vlah*, încă nu însemnează decât *ital* sau *roman*“⁵, ceea ce dintr-o dată însemna o perspectivă europeană asupra romanității românilor. Înțelegînd sensul politic al colonizărilor romane, nu numai în Dacia, ci pretutindeni în cadrul imperiului, el dezvăluia fenomenul romanizării în extensiunea lui și la popoare din occidentul european: „Galia și toată partea occidentală a Europei s-a romanizat într-atît [în]cît nici goții, nici arabii, nici alte turme (triburi, s.n.) de viță germană n-a[u] lăsat după sine altă urmă decât puține cuvinte, ce au intrat în limbile romane de apus“.⁶ Urme de acest gen a identificat Cipariu, chiar din preistoria Daciei, „Sarmisegethuza“ purtînd în nume o amintire „sarmatică“ precum și Cerna (Dierna, Zerna)⁷, toate acestea confirmînd viziunea „universală“ a lui Cipariu asupra istoriei românilor.

Marea romanizare din Occident și romanizarea Orientului a cărei „rămășiță“ sînt românii s-a datorat, în concepția lui Cipariu, superiorității politice, administrative și culturale a romanilor, politica lor fiind aceea de „deznaționalizare“ a popoarelor cucerite. „Ce e de crezut că acest mare rezultat (romanizarea s.n.) s-a cîștigat cu mijloace artificiale, din contră, este afară de îndoială, că romanizarea a toată Europa cît era sub imperiul roman, e numai și numai rezultatul nemăsuratei influențe morale (civilizatorii s.n.), ce redonda din gravitatea neasemănată a acestui imperiu colosal în toată căutarea“.⁸ Această cale a „deznaționalizării popoarelor“ susținută de superioritatea romană a dus la „deznaționalizarea“ goților și longobarzilor în Italia, a goților, vandalilor și maurilor în Spania, a francilor și normanzilor în Galia. Același fenomen de durată și complex s-a petrecut și în Dacia romană. Dacii „încă au lepădat și numele național de dac, și, în locu-i, s-au

⁴ Kővári László, *Erdély történelme*, Pesta, 1859, I, pp. 19—21.

⁵ „Gazeta Transilvaniei“, XXV (186), nr. 11, p. 41.

⁶ Fond Cipariu, Arhivele statului Cluj, mss. 348.

⁷ Timotei Cipariu, *De latinitatea limbei române*, în „Archivu pentru filologia și istoria“, 1869, XXII, p. 430.

⁸ Fond Cipariu, Arhivele statului Cluj, mss. 348.

numit cu numele tiranului său roman și după scăparea de sub jugul acestor oameni trufași, când au ieșit din Țara lor”.⁹ „Oamenii trufași” erau pentru Cipariu comandanți militari romani, administratorii pământurilor și cetăților Daciei romane. Aceștia sînt aceia care au părăsit Dacia traiană prin decizia politică a împăratului Aurelian; rămînerea, totuși, a romanilor de rînd în Dacia, după acest eveniment ce susține arbitrar formarea poporului român în sudul Dunării, e afirmată clar și de Cipariu, uneori o făcea însă cu malițiozitatea, opunînd îndîrjirii urmașilor lui Roesler, ironia caldă a bunului simț: „tot au mai rămas unii romani în această țară fericită (Dacia felix), plină de aur și de sare, de nu altă, cel puțin de sămînță...”.¹⁰

Autorul *Principiilor de limbă și de scriptură* nu s-a mulțumit însă numai cu dezvăluirea sensului romanizării pretutindeni unde ea a triumfat, ci, cu privire la soarta Daciei romane după retragerea aureliană, subliniază existența și continuarea a însuși procesului romanizării dacilor, prin „romanii” rămași ce și acum erau „în număr mai mare decît dacii, pentru că dacă nu le mai putea impune limba cu puterea, să le-o impună cel puțin cu numerozitatea”.¹¹ Iată așadar reliefat și argumentul demografic, incontestabil real într-un proces istoric de lungă durată, proces în care dacii au ieșit „învinși” cel puțin în problema limbii, pentru care Cipariu a regretat că n-a avut testimonii.

După cum se poate vedea din cele afirmate pînă aici, Timotei Cipariu nu numai că n-a negat prezența dacilor în etnogeneza românilor, dar a și susținut-o cu argumentele care atunci se cunoșteau. Nu le-a întrebunțat însă pe toate, deși i-a fost la îndemînă o anumită corespondență dintre limba albaneză și cea a românilor, corespondență ce a dus mai tîrziu la identificarea unor cuvinte de origină dacică în limba română. Pentru el cuvintele dacice erau însă „străine” limbii românești, ca și cele de altă proveniență. În problema postpunerii articolului hotărît — postpunere pe care mulți filologi au acceptat-o ca fiind de substrat — Cipariu a optat pentru nașterea acestuia din contragerea pronomelor demonstrative latinești, așezate în latina rustică la sfîrșitul substantivelor. Așadar, în calitate de filolog respinge influența limbii dacilor, dar ca istoric înțelege romanizarea dacilor. Mai mult inima Daciei, atît a celei străvechi, cît și a celei romane și

⁹ „Gazeta Transilvaniei”, XXV (186), nr. 8, p. 29.

¹⁰ „Gazeta Transilvaniei”, XXV (186), nr. 7, p. 25.

¹¹ „Gazeta Transilvaniei”, XXV (186), nr. 8, p. 29.

romanizate, a fost, în viziunea lui, pe urmele din *Geografia* lui Strabon, Transilvania: „Însemnătatea cea mai mare aici (la Strabon s.n.) are râul principal din Dacia, care și aici se numește Marisos, ca la Herodot, și astăzi cură prin mijlocul Transilvaniei, despre răsărit către apus, și pre lângă Banatul timoșan de partea nordică, de unde în urmă se varsă în Tisa la Seghedin, iar nu în Dunăre”.¹²

În sfârșit, aspectul esențial al romanizării dacilor îl vedea Timotei Cipariu în adoptarea de către aceștia a limbii cuce-ritorilor. Sînt semnificative în acest sens verbele pe care Cipariu le-a pus în joc: *a părăsi*, *a adopta*, *a învăța* „mai bine”, *a păzi*, aceste verbe constituindu-se în tot atîtea etape ale romanizării și formării poporului român. Astfel, atunci cînd și-au părăsit limba maternă mai erau încă daci, chiar și perioada cînd au adoptat-o pe cea romană se poate presupune că cea dacică nu pierise tocmai de tot. Urmează apoi factorul esențial: „au învățat-o mai bine decît alții”, ideea de învățare fiind pe de o parte acoperită în istoria romanizării de un sens și proces îndelungat, în același timp *a învăța* pentru daci poate fi înțeles și ca o proiecție în acea epocă, cu greu delimitabilă cronologic, a umanismului ciparian ce închide în faptul de „a învăța” o operă și un destin.

Mai apoi un alt moment, după părăsire, adoptare și învățare — o adevărată dialectică a romanizării nu numai în concepția cipariană — a venit ca un fapt firesc. Păzirea ei cu tărie, împreună cu numele de roman, reprezintă această ultimă ipostază a romanizării. Astfel pentru Cipariu: goții, hunii, avarii „uniți” spre a prăda „provinciile romane”, iar mai apoi slavii care ne-au impus și o limbă de cultură (slavona) „nu au fost în stare să le ia dacilor limba romanilor din gură”.¹³

¹² Timotei Cipariu, *Scritori vechi despre Dacia*, în „Archivu pentru filologia și istoria”, 1869, XXIX, p. 571.

¹³ Timotei Cipariu, *Cuvînt la inaugurarea Asociațiunii*. Contra unei critici, Blaj, 1862, pp. 77—78.

ROMANITATEA ROMÂNILOR

Problematica etnogenezei și continuității românilor a fost punctul de încercare și în cele din urmă izbînda cărturarilor Școlii Ardelene. Adevărul acesta e de mult un loc comun al tuturor cercetărilor privitoare la originea și formarea limbii și a poporului român, învățații Blajului primind, de multă vreme, cununa corifeică a susținerii și argumentării latinității limbii și poporului român. O propoziție sintetică a lui George Călinescu e emblematică în acest sens: „Iluminați cu mai multă documentație asupra latinității noastre, blăjenii încep cu o ardoare vrednică de laudă să demonstreze noblețea neamului“.¹ Deși autorul *Istoriei literaturii române de la origini pînă în prezent* îi avea în vedere pe reprezentanții Școlii Ardelene, termenul „blăjeni“ îl include firesc și pe Timotei Cipariu, care în ceea ce privește limba și romanitatea românilor a fost un continuator al spiritului întreg al Școlii Ardelene, și anumite adevăruri le-a rostit mai aproape de documente. Iar, în suflet a fost un luptător cu ardoare profetică: „Omul acesta atît de cumpătat și cuviincios — se spune despre chipul interior al cărturarului — în toate manifestările lui, cînd era vorba de apărarea limbii, blestema ca un profet biblic care-și ridică brațele către cer“.²

Tonul oracular, cu înaltă forță retorică și oratorică, apare mai ales în discursurile lui Cipariu, care cu puține excepții — cele referitoare la viața școlilor din Blaj — au fost rostite toamă pentru a lumina „romanitatea românilor“. Expresie întrebuintată de Cipariu în formularea „romanitatea românului“, prezentă și în istoriografia secolului nostru, e preferabilă celeilalte: „latinitatea românilor“ — pusă în circulație de exegeza filologică, mai ales cea referitoare la „școala latinistă“ Samuil

¹ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Minerva, București, 1982, p. 63.

² I. Breazu, *Inițiative ardelene în cultura românească*, în „*Transilvania*“ 74, 1943, nr. 7—8, p. 546.

Micu însuși era împotriva celor care „latinizăluiau“. Și Timotei Cipariu se va desprinde de o posibilă interpretare „latinistă“ a operei sale filologice: „Cu toate acestea, noi nu latinizăm, decît unde nu este cu putință a ne răspunde cugetele la spresiuni numai românești“.³ Dacă la Samuil Micu detașarea de latinizare se exprimă și prin aceea că el se gîndea și la biserica unită, socotită în epocă „latină“, la urmașul său, ideea are argumentări filologice și istorice, pe care vom încerca să le sesizăm, înainte de a comenta „romanitatea românilor“ în concepția cipariană.

În primul rînd opțiunea pentru „romanitate“, deși uzează și de „latinitate“ (*De latinitatea limbii române*) este întemeiată la Cipariu pe corespondența eufonică și etimologică dintre *român* și *roman*, această corespondență propunînd o identitate originară, importantă pentru a sublinia descendența românilor din coloniștii romani aduși de Traian în Dacia, dar mai ales expresivă pentru continuitatea și permanența elementului roman în Dacia, ceea ce nu însemna altceva decît continuitate și permanență românească.

Apoi era preferabil pentru Cipariu termenul „romanitate“ întrucît i-a dat posibilitatea de a integra problematica limbii românești în context romanic, prilej cu care îl identifica pe „roman“ cu „latin“, căruia îi dădea doar un înțeles generic. Cu „bună conștiință și cu simplitatea inimii“: „român atîta însemnează cît roman, și vlah însuși italian, latin roman, iar nu dac, nece got, nece slav, nece altă pasire galbină la cioc“.⁴ De fapt chiar prin compararea limbilor romanice, între care pe cea românească o definea mai bogată „în cuvinte românești, gramatică romană“⁵, Cipariu a ajuns la diferențierea înțelesurilor de „latin“ și „roman“. Astfel pentru el ceea ce se află în limbile romanice „poate să fie roman ci nu și latin întru înțelesul clasic“.⁶

Această distincție a făcut-o Cipariu pe înțelegerea formării limbii și a popoarelor romanice, cu accente pe formarea limbii și a poporului român, dar mai ales nuanțările le-a fundamentat pe însuși înțelesul de „imperiu roman“ și ne aflăm în fața celei de a treia motivații cu privire la opțiunea pentru „romanitatea românilor“.

³ Timotei Cipariu, *Principia de limbă și de scriptură*, (XLV), în „Organul luminărei“, LX, 1848, p. 338.

⁴ „Gazeta Transilvaniei“, XXV, (187), 1862, nr. 12, p. 45.

⁵ „Archivu pentru filologia și istoria“, IV, 1867, p. 66.

⁶ Timotei Cipariu, *Principia de limbă și de scriptură* (XLVI), în „Organul luminărei“, 1848, LXI, p. 341.

Termenul de „latin“ și „limbă latină“ le lega Cipariu de străvechiul Latium, leagănul afirmării puterii romane, putere care a fost aceea ce a impus limba latină mai întâi în peninsula italică, în defavoare celei umbrice și etrusce, argumenta el, de la o limbă „provincială“ cuceririle romane ridicând-o la calitatea de limbă „imperială“, ce va deveni în perioada de glorie a Romei latina clasică, oficială și literară. Și tocmai aici, la comparația dintre latina clasică și limba română, să zicem, Cipariu descoperă în aceasta din urmă „forme originare“, cum le va numi, cu atestare mai veche decât latina clasică, ba chiar unele ce nici nu există în această limbă.

În fine, un al patrulea argument pentru „romanitatea românilor“ nu e altul decât adevărul istoric, în concordanță cu care coloniștii din Dacia n-au fost „latini“, ci *romani*, din provincii învecinate celei cucerite de către Traian și nu din îndepărtata Romă și Latium. Printr-o astfel de perspectivă, Cipariu opunea un adevăr istoric acelor istoriografii politice mai vechi și contemporane cu el care vedeau în coloniștii romani aduși în Dacia pentru a lucra pământurile și a popula noile cetăți (*transtulerat ad agros et urbes colendas*) drept niște pungași și hoți eliberați din temnițele Romei și aduși în bogata Dacie. În această viziune asupra romanității Cipariu s-a bazat pe expresia lui Eutropius: „*ex toto orbe Romana*“, eludată de cei care aveau tot interesul (politic) să înjosească originea romană a românilor.

Argumentând adevărul că limba românilor e limbă „romană“, Cipariu a lărgit mult perspectivele cercetării asupra limbii, pe care le-a concentrat pe de o parte în analiza și studiul istoric al limbii și pe de alta prin situarea comparativă a limbii românești în contextul limbilor romanice, metoda lui fiind în același timp istorică și comparativă.

În ordine istorică Cipariu a lămurit, în primul rând, originea limbii românești în limba rustică a romanilor, prin erudiția lui arătând cum în timpul clasicității romanii spuneau *domus*, de la gr. *domos* nu rustic *casa*, cum de altfel tot în analogie cu greaca întrebunțau *aule*, nu *cortis*, iar limbilor ieșite din rustică nu le-a fost „rușine“ a spune *casă* și *curte*. În același context el preciza descendența greacă a terminației în „s“, românescul *u* fiind asemenea celui rostit de „latinii vechi“.⁷

⁷ Timotei Cipariu, *Principia de limbă și de scriptură*, în „Organul luminărei“, 1847, XII, p. 56.

Cel mai fascinant lucru în gândirea filologică și istorică a lui Timotei Cipariu cu privire la romanitatea românilor e acea capacitate a cânturării de a lega prin forme, terminații, istoria românilor de originile ei romane, și acest fapt îl dezvăluie prin judecăți analogice, multe veacuri scurse între romanii vechi și români el le concentra astfel în corespondențe lingvistice, uneori chiar sociale, când, spre exemplu, numește limba latină rustică o limbă a „păstorilor“ latini, în evoluție istorică, și a „păcurarilor români“.⁸

„Păstorul roman“ într-o îndelungată și dramatică confruntare cu vicisitudinile naturii și ale istoriei a devenit treptat, „cu încetul“, cum îi plăcea lui Cipariu să spună, „păcurar român“, care evident nu mai vorbea aceeași limbă cu a rusticului păstor roman, ci una prefăcută și petrecută prin istorie, limba însăși înregistrând vicisitudini. Prin această analogie Cipariu sugera adevărul că vechii locuitori romani ai Daciei și-au păstrat și limba și meseria, printr-o unitate istorică și geografică a continuității, unitate în continuitate pe care o va surprinde și Sextil Pușcariu, cu privire la evul mediu românesc, identificând o sinonimie, fundamentată documentar, între „român“ și „păstor“, întregite acestea cu noțiunea de „ortodox“ — și aceasta dădătoare de continuitate în concepția cipariană, cum vom vedea ceva mai încolo —. Până atunci să reținem însă aserțiunea lui Pușcariu care nuanțează firesc analogia lui Cipariu — veritabilă punte peste veacuri — între „păstorul“ roman și „păcurarul“ român: «Dacă strămoșii noștri au putut împlini misiunea lor istorică, aceasta se datorește ortodoxiei lor. „Român“, „păstor“ și „ortodox“ devin sinonime și citeștrele noțiuni se confundă, în documentele medievale, într-un singur cuvânt, cel de „valah“».⁹

Importantă așadar această „confundare“ a noțiunilor de „român“ și „păstor“, ce păstrează, nu numai în concepția lui Cipariu, ci chiar în istorie, permanența romanității în Orient, mărturia existențială a acestei permanențe fiind însuși neamul românesc. Meritul lui Cipariu a fost acela că a izbutit printre cei dintâi să decanteze istoria permanenței romanității orientale în viziune organică și judecăți sigure.

Am putea spune că Timotei Cipariu a fost învățatul care a început cu „începutul“ romanizării provinciilor Orientale ale imperiului roman, sesizând adevărul că învățarea limbii romane în Tracia, Macedonia, Panonia, Dalmația și Istria, și-

⁸ Mss. rom. 2289, Fondul Cipariu, Arhivele Statului Cluj.

⁹ Sextil Pușcariu, *Ortodoxia și cultura românească*, în *Probleme actuale în biserică și stat*, București, 1934, p. 10.

nuturi vecine cu Dacia, a fost posibilă înainte de colonizări, fenomenul fiind datorat comerțului cu Imperiul roman. Deci legăturile economice au fost fundamentul procesului romanizării. Înstăpinită în Tracia, Macedonia, Dalmația, prin colonizări, romanizarea se extinde prin comerț și limbă spre nord. Limba romanilor a fost receptată și învățată, din necesități economice în Dacia. Relațiile economice au pregătit calea cuceririi și a colonizării. E important de precizat faptul că Cipariu a legat puternic romanizarea prin limbă de „comerț“, prin care nu întâmplător înțelegea și relație economică și comunicare lingvistică, argumentînd astfel un dublu aspect al romanizării: civilizator (economic) și cultural (prin limbă). Acesta este primul fenomen înainte de colonizări cu efectul cel mai important, nu numai în formarea limbii și a poporului român, ci și a celorlalte popoare romanice.

Romanizarea pregătită prin „comerț“ a fost o stare incipientă a unor complexe manifestări ce vor începe de fapt o dată cu sosirea coloniștilor și așezarea acestora, cu statornicie, în mijlocul băștinașilor, fapt întâmplat în Dacia după înfringerea oștilor lui Decebal, cînd coloniștii au fost aduși și romanizarea își consolidează „lățirea dintre coloniști întru colocuitori“.¹⁰ Indubitabil coloniștii nu au venit, cu toții, ca stăpîni, aceștia din urmă erau numai militarii și administratorii cetăților din Dacia, ceilalți, aduși spre a lucra pămînturile și a popula cetățile, au fost romani de rînd constituindu-se în element principal al romanizării, întrucît ei au stabilit relații economice și matrimoniale cu băștinașii. Ei au „lățit“ astfel, din rîndul lor romanizarea „întru colocuitori“. Încă o dată putem observa, că Cipariu a înțeles drept un fenomen real romanizarea dacilor. Ei sînt „colocuitorii“ menționați mai sus, și în cadrul comunităților acestora se va „lăți“ noua civilizație a limbii romane, „lățire“ pe care cărturarul o va vedea drept un proces lent și intensiv, cu iradieri concentrice, dinspre comunitățile coloniștilor spre cele băștinașe: „Coloniile acelea — reînvie Cipariu îndepărtatul fenomen — erau ca niște puncturi, din care pre încetul din toate părțile se derivau razele și formau cercuri mai mari și mai late“.¹¹

Geometria propusă e una simplă și naturală, vie și dinamică, cu centre în jurul cetăților și cu pătrunderea în zone limitrofe „în cercuri“ „mai mari“ și „mai late“, adverbul „mai“ subliniind aici desfășurarea înceată și în etape a roma-

¹⁰ Timotei Cipariu, *Principii de limbă și de scriptură*, (XVII), în „Organul luminărei“, 1847, XIX, p. 94.

¹¹ *Ibidem*.

nizării, ceea ce însemna la el nu numai asimilarea autohtonilor, ci creșterea elementului roman în progresia geometrică a „lățirii“ cercurilor concentrice.

Timotei Cipariu a introdus cu privire la formarea limbii și a poporului român, înțeleasă de el ca romanizare, și câteva puncte cronologice. Prima etapă, numită de el a „romanizării orientale“, o socotește din 219 î.e.n. când romanii au pus „piciorul“ pe „țărmurii orientali ai Mării Adriatice“¹², pînă la 105—106 e.n. la al doilea război dacic.¹³ A doua perioadă, manifestată prin geometria mai sus dezvăluită a văzut-o desfășurându-se de la cucerirea Daciei, pînă la 271 e.n., anul în care a avut loc rebragerea aureliană, moment în care el n-a văzut o întrerupere a romanizării ci o intensificare, pe o perioadă de încă câteva veacuri, pînă la Constantin cel Mare; la începutul veacului al patrulea din era nouă. Avînd o privire asupra întregii romanități orientale, Cipariu integrează romanizarea de sub Traian și a urmașilor acestuia unei continuități ce s-a dezvoltat organic și neîntrerupt, ba chiar în creștere, pînă la moartea celui care a întemeiat imperiul roman oriental: „Elementul roman întru aceste părți crescú și se întări în 500 de ani, pînă la Constantin cel Mare“.¹⁴ Cipariu nu a avut l-a îndemînă, deși era, cum se știe, un erudit, multe argumente revelatoare pentru concepția sa, ceea ce nu înseamnă că n-a rostit un adevăr esențial cu privire la romanizare și continuitate, din moment ce investigații ulterioare au dovedit prezența „romanilor“ lui Constantin și în nordul Dunării pînă la „limes“-ul numit „brazda lui Novac“, pe teritoriul Țării Românești.

Argumentația lui Cipariu se baza totuși pe un factor important, și anume pe legătura dintre latina rustică și cea clasică literară și oficială de la Traian la Constantin, dar și mai încoace pînă la 602, cînd împăratul Focas oficializează limba grecească în administrația și „literatura“ imperiului roman oriental. Perioada dintre Constantin (337) și edictul lui Focas, de aproape două veacuri și jumătate, o înțelege Cipariu, ca o „scădere“ treptată a legăturilor daco-romanilor, cu romanitatea apuseană. Edictul a provocat o adevărată ruptură, întrucît „elementul roman (din Dacia, s.n.) fu tăiat de la leagănul său“¹⁵ limba latină clasică, literară și oficială, iar „limba

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem.

română (în Dacia s.n.) rămîne numai a vulgului, păstorilor și colonilor“.¹⁶

E importantă această „despărțire“. Cipariu a văzut foarte dureroasă ruptura limbii rustice, vorbită de daco-romani, de cea clasică. Pentru cărturar, o dată cu acel moment au început împrumuturile străine în limba noastră (grecisme, slavonisme etc.). Pînă atunci limba daco-romanilor se hrănea din cea latină. Din latina clasică, de unde și un aspect fundamental istoric al etimologismului său. El căuta etimologii („forme originare“), analogii ale limbii române (vechi) cu latina, tocmai pentru a reînvia străvechea legătură.

Această desprindere de influența latină clasică a însemnat pentru Cipariu și începutul nașterii limbii și a poporului român: „De la Phoca început al IV-lea period, al doilea al decadentei, cînd coloniile romane tăiate de către Roma și Italia, și private de limba latină ce reprezentase pînă atunci imperiul roman, se văzură străine pe aceste locuri ocupate de glorioșii lor părinți înainte de secoli. Imperiul bizantin nu-și mai putea apăra provinciile, barbarii le inundară, schiaii (slavii) și serbii scuturînd jugul, ce niciodată nu l-au portat bucuroși, se ridicară, lățiră și strămutară pe vechii coloni romani de preșesuri la munți. Așa romanii se făcură români, vlachi, păstori“.¹⁷

E bine, în prelungirea acestei judecăți a lui Cipariu, să precizăm că în Occident paralelismul lingvistic: latină rustică/latină clasică va dăinui pînă în evul mediu și chiar în renaștere, producțiile culturale în limba rustică, vulgară a evului mediu, numindu-se în spațiul hispanic, spre exemplu „romanc“, „romancero“, ceea ce însemna „în limbă populară“, adevăr ce nuanțează și înțelesul cuvîntului „român“ — „roman de rînd“, „om din popor“, „cel care vorbește limba vulgară“, legătura de continuitate dintre vorbitorii limbii romane (vulgare) din secolul al VII-lea și românii de mai tîrziu manifestîndu-se și în caracterul popular al romanității, nu în contrast cu latina rămasă „clasică“ în evul mediu occidental, ci în comuniune cu o moștenire originară, pe care Cipariu o va dezvălui, în ceea ce am numit deja, fără a detalia, formele originare ale limbii.

Perioadele pe care Cipariu le stabilește în procesul romanizării urmează o dialectică a „creșterii“ și „descreșterii“,

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

după modelul „corsi e ricorsi“, dar cu accente personale, etapele de creștere fiind, în concepția lui, „bogate și avute în cuvinte române“, iar cele de „scădere“ a elementului roman ducînd la sărăcirea limbii și la împrumuturile din limbi străine. Mai mult, acest aspect originar, în fapt de formare a limbii și poporului român, a fost mereu reluat de către cărturar, precum în următoarea pagină de manuscris: „Limba românească e rămășița acelei limbi romane, ce pre încetul s-a format și s-a vorbit în Imperiul roman oriental, începînd de la Adriatica în sus, pînă la ușile Dunării, în Marea Neagră. Ea și-a luat începutul din limba romană rustică, precum se grăia pre la începutul clasicității. Nașterea ei se poate și trebuie a se pune de la întîia colonie ce s-a dus afară de (din) Italia: în Istria, Tracia, Macedonia etc. cel puțin cu 200 de ani înainte de colonizarea Daciei Traiane“.¹⁸

Viziunea cărturarului e mai organică decît prezentarea acestui moment în prima variantă a *Principiilor de limbă și scriptură*, păstrînd însă cuvîntul preferat „pre încetul“. Diferențe există și în continuare în noua reluare a descrierii romanizării, începutul acesteia văzîndu-l în Balcani și drept un fenomen de „dezrădăcinare“. „Dezrădăcinată de pămîntul matern și străplantată în străinătate, cu toată comunicațiunea ce a avut cu Italia, totuși ea n-a putut să nu-și ia chip peculiar (deosebit), care cu încetul, mai mult și mai mult s-a dezvoltat și a devenit limba vulgară a romanilor din imperiul oriental“. Cuvintele „dezrădăcinare“ și „străinătate“ dau aici, cu răsfrîngere asupra întregii opere, o anumită dimensiune socială a gîndirii cipariene, în sensul că el a optat pentru anumite înțelesuri asupra unor momente din istoria limbii românești întrucît se simțea pe sine, dimpreună cu neamul său, „dezrădăcinat“ și „înstrăinat“, într-o societate ce-i ținea pe români în starea de iobagi, limba însăși fiind iobăgită, prin aceea că nu avea dreptul să fie „oficială“.

Acea limbă adusă de coloniști o numea Cipariu o limbă deja formată, la începutul romanizării Daciei: „Coloniile traiane, pe care noi le credem, pentru vecinătatea locurilor, mai aduse din provinciile transdanubiene decît de aiurea, au adus în Dacia limba imperiului oriental, dacă nu deplin, dar, în parte formată“. Și, conjugat cu această opinie, aceea a cum-pănirii „elementului străin“ în Dacia, îi dă prilejul să exprime din nou convingerea despre „superioritatea“ romanilor și vivacitatea limbii lor: „Cît element dacic se va fi fost aflînd în

¹⁸ Fondul Cipariu, Arhivele Statului Cluj, Mss. rom. 348.

Dacia după colonizare, este cu neputință a se determina; ci oricît de mult sau de puțin, să fi fost, n-a putut să reziste elementului roman și a trebuit a se co-soarbe cu totul. Limba a trebuit nu numai să fie mai copioasă decît cea de acum a noastră românească, ci încă cu mult mai vie¹⁹.

Tochmai o astfel de convingere îl va face să susțină că limba românească a începuturilor a fost „mai curată în forme și mai avută în cuvinte“.²⁰ De unde și etimologismul său plin de elanuri romantice: „a reînsufleți moartele, uitatele, părăsitele forme, cuvinte și semnări; a lepăda slavonismii“.²¹

Deși a pus în cea mai mare parte accentul pe limbă și formele ei, în dezvoltarea romanității românilor, Cipariu a înțeles fenomenul și mai larg, cum am văzut la comentarea izvoarelor istoriei românilor, romanitatea fiind argumentată și de obiecte meșteșugărești, „inscripțiunile și nenumăratele antichități ce s-au aflat și se află pînă astăzi în toată Dacia și mai ales în pămîntul clasic al Sarmizegetuzei...“²²

Prin termenul de „pămînt clasic“, folosit de către Cipariu și altădată pentru ținutul Hațegului, ne dăm seama cum concepția lui despre Dacia romană se fundamenta pe integrarea provinciei în care se va naște poporul român, în imperiul „clasic“ al limbii romane. Străbunii românilor au fost așadar un popor nobil, perspectivă ce încă o dată dovedește sursa socială a gândirii lui Cipariu despre originea și poziția în istorie a românilor.

Ne dovedește acest fapt, atitudinea mai clar implicată în social, a lui Cipariu, cu privire la romanitatea românilor, în răspunsul pe care cărturarul l-a dat — răspuns la care am mai făcut referințe — unei „critici“ la care a fost supus discursul său la inaugurarea „Astrei“. În reluarea problematicii acestui discurs el preciza existența unei dispute („ceartă“, zice el) a literaților și a politicienilor, cu privire la originea limbii și a națiunii române și prin tăria ce-l caracteriza el afirma categoric: „românul e roman nu e nici dac, nici, schiau (slav), nici german așa cum ar vrea să dovedească acei învățați care studiază istoria „după interese politice“. Cărturarul, în dialog cu preopinentul său afirmă că el scrie în numele unei „națiuni aprinsă de amoarea limbei și naționalității sale“, o națiune pe care o numește romanică, cu o limbă romanică.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Timotei Cipariu, *Principia de limbă și de scriptură*, Blaj, 1866, p. 3.

²¹ Ibidem, p. 5.

²² Fondul Cipariu Arhivele Statului Cluj, Mss. rom. 348.

Prin această judecată, intrăm în perspectiva comparativă pe care Cipariu o abordează cu privire la romanitatea românilor. E vorba de alăturarea limbii române la familia limbilor romanice, pe același principiu al existenței și în aceste limbi a unor cuvinte mai vechi decât în latina clasică. Astfel, și în limbile romanice există „element latin“, dar aceste cuvinte sînt „romane“ pentru că nu se află în latina clasică, ori sînt mai vechi „și nu s-au conservat ori s-au format mai tîrziu“.²³

Integrarea limbii românilor în familia limbilor romanice n-a făcut-o însă Cipariu fiecum, ci de la înălțimea erudiției sale, din clarificările oferite de sistemul limbilor indo-europene. După cunoștința noastră el este cel dintîi care face o astfel de integrare, într-o „schiță“ a limbilor indo-europene pe care o redăm și noi. În prim plan e sanscrita, cu varianta vedică și clasică, apoi iraniana zedică și persică), celtica (cinerica și galica), „germanica“, cu ramura scandinavă-saxonică-engleză, și teutonică pînă la germana modernă. Slavona o împărțea în limbi slavo-latine: boemică (cehă), slovacă și polonă, și slavo-grecești: slava veche, rusa, sîrba.

În sfîrșit limba „pelasgă“, cu variantele: ilirică (albaneză) helenică (greaca modernă), umbrică, oscă, sabină și latină. Din latina vulgară se vor dezvolta franceza, provensala, retoromana, italiana, spaniola, portugheza și româna, toate acestea fiind în limbajul „familiar“, cu proiecție lingvistică a lui Cipariu limbi „surori“ și „cumnate“.

În dimensiune analitică, limba română este comentată comparativ în cadrul limbilor romanice, prin exemple de cuvinte înrudite etimologic, mai ales în partea „etimologică“ a *Gramaticii limbii române*: rom. *fîntină*, lat. *fons-te*, it. *fontana*, fr. *fontaine*; rom. *păreche*, lat. *paricula*, it. *parechio*, fr. *pareille*. Din comparație Cipariu a dedus uneori și forme intermediare. Astfel rom. *vechi*, lat. *vetus* și *vetulus*, it. *vecchio*, fr. *vielle* și *vieux* are și formele „istorice“: *vetulus* și *veclus*. Alteori cite un cuvînt e trecut prin toate limbile romanice. rom. *sora*, retorom. *sora*, it. *sorella*, sp. *sor*, fr. *soeur*, iar cînd are prilejul numește unele cuvinte, precum „populi“, „imitațiune italiană“, altora, tot românești, descoperindu-le corespondența pînă în sanscrită: „*apă*“, lat. *aqua*, de unde și la ei *amnis* în loc de *apuis*, iar pronunția română rămase și în

²³ Timotei Cipariu, *Principia de limbă și de scriptură*, Blaj, 1866, p. 267.

această vorbă mai originară decât la latini, precum a rămas în limba sanscrită: *apa* și în cea persană *ab*²⁴

Fie că numește aceste limbi romane, fie limbi neolatine ținta lui Cipariu a fost mereu aceeași, argumentarea romanității limbii românilor, „romanitate“ mai consistentă, în anumite aspecte, decât cea a limbii italiene, spre exemplu.

Gîndirea autorului *Principiilor de limbă și de scriptură* s-a desfășurat, nu numai în susținerea romanității românilor, în perspectivă istorică și comparativă, de multe ori acestea două nuanțe metodologice unindu-se într-un înțeles social al romanității românilor, precum în următoarea definiție: „Natura limbii românești e *romană-latină*, ea e limba unei națiuni *romane-latine*, și soră dulce cu alte limbi europene *romane-latine*“²⁵, asupra romanității românilor.

Judecata cipariană a fost cît se poate de clară în epocă, dar din motivele deja parțial evocate în paginile anterioare ea n-a fost suficient apreciată nici de către contemporani, nici chiar de către urmași, deși în propoziția de mai sus cele două legături stabilite, cea dintre limbă și naționalitate și cea de a doua între limba română și limbile romanice vor fi elemente constitutive pentru sistemele filologice și lingvistice ulterioare, cu privirea la limba românilor, la înțelesurile sociale, naționale și istorice ale acesteia.

Ceea ce trebuie însă reținut în mod deosebit și aceasta cu referință la întreaga operă filologică și lingvistică cipariană, e faptul că, în comentariu și viziune, ideile lui Cipariu au în același timp și o problematică de lingvistică generală, și una de istorie a limbii, ba chiar de gramatică comparată, discipline care abia în secolul nostru vor apare ca distincte în cadrul cercetărilor limbii.

Astfel, aspectele ce dezvăluie spațiul de formare a limbii românești, existența unei latine orientale, procesul însuși al romanizării, legătura dintre limbă și națiune fac parte din istoria limbii și a poporului român. Aprecierile cipariene ce luminează relația dintre limbă și gîndire, cum vom vedea, dintre scriere și vorbire, cercetarea unor etimologii, situarea limbii românești în context romanic și indo-european susțin orizontul larg lingvistic al filologiei lui Cipariu. Reflexe ale acestor perspective le aflăm în ceea ce astăzi numim: lingvistica generală, gramatica comparată, gramatica istorică, lexicografia.

²⁴ Timotei Cipariu, *Gramatica limbii române*, I, București, 1869, p. 77.

²⁵ „Archivu pentru filologia și istoria“, 1867, I, p. 8.

Atît asupra unor nuanțări cipariene în cercetarea limbii, cît și asupra relației dintre limbă și națiune, vom reveni, nu înainte însă de a epuiza și alte sensuri ale etnogenezei și continuității românilor, în scrierile lui Timotei Cipariu, cel următor, fiind într-o firească prelungire a ideii de romanitate a românilor unul care să dezvăluie o unitate originară a romanității orientale, unitate pentru care pledează prezența și permanența neamului și a limbii românești și „dincoace“ și în „decindea“ Dunării, cum spune Cipariu, cu pasiunea lui pentru cuvîntul rar și expresiv, „decindea“ comunicînd un „dincolo“ mai apropiat și mai în echilibru cu expresivul „dincoace“, în fapt subliniind și unitatea spațială în nordul și sudul Dunării, de formare a limbii și a poporului român.

ROMANI ȘI ROMÂNII ÎN NORDUL ȘI SUDUL DUNĂRII

Romanitatea orientală o situează Timotei Cipariu „în acea peninsulă danubiană de la Marea Neagră pînă la marginile Italiei sau Galiei cisalpine . . .”¹ și acest spațiu cuprinzînd provinciile Dacia, Panonia de sud, Dardania, Moesia Superioară și Inferioară a avut drept limbă pentru locuitorii lui „latina orientală” sau „latina dunăreană”, cum e numită de diferiți cercetători.

Cipariu a văzut în acest spațiu balcanic, în centru cu Dunărea, o unitatea romană de cîteva veacuri și el va stabili o legătură de continuitate între acești „romani” și românii de mai tîrziu, atît cu cei din nord cît și cu cei din sudul Dunării. Prima dimensiune a legăturii o sublinia prin convingerea că acei coloniști în Dacia au fost aduși din provinciile romane dintre Adriatică și Dunăre, numite de el Tracia, Macedonia, Noricum: „Aceste colonii erau romane, cu limba romană, ele au fost întiul leagăn de unde s-au luat coloniștii Daciei, pre cînd alte provincii mai depărtate, mai tîrziu și-au putut trimite contingentele lor. De aici nexul cel mai aproape între românii de astăzi, de dincoace și decîndea de Dunăre. De aici și nexul între dialectul macedoromân și dialectul dacoromân.”²

Am sesizat deja preocupările lui Cipariu cu privire la istoria și limba românilor din sudul Dunării, istorie și limbă pe care le înțelegea într-o unitate originară cu cea a românilor din nord, fundamentîndu-și gîndirea pe existența tot în unitate a romanității orientale, de a cărei măreție și întindere nu o dată s-a entuziasmat, socotind acea limbă a începuturilor bogată în forme romane și latine, în contrast cu care, pe cea a urmașilor români o vedea săracă datorită influențelor ulterioare.

¹ Timotei Cipariu, *Principii de limbă și de scriptură*, Blaj, 1866, p. 69.

² Timotei Cipariu, *Discursuri*, p. 159.

Așadar relația (nexusul) pe care Cipariu a stabilit-o între romanitatea orientală și românii din nordul și sudul Dunării, implică două dimensiuni esențiale. Pe de-o parte e vorba de o evoluție firească a limbii romane originare, în unitate și continuitate spre limba română și „ramii“ ei, și pe de altă parte afectarea acestui proces, „stricarea“ unității originare prin influențe străine, amîndouă aceste aspecte înțelese în conexiune, cum o vom face și în comentariul nostru.

Am văzut că Cipariu gîndește despre existența a două dialecte ale limbii române, dacoromân și macedoromân, pe care le numește „dialecte provinciale“ unul al „Daciei vechi“ și un altul al celei „noi“. „Dialectul istriean care nu ne-a fost destul cunoscut, încă se pare numai în ram al dialectului de dincolo“.³

Stabilirea celor două „dialecte“ o face deci din perspectivă istorică, după existența celor două Dacii, Traiană și Aureliană, ceea ce argumentează încă o dată în plus comuniunea dintre istorie și limbă în gîndirea cipariană, care nu întotdeauna însă s-a dovedit utilă la nuanțe. Astfel concepția cipariană despre „dialectele“ limbii române a fost depășită, atît prin analizarea unui mai bogat material lingvistic cercetat, cît și prin creșterea autonomiei filologiei și lingvisticii față de cercetările istorice, pe care filologii veacului nostru le-au utilizat doar ca repere documentare, în verificarea unor ipoteze, netrătîndu-le de pe pozițiile identității, cum a procedat Cipariu. A fost păstrată totuși viziunea de ansamblu, și anume aceea de dezvoltare prin noi elemente a formării limbii și a poporului român, în spațiul unitar al romanității danubiene, în nord și în sud, Dunărea nefiind o linie de despărțire între locuitorii de limbă română, ci una de „comerț“, „negoț“ și comunicare lingvistică, printr-un astfel de adevăr Cipariu opunîndu-se falselor teorii imigraționiste, stimulate, cum am văzut, de interese politice.

Atent mereu la starea limbii vorbite, Cipariu va observa totuși în această unitate originară a limbii romano-latine, de pe teritoriul dacic, diferențieri în funcție de limba „vulgară“ a coloniștilor, pe care a gîndit-o manifestată „cu forme vulgare, care erau mult puțin diferite între sine după provinciile și ținutele, de unde veniră coloniștii...“⁴ Dar ceea ce este mai important e descoperirea de către cărturar a unei continuități între „romani“ și „români“ tocmai în aceste diferențieri,

³ Timotei Cipariu, *Elemente de limbă română după dialecte și monumente vechi*, Blaj, 1855, p. 3.

⁴ Timotei Cipariu, *Despre limba română*, Blaj, 1877, p. 10.

pornind de la alcătuirea unui dialect roman dacic în care au intrat o mulțime de „dialecte“ (astăzi le spunem graiuri) mărunte ale latinei vulgare, care și-au păstrat specificitatea până târziu, întrucît „o fuziune a dialectelor mai mărunte întru altul mai mare nici una dată se poate efectua complet, ci tot mai rămîne cîtuși de puțin una mică diferență între dialectele diverselor ținute, unde se vorbește, precum și astăzi se observă în limba românească“.⁵

Revenind la înțelesurile pe care Cipariu le dă limbii românești din sudul și nordul Dunării, precizăm, cum se poate vedea și din paranteza de mai sus, faptul că Cipariu nu avea încă o terminologie precisă pentru determinarea unor particularități ale limbii vorbite. Astfel el scrie despre „dialect latin vulgar“, „dialecte vulgare“, „dialect special dacic“, dar și dialectul „dacoromân“, pentru limba română, alături de care îl menționează pe cel macedoromân, în cadrul căruia include și limba istrioiților români, cel puțin în *Principii de limbă și de scriptură*, pe cînd în *Despre limba română*, cu un deceniu mai târziu se sesizează alături de „dialectul macedonic“ și un „dialect istriian“, ceea ce confirmă o neconținută căutare și evaluare.

În evoluția ei firească, lingvistica românească a fixat termeni pentru a defini unitatea și diferențierile locale ale limbii românilor. În cele din urmă a optat pentru triada: dialect, subdialect, grai. S-a păstrat înțelesul limbii ca fenomen unitar și înlăuntrul acestei unități au fost numite patru dialecte: dacoromân, macedoromân, meglenoromân, istroromân. Prin termenul „subdialect“ s-au făcut localizări și particularizări. În dacoromână avem astfel subdialectele: muntean, moldovean, bănățean, crișan, maramureșan. Graiurile sînt zone mai restrînse în cadrul subdialectelor. De menționat că o diferențiere în „graiuri“ nu i-a scăpat nici lui Cipariu, cînd a vorbit despre „limba tîrnăveanului“, „limba mîrgineanului“, „a mocanului“, „a sălăgeanului“. Precizările terminologice enunțate mai sus au așadar o bază și în înțelesuri cipariene, chiar dacă „părintelui filologiei române“ i-au lipsit noțiuni și concepte pe care urmașii le vor statornici.

După acest popas lămuritor reluăm firul întrerupt și precizăm că Timotei Cipariu a fost între contemporanii săi, filologi și istorici un asiduu propagator al „cunoștințelor“ despre românii din sudul Dunării, din Dacia Aureliană ori „ripensă“ cum îi spune chiar Cipariu, a căror evoluție istorică a văzut-o

⁵ Ibidem, p. 11.

într-o „continuitate neîntreruptă“ cu aceea a românilor din nordul Dunării: „În *Dacia ripensă*, cea adevărată de preste Dunăre, în principatul Serbiei, tot ținutul între Timoc (Timavus al celor vechi) și între Morava, și astăzi e locuit mai numai de români într-un număr de 104 mii și mai bine. Afară de aceea, în Dobrogea și pre marginea dreaptă a Dunării, de la Silistra pînă la Dunavăț, la 33 de mii, și în ținutul Vrața în Bulgaria, la 40 de mii, cu totul la 177 de mii, care toți vorbesc nu numai aceeași limbă cu românii de dincoace de Dunăre, ci și același dialect principal, și sunt într-o continuitate mai pretutindena neîntreruptă cu aceștia“.⁶

Viziunea lui Cipariu asupra formării poporului român și asupra continuității neîntrerupte a acestuia e mai cuprinzătoare decît a predecesorilor săi, corifeii Școlii Ardelene, ale căror cercetări i-au avut în vedere doar pe dacoromâni. Am putea spune că interpretările lui Cipariu asupra continuității dintre „romanii cei vechi“ și cei noi — de multe ori datorită faptului că Cipariu scria „roman“ și „român“ în aceeași grafie latină, adică „roman“, ce creează identitatea dorită de cărturar între cei doi termeni, pentru el „românii“ fiind „romani noi“ — alcătuiesc o sinteză între scrierile Școlii Ardelene și ceea ce cercetările mai noi numesc Școala de la Moscopole⁷ (Boaiadgi, Roja, Cavaliotti) a căror operă filologică și istorică Cipariu o cunoștea. Investigațiile lui asupra românilor sud-dunăreni a avut chiar aici punctul de plecare. A depășit însă orizontul interpretativ al acestora și a adoptat perspectiva unitară, de unde decurg și argumentele viabile cu privire la continuitatea românească neîntreruptă pretutindena unde neamul românesc a viețuit și viețuiește.

Pe temeiul că limba veche e mai bogată în cuvinte „romane“ decît cea nouă, demersul gîndirii lui Cipariu a fost spre a reînvia „cuvintele și formele vechi“ — aici se baza și pe aserțiunea lui Quintilian: „cuvintele vechi dau strălucire cuvîntării“ — pentru „înmulțirea tezeurului limbii“, pentru „înavuțirea limbii“ și „eleganța vorbirii“.⁸ Dincolo de introducerea acestui concept retoric: „eleganța vorbirii“, înmulțirea și înavuțirea limbii se fundamenta pe convingerea cărturarului că în vechime limba romană/română era mai bogată.

⁶ Timotei Cipariu, *Cuvînt la inaugurarea Asociațiunii*, 1861, p. 127.

⁷ Cf. Hristu Cîndroveanu, *Un dublet aromân al Școlii Ardelene*, în „Almanah Luceafărul“, 1986, pp. 103—106.

⁸ Timotei Cipariu, *Principii de limbă și de scriptură*, în „Organul luminărei“, 1847, VI, p. 26.

Argumentele sale au fost extrase din descoperirea unor cuvinte care în macedoromână au o formă mai veche decât în dacoromână: „De însemnat mai este încă pentru această limbă (limba românească transdanubiană), afară de cuvintele romane ce numai ea le are, că are și altele multe cu o formă mai bună sau mai aproape către latină, decât întru a noastră”.⁹ Astfel „bășarică” din macedoromână e mai aproape de „basilica” romană și e mai curat roman decât „biserică”.

Limba românilor din sudul Dunării, un dialect care „deși în fundament nu e distinct de al nostru, are însă ale sale proprietăți în pronunțarea unor vocale și consonante, în forme gramaticale la noi uitate sau rare, ...”¹⁰, cuvinte rare pe care Cipariu le comentează în *Principii de limbă și scriptură: agru* din lat. *ager*, *arena* din lat. *arena*, *frutu* din lat. *fructus*, *muru* din lat. *murus*. Se menționează faptul că aceste cuvinte se află și la noi, în nordul Dunării, în cărțile vechi, cu diferențieri precum *fruptu*. Cu astfel de precizări el a dezvăluit formele mai curat „romane” din sud, evidente și în alte exemple cum sînt: *grăn* din lat. *granum*, *frăn* din lat. *frenum* forme păstrate și în dacoromână dar numai la plural: *grîne*, *frîne* (*frîie*).

Cipariu avea în vedere dialectul dacoromân și macedoromân dar și limba cărților vechi românești, găsind corespondențe între limba cărților din veacul al XVI-lea și rostiri macedoromâne. Cuvîntul *curună* din lat. *corona* îl găsește cu „r” la macedoromâni și în cărțile vechi (*corună* și *curună*), în dacoromână *cunună*. Forma macedoromână și cea din cărțile coresiene este, în concepția cipariană, mai veche decât cea dacoromână, cum mai vechi sînt *scamn* și *săpune* (macedoromână) din lat. *scamnum*, *sapone* decât *scaun* și *săpun* din dacoromână.

Deși n-a folosit termenul, apărut mai tîrziu în lingvistica și filologia românească, de „străromână” ori „română comună”, corespondențele puse în joc de Cipariu între cuvintele vechi românești din cărți „bătrîne” și limba românească transdanubiană tind spre a delimita o limbă ce nu mai era romană ci românească, manifestată prin unitate și omogenitate în

⁹ Timotei Cipariu, *Principii de limbă și de scriptură*, (XIX) în „Organul luminărei”, 1847, XXII, p. 112. În varianta a doua a Principiilor..., (1866) se preciza că acest dialect, numit cînd moeso-român, cînd macedonic deține cuvinte în uz, care și în cel dacic mai erau pînă la 1700, „iar de atunci au periră cu totul din limba românească, au numai rar sau prea rar se mai aud și se scriu”. (p. 92) Pledoaria pentru o unitate originară a limbii românești e clară!

¹⁰ Timotei Cipariu, *Principii de limbă și de scriptură*, 1866, p. 88.

sudul și nordul Dunării. Spunem unitate și omogenitate nu pentru că în acea limbă n-ar fi existat diferențieri locale, regionale, dimpotrivă ele au fost și s-au păstrat în continuare. Cei doi termeni sugerați de cercetările cipariene își deschid semnificațiile spre a numi aceeași limbă și același popor aflat în continuitate neîntreruptă din epoca romanizării până în zilele noastre.

Nu intrăm aici în delimitări cronologice, asupra „virstelor“ limbii românești în concepția lui Cipariu, ne vom opri ceva mai încolo, aici perspectiva este mai mult spațială, impusă chiar de interpretările autorului *Principiilor de limbă și de scriptură* care a urmărit cu acribie desăvârșită limba românească nescrisă și scrisă pentru a găsi relații cât mai directe între cuvintele românești și cele romane-latine, între „forme antice“, cum spune el, și limba românească din veacul al nouăsprezecelea, relații care să argumenteze identitatea între spațiul geografic al provinciilor romane din nordul și sudul Dunării cu spațiul existențial al „țărilor“ românești din nord și a „insulelor“ de români din sudul Dunării, „țări“ și „insule“, ce cîndva înainte de invazia popoarelor migratoare au alcătuit o unitate etnică și lingvistică pe care acestea au dislocat-o, sărăcindu-i ființa și limba. Deci nu e vorba în concepția lui Cipariu de o mișcare „în masă“ a românilor de peste Dunăre, din nord spre sud, ori din sud spre nord, ci de o matrice geografică unică al cărei testimoniu esențial este limba ale cărei forme el le-a decriptat ca nimeni altul descoperind „vechime“ romană și permanență românească în cuvinte contemporane lui, în expresii din „cazaniile“ coresiene, ori în *Palia de la Orăștie*, în starea limbii vorbite la românii din sudul Dunării.

Tentativa filologică a lui Cipariu e unică, nu numai în epoca pe care o reprezintă și în care îl are egal doar pe Hasdeu, ci și pentru filologia românească din toate timpurile, travaliul său, complex și rafinat, în analiza cuvintelor, fiind un model de interpretare demn de urmat și astăzi, cu toate diferențierile și salturile metodologice ce au survenit. Cipariu a știut, și aici putem vorbi de geniul său filologic deplin, să extragă judecăți esențiale și idei veritabile pentru ființa limbii românești și a neamului ce o vorbea. Prin diferența dintre „r“ și „n“ din *curună*, respectiv *cunună*, cărturarul nostru argumentează cum *curună* e mai vechi, mai aproape de latinescul *corona*, tocmai datorită lui „r“, decît *cunună*, care presupune o „stricare“ a cuvîntului antic: *corona* pe care *curună* îl reprezintă mai bine. Cipariu îl socotește pe *curună* mai

plin de autenticitate decât pe *cunună* în care „r“ se transformase în „n“. Iată-ne, deci, propulsați în atemporal, nu pentru faptul că Cipariu n-a acceptat „evoluția“ limbii, ci pentru că a înțeles-o ca pe o „stricare“ și „sărăcire“. Prezența cuvintelor străine de origine greacă și slavonă a însemnat pentru el „îndepărtarea“ unor cuvinte romane/române din limbă.

Ideea stricării și sărăcirii limbii nu-i aparținea însă în exclusivitate lui Cipariu. El însuși a recunoscut acest fapt, și anume că anumiți învățați străini susțineau „că limba ne e romană, ci horribiliter coruptă, fără de a ne spune, că oare alte limbi romane nu cumva-s și mai horribiliter corupte“.¹¹ Așadar, prin faptul că în limba română existau elemente străine: albaneze, grecești, slavone învățații care dădeau o origine incertă, neromană, românilor au introdus ideea de „stricare“, ceea ce însemna o denigrare a românilor, iar cei care asemeni lui Cipariu aveau convingerea romanității limbii noastre au preluat noțiunea de „corupere“ din necesități polemice, dovedind tocmai printr-o astfel de acceptare adevărul că limba română e limbă romană. Mai mult, în tot ceea ce a scris, Cipariu n-a întrebuințat alte cuvinte decât românești de origine romană, iar acolo unde n-a găsit a „romanizat“ termeni latini, aflându-se nu numai prin această practică pe o altă linie decât cei care „latinizau“ cuvinte românești. Foarte rar a acceptat însă și „slavonisme“: „Nu ne-am servit, în tot ce am publicat, — își comunica el o profesiune de credință — cu nici un cuvânt slovenesc, pentru care aveam a mină cuvinte genuine românești, — și numai acolo și de acelea uzitarăm, de carele încă sau nicidecum, sau cercustările date, ne era cu neputință a ne depărta“.¹²

Cipariu presupune că existența unor cuvinte romane și latine în albaneză dovedește „cât de mare a trebuit să fie influența limbei romane în toată acea peninsulă transdubiană...“ pe care o numea „romană orientală“¹³ și pentru limbă și pentru popor. În acest context e bine să subliniem că, alături de fenomenul romanizării unor „străini“ — cum erau dacii față de romani — cărturarul afirmă și despre „desromanizarea“ unor provincii inițial romanizate: Slavonia, Dalmatia, Bulgaria, fapt ce susține influența precizată asupra albanezei. Urmele „latinești“ — postpunerea articolului hotărât — în albaneză și în bulgară, susțin pentru Cipariu existența unei romanități orientale, pe care o vede aici numai

¹¹ Ibidem, p. 234.

¹² Ibidem, p. 261.

¹³ Ibidem, în „Organul luminărei“, 1847, XVII, p. 82.

ca o „curiozitate“ lingvistică, dar sub semnul unității: „E curios lucru, nu e îndoială, a vedea în acel triunghi format de Dunăre și de două mări (Marea Neagră și Marea Adriatică s.n.) trei limbi de o natură cu totul diversă: bulgărească, albănească, românească, unindu-se într-un punct și în formarea și locarea articolelor săi într-o formă“.¹⁴

Punctul acesta de unire, adică influența, cel puțin asupra albanezei s-a produs într-o perioadă când se pronunța „*omlu*“, „*vacala*“, „*mulierela*“, și Cipariu își fundamentează aserțiunea prin aceea că pronumele demonstrativ — *celui-cel-cea* — apare în română în urma substantivului. Postpunerea aceasta era „datină veche la români“. Articolul hotărît „*l*“, „*a*“, „*lui*“, „*i*“, gândit ca un „reazem“ pronominal al numelui, s-a născut din pronumele demonstrativ latin, ce avea „datină“ de așezare tot în urma numelui. Chiar aici, Cipariu socotea „postpunerea“ demonstrativelor (*ille, illa, ilud, illius, illi*) mai veche decât „antepunerea“, adică așezarea în fața numelui: „postpunerea pronumelor demonstrative la latini și postpunerea articolelor la romani (români) e mai originară decât antepunerea lor“.¹⁵

Cipariu iubea cuvîntul rar și expresiv întrucît prin el a putut dovedi originea comună a românilor, într-o geografie danubiană din Carpați în Hemus și de la Marea Neagră la Adriatică, și putem spune că nu i-a scăpat aproape nimic din limba română care să dovedească această vechime și această unitate. Nu e de loc de mirare că în cărțile tipărite în Moldova pentru termenul *făgăduiesc* de origine maghiară în Ardeal îl descoperă pe *juruiescu*, coborîtor sigur din vechimea limbii și a neamului românesc, vechime pe care Cipariu o aducea în veacul său mai ales pentru românii din Transilvania, pe care cel dintîi și cel mai mult i-a învățat să-și cultive limba. Problematika acesteia a adus-o mereu în social, întrucît a-l identifica pe român cu romanul din vechime însemna și argument și innobilare a luptei pentru emancipare socială și libertate națională. Datorită acestei adînci implicări în social, cu trudă multă, cu arderi interioare dintre cele mai expresive limbajul ciparian, cu privire să zicem la elementele străine din limba română, primește accente dramatice, neguroase și incisive. Se dezvăluiau răni nu numai ale unui cărturar atașat cu întreaga ființă neamului său, ci și răni ale

¹⁴ Ibidem, *loc. cit.*, p. 82.

¹⁵ Ibidem, *loc. cit.*, 1847, XVIII, p. 87.

neamului însuși, pe care cărturarul avea datoria să i le aducă mai la vedere, dacă nu chiar în conștiință.

„Vecinii noștri — aflăm în chip de mărturisire într-un manuscris ciparian —, drept, ei sunt carii mai întâi ne-au în-negrit, după ce ne-au umilit și după ce începură a avea in-terese, a ne înnegri, iar după ce străinii, carii numai din spusa vecinilor ne cunoșteau, începură a le crede împinși de interes și încredințați de oarba credință a străinilor, n-au pregetat, nu numai răul ce aflau întru noi, ci și bunul și frumosul, și tot ce ne era mai scump, numele, originea, sîngele și limba a ne defăima“.¹⁶ O radiografie cum nu se poate mai obiectivă asupra surselor sociale și politice ale teoriilor „imigraționiste“, cu care nu numai Cipariu s-a luptat, ci și Hasdeu, Onciul și Xenopol, este vizibilă nu numai în fraza de mai sus, ci și în continuarea ei, cînd se subliniază iobăgirea, și prin scriere a românilor din Transilvania, evident aluziv: „Și după ce ne tractau rău în viața socială, împlură lumea, în cîte cărți au scris cu batjocură, spre rușinea noastră, așa cît și ei în urmă veniră a-și crede scorniturile sale. Și cum nu, cînd pe toată lumea vedeau că crede? Și cum să nu creadă nepoții de apu-nera noastră după ce părinții ne aduseră la sapă de lemn?“¹⁷

Nu sînt cuvinte prea dulci de la un „nepot“ către „pă-rinții“ lui, dimpotrivă, ele exprimă drama unui popor a cărui clasă suprapusă (nobilă, a trecut de partea tiranului: „Unii ca să-și mai ușureze greutatea de pe umeri, ce ca un munte gravita pe ei, îngenunchiaseră înaintea tiranilor săi, sărutară varga ce-i sfîșiasse, linseră scuipatul de pe fața pămîntului, și capul acum batjocorit și-l împulberară. Ei se ușurau uneori, dar cu cea mai umilitoare condițiune, de a-și uita de sînge (origine n.n.) și limbă“.¹⁸

Istoria acestor umiliri și convertiri nu s-a scris încă deplin, dar ea explică, evident parțial, existența doar a trei „națiuni“ în administrarea politică a marelui principat al Transilvaniei. Unii din românii nobili, voievozi ori cneji, chiar urmași ai acestora au acceptat mai ales după răscoala de la Bobîlna „schimbarea“ sîngelui și a limbii. Au întărit astfel clasa baronilor și a conților, atît de diferiți în atitudinea față de popor, în comparație cu boierimea munteană și moldo-veană, care, chiar dacă s-a „turcit“ în epoca fanariotă, a știut dezvolta și idealuri culturale și de independență, ce din Tran-

¹⁶ Mss. rom. cotă veche, 2289, Fond Cipariu, Arhivele Statului, Cluj.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

silvania au lipsit. Nobilimea de aici a preferat aservirea față de habsburgi și situarea de cele mai multe ori în tabăra opusă năzuințelor firești ale pământului transilvan. Cipariu a înțeles printre primii existența unei rupturi și de natură „națională“ nu numai socială între nobilime și popor, ceea însemna că poverile au fost îndoite, iar libertatea pînă și a limbii era pusă sub obroc, și nu numai în concepția lui, lupta pentru limbă a fost parte componentă a luptei pentru libertăți sociale și naționale.

Necesitatea argumentării unei nobilități mai vechi a românilor din Transilvania într-o epocă anterioară cristalizării societății feudale apare astfel firească pentru Cipariu, întrucît cei asimilați de clasa conducătoare, prin schimbarea „singelui“, a limbii și a numelui, erau mulți și uitaseră că erau români: „Fiilor, ce erau crescuți în alte fașe și idei, li se părea un afront cînd citeva i-ar fi supărat cu atingerea căci sunt români. Așa nu erau de lipsă mai multe generații decît de la părinte la fiu și românul era strămutat cu totul, nici mai simțea mărimea, cîtă era pusă în numele de român“.¹⁹ Într-o astfel de situație, perpetuată de cîteva veacuri, poporul de rînd trebuia învățat despre originea sa nobilă, despre adevărul că era de origină romană. Această origine nu i-a putut fi schimbată în vitrege veacuri, dimpotrivă, o purta cu sine încă din vremea împăraților ce stăpîniseră Dacia romană. Centrul acestei dăinuiri a românilor era chiar Transilvania. Românii de aici sînt numeroși, susținea Cipariu, tocmai „pe unde se știe că au fost coloniile cele mai renumite, pentru exemplu valea Sargetina sau a Hațegului, dar numerozitatea românului e atît de mare pretutindenea, afară de Semenice, cît mai nu este cu puțință a face alegere, încă și ținuturile unde nu aflăm nici o urmă“.²⁰

Ceea ce astăzi numim demografie istorică, aplicată nu numai la cercetarea istoriei Transilvaniei, se află încă nedezvăluită conceptual și în această judecată a lui Cipariu asupra realităților demografice din ținuturile transilvane, numărul mai mare al românilor, pretutindeni, în afara colonizărilor săsești și secuiești, fiind pentru el un argument pentru adevărul că românii erau urmași ai romanilor, și în numele acestei situații de fapt, acești români, iobagi și pe vremea lui Cipariu, își reclamau drepturi egale cu celelalte „naționalități“, chiar și prin condeiul eminentului cărturar, ce se do-

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem.

vedea astfel nu numai un erudit, ci și un luptător, care a știut să vadă unitatea și continuitatea românilor, și sub aspect demografic. Cipariu a înțeles printre cei dinții comunicarea permanentă a românilor de pretutindeni, nu doar prin limbă și obiceiuri, ci și prin strămutări dintr-o țară în altă țară, ci numai „între marginile Daciei”: „Dar cu toate că și noi credem că Transilvania *niciodată nu a fost vacuată* (s.n.) de la venirea lor (a romanilor, s.n.) pînă la cele mai furioase incurse de barbari, tot nu putem a mărturisi că migrările românilor din Principate în Transilvania și înapoi, pînă în anii cei mai dinții ai veacului acesta, atît au fost de dese, cît nu fără rațiune poartă azi o mare parte a românilor din Transilvania numele de *Munteanu* și *Moldoveanu* întocmai precum și migrările românilor din Mesia și Panonia a doua au fost în Ungaria, pînă la Maramureș, și iar din Dacia ripense și Mesia a doua sau Bulgaria, în România și Moldova, însă totdeauna între marginile Daciei”.²¹

Această intercomunicație românească în „marginile Daciei” e văzută ca un fenomen istoric real și de lungă durată, începînd cu retragerea aureliană ce s-a manifestat doar prin trecerea peste Dunăre a „legiunilor” în fața furiei barbarilor. În Dacia nordică au rămas săteni și păstori „romani” ce vor asigura în această vatră istorică, permanență și continuitate dinspre romani spre români: „Romanii însă, cari rămaseră aici ca și în Ungaria, nu puteau să fie alții decît păstorii și cel mai mult sătenii, care neavînd mod de a fugi, ci mai mult avînd a se trage dinaintea barbarilor, fără a pătîmi în comoditățile vieții cu care nu erau dedați, rămaseră ascunși în munții și selbele (pădurile s.n.) cele dese ale Transilvaniei, sau mai bine ale Daciei, mai pînă în inima României”.²²

Așadar, în concepția lui Cipariu „retragerea” în munți și păduri a fost un *modus vivendi* al romanilor rămași în Dacia, în fapt o mișcare din loc în loc, care explică prezența muntenilor și moldovenilor în Transilvania și a ardelenilor în Moldova și Țara Românească. Aceste mișcări și strămutări s-au perpetuat în istoria romanilor din Dacia deveniți „români”, și a fost un mijloc de apărare în fața repetatelor invazii. Una dintre acestea, cea din secolul al XIII-lea, e evocată de Dimitrie Cantemir, în *Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor*, carte de căpătîi a Școlii Ardelene, în paginile căreia

²¹ Ibidem.

²² Ibidem.

stă scris despre un exod românesc din Moldova în Maramureș în fața invaziei tătare și apoi de o întoarcere a „maramureșenilor“ în Moldova, prin Dragoș, tot în urma unei invazii, de data aceasta a ultimilor călărăși migratori spre Europa, triburile maghiare ale lui Arpad, care, ne spune Cipariu după *Gesta Hungarorum*, găsiră „păstori romani“ în Transilvania: „*Pastores romanorum*“ după anonimul notariu a lui Bela, aflară cu venirea lor în Panonia; fostau și în Transilvania sub ai lor principii în diverse ținuturi“.²³

Termenul „pastores romanorum“ luat de Cipariu din cronica menționată e pentru el, dovadă că îl dă în latină, un semn profund de continuitate între romani și români. Această continuitate a înțeles-o nu atât ca o creștere și dezvoltare, ci ca o „pierdere“ și „scădere“ a unei măreții romane a începuturilor, pe care cărturarul a avut-o mereu sub ochii săi și a văzut-o unitară în sudul și nordul Dunării. Pierderile și scăderile s-au datorat barbarilor ale căror atacuri, din veac în veac, au distrus vestigiile romane, poduri și fortificații de pe Dunăre. Barbarii i-au silit pe români să piardă legăturile cu civilizația romană. Apoi le-au luat în stăpânire pământurile, în ținuturile din sud și în Panonia. Elementul roman a fost acolo, în parte, dezromanizat. Mai ales în teritoriile sudice „românii“ au rămas puțini, în comparație cu romanii cei mulți de altădată. Nici Dacia nordică n-a fost cruțată, măreția romană a decăzut și aici. În Transilvania românii au ajuns „slugi“ la alte neamuri.

Restaurarea originii nobile a românilor fundamentată pe „măreția“ din epocile antice și „decăderea“ ulterioară integrează gândirea lui Cipariu în viziunea romantică, în fapt europeană, a veacului al XIX-lea, veac de elogiu al strălucitelor „ruine“ și dispreț pentru mizeria contemporană. Identitatea roman/român o înțelegem astfel, dincolo de element al continuității, în concepție cipariană, drept o metaforă romantică, expresie a marelui entuziasm, de asemenea romantic,

²³ Ibidem. La expresia „pastores romanorum“ se cuvine a sublinia un „principiu“ din *Principiile de limbă și de scriptură* după care latina rustică, „leagăn“ al limbii românești, era vorbită de „păstorii“ latini. În devenirea ei a ajuns să fie și a „păcurarilor români“. Tocmai rusticitatea acestei limbi originare în pământul italic a fost elementul care a făcut-o să nu piară „în gerul și furtunile Daciei. Rădăcina ei a fost dar mai sănătoasă, mai răbdurie, mai virtuoasă, decât a dacilor, tracilor, care periră cu sunet“. („Organul luminărei“, XIX, p. 94.)

pentru romani și români a lui Timotei Cipariu, fundamentat pe contrastul dintre măreție și decadență, dintre glorie și umilință. Aceste contraste sînt definatorii pentru întreaga epocă romantică, în care, iată, erudiția umanistă și „clasică“ a lui Cipariu s-a integrat fecund, cu înțelesuri ce-l fac contemporan cu epoca sa. Și astfel și etimologismul său primește o întrupare culturală, fiind în fapt și o exagerare „romantică“, ce înscrie opera filologică și istorică cipariană în coordonatele culturale, valorice din veacul al XIX-lea.

GEOGRAFIA DACICĂ — VATRĂ A PERMANENȚEI ROMÂNEȘTI

Cunoștințele lui Timotei Cipariu despre Dacia erau atâtea cîte puteau sta la îndemîna oricărui cărturar român din veacul al XIX-lea, cu lecturi din clasicii antici, Herodot și Strabon, în special. Istoriile unui Kopitar și Roesler au accentuat dacismul românilor, în scopuri politice, și drept urmare un cărturar precum Cipariu care a polemizat toamă cu concepțiile susținute din interes politic ale acestora nu a căutat să vadă mai în profunzime rolul dacilor în etnogeneza românilor. Deși acceptă romanizarea autohtonilor, cărturarul nostru nu va fi de acord și nici nu-l interesa să știe despre permanențe dacice în cultura românilor. Pentru el elementul dacic s-a topit fără urmă în cel roman, preluîndu-i acestuia cultura și limba, încît putem spune că dacii lui Cipariu erau romani adevărați. Și totuși, Dacia așa cum au descris-o istoricii mai sus evocați, și pe care învățatul blăjean îi avea aproape în marea sa erudiție, a rămas și la el, cum era firesc, vatră a permanenței și a continuității românilor.

Nici nu putea fi altfel, romanizarea și nașterea românilor s-a împlinit în Dacia, între riuri și păduri, iar amintirea acestora în hidronime și toponime, mai ales în Transilvania nu i-a scăpat lui Cipariu ce va vedea în ele adevăruri durabile și de necontestat ale continuității și permanenței românești, sensuri ce-l preocupau pe învățat, în fiecare gînd scris, în interpretarea tuturor informațiilor de care dispunea.

Cipariu consemnează astfel despre „spelunca“ lui Zamolxis numită Cogeon (Kogaion), pe care o și localizează într-un toponimic din Transilvania: „care și astăzi se numește mai așa, adecă Gogan, și este astăzi speluncă în Transilvania, ca pe timpul lui Strabo, ci mai demult a fost și cetate, de unde și astăzi satul din apropiere se numește sub cetatea Gogan (ungr. Gogán Varalja).¹ Alături de acest munte

¹ Timotei Cipariu, *De latinitatea limbii române*, în „Arhivă pentru filologia și istoria“, 1869, XXII, p. 430.

zeiesc, cîndva, înainte de cucerirea romană, al lui Zamolxis, iar acum toponimic transilvănean, Cipariu identifică „Tiarrandu“ lui Herodot, cu Zărându ardelenesc, pe Aluta lui Ptolemeu, în mod firesc cu Oltul românesc, pe Apulum din același Ptolemeu cu Ampoiu, numind și alte hidronime: Prut, Argeș, Mureș cu corespondență la „scriitorii antici despre Dacia“.

Istoricii români vor întregi aceste hidronime și toponime de origine dacică, astfel Xenopol mai adaugă Siretul, iar istoricii din veacul nostru, beneficiind de descoperirile arheologice, în primul rînd din Munții Orăștiei — „pămîntul clasic al Hațegului“ — cum numea aceste locuri Cipariu, vor da istoriei dacilor o nouă viziune, dezvăluind aspecte de civilizație, cultură și mentalitate dacice, păstrate pînă la români, din veac în veac. Ba mai mult, dacă Cipariu se mărginea să deplîngă existența unor foarte puține mărturii cu privire la limba „dacilor“, această problemă a fost limpezită, în studii comparative între limba română și cea albaneză. S-au identificat astfel puținele cuvinte de origine dacică — aproximativ 140 — în limba română, subliniîndu-se și contribuția limbii dacilor în etnogeneza românilor.

Adeptul romanității cît mai curate a românilor, Timotei Cipariu, n-a putut sesiza aceste „contribuții“, el încercînd a consemna, cum am văzut, despre influența „romană“ asupra albanezilor, în contextul apropierii reale dintre cele două limbi, apropiere ce s-a dovedit a fi, dincolo de prezența unor cuvinte „romane“ în albaneză, de substrat traco-dacic. Cipariu n-a ajuns la conceptul de substrat, acesta va fi pus în circulație de B. P. Hasdeu, dar o anumită relație dintre limba tracilor și a dacilor, după izvoare antice, a sesizat-o, cînd a afirmat că limba dacilor și a geților e „de una limbă în sine cu tracii“.²

Importanța referințelor lui Cipariu la „topografia“ dacică rezidă însă în argumentarea permanenței românești tocmai prin păstrarea de către romani și mai apoi de români a „numelor“ dacice: „Aici punem întrebarea, după cum cred la locul său: Că cine a conservat aceste numiri atît de vechi, în decursul atîtor secole? Nu de la Herodot pînă la noi, ci de la Aurelian pînă la Tuhutum!“³ Și răspunsul nu poate fi decît unul, și Cipariu îl formulează prin referință și la stările de lucruri din Transilvania, pe care istoricii oficiali, pe care i-am menționat într-un capitol anterior, nu numai că o

² Ibidem.

³ Ibidem.

„scoteau“ din unitatea de limbă și obiceiuri cu celelalte țări locuite de români, Moldova și Țara Românească, dar îi exclu-deau pe locuitorii ei și din spațiul dacic, pe o perioadă de cinci veacuri, între retragerea aureliană și venirea arpadienilor în Panonia. Cipariu restituie atât unitatea românească, cât și continuitatea subliniind adevărul că adevărații păstrători ai numirilor dacice au fost românii, între Dacia veche și țările românești (Transilvania, Moldova și Țara Românească) existînd o unitate în continuitate, vizibilă pentru orice istoric de bună credință: „Dar de la 270 pînă la 800, în acei 500 de ani, p_e cînd nece unguru sau sasu nu călca pe pămîntul Daciei, cine o a conservat dacă nu românul: în Transilvania Mureșu, Oltu, Crișu și Ampoiu, poate fi și Someșiu, Goganu și Zarandu —, în Moldova Prutu și în România Argeșiu?“⁴

Rîurile, semne ale statorniciei, pentru Cipariu ale conti-nuității și unității românești, așa cum le știa de la scriitorii antici, descriau o hartă a Daciei, o geografie cu munți și plaiuri pe care romanii în simbioză cu dacii le vor conserva spre a deveni români. Conservarea numelor dacice e și pen-tru Cipariu argumentare a acestei deveniri, întîmplată în ace-lași spațiu, în același pămînt, „pămînt în adevăr clasic“⁵, în-cărcat de noblețea vechimii și virtutea strămoșilor, noblețe și vechime pe care Cipariu o așeza pe umerii iobagilor români din Transilvania, innobilîndu-i.

Ar mai fi de precizat în aceeași perspectivă de restaurare a vechii Dacii ca vatră românească faptul că numele *Istru* din Herodot, prin care cei vechi numeau Dunărea, s-a păstrat chiar și la vecinii noștri „la unguri în *Estergom*, *Strigoniu*“⁶, iar cuvîntul prin care dacii își numeau cetățile — *dave* — îl vedea Cipariu perpetuat în toponimul *Deva*, ce tot cetate însemna pentru cărturar: „De aici poate fi, că și numele ce-tăței și opidului *Deva* din Transilvania aproape de capitala Daciei tot una este cu numirea dacică *dava* adică cetate“.⁷

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem. Comentînd *Geografia* lui Ptolemeu, Cipariu afirma: „Cele mai certe din cetățile amintite sunt: *Sarmisegetuza*, la Gră-diște în Hațeg, *Apulum* la Alba Iulia și *Saline* la Turda, în Transil-vania. Celelalte nu sunt determinate (determinabile) cu toată certi-tudinea“. (Timotei Cipariu, *Scriitori vechi de Dacia*, în „Arhivu...“, XXXIX, p. 769). Cărturarul se dovedește a fi prudent, lipsa de mă-rturii și certitudini putînd fi și una din cauzele pentru care el n-a accentuat, în mai mare măsură, contribuția „dacismului“ în etno-

Toate acestea ni-l dezvăluie încă o dată pe Cipariu drept un învățat cu simțul desăvârșit al echilibrului în judecățile istorice. El n-a neglijat astfel lumea dacică — se poate vedea aceasta și din tălmăcirea unei celebre și puțin cunoscute descrieri a Columnei lui Traian —, dimpotrivă, a cuprins în cercetările sale aproape tot ce se știa despre daci în veacul al XIX-lea, inclusiv acele fragmente latine ce menționau numiri de plante în limba dacilor, încît viziunea lui asupra etnogenezei și continuității românilor, deși accentuează romanitatea și latinitatea, nu tinde exagerat spre o puritate romană a românilor, ci spre o simbioză daco-romană, în care elementul roman, datorită limbii și vestigiilor latine (inscripții), e văzut dominant, nu însă unic în nașterea civilizației românești, care, știm astăzi, păstrează mult mai multe constitutive dacice decît se cunoșteau în veacul al XIX-lea.

Meritul lui Cipariu constă tocmai în aceea că a utilizat aceste cunoștințe la modul riguros, nu pentru a căuta cu orice preț „argumente“ ci pentru a pune în circulație evidențe, mărturii certe despre continuitatea românilor, pe care o va înțelege evidentă în mărturii și pentru ceea ce am putea numi permanență românească în veacurile pentru care lipsesc, chipurile, istorii „oficiale“, acte împărătești și diplome regale ori de altă proveniență, ca și cum istoria unui popor s-ar putea confunda cu istoriografia aceluiași popor, iar „diplomele“ prin care li s-au luat românilor pămînt ar fi chiar începutul acestei istorii „politice“. Că nu a fost așa ne-o dovedesc rîurile dacice atît de grijuliu așezate de Cipariu, și la propriu și la figurat, drept „matrici“ eterne ale existenței românilor în istorie, existență istorică pe care, cum vom vedea, cărturarul o va lumina cu noi adevăruri.

geneza românilor. Atît cît a afirmat rămîne însă cert și pentru faptul că nu a negat simbioza daco-romană. Derivarea toponimului „Deva“ din dacicele „dave“ n-a fost acceptată în interpretările ulterioare.

CONTINUITATE ÎN „MILENIUL BARBAR”

Între retragerea aureliană la 270 (e.n.) și anul 1223 când cavalerii ioaniți erau aduși în țara Bîrsei, într-un spațiu restrîns și „ultra silva” — dincolo de păduri — mărginit de Olt, „Cumania”, „Terra Sicularum” și „Terra Blacorum”, timpul însumează un mileniu, pe care roeslerienii și urmașii acestora de diverse coloraturi îl socotesc „golit” de lucrători ai pămîntului, de bărbați și femei, de morminte și organizări sociale, încît noii veniți de două veacuri și mai bine îl găsiseră „pustiu” — ne mirăm că mai erau păduri și ape — și cam atunci prin veacul al XII-lea ori al XIII-lea i-ar fi primit și pe români prin generoase diplome regale, care însă nu există. Și dacă aceste diplome prin care românii ar fi fost „primiti”, așa cum au fost aduși ioaniții, nu există și totuși se susține aducerea lor de peste Dunăre, ce motive vor fi fiind să fie contestată *Gesta Hungarorum*, dar mai ales dacă se acceptă „migrarea” românilor din sud fără vreo mărturie documentară, de ce nu „absența” unor diplome ori a altor acte pe timpul unui mileniu ar putea confirma „prezența” românilor. Nu există aici decît o singură, evidentă, explicație, pe „unio trium nationum”, pe administratorii imperiului habsburgic și apoi pe cei ai dualismului îi incomoda la modul real „prezența” românilor în Transilvania, această prezență însemnînd răscoala de la Bobilna, unirea țărilor române sub Mihai Viteazul, răscoala lui Horea, programul revoluționar pașoptist, prin urmare o populație oprimată, care își cerea mereu drepturi politice și sociale. Scrierea istoriei a devenit un mijloc în plus, perfid, de oprimare a prezenței românești în Transilvania, „istoricii” al căror nume nu-l mai pomenim optînd pentru „scoaterea” românilor din istorie, ceea ce evident nu le-a reușit. Istoria s-a dovedit mai puternică decît „cabalele” lor istoriografice pentru care o propoziție a lui A. D. Xenopol este plină de obiectivitate: „Roesler cu ucenicii săi readuc, după cum făcea și Sulzer, pe românii din Moesia, în decursul secolului al XIII-lea, tocmai pe cînd valahii transdanubieni se răscoală împotriva împărăției bizan-

tine. Engel îi reîntoarce în Dacia traiană către secolul al IX-lea, pe când Miklosich îi readuce tot din Moesia însă mult mai timpuriu, către sfârșitul secolului al V-lea, epoca năvălirii slovenilor în Peninsula Balcanică. În sfârșit, Tomaschek le pune obârșia mai jos, în părțile centrale ale muntelui Haemus, vechea patrie a bessilor, și-i aduce de acolo în Dacia către jumătatea secolului al XII-lea.¹

Pentru veacurile dintre retragerea aureliană și primele organizații feudale românești, voievodatele primilor „basarabi” în Țara Românească, cele ale lui Gelu, Glad și Menumorut, Cipariu oferă câteva puncte de sprijin pentru o viziune asupra „mersului” istoriei românești, cum ar spune Bălcescu, precum și o perspectivă documentară, cu informații despre o viață romană și românească neîntreruptă, prin stabilirea unei comuniuni între romanizarea și încreștinarea românilor, acest din urmă fapt înțeles ca fenomen istoric civilizator, în comparație cu păgînitățile popoarelor migratoare, care și atunci când vor adopta creștinismul o vor face pe fondul romanității acestuia.

În ceea ce privește viziunea pe care textele cipariene ne oferă ocazia să o decantăm, precizăm că ea este în strînsă legătură cu înțelegerea continuității românilor și prin păstrarea de către români a vetrelor dacice a toposurilor la care deja am făcut referință și care, ne spune cărturarul, au fost trecute „din mîină în mîină” de la daci la romani și mai departe la români: „Pentru că este învederat — gîndea fără nici o urmă de îndoială Cipariu — că aceste numiri (Olt, Mureș, Ampoi, Zărând, Prut, Argeș n.n.) au căutat să treacă din mîină în mîină, din mîina dacului în mîina romanului sau românului, intru a ungurului și sasului, fără intermediar, care nu a putu fi altul decît românul”.² Expresia „din mîină în mîină” cuprinde aici o adevărată istorie, nu una scrisă și pecetluită cu sigilii împărătești și regale, ci una nescrisă și umană, istoria vieții înseși ce nu merge din împărăție în împărăție, ci din om în om și din neam în neam, după viață și după sămîntă, cum spun cărțile noastre vechi.

Cercetările arheologice asupra vestigiilor dacice, a celor romane și medievale românești au adus și mărturii documentare pentru acest atît de simplu și de uman „din mîină în

¹ A. D. Xenopol, *Teoria lui Roesler, Studii asupra stăruinței românilor în Dacia traiană*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, București, I, 1883, vol. II, p. 99.

² Timotei Cipariu, *De latinitatea limbii române*, în „Arhivul pentru filologia și istoria”, 1869, XXII, pp. 430—431.

mână“ al lui Cipariu. Ne oprim doar la una singură, care înseamnă tot o trecere „din mână în mână“, și anume e vorba de faptul că biserica de la Densuș (jud. Hunedoara), are în ea piatră — trecută „din mână în mână“ — din Sarmizegetusa romană³. Același fenomen de continuitate umană fi-rească dinspre „de la străbuni la strănepoți“ ni-l subliniează o serie de obiceiuri folclorice aduse și ele din veac în veac de oameni vii, cum este cel, ca să ne oprim doar tot la un singur exemplu, numit „împănatul bouului“⁴ și practicat pînă în zilele noastre în cîteva sate de pe Someșul transilvan, și acesta rîu dacic în nomenclatura cipariană.

Într-un citat comentat anterior într-un alt context există exprimată convingerea lui Cipariu că populația romanizată autohtonă rămasă în Dacia după retragerea aureliană s-a ascuns prin „munții și selbele (pădurile) cele dese ale Transilvaniei, sau mai bine zis ale Daciei, mai pînă în inima României.“⁵ Reținem de aici identitatea deja subliniată între Dacia și Transilvania, în sensul că inima vechii Dacii se afla în Transilvania, dar pentru a dezvălui încă un element ce intră în compoziția viziunii lui Cipariu asupra continuității în mileniul barbar e important verbul „a se ascunde“ și substantivele „munte“ și „pădure“ pe care el le va evoca, ceva mai devreme decît redactarea textului de mai sus, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, în legătură cu „amintirile“ obștilor românești din Transilvania despre incursiuni războinice din „vremea tătarilor“ ori mai tîrziu, în fața cărora satele românilor s-au retras (ascuns) în codrii seculari: „Românul au fost păstoriu și Ardealul e plin de păduri. Încă pînă astăzi sînt oameni în viață, carii au auzit din părinții lor pa-timi din vremile tătarilor, curuților și lobonților, și cum s'ascundea sate întregi prin codruri neurmte, unde tătarul nu-mai fîncului putea să dea de urmă de om“.⁶

Așa cum expresia „din mână în mână“ exprima permanența vieții, ca ceva firesc și uman de la cucerirea romană

³ Mircea Păcuraru, *Istoria bisericii ortodoxe române*, Sibiu, 1972, p. 52.

⁴ Ion Lăpușan, *Împănatul bouului în Țara Năsăudului*, în „Samus“, I, 1977.

⁵ Cf. nota din lucrarea de față, p. 103. Și în manuscrisul 348, pe care l-am mai citat, Cipariu afirmă ca verosimilă retragerea românilor în pădurile Daciei, în locul unei neverosimile fugi peste Dunăre: „Munții și pădurile Daciei, prea ușor și mai în scurt timp le putea da scăpare (românilor) în contra prădăciunilor barbare, decît fuga din Transilvania, pînă preste Dunăre...“

⁶ Timotei Cipariu, *Reflecții asupra ortografiei d-lui P...*, în „Foaie pentru minte inimă și literatură“, 1838, nr. 3, p. 22.

la veacurile de după primul mileniu, retragerea în pădure, pe plai și chiar în munte a satelor românești din calea năvălirilor barbare s-a constituit într-un *modus vivendi* milenar, înfruntarea cu acești năvălitori, războinici sîngeroși, fiind mai periculoasă decît retragerea, ce a însemnat supraviețuire și permanență.

Prin această viziune asupra istoriei românești Cipariu ne învață că celebra formulare a lui Lucian Blaga, cum că românii ar fi „boicotat“ istoria nu e un gînd fără temei, ci exprimă o retragere permanentă a românilor în fața violenței, genial sublimată în atitudinea mioritică, ce și ea se fundamentează astfel istoric, preferînd a-și locui munții pînă aproape de cer, decît să piară, cum s-o fi și întîmplat cu unii dintre ei. De fapt fenomenul trebuie privit mai complex, și anume prin adevărul real, cel al conviețuirii, ce este și el permanență a acestor îndepărtate epoci din istoria românilor. Au conviețuit cu goții și cumanii, cu celții, cercetările istoriografice mai noi descoperind urme ale acestor conviețuiri. Urme mai vizibile a lăsat conviețuirea cu slavii, ea însăși un argument al continuității după cum s-a afirmat: „Dacă românii ar fi venit ca păstori nomazi în secolul al XIII-lea în Transilvania și ar fi devenit agricultori abia în secolul al XIV-lea și al XV-lea, pe pămînturile nobililor unguri, cum pretind unii istorici, atunci terminologia agricolă a românilor ardeleni ar trebui să fie de origine ungurească, nu slavă“.⁷

Timotei Cipariu a fost și autorul a două disertații despre răsfrîngerea „romanității românilor“ în procesul încreștinării strămoșilor noștri. Atît cea dintîi *Începutul creștinării românilor* (1865) — menționată și într-o recentă bibliografie despre „reflectarea“ istoriografiei universale în cercetările românești —⁸ cît și cea de a doua *Creștinătatea la românii din Dacia* (1866) ne înfățișează perspectiva predilectă a cărturarului, aceea de a descoperi în cuvinte „urme istorice și limbice“. Aceste „urme“ îi confirmă lui Cipariu, deja menționata „comunicațiune“ dintre cele două Dacii „traiană“ și „aureliană“, prin prezența romanității și continuității neîntrerupte, în evenimente despre începutul creștinismului la Dunărea de Jos. Astfel el subliniază existența unor episcopi martiri sub

⁷ Emil Petrovici, *Dovezile filologice ale continuității*, în „Transilvania“, 74, 1943, nr. 1, p. 11.

⁸ *Reflectarea istoriei universale în istoriografia românească*, Editura Academiei R. S. România, București, 1986, p. 44.

Dioclețian, Alexandru Sever și Traian, după care consemnează, prin mărturii istoriografice, despre un creștinism roman originar, în Moesia și Dacia: „Din care — concluzionează cărturarul, pe marginea acestor mărturii — se cunoaște, cum că romanii de pe marginile Dunării, în Moesia și Dacia nu numai că erau creștini pre acele timpuri, ci încă aveau și mărturii săi“.⁹

Această romanitate originară a creștinismului în Dacia a urmărit-o apoi prin contribuția bizantină a împăraților Constantin și mai apoi Justinian. Menționează, în veacul al V-lea, în 451, sinodul „calcedonic“, a cărui desfășurare în latinește îi confirmă „cum că nu numai episcopiile de ambele Dacii, ci și cele din Moesia II erau romane, iar nu grecești, deși supuse acum patriarhatului bizantin“.¹⁰

În ceea ce privește modul de organizare, e evocat Sava Gotul „din Țara Românească“,¹¹ înecat de barbari în râul Buzău. Apoi Cipariu consemnează participarea în 787 a unui episcop Ursu la „conciliul VII ecumenic din Niceea“.¹² Iar pentru veacurile mai târzii aceeași romanitate o conturează la 1203 mențiunea despre „unirea românilor din Dacia nouă și Emimont, sub Ioaniciu împăratul“ (Ioniță Asan) „cu biserica Romei“ și aceea că papa Inochentie al III-lea avea în subordine „patriarhia de la Tîrnova“.¹³

Convins de „romanitatea confesiunii românilor“, Cipariu schițează, cum am văzut, o perspectivă cronologică, în care un eveniment dintr-un veac sau altul — moartea lui Sava Gotul, sinoade și concilii, alianța Asăneștilor cu Roma împotriva Bizanțului — dau permanență vieții românești la gurile Dunării. Această „istorie“ a fost pentru el „în legătura cea mai strînsă cu istoria originii naționale“.¹⁴ Ea subliniază existența unei organizări sociale tipice, în comunități creștine, atestate și arheologic în cercetări recente.¹⁵ O formă a rezistenței în fața năvălirilor barbare era chiar acea retragere pe

⁹ Timotei Cipariu, *Creștinătatea la românii din Dacia*, Blaj, 1866, p. VI.

¹⁰ Ibidem, p. XVII.

¹¹ Ibidem, p. XXI.

¹² Ibidem, p. XIX.

¹³ Ibidem, p. XIX.

¹⁴ Idem, *Inceputul creștinării românilor*, Blaj, 1865, p. 30.

¹⁵ Cf. Epifanie Norocel, *Pagini din istoria creștinismului românesc*, Buzău, 1986.

munte și pe plai pe care Cipariu a înțeles-o foarte bine. Ea e explicabilă și prin doctrina, ce nu propaga violența, în comunitățile creștine originare, cum au fost în acele timpuri și cele românești.

În sprijinul continuității în mileniul barbar prin organizarea de tip creștin a comunităților românești, Cipariu aduce în prim plan limba românească, dezvăluind că terminologia creștină a acesteia e de origine romană-latină; în cuvinte reprezentative precum: *creștin*, *păgîn*, *biserică*, *cruce*, *cuminecătură*, *sărbătoare*, *păresimi*, ca italianul „*quaresima*“, *înger*, *botez*, *blestem*, *repaus*.¹⁶ Conștient de acest aspect esențial al romanității românilor, Cipariu îl proiectează ca element istoric în continuitatea romană/românească, între retragerea aureliană și ultimele migrări barbare. El va reveni și mai târziu asupra terminologiei noastre creștine, când în *Despre limba română*, un supliment la *Gramatica limbii române* (1877) va preciza: „În semnificația creștină a multor cuvinte românești: *biserică* *cruce*, *cuminecare*, *duminică*, *păgîn*, *păcat*, *sînt* (sfînt), *sîmt*, *serbare* etc., — precum și numele sărbătorilor și locurilor: *Sîntămăria*, *Sînpetru*, *Sînpaul*, *Sîngiorgiu* (sau *Sîngeorz*), *Sînioan* (sau *Sînzeine*) etc., și *păresimile*, după forma italiană *quaresima*, în loc de *quadregesima* latină, sunt urme de creștinare a românilor din secolii înainte de slavizarea bisericii românești“.¹⁷

Prin expresia „sărbători și locuri“, Cipariu introduce și în dimensiunea romană a confesiunii românilor o aceeași relație pe care am sesizat-o între numele dacic al unor rîuri și permanența românilor în vatra Daciei vechi, și pe care o putem numi a unității dintre *topos* și *logos*, dintre loc și nume, dintre existență și cuvînt, aceasta fiind o relație fundamentală în concepția lui Cipariu despre etnogeneza și continuitatea românilor, relația dintre *topos* și *logos*, punînd în relief o altă dintre *atunci* și *acum*, dintre vechime și permanență, cele două însemnînd în același timp și devenire și statornicie, și evoluție socială și permanență umană românească.

Permanența exprimată prin romanitatea confesiunii și existența organizată a acestuia proiectează destinul românilor și a civilizației lor, în concepția lui Cipariu, în istoria și civilizația europeană, întrucît și Europa și-a menținut „sufletul

¹⁶ Timotei Cipariu, *Creștinătatea...*, p. XXV.

¹⁷ Idem, *Despre limba română*, Blaj, 1877, p. 21.

civilizator“, în fața „incursiunilor și prădăciunilor barbare“ prin creștinătate: „Și de nu ținea creștinătatea în oarecît sufletul civilizațiunii, Europa era să ajungă la cea mai de pre urmă degradațiune intelectuală și morală“.¹⁸

Încă o dată Cipariu se arată în adevăratul său chip, acela de european al gândirii românești, în esență un umanist din stirpea lui Cantemir și Iorga, și a altora de pretutindeni, de aceeași vocație cărturărească și profunzime ideatică.

¹⁸ Idem, *Cuvînt la inaugurarea Asociațiunii*, 1861, p. 23.

Indiferent de faptul că expresia de mai sus reprezintă o comandă militară bizantină, fie că e o urmă de limbă românească, cum era convins Cipariu, analiza ei se impune în contextul dezvoltării concepției acestuia despre etnogeneza și continuitatea românilor, prin aceea că este o mărturie latină sau românească despre romanitatea orientală, în chiar mileniul în care documentele tac despre starea politică și războinică a românilor, din nordul și sudul Dunării. Expresia a fost lansată în circuitul comentariilor ce pot însuma astăzi multe pagini, de către romaniști, mai întâi de Thunmann, de unde o preia August Treboniu Laurian în chip de „motto“ la „*Tentamenul*“ său critic despre romanitatea limbii românești, Cipariu însuși evocând-o în mai multe ocazii, cum vom vedea.

Nu fără malițiozitate va comenta și Hasdeu expresia, destitul cărțurăresc al acesteia conturându-i-se asemeni unei cavalcade: „Începînd de la Thunmann și pînă la Cipariu, începînd de la Cipariu pînă la mine, toți pe rînd a încăleca pe acel năzdrăvan catîr...“¹ (Cavalcada iată continuă pînă în zilele noastre!)

La Cipariu o descoperim în *Crestomație sau analecte literare*, cu mențiunea că avem de a face cu „cele dintîi urme de limbă românească în partea imperiului oriental“.² Apoi în discursul academic despre istoria limbii românești rostește: „Însă ca să mergem mai departe — urme de limbă română/romană mai aflăm în secolul VI sub Maurițiu împărat, ...“³ pentru ca în *Gramatica limbii române* (1877) să menționeze pe istoricii bizantini (Teophan, Teophilact Simocata, Atanasiu) ce au consemnat celebra expresie, despre ale cărei cuvinte,

¹ B. P. Hasdeu, *Strat și substrat*, în *Etymologicum Magnum Romaniae, Dicționarul limbii istorice și populare a românilor*, Tom III, București, 1893, pp. IX—X.

² Timotei Cipariu, *Crestomație și analecte literare*, Blaj, 1854, p. XII.

³ Idem, *Discursuri*, p. 162.

scrie Cipariu, că „s-au zis în limba aceluși ținut (epichoria), iar ținutul era românesc“.⁴

Opiniile contemporane, cu privire la „torna, torna, fratre“, nu sînt convergente, pe de o parte se afirmă, în sensul și al opțiunilor lui Cipariu, că expresia „apartine limbii române“,⁵ fiind „prima mostră de limba română“.⁶ Pe de altă parte însă se susține că „torna“ „era un termen de comandă împrumutat din limba latină și devenit uzual în greaca din secolul al VII-lea, după cum rezultă din tratatul de strategie a lui Mauricius“.⁷ S-a mai afirmat de asemenea că „torna, torna“ dovedește prezența în uzul vorbirii fostelor provincii romane a limbii latine, ce în timp „devenise limba maternă a locuitorilor“.⁸

În ceea ce ne privește avem convingerea că ambele ipoteze pot fi convergente, în sensul că s-a vorbit atunci și în limba locului dar s-a rostit și o comandă militară bizantină de proveniență latină, și acestea pot fi dovedite prin corelarea, tipic cipariană, între filologie și istorie, a evenimentelor evocate de istoriile bizantine și înțelesul lui „torna“ („toarnă“) din dialectul macedoromân și cărțile vechi românești, corelația dovedind că un cuvînt al locului „toarnă“, cu înțelesul de „luncă“, „curge“ a fost răstălmăcit în comanda militară „torna“ („întoarce-te“), confuzia fiind posibilă într-o „logică vie“ a disciplinei militare și a spaimii de dușman, aceasta din urmă o stare reală, mai ales că armata bizantină trecea prin munții Hemusului. Dar să vedem textul lui Teofilact Simocata: „După ce soarele și-a întors spatele spre noaptea neagră, iar strălucirea astrului mîndru și luminos s-a depărtat și s-a stins sub puterea nopții unul dintre animalele de povară a scuturat și a aruncat la o parte sarcina de pe dînsul. Se întimpla că stăpînul mergea înainte, iar cei care îl urmau și vedeau cum animalul își tîrîia povara în dezordine au strigat stăpînului să se întoarcă și să îndrepte greșeala animalului“.⁹

Astfel de pe un animal de povară, un catîr, „calaria“ cum

⁴ Idem, *Gramatica limbii române*, II, 1877, p. 305.

⁵ Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1986, p. 608.

⁶ I. Coteanu, *Structura și evoluția limbii române*, București, 1981, p. 76.

⁷ Cf. H. Mihăescu, *Torna, torna, fratre*, în „Byzantia“, 1976, nr. 8, pp. 23—25.

⁸ I. Fischer, *Latina dunăreană*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1985, p. 22.

⁹ Teofil Simocata, *Istorie bizantină*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1985, p. 54.

spune Cipariu, povara s-a desprins și a lunecat, pînă ce a ajuns să fie tîrîită. Oare cei care au văzut lunecarea poverii au strigat stăpînului să se întoarcă sau i-au comunicat, în limba locului, ceea ce se întîmpla cu povara de pe animalul său. Optăm pentru partea din urmă a comunicării, întrucît întotdeauna limba rostește ceea ce vede ochiul, și apoi un simplu soldat, în disciplinata armată bizantină, nu credem să-și fi permis a striga o comandă militară. El a strigat, cu siguranță *mula toarnă*, o expresie cu sens figurat în dialectul macedoromân care are o semnificație clară: *catîrul răstoarnă*¹⁰. În același dialect însă, ca și în dacoromână, în limba veche, „toarnă” înseamnă și „întoarce-te”: „osîndindu-mă să mă torn”, „toarnă urgia ta de la noi”, „nu toarnă omul în smerenie”, „turnînd ei cătare spre bolțile cerești” etc.¹¹

Sensul figurat al verbului „toarnă”, din „mula toarnă” expresie ce denumea exact răsturnarea poverii de pe animal a fost luată de către cei din jurul stăpînului „calariei”, cu sensul de bază, întrucît fiind noapte nu toți au putut vedea cele întîmplate, și sensul acesta „strigat” s-a suprapus peste sonorile comenzii militare „torna”, cum fidel scrie istoricul bizantin: „toți țipau cît puteau și-și porunceau unul altuia în limba țării să se întoarcă îndărăt, strigînd în gura mare *torna, torna* (întoarce-te, întoarce-te), ca și cum ar fi fost atrași pe neașteptate într-o încăierare nocturnă”.¹²

Așadar la 586, în munții Hemesului s-au rostit două expresii, una în limba ținutului, pe care cronicarul nu o consemnează, și o alta în limba imperiului singura ce s-a transmis de fapt și mult mai tîrziu, în veacul următor cînd derutantul eveniment, ce putea fi o „înfrîngere”, dacă dușmanii ar fi fost pe aproape, a fost relatat de istoricii acelei perioade a imperiului bizantin.

Avînd în vedere că încă limba greacă nu era oficializată în imperiul răsăritean — faptul se va întîmpla abia la începutul veacului al VII-lea, cum am văzut într-un capitol anterior — putem spune că cele două rostiri: una neatestată dar veridică, „mula toarnă” și cealaltă atestată: „torna, torna”, marchează în epocă diferența și asemănarea ce exista atunci între limba vulgară (rustică) și cea oficială (clasică), ca să folosim terminologia cipariană cu privire la starea limbii în provinciile romane orientale.

¹⁰ Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân*, București, 1974, p. 1188.

¹¹ *Dicționarul limbii române*, Tom XI, București; 1982, pp. 738—739.

¹² Teofili Simocata, *op. cit.*, p. 54.

PERMANENȚA FORMELOR ORIGINARE

Opera cipariană în dimensiunile ei filologice și istorice nu s-a constituit în orizonturi înguste, ci, ieșită dintr-o informație cu adevărat erudită și dintr-o năzuință de emancipare „universală“ a neamului românesc, a impus o metodă a cercetării, cea comparativ-istorică și a dat asupra limbii românești din orizontul romanității și continuității, o viziune care are în conceptul de „formă originară“, un punct modern de investigație situat astăzi între istoria „mentalităților“ și hermeneutica culturilor primitive.

În *Elemente de filosofie*, după W. T. Krug, Timotei Cipariu a inclus și paragraful *critica și ermeneutica*, dând acestor două discipline, pentru el filologice, sensuri care nu au evoluat mult pînă în zilele noastre, cită vreme „critica“ (filologică) urmărea și urmărește *autenticitatea* textului iar „ermeneutica“ nici mai mult nici mai puțin decît *semnificația* textului, ori cum spune chiar cărturarul „acel înțeles de multe ori foarte ascuns“.¹

Cel puțin două dintre cărțile lui Timotei Cipariu se subordonează celor două perspective, *Crestomație sau analecte literare* fiind elaborată după metoda „critică“, iar *Principia de limbă și de scriptură* are un cert demers hermeneutic, tocmai prin aceea că dincolo de etimologism — în fond și acesta cu o tentă puternică de căutare a formelor — Cipariu a căutat semnificații ascunse, vechi și străvechi, „antice“, cum le spune el, ale cuvintelor românești.

Principiile de limbă și scriptură sînt opul la care Cipariu a ținut, cu siguranță cel mai mult, dovadă și cele trei variante ale acestei scrieri, prima difuzată prin „Organul luminărei“, următoarea, cu două decenii mai târziu, „revizuită și înmulțită“ și a treia în „Archivu pentru filologia și istoria“, neterminată, dacă nu cumva cărturarul s-a gîndit să includă într-o ultimă ediție cu titlul de mai sus și ceea ce în „Archivu“ a publicat cu genericele: *Fantasii etimologice, Gramatiști și*

¹ Timotei Cipariu, *Elemente de filosofie*, I, Blaj, 1861, p. 215.

ortografiști români, Comisiunea filologică de la Sibiu, toate acestea, mai mult sau mai puțin, dezvoltări ale unor paragrafe din varianta a doua a *Principiilor*... al căror ideal cărturăresc a fost: „a intra întru însuși lăuntru limbii românești“ (s.n.).² Nu am subliniat întâmplător această propoziție, pe care o pot rîvni marii poeți de pretutindeni, filosofii împătimiti de ascunsul limbii și hermeneuții (interpretii) structurilor lingvistice. Ea conține însuși programul filologic al lui Cipariu, mai ales că o pune în circulație și în corespondența cu Barițiu, căruia îi comunica necesitatea de „a privi în lăuntru limbii“, într-o perioadă în care „laboratorul“ lingvistic ciparian nu-și proiectase încă în lume toate ideile despre limba română, „proiectare“ care, iată, pornește de la nevoia de „a intra“ în „lăuntru“ acesteia, în „insuși“ acesta, mai mult, coborîrea e prin particula „întru“, căreia Cipariu i-a simțit tăriile semantice și spirituale de descindere din formele originare ale limbii. O descindere în trepte prin „în“ din „a intra“, prin „în“ din „întru“, prin același „în“ din „insuși“. Această repetiție de sens și cale a sensului comunică intensitatea și tensiunea gândirii interpretative cipariene.

Timotei Cipariu le spune formelor originare și „urme arctice“, dînd conceptului de formă concretețe, iar pentru „originar“ are chiar cîteva sinonime: „rar“, „vechi“, „primitiv“. Astfel în *Elemente de limba română după dialecte și monumente vechi*, el numea consoanele *c, p, t*, drept „consoane primitive“. În același paragraf subliniază că acestea și-au păstrat trăsăturile fonetice din latină și le numește „consoane originare“.³ Să urmărim însă traiectoria conceptului prin variantele *Principiilor de limbă și de scriptură*, sesizînd și adevărul că Cipariu a gîndit aceste principii mai întîi „de limbă“ și numai în planul al doilea „de scriptură“, ceea ce așază chiar concepția sa despre ortografie într-un plan secund nu numai în cadrul *Principiilor*..., ci în contextul întregii sale opere filologice și lingvistice.

În varianta din „Organul luminărei“ — cînd scria „âni-mele“ și nu „animale“ — însuși fundamentul *Principiilor* era o căutare spre „primitiv“, acesta fiind conceput de Cipariu ca un echivalent pentru „omogen“, năzuința cărturarului fiind aceea de a „readuce“ limba românilor „la o formă mai omogenă, mai primitivă“, cerînd în același timp sollicitudine pen-

² Idem, *Principii de limbă și de scriptură*, 1866, p. 250.

³ Idem, *Elemente de limbă română după dialecte și monumente vechi*, Blaj, 1855, p. 71.

tru că a ales „în câțva calea colțuroasă“.⁴ „Calea colțuroasă“ era chiar filologia pe care o fundamenta, o disciplină nu prea iubită nici de contemporanii lui Cipariu, nici chiar de urmași, în rîndul intelectualității „umaniste“ această fiind privită nu o dată ca o cenușăreasă. Că învățatul ce începuse a o prețui încă din adolescență era conștient de poziția ei în gustul public, aflăm dintr-o însemnare manuscrisă, publicată cu titlul *Limba română*, în care, elogiindu-i pe Micu, Șincai și Maior, preciza: „Subt acești bărbați cărora nu le era greață de gramatică și filologie, începuse a se pune temeiul unei limbi mai curate („curat“ înseamnă aici și „omogen“ și „primitiv“, și bineînțeles „originar“, un concept ce unește și „vechiul“ și „noul“, în existența limbii, evident pentru Cipariu, n.n.) și un stil mai natural („natural“, cu aceleași semnificații de mai sus), ortografic de a scrie cu litere latine impuse a se funda pe principii adevărate, care numai o strînsă și critică filologie poate să ne-o dea“.⁵

Năzuința de a reinvia cuvintele și formele vechi se fundamenta și pe un principiu din retorica lui Quintilian, pe care l-am mai evocat o dată în paginile de față: „cuvintele vechi dau strălucire cuvîntării“⁶, principiu care dă și cuvîntului „clasic“ prezent mereu în propoziții cipariene, înțelesul de „originar“, cu o răsfrîngere însă spre o „clasicitate“ a limbii românești obținută prin cultura și cultivarea limbii.

În travaliul propriu-zis al *Principiilor de limbă și de scriitură* tehnica comparativă este aceea care îl călăuzește pe cărturar. Astfel cînd întîlnește cuvîntul „*inchinăciune*“ din limba veche îl preferă lui „*inchinare*“, cu transcrierea „*inchinatiune*“ întrucît în italiană terminația e în „*zione*“, în spaniolă „*cion*“, în franceză „*tion*“, terminația cipariană fiind o „sinteză“ între cea italiană și franceză. Pe baza aceluiași model el va scrie: *amestecatiune, asemănatiune, asupritiune, cuminecatiune, curatitiune, defăimatiune, lunecatiune, unitiune*. Tot în aceeași perspectivă ni-l înfățișează și pe „*amplioiat*“ din fr. *employé* „care e de la latinul *implico* întru înțelesul *aplico*, precum arată italianescul *impiegato*; noi deci am trebui adoptîndu-l să zicem: *implecatu* de nu ne vom mulțami cu *aplecatu*.“⁷ Pentru a împlini sensul ironic al lui „mulțami“ ce exprima nemulțumirea lui Cipariu că „aplecatu“ nu era formă originară, putem spune că ne-am „mulțamit“ și cu „amplioiatu“ la I. L.

⁴ „Organul Luminărei“, IV, (1847), p. 16.

⁵ Ștefan Manciulea, *Contribuții noi la viața și activitatea lui T. Cipariu*, Blaj, 1942, pp. 44—45.

⁶ „Organul luminărei“, VI, (1847), p. 26.

⁷ Idem, VII, p. 32.

Caragiale, cu „aplecatură“ capului să nu-l „taie“ sabia, dar și cu neologismul „implicat“ o redeşteptare a latinescului „implico“, cum a dorit de fapt Cipariu, în limba română contemporană.

În întrebuintărea conceptului de „formă originară“ — originară îl sugerează și pe „original“ — *Principiile de limbă și de scriptură* nu se opresc numai la cuvinte izolate, ci la întregul sistem gramatical al limbii românești, cu o bogăție de exemplificări, dintre care unele le vom reține. Rigoarea comentariilor cipariene, unele reluări și completări argumentează chiar sinonimia dintre „forma gramatică“ și „forma originară“. Astfel postpunerea articolului hotărât este „mai originară“ decât antepunerea lui, iar principiul *contragerii* propriu limbii latine, în evoluția ei, „și în limba românească se simte“. ⁸

Datorită acestei deschideri spre toate compartimentele limbii: fonetice, lexicografice, morfologice și sintactice, în lumea timpurilor verbale, exigentul hermeneut al limbii descoperă pretutindeni forme „vechi“ (originare): „Aceleași vechi uzitează și *vremu, vreți*, în loc de *vomu, veți* în futur și altminterea“. ⁹ E clar că Cipariu optează aici pentru primele forme (*vremu, vreți*), mai vechi și de aceea putând fi considerate și „urme istorice“ în limba română, vechimea însemnând permanență și continuitate, dar și o diversitate a formelor, așa cum există în cazul perfectului (simplu) forme originare precum *aflai, văzui, auzii* și cu terminația în *u*: *aflaiu, văzuiu, auziiu*. Nu numai atestarea acestor forme în cărțile vechi, dar și faptul că formele auxiliare: *am aflat, am văzut, am auzit* le socotește Cipariu apariții ulterioare în limbă, îi dă cărturarului dreptul să susțină că perfectul simplu, numit de el „perfect“ este mai vechi în istoria limbii românești decât perfectul compus. ¹⁰

În perfectul (simplu) descoperă forme originare, numite „prea uzitate“ și la macedoromâni: *arupșiu, arupseși, arupse — arupsemu, arupsetu, arupseră*. De asemenea el afirmă despre existența unui timp „condiționat“ „care astăzi numai la românii de dincolo de Dunăre se mai aude“, iar în dacoromână mai are urme în cărțile din veacul al XVI-lea: *Psaltirea, Tetraevangheliarul, Cazania, I II* ale lui Coresi și *Palia de la Orăștie*. Iată câteva exemple de la macedoromâni: *se vruri, se vrurem, se arumigari, si durmisi*, dar și din dacoromână: *să intrare, să luare, să dedere, să flămînzire, să ascultarii*.

⁸ Idem, XIII, p. 60.

⁹ Timotei Cipariu, *Principii de limbă și de scriptură*, 1866, p. 139.

¹⁰ Ibidem, p. 151.

Criteriul de identificare a acestor forme este unul etimologic, de stabilire a unor corespondențe între formele românești și formele limbii latine, corespondența mergînd pînă la posibilă identitate, la nivelul sunetelor, terminațiilor, părților de legături etc. De aceea „etimologismul“ ciparian are un dublu înțeles. Pe de altă parte el prefigurează preocupările filologice și lingvistice, în special în lexicografie, în dicționare etimologice precum *Etimologicum magnum*, al lui Hasdeu, cel început sub gir academic de către Sextil Pușcariu, și pentru a ne referi tot la limba română, îl putem menționa drept o împlinire a „științei etimologice“, inaugurată la noi chiar de Cipariu, pe cel elaborat în veacul nostru, în spaniolă, de Alejandro Ciorănescu.¹¹ Într-o astfel de perspectivă a fost înțeles îndeobște și „principiul etimologic“ din concepția despre scriere a lui Cipariu, atât de contemporani cît și de urmași, cercetarea etimologiilor fiind firesc asimilată travaliului lexicografic. În *Principii de limbă și de scriptură* „etimologic“, derivat de Cipariu din grecește, unde însemna „formă“, are însă și un alt înțeles avînd deschidere și spre formele gramaticale, iar stricto-sensu, în *Gramatica limbii române* „etimologica“ semnifică pentru învățat „morfologia“, adică, simplu, studiul formelor gramaticale. Am văzut de fapt omnimnia pe care el o stabilește între „originar“ și „gramatical“, și e firesc așadar ca și etimologic să întrebuinteze „forme originare“, nu numai în cazul cuvintelor, cînd li se stabilește „etimologia“, ci și, îndeosebi, chiar pentru aspecte gramaticale, cum am văzut deja pentru flexiunea verbală în cadrul căreia descoperă alături de formele: *adu, vino, vină, adă*, din imperativ și „rămășița unui imperativ antic“.¹² E vorba de forma *vă*, variantă de imperativ de la verbul *a veni* în expresiile: *vă cu pace, pasă și vă iară în Eghipt*, descoperite tot în cărți românești din veacul al XVI-lea.

Nu lipsesc nici surprizele datorite de migăloasa trudă filologică a cărturarului. Astfel un verb, cu nuanță de neologism, precum *a opta* e identificat drept originar, cu înțelesul de *trebuie*, în aceleași vechi cărți românești, pe care nimeni, nici înainte, nici după Cipariu nu le-a cercetat cu atîta răbdare, sîrg și patimă, printre care el l-a găsit pe *a opta*, cu înțelesul deja precizat: *optă (trebuie) să cunoaștem perirea noastră, de*

¹¹ În *Diccionario etimológico rumano*, Laguna, 1959—1961, Alejandro Ciorănescu citează și cuvinte analizate de Cipariu. (Cf. Gavril Istrate, *Timotei Cipariu în conștiința urmașilor*, în *Timotei Cipariu, Opere*, I, p. 10.

¹² *Timotei Cipariu, Principii de limbă și de scriptură*, 1866, p. 194.

intii optă să știm aceasta, dar și alte forme „vechi“, „uitate“ și „rare“ pentru un alt mod nepersonal al verbelor, participiu pentru care află o formă rară *cuviință*: „aceasta e intia și mai mare poruncită, a două *cuviință* ei“. Cuvintul are corespondență „participială“ în latinescul „*convieniens*“.

Pentru cărturar nu este însă îndeajuns să stabilească relația „etimologică“ dintre latină și română, ci căutînd răsfrîngeri în originar el afirmă că „însăși aflarea formei nominale în *intă* ne demonstrează, că am avut atari participii oarecînd, cel puțin de a treia conjugățiune“. ¹³ Substantivizarea participiilor o atestă el în *luminațiune, mirațiune, unițiune*, cu ultimul dînd și următoarele exemple: *sfînta Troiță într-o unițiune deplină, și a tuturor unițiune, să ajungem întru unițiunea credinței*. Pentru participiul trecut dă următoarele forme vechi: *dereptu, faptu, înțeleptu, scriptu*, identificate de cărturar și în rostirile contemporane lui: *deresu, făcutu, înțelesu, scriu*, de la *deregu, facu, înțelegu, scriu*, de unde deducem preocuparea constantă a lui Cipariu și pentru limba vorbită, cînd îi oferea forme originare, nu numai pentru cea scrisă, în care le-a căutat cu osîrdie și izbîndă.

Observăm în cuvintele de mai sus, ca de fapt în întreaga scriere cipariană, prezența lui *u* pe care l-a descoperit copios în textele vechi românești, descins direct din latină. Îl socotește astfel un *u* originar. Toate cuvintele în acest chip terminate au acest privilegiu. Întemeiat e cărturarul pe convingerea: „cu cît sunt mai vechi monumentele noastre, cu atît aflăm timpurile auxiliare mai rare, iar în locul acestora mai mult *formele originare* (s.n.) precum: *aflai, văzui, auzii* sau cu un *u* în capăt, amîndouă formele acestea ortografice întogma ocurînd, deși cea cu *u* cu ceva mai des“. ¹⁴

Principiile de limbă și de scriptură, mai ales varianta din „Organul luminărei“ și ediția din 1866, sînt pline de exemple cu forme originare. Cipariu pledează pentru un „condițional“ românesc format la macedoromâni cu „*si*“, iar la dacoromâni cu „*să*“. (Acest „*să*“ îl avem azi la conjunctiv). În exemplele cărturarului particula „*să*“ e sinonimă cu expresia condițională „*dacă*“, precum relația condițională din franceză între „*si*“ și „*que*“ („*dacă*“) — ceea ce dă veridicitate ipotezei cipariene despre condiționalele aromânești: *si furimu io, furi tu, furi el, — si furimu noi, furitu voi, furitu ei* și românești: *să furăm eu, fureși tu, fure el — să furem noi, fureți voi, fure ei* pe

¹³ Ibidem, p. 199.

¹⁴ Ibidem, p. 151.

care le justifică prin „identitatea acestor timpuri la latini și români“.¹⁵ O similară identitate dezvoltă și relația dintre nominativul latin și cel românesc.

Nici nu se putea ceva mai convingător cu privire la romanitatea și continuitatea românilor decât conceptul de formă originară, cu nuanțări cum am văzut, a căror permanență Cipariu a reliefat-o, constant, cu acribie și persuasiune. El leagă trainic limba românilor din textele scrise și păstrate din veacurile al XVI-lea și al XVII-lea și cea vorbită, contemporană lui, de limba strămoșilor prin asemănări nu numai în cuvinte, ci și în particularități gramaticale esențiale, a căror supraviețuire indiscutabilă face din opera cipariană nu numai o operă filologică de excepție, ci și un „testimoniu“ pentru romanitatea și latinitatea limbii românești. Cărturarul dezvăluie romanitatea românilor în terminații precum *u*, în moduri verbale pierdute, cum e ipoteticul său condițional, în flexiunea perfectului, în metamorfoza unor participii, din formă verbală spre una substantivală. În ceea ce privește această metamorfoză e de amintit și infinitivul lung, pe care îl exemplifică prin „a cugetară“, numind această formă, devenită mai târziu și substantivală, mai veche decât infinitivele latinești, întrucât aceste „forme prelungi în infinitiv“, demonstrează erudiția cipariană, nici latina nu le are.

Nu numai verbul, ci și substantivul are forme originare, cum sînt: *lumine*, *lune*, *rădăcine*, *începuture*, *lacrăme*, *săpămîne*. Aceste terminații în *e* și în *i* au probabil legătură în concepția lui Cipariu cu aceea ce el numește pe baza corespondenței *dereptu/direptu*, drept existența unui „iotacism nefundat în structura limbii românești“.

Acestea au fost, numai parțial selectate de noi, „privirile“ lui Cipariu în „lăuntru“ limbii românești; era convins că numai astfel se poate releva geniul acesteia și pentru a sublinia încă o dată acest demers, esențial programatic, reproducem, de data aceasta în întregime propoziția ce leagă nu numai *Principiile de limbă și de scriptură*, ci întreaga operă cipariană de „lăuntru“ limbii românești: „a intra întru însuși lăuntru limbii, și a scoate pre urmele monumentelor istorice și cercetările analitice comparative, ce simțim mai întii despre însăși limba (subl. lui Cipariu), presupunînd că sistemul ortografiei nu va să fie arbitrară, nici împrumutată de la alte popoare, ci *originar* (s.n.) fundată pe geniul limbii românești“.¹⁶

¹⁵ Ibidem, p. 191.

¹⁶ „Organul luminărei“, LVIII, (1848), p. 326.

Se însumează aici și 'spre ce anume trebuie privit pentru a vedea „lăuntru“ limbii (spre monumentele istorice) și cum anume trebuie privit (prin cercetări analitice și comparative), dar mai ales e vizibil *sensul* acestui complicat și complex travaliu, sens ce nu este altul decât dezvăluirea geniului limbii românești, din care Cipariu a făcut mai mult decât alți contemporani ai săi o „columnă“, cum tot el a numit limba română, a romanității, latinității, continuității și permanenței românești.

În cea de a treia variantă a *Principiilor de limbă și de scriptură* din „Archivu pentru filologia și istoria“, variantă neterminată ca și cea dintâi din „Organul luminării“ învățatul, acum cu aproape toată opera filologică elaborată și difuzată, enunță identitatea dintre principiul etimologic și „forma originară a cuvintelor“¹⁷, dar și întregește conceptul de formă originară, prin precizarea că în universul cărților vechi, în limba acestora „se află, nu numai cuvinte române, ci ceea ce pentru mine era mai mult, chiar cu forme românești“.¹⁸ Acest „era mai mult“ denotă un ton confesiv, de vîrstă a senectuții și de rememorare a începuturilor travaliului său cărturăresc, pe care îl fixează în 1828, moment din care a purces la cercetarea limbii vechi românești, căutînd, cum se exprimă după patru decenii, „cunoștința limbii“, originea, forma și istoria, prin acestea năzuind el a reîntrupa „limba românească deplină“.

¹⁷ Timotei Cipariu, *Principiul etimologic*, în „Archivu pentru filologia și istoria“, I, (1867), p. 9.

¹⁸ Idem, *Principii de limbă și de scriptură*, în „Archivu pentru filologia și istoria“, V, (1867), p. 82.

Aspectele privitoare la etnogeneza și continuitatea românilor în concepția lui Timotei Cipariu s-au conturat, pînă în acest punct al interpretării noastre, pe temeiul unor probleme legate de izvoarele istoriei românilor, de complexa dimensiune, filologică și istorică, a romanității, de fascinantele forme originare, de topografie dacică și supraviețuire în mileniul barbar. Avînd în vedere aceste multiple perspective o istorie a românilor, scrisă de Cipariu ar fi însemnat mult în epocă și în posteritate, deoarece modul facil în care i-a fost recepțată, de către unii contemporani și urmași, opera filologică ar fi avut astfel un contrapunct temeinic. Un Cipariu istoric în sensul fidel al termenului există cu adevărat, nu numai prin îmbinarea istoriei cu filologia, ci și prin preocupările istoriografice concrete, cu privire la documentele istoriei românilor, atîtea cîte i-au fost la îndemînă. Le-a comentat cu parcimonie fie că e vorba de diplomele regilor maghiari ori ale voievozilor români, unele evocînd familia Coresi, cele mai multe însă cu peceti voievodale strălucite, Mihai Viteazul, Constantin Brîncoveanu.

Din comentarea documentelor pe care le difuzează prin „Archivu pentru filologia și istoria“ răzbat interpretări viabile și astăzi, unele chiar necontinue de istoriografia ulterioară, cu privire la românii din Transilvania veacurilor XII și XIII. Interpretările lui Cipariu oferă adevăruri despre, să zicem, formarea, și cu participare românească a nobilimii transilvănene, iar martiriul lui Horea îl apropie, cu firească judecată de cel al secuiului Gheorghe Doja, vîdind prin toate aceste elemente o înțelegere clară a momentelor fierbinți din istoria Transilvaniei, istorie pe care a trăit-o și el, cu întreaga ei dramă și luptă pentru libertate.

Referințele lui Cipariu la istoria Transilvaniei din veacurile al XII-lea și al XIII-lea se fundamentează pe înțelegerea celor dintîi organizații feudale românești ca venind dintr-o istorie îndepărtată „mai sus de Aurelian și Traian...“¹, adi-

¹ „Archivu pentru filologia și istoria“, XL, (1871—2), p. 785.

că din marea civilizație și cultură romană. Expresia „mai sus“ susține și o autohtonie „dacică“ de a cărei permanență Cipariu a fost convins. Între „romanii“ ce vor deveni „români“ în Dacia îi include și pe „dacii romanizați“, unii dintre ei deveniți „romani“ prin comerț și comunicare chiar înainte de înfrângerea lui Decebal.

Pe sensul acestor permanențe își întemeiază Cipariu formularea sa, anume că istoria și limba românilor a început înainte de Gelu, Dragoș și Radu Vodă. Un cuvânt precum *hactenus* („timp nedeterminat“) — a cărui interpretare cipariană am comentat-o deja —, îi oferă un astfel de înțeles al continuității românilor, contestată cum am văzut de istoriile „oficiale“ de tip roeslerian, istorii care și-au permis nu numai interpretarea tendențioasă a primelor documente ce atestă prezența românilor în Transilvania, ci și analiza celor favorabile continuității cu termeni care să le reducă forța documentară: „iară pre cele favorabile românilor — comentează Cipariu această atitudine — și romanității noastre, le leapădă ca fabuloase sau le explică întortocheat, ca vai de om. Anonimul lui Bela, care scrie de venirea ungarilor în Transilvania și cum au aflat pre români sub principii lor, e fabulos înaintea celor ce nu vor să recunoască nici astăzi, că maghiarii au aflat pre români aici în Transilvania“.²

Cipariu n-a comentat evenimentele din *Gesta Hungarorum*, deși le cunoștea ca adevărate despre situația românilor și a ungarilor în veacurile al IX-lea și al X-lea, pe el îl interesa egalitatea funciară din acele veacuri, precum și din cele mai târzii între toți locuitorii Transilvaniei. Astfel comentând documentele din anii 1222—1223 ce marcau colonizarea sașilor în Ardeal el înțelegea „terra Blacorum“ drept un teritoriu propriu românesc, „în același mod și cu asemenea drepturi ca și naționalitatea secuilor sub numire de terra Siculorum“.³

Afirmarea acestei egalități, ce presupunea și o stratificare socială, nobili/iobagi, nu era nouă în istoriografia despre Transilvania. Dimpotrivă, ea a fost afirmată de scriitorii umaniști Bonfinius, Heltai Gaspar și Olahus și de reprezentanții Școlii Ardelene. Gheorghe Șincai afirma astfel că după cronică anonimă din timpul regelui Béla „pre românii din Ardeal, ungurii nu i-a supus cu armele sale, ci ei, din bună-

² T. Cipariu, *Elemente străine în limba română*, în „Arhivu pentru filologia și istoria“, VIII, (1867), p. 151.

³ Idem, *Alte date de Terra Blacorum*, în *loc. cit.*, XIX, (1868), p. 367.

voința lor, s-au supus și unit cu ungurii, ca să fie asemeni lor, pre cum au și fost, pînă s-a isdănit Aprobata Ardealului, căci unirea, carea o-au făcut-o nobilii (boierii) cu sașii și secuii în anul 1437, nu e împotriva a tot neamul românesc, precum nu este nici împotriva neamului unguresc, care așisderea nu se numește în unirea aceea, ci numai împotriva proștilor este“.⁴

În același spirit umanist a gîndit și Cipariu, această „egalitate“ națională din veacurile al XII-lea, al XIII-lea și al XIV-lea, acest spirit constituindu-se și în fundament pentru lupta românilor din imperiul habsburgic nu numai pentru libertate și emancipare, ci și pentru egalitate națională. Această „egalitate“ a descoperit-o Cipariu în diplomele regilor Andrei și Béla pe care le difuzează și le comentează astfel: „Caută însă să recunoaștem, că nici Andrei nici Bela nu au luat de la români, nici în Transilvania nici în România, ceea ce posedau mai înainte, ci numai le împărțeau frățește și cu alții, cari mai înainte nu le aveau“.⁵

Ideea aceasta a „împărțirii frățești“ e cu siguranță și o răsfrîngere în istoria medievală a Transilvaniei a principului pașoptist de „frățietate“ atît de scump tuturor contemporanilor lui Cipariu, și în numele căruia nu numai cărturarul blăjean a luptat pentru egalitate și naționalitate, în aceea „temniță“ a popoarelor, cum a fost numit imperiul habsburgic. Alături de o atare „proiecție“ dinspre prezentul ideii spre trecut, documentele pe care le interpretează Cipariu sub idealul „frățietății“ prezentau o egalitate „socială“, în sensul că în rîndul nobilimii transilvănene au intrat și numeroase familii românești, dovada cea mai grăitoare fiind cea a prezenței multor români în ierarhia medievală a voievodatului Transilvaniei și a regatului ungar, și e de ajuns să-i menționăm pe Corvinești, care au și dat coroanei ungare, un ultim, mare, strălucit rege, în Matei Corvinul, care și-a uitat însă neamul, fapt ce nu i-a scăpat lui Cipariu: „Ce au făcut Corvineștii pentru români, binele nu se prea știe, iar de rău nu vrem să grăim“.⁶ Cu siguranță că Cipariu se gîndea la tentativele lui Matia de a cuceri Moldova, și în mod cert nu la virtuțile, de luptător antiotoman, ale tatălui acestuia, Iancu de Hunedoara.

Condiția pe care familiile românești o aveau totuși de îndeplinit pentru a beneficia de privilegiile feudale era aceea

⁴ Gheorghe Șincai, *Cronica românilor*, II, 1978, pp. 135—136.

⁵ „Arhivu pentru filologia și istoria“, XVIII, (1868), p. 337.

⁶ T. Cipariu, *Cuvînt la inaugurarea Asociațiunii...*, 1862, p. 131.

a trecerii la catolicism, care însemna de fapt adoptarea limbii maghiare și schimbarea numelui. Întemeiat pe informații din W. Bethlen, Kemény (în *Archiv des Vereibs für Sieb-Landesk* și din Giovanni Andrea Gromo (în *Notitia Transilvaniae*, dedicată la 1565 lui Cosimo de Medici), Cipariu preciza în legătură cu acest îndelungat fenomen istoric, avînd consecințe nefaste pentru români, următoarele: „De maghiarizarea familiilor române din Transilvania, s-ar putea scrie una istorie lungă, ci pre cît nu avem loc aici să o scriem, pre atît ar fi și una întreprindere urîcioasă, mai ales că unele familii, ce mai costă [„viețuiesc“], s-ar afla poate vătămate, apoi nici toate fîntînile [izvoarele istorice] nu sunt încă descoperite“.⁷

El identifică, deși prin cuvîntul „urîcioasă“ se scuză dintre aceste familii pe Jozsika și Csáki „din Bihor“, iar în Țara Hațegului multe familii „se scriu că au fost române mai demult, fiind diplomele lor acum cunoscute“.⁸

Dar învățatul din Blaj nu se mulțumește numai cu aceste numiri, ci încearcă și o explicare a fenomenului „maghiarizării“ feudale, temeinic aplicat în secolul al XIV-lea și al XV-lea nu numai față de familiile românești, ci și față de cele ale sîrbilor. Cum am afirmat și mai sus, baza acestor măsuri o susținea trecerea la ritul catolic prin renunțarea la cel grecesc, încît putem spune că era bine gîndită și aplicată de către regii coroanei ungare, ceea ce azi am putea numi o „politică religioasă“, în sprijinul întăririi clasei feudalilor. Să vedem însă comentariul lui Cipariu la această „politică“, comentariu cu documentele pe masă: „Mai clar se cunoaște acea cauză din decretele mai multor regi ai Ungariei, prin care ritul grecesc sau schismatic se proscribe în provinciile (suzerane, s.n.) coroanei ungurești, și anume din al regelui Sigismund, cu datul din Sebeș 1428 prin care tuturor celor ce ar urma acest rit în provincia Sebeșului, Hațegului și Mehadiiei mai ales nobililor și knejilor, li se amenința confiscarea bunurilor, în sensul altui decret de sub regele Ludovic“.⁹

Practicarea ritului grecesc însemna așadar „confiscarea averii“ deci era firesc, spre păstrarea acesteia, familiile mai înstărite ale românilor să accepte ritul coroanei, ceea ce de fapt nu numai că le asigura păstrarea averii, ci și sporirea ei, posibilitatea pătrunderii în ierarhia mai înaltă a regatului. Era practică de fapt, în acea epocă a regatelor catolice, o puternică discriminare și chiar prigoană pe această cale. Ludovic

⁷ Ibidem, p. 121—125.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem.

I-iul la 1356 depune jurământ de a-i „stîrpi pe schismaticii sîrbi“, iar Matia Corvinul „pre sîrbi și alți schismatici nu-î numără între creștini nici pre români . . .“.¹⁰

Și concluzia nu e decît una singură: „De unde nu e de mirare că familiile române se lepădau de ritul grecesc, și așa de una dată se înstrăinau și de naționalitatea română“.¹¹

Și totuși, cu toată înstrăinarea de români a familiilor nobile, din motivele bine precizate de Cipariu, această nobilime transilvăneană eterogenă etnic, chiar dacă și-a apărat privilegiile cu sprijin din afară, a rămas autonomă juridic și economic față de regatul maghiar, imperiul otoman și imperiul austriac¹², ba chiar în veacul al XVI-lea și-a schimbat și religia, adoptînd Reforma tocmai pentru a se desprinde de catolicismul coroanei maghiare. Această autonomie prezentă și în visul unor voievozi transilvăneni, precum Gavril Bethlen, de a restaura vechea Dacie a fost evidentă și atunci, cînd în urma bătăliei de la Mohács (1526) Ungaria devine pașalic, dimpreună cu Banatul, în timp ce Transilvania rămîne voievodat suzeran porții otomane.

Timotei Cipariu a comentat numai anumite aspecte ale istoriei Transilvaniei, din veacurile al XIII-lea și al XIV-lea argumentînd existența unei nobilimi românești. Aceasta la 1291 participa la dieta de la Alba Iulia. Apoi și-a pierdut etnia, nu însă și privilegiile de dragul cărora a trădat poporul și la momentul oportun a trădat chiar coroana, pentru ca să înscrie prin legi și represii pagini dramatice în viața politică a Transilvaniei. La 1848 aceeași nobilime a trădat și poporul și dinastia habsburgilor, pentru ca o dată cu inaugurarea dualismului să „vîndă“ pur și simplu ceea ce nu le aparținea, pentru a putea oprima și mai mult poporul de jos, în majoritatea lui alcătuit din români, cărora s-a luptat să le schimbe „limba și sîngele“, dar n-a reușit din moment ce la 1918 după cîte încercări de deznaționalizare populația Transilvaniei era de 5 545 475, din care 3 207 438 români (57,80%), 1 352 753 unguri (24,4%), 543 767 germani (9,80%), 178 333 evrei (3,20%) și 263 184 alte etnii (4,80%).¹³

¹⁰ Ibidem. .

¹¹ Ibidem.

¹² Ion Lupaș, *Scrieri alese*, I, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1977: „Autonomia Transilvaniei se manifesta în faptul că își avea nu numai administrația ei separată, sub conducerea directă a voievodului, ci și o legislație deosebită de a Ungariei, întemeiată pe așa numitul *drept statutar*“ (p. 47).

¹³ Dr. G. D. Pordea, *La Transylvanie*, Paris, 1968, p. 52.

Celălalt aspect urmărit de Cipariu în documentele privitoare la români în secolele menționate era cel al existenței românilor în nordul Dunării, ceea ce era important pentru el întrucât sublinia cu argumente documentare lipsa de netemeinicie a acelei istoriografii „politice“, care-i „aducea“, pe nici o bază documentară de altfel, pe români din sudul Dunării în nord, făcându-i dintr-o dată tam-nesam iobagi pe pământurile nemeșești. Iată însă ce afirmă Cipariu despre existența românilor în secolul al XIII-lea în nordul Dunării, întemeiat pe conținutul unei diplome regale: „și diploma lui Bela (1247) nu avu altă consecință, decît istorică, ca document despre existența românilor în România pre la începutul secolului XIII, cu principii lor, administrațiunea lor, și bărbăția lor în arme recunoscute și de regii Ungariei“.¹⁴

E un adevăr obiectiv acela că Unio Trium Nationum a fost în istoria Transilvaniei o unime a „privilegiaților“ împotriva „neprivilegiaților“, altfel spus a existat o „egalitate“ nobiliară și o „egalitate“ iobăgească, și pe aceasta din urmă o surprinde și Timotei Cipariu cînd pune față în față supliciul lui Gheorghe Doja cu cel mai tîrziu al lui Horea: „Horea rămase întru români, tot din cauzele pentru care fusese oarecînd și Doja. Ci amîndoi își luară pedeapsa cumplită, și de aici nu le mai rămase decît istoria, care i-a judecat și-i va judeca după dreptate“.¹⁵ Doi martiri în istoria Transilvaniei, un secuî și un român, amîndoi victime ale perfidei nobilimi, ce a făcut din istoria Transilvaniei dincolo de jertfe și patimi și o istorie a trădărilor, cum am arătat mai sus.

Cînd se referă la judecata dreaptă a istoriei, Cipariu nu are în vedere neapărat o istorie scrisă, ci istoria pecetluită în conștiința populară, în sufletul și trăirile celor mulți, care, era convins cărturarul, nu-și uită niciodată eroii, ca dovadă el evocă un „cîntec popular“ despre Horea, care atît pentru el cît și pentru neamul românesc făcea încă de atunci cît o istorie: „Iar glorificarea lui Horea nu sta mai mult decît dintr-un cîntec popular și dintr-o melodie frumoasă, care din acele timpuri a ajuns pînă la noi, și ca toate cîntecele populare nu se pot da ușor uitării“.¹⁶ Cipariu nu citează acel cîntec cu „melodie“ frumoasă, dar cîntecul putea fi și cel ajuns pînă la noi: „Cît a fost Horea împărat / Domnii nu s-au desculțat...“, ori un altul, cert este că învățatul nostru a fost legat strîns cu știința și conștiința de istoria Transilvaniei, nu

¹⁴ „Archivu pentru filologia și istoria“, XVIII, (1868), p. 338.

¹⁵ T. Cipariu, *Cuvînt la inaugurarea Asociațiunii...*, 1862, p. 61.

¹⁶ *Ibidem*.

numai prin această evocare a lui Horea prin tradiția orală, ci și prin modul în care a înțeles să „citească“ existența istorică a românilor în documente pe care alții au preferat să le răstălmăcească, modul cum a știut să lege Transilvania de întreaga românie, prin chipul lui Mihai Viteazul și documentele semnate de acesta ca domn al celor trei țări românești.

Toate acestea converg și spre profilul de luptător al lui Cipariu pentru „dreptul natural“ al românilor în Transilvania, pe care îl numea nu fără a reține pătimiri și jertfe ale românilor pentru obținerea acestui drept firesc: „Cît a pătit națiunea română, cît s-a luptat, cît sînge și-a vărsat pînă în zilele cele mai de curînd, ca să reintre în posesiunea drepturilor naturale, fără de care toată națiunea și tot individul, nu este decît o masă de sclavi, de vite, ce o folosesc cei mai tari“. Mai mult decît atît el a înțeles, precum și Barițiu în *Pagini alese din istoria Transilvaniei*, cum imperiul și împăratul i-a trădat și după 1848—49 pre români: „Și ce a făcut guvernul după trei ani de zile de la schimbarea feței Monarhiei austriace? Răspunsul este amar și adevărat: pentru inamicii noștri și ai tronului toate, pentru noi nemical!“¹⁷

Cipariu a fost, asemeni lui Bărnăuțiu, Barițiu și alți luptători ai românilor, „în sufletul neamului său“. La argumentarea romanității românilor, a continuității și a permanenței, nu uită să evoce acele „modruri diaboleşti“, cum însuși spune, la care erau supuși românii de către „tiranii“ lor, încît nu e de mirare că pentru această situație cărturarul a ales uneori și ironia amară, cînd afirmă, spre exemplu, că bucuriile românilor din Transilvania pînă la mijlocul veacului al XIX-lea, noi am putea spune pînă la desăvîrșirea statului național unitar român, au fost „mai puține și mai rare decît pana de corb alb“.¹⁸

Urmărind și modul în care Timotei Cipariu a înțeles și a privit în istoria luptelor pe care românii din Transilvania le-au dus pentru libertate națională și emancipare socială, ne apar și mai limpezi idealurile sale despre etnogeneza românilor, care în punctele ei fierbinți — romanitatea și latinitatea — a crescut și din stările sociale cu care el a fost contemporan ori le-a înțeles prin sublimare a însăși istoriei neamului său, ale cărei „vîrste“ lingvistice le-a căutat mereu, cu erudiție și persuasiune.

¹⁷ Mss. rom., 348, Fondul Cipariu, Arhivele Statului Cluj.

¹⁸ T. Cipariu, *Cuvînt la inaugurarea Asociațiunii...*, 1862, p. 5.

„VÎRSTE” LINGVISTICE ȘI EPOCI ISTORICE

Intr-o perspectivă sintetică asupra înțelesurilor istorice ale limbii românești, Timotei Cipariu ne oferă și o viziune cronologică asupra principalelor „vîrste” și epoci, nu numai ale limbii românești, ci și ale istoriei românilor. Corelînd referințele lui Cipariu, cu privire la „istoria” limbii românești, putem afirma că el distingea următoarele perioade: a) secolele III—II, î.e.n., drept început al romanizării prin relațiile dacilor cu romanii ajunși deja în Peninsula balcanică; b) sec. II, î.e.n.—sec. III, e.n. o perioadă de romanizare intensivă în Dacia Traiană, datorată coloniștilor și administrației militare și civile romane; c) sec. III—VII, e.n. o continuare a romanizării intensive datorită legăturilor și integrării daco-romanilor, în romanitatea orientală, întărită și de perioada romană a imperiului bizantin. Unitatea romană orientală a fost curmată la începutul veacului al VII-lea, moment din care se afirmă independența „limbii românești de către limba latină și de către limbile surori de prin Italia și celelalte provincii occidentale“;¹ d) sec. VII—X o dezvoltare independentă a limbii românești, cu puține mărturii documentare. Una din acestea e termenul *sîrblî* la Constantin Porfirogenetul (911—959), termen care îi confirmă lui Cipariu adevărul că la începutul secolului al X-lea limba românească „nu numai că era formată, ci avea și articolii săi, încă puși înapoia numelui ca și în ziua de astăzi“;² e) sec. X—XVI un interval în care limba românească a fost „nădușită“ de prezența celei slavone în administrație și biserică; f) sec. XVI—XVIII o epocă a emancipării limbii românești dintr-un „somm letargic“. E vorba de o „deșteptare“, o emancipare a cărei finalitate însemna pentru cărturar o nouă etapă; g) sec. XIX, un moment decisiv, cel al fixării limbii literare românești.

¹ Timotei Cipariu, *Crestomație sau analecte literare*, 1854.

² *Ibidem*.

Privite prin noțiuni și sensuri aceste epoci înseamnă pe rînd *influență* romană asupra limbii dacilor, afirmarea *intensivă* a limbii romane rustice în Dacia, pînă la retragerea aureliană, *omogenizarea* dialectului roman-dacic, pînă la începutul secolului VII, *desăvîrșirea* particularităților limbii românești, pînă la oficializarea slavonei care a dus limba românească într-un „*somn letargic*“ — expresia aparține lui Cipariu —, după care a urmat *emanciparea*, creînd posibilitățile *unificării* în secolul al XIX-lea, unificare ce a fost susținută substanțial și de opera cipariană.

Cercetările ulterioare asupra limbii românești nu au modificat în esență „*vîrstele*“ propuse de Cipariu, ci doar au adîncit și au concentrat această viziune originară.

În sintezele din veacul nostru o primă perioadă ar fi aceea a *latinei vulgare*, înscrisă, în funcție de autori din secolul al II-lea, din momentul cuceririi romane, pînă în secolele VI—VII, între secolele următoare, al VII-lea și al X-lea stabilindu-se așa numita perioadă a *românei comune*³, numită și română primitivă ori străromână⁴, urmînd apoi în intersecție chiar cu perioada românei comune aceea a *influenței slave*⁵, încheiată în secolul al XII-lea, despre perioada dintre secolul al XIII-lea și secolul al XVI-lea precizîndu-se: „Începînd cu secolul al XIII-lea, elemente ale limbii românești sînt atestate în texte scrise în limba cancelariei: latină, maghiară sau slavă. Materialul de nume românești e compus din nume proprii, nume topice sau cuvinte din limba comună. Limba înfățișată în acest material este aproape la fel ca limba din secolul al XVI-lea, deci puțin diferită de limba de astăzi“.⁶

Expresiile lui Cipariu, cel puțin cele de „*somn letargic*“ și „*emancipare*“ nu mai apar în aceste cercetări, nici nu-și mai aveau locul, pentru cărturarul din Blaj ele păstrînd corespondențe cu necesitatea, imperioasă în veacul al XIX-lea, de „*deșteptare*“ a românilor din „*somnul cel de moarte*“, de emancipare socială și națională. Ele comunică însă și o mai strînsă relație între „*vîrstele*“ limbii românești și epocile istoriei românilor, relație pe care lingviștii secolului nostru nu o mai stabilesc, de aceea perioada numită de Cipariu a emancipării limbii românești e numită simplu de „*aparitiie*“ a scri-

³ Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1986, p. 321.

⁴ Sextil Pușcariu, *Limba română*, I, București, Editura Minerva, 1976, p. 243.

⁵ Al. Rosetti, *op. cit.*, pp. 263—267.

⁶ *Ibidem*, p. 412.

sului românesc, în cazul filologilor și lingviștilor, ori de „biruință“ a scrisului în limba românilor, în ceea ce-i privește pe istorici, aceștia înțelegînd încă asemeni lui Cipariu că și limba a fost o limbă luptătoare în istoria românilor.

Dar nu numai ideea emancipării prin limbă, ci și alte convingeri ale cărturarului au cunoscut actualizarea, precum aceea despre existența unui „comerț“ între daci și romani, înainte de cucerire, „comerț“ ce presupunea cunoașterea de către daci a limbii latine.

Numeroase mărturii arheologice, incluse în sintezele contemporane asupra istoriei românilor, atestă legăturile comerciale dintre daci și romani, încă din epoca republicană a Romei, ceea ce argumentează manifestarea unei influențe române timpurii mai ales între Carpați, Olt și Dunăre, dar și în sudul și vestul Moldovei.

Și așa cum a existat un contact economic între daci și romani înainte de expedițiile lui Traian, tot astfel și după retragerea aureliană legăturile cu lumea romană s-au concretizat în relații cu romanitatea bizantină.⁷

Atît începutul romanizării, cît și persistența procesului după anul 274 au fost pentru Cipariu fenomene vii, unite sub „continuitatea neîntreruptă“, în fapte istorice subliniate și de cercetări istorice recente: „În timpul domniei lui Constantin cel Mare, mai exact după 324, autoritatea imperiului roman se extinde din nou la nord de Dunăre, în Oltenia și cîmpia Munteniei. Se reconstruiesc vechile cetăți Drobeta și Sucidava; aici Constantin cel Mare a ridicat un masiv pod de piatră (precum împăratul Traian s.n.) peste Dunăre, inaugurat probabil în anul 328 în prezența împăratului însuși“.⁸ Despre acest pod al lui Constantin cel Mare ne dă mărturie și Dimitrie Căntemir, în *Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor*, fiind și el convins ca și Cipariu mai tîrziu de adevărul că romanitatea românilor a trecut și prin Bizanț. Și Constantin cel Mare a zidit pod peste Dunăre precum Traian numai că „la istorii a afla n-am putut, fără cît din pomenirea moșilor strămoșilor auzim, precum unde acmu este Oblucița (căreia turcii îl zic Isaccea) să se fi chemat vadul („vad“ cu înțeles de „pod“) Dunării, care nu că doară pre acolo Dunărea în vad să fi avut trecătoare, ce pentru căci acolo pod fiind, să chema vad,

⁷ Cf. Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1983, p. 79.

⁸ Ion Barnea, Octavian Iliescu, *Constantin cel Mare*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1982, p. 144.

de unde și acum la vad la Oblucița a zice s-au obicinuit din bătrâni, încă și în cîntecele prostești de la domnia lui Petru vodă, vadul Obluciții să pomenește⁹.

Ideea cipariană a menținerii romanității românilor și prin intermediu bizantin are astfel fundamentare și într-un îndepărtat trecut desprins de Cantemir din memoria populară dar și de cercetările moderne care fixează și mai bine în adevăr judecata cipariană. „Vîrstele“ limbii concepute de Cipariu se răsfrîng astfel și în istorie, ba mai mult aceste vîrste prezintă similitudini și cu „epocile“ istoriei românilor fixate de prestigioase personalități ale istoriografiei românești.

Dintr-o sinteză cu privire la împărțirea „istoriei românilor în epoci“ reținem faptul că A. D. Xenopol distinge patru epoci: *istoria veche*, din secolul VI î.e.n., cînd Herodot menționează expediția lui Darius în Scitia, pînă la întemeierea principatelor române, îndelungatele veacuri numindu-le autorul *Istoriei românilor în Dacia Traiană* „*epoca de formațiune a naționalității române*“, după care urmează *istoria medie*, „*epoca slavonismului*“, *istoria modernă*, pînă la 1821, numită *epoca influenței grecești* și apoi *istoria contemporană*, după 1821, numită „*epoca românismului*“.¹⁰ Dimitrie Onciul va menține denumirile: „veche“, „medie“, pe care o încheie la Mihai Viteazul, apoi cea „nouă“ în loc de „modernă“, precum la Xenopol pînă la 1866, an din care Onciul o fixa pe cea „contemporană“.¹¹ La începutul veacului, Nicolae Iorga fixa și el cinci epoci: „românii pînă la întemeierea principatului Țării Românești“, un timp „al atîrnării și al neatîrnării“, un altul de „apăsătoare suzeranitate turcească“, „timpul fanarioților“, pentru a încheia cu „nașterea și izbînda simțului național și starea actuală a poporului român“.¹² O instrucțiune oficială din 1927 afirma despre „epoca de formare a poporului român“ (500 î.e.n.—1150 e.n.); „epoca organizărilor politice și a războaielor de neatîrnare“ (1150—1504); „situația românilor“ între 1504 și 1821 și între 1821—1927 epoca „deșteptării naționale și a unirii“.¹³ Autorul acestei priviri în cronologia istoriei românilor, istoricul Ion Lupăș, propunea și el o epocă „veche“, una „medie“, alta „nouă“ și evident una „contemporană“, cea dinții fiind „*epoca formațiunii poporului român*“, pînă la 1241,

⁹ Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor*, I, 1835—36, Iași, p. 112.

¹⁰ Ion Lupăș, *op. cit.*, p. 63.

¹¹ Ibidem, p. 65.

¹² Ibidem, p. 64.

¹³ Ibidem, p. 66.

a doua, epoca „voievodatelor și principatelor române“, pînă la 1593, a treia „epoca tendințelor de unitate națională“, pînă la 1821, după care urmează „epoca înfăptuirii succesive a unității naționale“.¹⁴

Între „vîrstele“ limbii stabilite de Cipariu și împărțirile de mai sus există relații. Astfel, îndelungata perioadă de influență romană, accentuare a romanizării și desăvîrșire a acesteia, precum și aceea de dezvoltare independentă a limbii românești ar corespunde „epocii vechi“, numite de istorici a formării poporului român. Ceea ce Xenopol numește „epoca slavonismului“ e la Cipariu „somnul letargic“ al limbii românești sub tiranie slavonă, iar ceea ce el a înțeles prin emancipare, istoricii au numit „epoca românismului“, „nașterea și izbînda simțului național“, epoca „renașterii naționale“. Imperativul fixării limbii, pus de Cipariu drept ideal pentru toți cărturarilor români din secolul al XX-lea răspunde pe deplin conceptului istoric de „înfăptuire succesivă a unirii românilor“.

Analogiile pe care le-am stabilit ne permit să subliniem adevărul că în concepția lui Cipariu despre istoria limbii românești se află exprimată în unitate și o periodizare a limbii și una a istoriei românilor, ceea ce confirmă unitatea dintre formarea limbii și a poporului român, într-o consubstanțială comunicare între evenimente istorice și metamorfoze lingvistice, metoda lui comparativă în cercetarea etnogenezei și continuității românilor, manifestîndu-se constant între filologie și istorie, propunînd însă și o perspectivă filosofică, după cum confirmă unele din ideile sale cu privire la istoria și limba românească.

Înainte însă de a nuanța și această perspectivă a gîndirii filologice și istorice a lui Cipariu mai precizăm doar că cercetările ulterioare asupra limbii românești de dezvăluire a istoriei acesteia s-au desprins de viziunea istoriografică cultivată de Cipariu, precum și cele de istoriografie au trecut într-un plan secund adevărurile lingvistice cu răsfrîngere în adevăruri istorice. Privirea generală a rămas însă pretutindeni aceeași, chiar dacă într-o parte evenimentul istoric a devenit secund, iar în cealaltă parte cel lingvistic are același rol, semn că Cipariu le poate fi „părinte“ nu numai filologilor, ci și istoricilor români, fără să-și dispute însă această calitate cu cea deja recunoscută a istoricilor Școlii Ardelene, adevărații „părinți“ ai istoriografiei românești moderne.

¹⁴ Ibidem, p. 69.

PREFIGURĂRI ÎN FILOSOFIA ISTORIEI ȘI A LIMBII

În *Elementele de filosofie*, după Krug, ale lui Timotei Cipariu figurează ca părți distincte: filosofia cugetului (logica), filosofia gustului (estetica), filosofia virtuții (etica), filosofia dreptului și filosofia religiunii, tălmăcitorul nepermițându-și abateri de la modelul ales. Îndelunga familiarizare a cărturarului cu momentele istoriei românești, implicarea limbii în această curgere evenimentială l-a adus în situația de a emite judecăți și de natură filosofică asupra istoriei și asupra limbii, nu multe, dar edificatoare pentru o filosofie implicită a limbii și a istoriei în opera lui. Cipariu nu era aici novator de-a dreptul, Cantemir a lăsat și el astfel de urme pentru o viziune filosofică asupra istoriei, cum un Chesarie Rîmniceanu comparînd istoria Țării Românești cu mitul păsării Phoenix (Finix, zicea el), iar mai aproape de Cipariu istoriile lui Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior conțin nuanțe filosofice, încă nedeplin dezvoltate. Pentru limbă e destul să menționăm *Observările de limbă românească* ale lui Paul Iorgovici, mai degrabă filosofie (teoretizare) a limbii decît gramatică pentru a înțelege prezența filosofiei limbii și la Cipariu, nu numai în fascinația lui pentru formele originare ale limbii românești, ci chiar în formulări exprese de filosofare asupra limbii, în ceea ce scria încă în „Organul luminărei“.

În spiritul acestei tradiții opera cipariană conține și o filosofie implicită, în stabilirea mai ales a „vîrstelor“ limbii, ce corespund cum am arătat și unor epoci istorice în formarea și afirmarea românilor în istorie. O expresie precum „înfiirarea“ evenimentelor, a gîndurilor dintr-un manuscris ne aduce aminte atît de un gînd mereu repetat al lui Șincai — „să ne întoarcem la firul istoriei“ — și de strînsa legătură între „filosofia“ lui Cipariu și mentalitatea populară. În orizontul căreia el și afirmă cu privire la „legături“, „forme“, „schimbări“ despre existența unei întoarceri a acestora „într-un cerc etern“: „nemica nu piere, numai legăturile lucrurilor

se strămută, numai formele se schimbă; toate se întorc într-un cerc etern”.¹ De aici pînă la mitul „eternei reîntoarceri” nu e decît un pas, care din cîte ştim n-a fost uşor de făcut, din moment ce filosofia acestuia a cristalizat-o gîndirea românească abia după un veac, de la această „străluminare” a minţii lui Cipariu, nu întîmplător, chiar în „Organul luminărei”.

Acest cerc etern evocă, nu numai la Cipariu, ci chiar în epocă, o dimensiune cosmică a existenţei, relevată în alţi termeni şi de un Şaguna cu privire la limba românească: „Iară limba noastră e pom viu, care în toată primăvara se schimbă, ramurile bătrîne şi fără suc se usucă şi cad, mlădiţe tinere ies şi cresc, frunza veştejeşte şi se scutură, dar alta nouă curînd îl împodobeşte, toate ale lui se fac şi se desfac, numai trupina rămîne totdeauna aceeaşi”.²

Într-o atare dimensiune cosmică relevă şi Cipariu istoria românilor, din păcate într-un manuscris pierdut rememorat însă³ chiar sub semnul continuităţii românilor, a căror istorie, de veacuri, e privită de cărturar printr-o parabolă filosofică în care „ţara românilor” e văzută prin chipul şi viaţa unui harnic gospodar, care n-ar fi altul decît „bădiţa Traian” creator al acelei holde mănoase care a fost „Dacia Felix”, peste care „năvălirile barbare” veniră ca nişte ierni şi zăpezi grele: „Au trecut apoi şi frumoasele zile de toamnă — se rememorează — şi iarna şi-a făcut apariţia. Viscoalele cu noienele de zăpadă au acoperit şi holda gospodarului încît nu se mai vedea nimic din fiinţa ei”.⁴

Şi totuşi această fiinţă a „holdei” a fost păzită de „secerători” — românii care au înfruntat mileniul barbar —, ei i-au ţinut trează puterea de viaţă şi de regenerare. E aici reliefată o continuitate firească a românilor în jurul pămîntului şi al muncii, holda deşi părăsită de harnicul Gospodar a supravieţuit prin muncă şi sudoare, amestecată nu o dată cu sînge, hrană pentru pruncii ce se vor naşte, care să pregătească un nou seceriş bogat.

În această viziune descinsă din mentalitatea ţăranului român, „holda” şi „secerişul” se repetă perpetuu, asemeni

¹ Timotei Cipariu, *Lumea*, în „Organul luminărei”, XXXVI, (1847), p. 197.

² Apud. Traian Vedinaş, *Preocupări de limbă în activitatea lui Andrei Şaguna*, în „Cercetări de lingvistică”, XXIX, (1984), nr. 2, p. 126.

³ Ştefan Manciualea, *Timotei Cipariu despre continuitatea românilor din Ardeal*, în „Vatra”, (1985), nr. 1, pp. 166/A—166/B.

⁴ Ibidem.

unei ființe despre care Cipariu rostește o aceeași eternă revenire: „Fienția — esse — însăși zace înaintea ochilor noștri; ci neconținut reîntorcătoarea dezvoltare a formelor noi, eterna schimbare a formelor și cel mai exercitat — deprins cuge-tător nu și le va explica vreodată îndestul“.⁵

Atît prin înțelesul continuității istoriei românești, cît și prin surprinderea ființei în eternă schimbare, gîndirea cipa-riană își dezvăluie sensul dialectic, pe care îl descoperă și în neconținuta schimbare a lumii: „Că în lume nu există moarte, ci numai schimbarea formelor“.⁶

Cipariu va interpreta și filosofic limba. El se referă de fapt la limbă ca fenomen uman, nu în sens strict la limba românească, numind-o „ajutor“ al minții, „dezvoltare“ a minții și personificare a idealurilor umane. El afirmă astfel că limba „întrupește“ idealul, în sensul că transformă abstrac-tul în concret, preface un sens ideal în ceva real. Cu ajutorul limbii oamenii „se însoțesc“, comunică, altfel spus, tot limba fiind aceea care leagă „legămîntul amorului“.⁷

În concepția generală a lui Cipariu despre limba româ-nească el întrebuițează și termenul „cuminecațiune“, cînd se referă la limba vorbită, dar pentru el esențială rămîne scrierea, pe care a înțeles-o ca un mijloc de „împreunare“ (prietenie și comunicare) a umanității întregi: „Prin scriere s-a dat mijlocul de împreunare la oamenii tuturor timpurilor și țărilor, și tot ce oarecîndva au cugetat spiritul omului, ce meditează înțelepții, ce se tîmpla în cel mai depărtat ținut al pămîntului, prin ea ajung la noi“.⁸

Era firească această opțiune pentru scriere la un împă-timit al cărții și „monumentelor“ (documentelor scrise) care să lumineze destinul omului (al românului ca om) în istorie și în lume, în istoria ce însemna pentru Cipariu *continuitate*, în timp ce limba prin ale ei „forme originare“, prin scriere chiar, înfățișează *permanența*, o statornicie și o statornicire în continuitate.

⁵ Timotei Cipariu, *Lumea*, loc. cit., p. 197.

⁶ Ibidem, loc. cit., XXXVII, (1847), p. 203.

⁷ Idem, *Omul*, loc. cit., XXXIX, (1847), p. 215.

⁸ Ibidem.

ÎNTRU BĂLCESCU ȘI HASDEU

Deși mai tânăr decît mulți dintre pașoptiștii revoluțiilor românești, cu o viață ce a ars în idealuri, Nicolae Bălcescu a fost între contemporanii săi un înfrîuritor nu numai pentru sensul luptelor de emancipare și libertate, ci și pentru desti-nul istoriografiei românești, pe care cel dintîi o îndrumă, prin „Magazin istoric pentru Dacia“ (1845) spre izvoarele scrise și spre difuzarea lor. Inițiativa de-a dreptul epocală a lui Bălcescu a fost repede receptată de către Timotei Cipariu, care într-o scrisoare din 26 ianuarie 1845 îi cerea lui Barițiu să-i înlesnească procurarea „Magazinului istoric din București“ căci — adaugă Cipariu — „precum văd, d-ta ai mijloc bun de a primi din principate cîte un product interesant; mi-ai putea cîștiga și mie cînd și cînd cîte ceva?“¹

După primirea revistei, impresia e profundă, și despre programul lui Bălcescu numit *Cuvînt preliminaru despre izvoarele istoriei românilor*², îi scria din nou lui Barițiu: „Magazinul istoric după programă e prea interesant, dar ce poți să aștepti de la acest institut adevărat colosal, împărțit într-atîtea rubrici, numai cîte 48 de coale pe an? Adevărat că așa se poate nădăjdui o mare întindere mai ales și prețul fiindu-i așa moderat pentru acea țară. Întreprinderea e adevărat la vremea sa; că dintre toate precum aiurea, așa și aicea cea dintîi trebuință este a ne cunoaște pre noi și ale noastre, care însă arareori s-au păzit și se păzesc“³. Din acest gînd este clar că Timotei Cipariu era conștient de importanța difuzării documentelor istorie românești, iar inițiativa lui Bălcescu o judecă drept „colosală“, fiind între contemporanii acestuia cu gustul cel mai format pentru erudiție și informa-

¹ Apud Pompiliu Teodor, *Din nou despre „Magazinul istoric pentru Dacia“ în Transilvania*, în „Acta Musei Napocensis“, III, (1966), p. 513.

² N. Bălcescu, *Cuvînt preliminaru despre izvoarele istoriei românilor*, în „Magazin istoric pentru Dacia“, I, 1845, p. 1—14.

³ Biblioteca Academiei. Secția manuscrise. Corespondența primită de G. Barițiu de la T. Cipariu 1836—1877, ms. rom. nr. 994.

ție sigură. Și în „Organul luminărei“ la rubrica *Literatura românească* va semnala nr. 2—4 tom III din „Magazin istoric pentru Dacia“, prilej cu care solicită colaborări pentru periodicul său, tocmai cu documente și monumente „manuscrise române“⁴, intenția filologului ardelean fiind și aceea de a da publicației sale și o dimensiune istoriografică sugerată de „magazinul istoric“ al lui Bălcescu.

Așadar, Cipariu mai întâi a salutat, cu entuziasm, „Magazin istoric pentru Dacia“, apoi dorește realizarea a ceva similar, nu numai din „frățietate“ națională, ci din conștiință cărturărească, recunoscînd meritele mai tînărului Bălcescu și chiar asumîndu-și continuarea lor, cum ne dăm seama din rîndurile introductive de la *Acte și fragmente latine românești*, ce reiau punctul de vedere al lui Bălcescu din „cuvînt preliminaru“, cu privire la strîngerea documentelor „singuratece“ spre a întemeia „edificiul istoric“ românesc: „Ci afară de operele istorice loc mai însemnat ocupă monumentele și documentele singuratece, care sunt temeiul și materialele a tot edificiul istoric. Ele sunt și mai expuse perirei decît operele istorice, pentru că sunt singuratece și prea ușor se zvîntură fără de a lăsa urmă după sine“.⁵

Cu adevărat îl va continua însă Cipariu pe Bălcescu în „Archivu pentru filologia și istoria“, a cărui model, nu e nici o îndoială, se află în „Magazin istoric pentru Dacia“ la care Bălcescu l-a avut alături și pe August Treboniu Laurian. Într-o consemnare cu privire la intențiile „Archivului“, după ce numărul programatic fusese difuzat, Cipariu afirmă necesitatea difuzării documentelor românești din toate țările române, așa cum procedase și Bălcescu, a cărui inițiativă o și evocă, menționîndu-i și pe Laurian și Kogălniceanu: „precum în Moldova, așa și în Țara Românească — notează învățatul ardelean — se mai află încă multe documente istorice prețioase, nu numai ici-colea ca semănate, ci și adunate în biblioteci și arhive de ale familiilor și altor privați, căci de cele publice nu am cunoștință; precum se adeverește din edițiunile Letopisețelor moldovenești și ale cronicarilor Țării Românești, curate (răspîndite de dd. M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, T. Laurian etc.), precum și din cele ce le vom produce (reproduce) mai la vale“.⁶

⁴ „Organul luminărei“, I (1847), p. 22.

⁵ T. Cipariu, *Acte și fragmente latine românești*, Blaj, 1855, p. VII.

⁶ „Archivu pentru filologia și istoria“, II, (1867), p. 34.

După cum am văzut, în descrierea, din paginile acestei cărți, a „Archivului pentru filologia și istoria“, fiecare număr al acestuia e plin de documente, unele purtând sigiliile voievozilor români, ba mai mult putem sublinia că în manuscrisele rămase de la Cipariu preocuparea pentru „izvoare istorice“ e masivă. Intenția cărturarului a fost aceea de a face publice cât mai multe, dar întreruperea apariției „Archivului“ la începutul anului 1872 a retezat aceste năzuinți, pe care Cipariu însuși și le adaugă la o serie de preocupări ce-și au începutul în „Magazin istoric pentru Dacia“: „Tot asemenea idee — e vorba de rosturile „Archivului pentru istoria și filologia“ — avură și alții, cari din asemeni scopuri începură a da la lumină atari colecțiuni sub diverse numiri, din care unele se continuă pînă astăzi, iar altele au încetat sau parcă vor să înceteze, ca „Magazin istoric pentru Dacia“, „Tesaurul de monumente“, „Arhivele“, „Uricariul“, etc., toate prețioase monumente literare pentru istoria română, cînd îi va veni și ei ordinea de a fi scrisă după adevăr, sine ira et studio, iar nu denaturată și batjocorită ca pînă acum“.⁷

Difuzarea documentelor privitoare la istoria românilor, ce-i leagă prin trudă cărturărească pe Bălcescu și Cipariu, prin viziune unitară asupra istoriei românilor, avea drept țel scrierea istoriei după adevăr, atît pentru Bălcescu cît și pentru Cipariu, mai tîrziu pentru toți istoricii români documentele, adică „monumentele“ cum le spunea Cipariu, reprezintă acest adevăr.

O relație mai strînsă și mai complexă decît aceea dintre Bălcescu și Cipariu ne propune atît opera cipariană cît și stadiul atins de științele umaniste (istoria, filologia) în cultura românească a secolului al XIX-lea, cînd e vorba de Bogdan Petriceicu Hasdeu cărturar înrudit prin formație și vocație cu Cipariu, cum de fapt s-a remarcat într-o analiză a comuniunii dintre filologie și lingvistică: „Învățații care le-au pus bazele la noi (filologiei și lingvisticii s.n.), ca Cipariu și Hasdeu, au fost deopotrivă lingviști și filologi. Tot așa cei care i-au urmat la distanțe în timp mai mari sau mai mici, de pildă Philippide, Densusianu sau Pușcariu, dar la aceștia este evidentă predominarea lingvisticii asupra filologiei“.⁸

Între opera lui Timotei Cipariu și aceea a lui Bogdan Petriceicu Hasdeu legătura e mai strînsă decît una de ordin

⁷ Ibidem, XXIII, (1869), p. 453.

⁸ Iorgu Iordan, *Între lingvistică și filologie*, în *Cercetările multidisciplinare, originea, dezvoltarea și perspectivele lor*, București, Editura Academiei R.S. România, 1972, p. 484.

lingvistic și filologic, mai ales că și Hasdeu a avut o viziune proprie asupra etnogenezei și continuității românilor, a polemizat cu Roesler, argumentând că „doina“ îi răstoarnă istoricului austriac teoria eronată asupra adevărurilor cu privire la istoria românilor. Dar să privim mai îndeaproape relația dintre cei doi cărturari. Mai întâi să precizăm că Cipriu cunoștea bine preocupările lui Hasdeu, dovadă că îi și consemnează preocupările în „Arhivu pentru filologia și istoria“, salutând publicarea de către mai tânărul său confrate a unor mărturii arhivistice.⁹ Mai directă și mai explicită este însă relația dintre Hasdeu și Cipariu, dovedită de scrisorile pe care Hasdeu i le-a trimis învățatului din Blaj cu „expresiunea celei mai sincere venerațiuni“, cerindu-i informații despre prima tipăritură românească, *Catehismul* de la Sibiu (1544) ori solicitându-i un manuscris pe care Cipariu l-a descris în *Principia de limbă și scriptură*. Scrisoarea cu privire la două cărți coresiene, datată 28 iulie 1870, o și reproducem:

„Reverendissime,

Voi fi scurt, pentru a nu răpi prețiosul dv. timp. Aș dori să știi dacă cele două evangheliare „cu învățătură“ a lui Coresi, adică acela a lui Foro Miklos și acela a lui Herschel Lukacs, sunt tipărite cu aceleași litere. Cîte un rînd de facsimile din fiecare mă vor îndatora prea mult și, neștiind dacă aveți la Săbiu hîrtie de paie pentru acest scop, iau libertatea de a alătura aici o bucată.

Vorbind despre Evangheliarul lui Foro, în *Analecte*, dv. ziceți: înainte de 1580, iar în *Principie* precizați categoric: 1570. Fie-mi permis a întreba cauza?

Mulțumind de mai-nainte, vă rog a primi cele mai distinse considerațiuni.

Al dv.

B. P. Hasdeu¹⁰

Problema controversată de mai sus, referitoare la datarea primei cazanii coresiene, a fost relativ tîrziu soluționată, pentru anul 1567¹¹, Hasdeu și chiar *Bibliografia veche românească* a datat-o greșit. Important este însă în epistola de mai sus interesul lui Hasdeu pentru opera filologică cipariană, pe

⁹ Timotei Cipariu, *Arhive și biblioteci*, în „Arhivu pentru filologia și istoria“, XI, (1868), p. 203.

¹⁰ B. P. Hasdeu și contemporanii săi români și străini, III, București, Editura Minerva, 1984, p. 20.

¹¹ Cf. Traian Vedinaș, *Coresi*, București, Editura Albatros, 1985, p. 181.

care o cunoștea, și dimensiuni ale acesteia sînt recunosibile mai ales în *Cuvente den bătrîni*. Dar pînă la sublinierea acestor corespondențe e bine să precizăm că Hasdeu a avut și o atitudine critică față de filologismul ciparian atît de adînc străbătut de romanitate și latinitate: „Venerabilul canonic Cipariu, stăpînit de sentimentalismul de a nu vedea în limba noastră decît Roma și iarăși Roma, se ferește în privința declinațiunii române de a menționa pe Miklosich sau pe Schuchardt, deși *Gramatica* cea încoronată de Societatea Academică apăru la lumină în urma fecundelor cercetări ale acestor mari filologi“. Cipariu știe, preciza în continuare Hasdeu, anumite „particularități“ „nelatine“ ale limbii românești „dar nu voiește în ruptul capului să bănuiască aici vreo influență nelatină“. ¹²

În ceea ce privește o continuitate a preocupărilor de la Bălcescu prin Cipariu către Hasdeu, e știut că și acesta din urmă a continuat perspectiva deschisă de „Magazin istoric pentru Dacia“ prin „Arhiva istorică a României“, 1864—1865 și 1867 și prin „Columna lui Traian“ (1870—1877), iar în formație și metodă îi apropie pe Cipariu și Hasdeu studierea acelorași filologi și istorici europeni și punerea în practică a aceleiași metode „comparativ istorice“, ce a integrat limba românilor într-o perspectivă universală.

La o privire generală există cel puțin trei dimensiuni care îl disting pe Hasdeu de Cipariu, în primul rînd ceea ce la Timotei Cipariu era patimă pentru romanitate și latinitate e tot patimă și la Hasdeu pentru substratul traco-dacic al limbii și istoriei românilor, cu necesara nuanțare că, dacă Cipariu a acceptat și o „permanență“ dacică, a făcut-o cu reținere și prin puține elemente, Hasdeu acordă elementului latin tot ceea ce era necesar pentru a-i dovedi importanța și poziția, rămasă și la el privilegiată.

Apoi, Cipariu a privit limba într-o perspectivă statică, dovadă tendința lui de a-i topi pe români în romani, evoluția istorică, modificările istorice ale limbii justificîndu-le ca fenomen de neromanitate, pe care îl recunoștea dar nu îl accepta. Dimpotrivă, la Hasdeu viziunea este dinamică prin celebra teorie a „circulației cuvintelor“ argument superior pentru romanitatea și latinitatea limbii românești, tocmai prin faptul că a înțeles existența limbii în mișcare — „mișcarea

¹² B. P. Hasdeu, *Studii gramaticale asupra limbii dacilor*, în „Columna lui Traian“, V, (1874), nr. 6, p. 150.

productivă a valorilor¹³ —, cum își definește chiar Hasdeu concepția.

În sfârșit, Hasdeu e mai analitic, mai exploziv încît analizele lui la cuvintele românești din *Etymologicum Magnum Romaniae* sînt veritabile monografii „istorico-filologice“ în-lăuntru cărora erudiția e susținută de sufletul în expansiune al cărturarului. Sufletul ciparian se însuma în-lăuntru, fără spectacol exterior, cenzurîndu-și energia romantică, pe care Hasdeu a cultivat-o, ba chiar a lăsat-o să zburde.

Există mai multe aspecte care dau profil distinct operei filologice și istorice a celor doi cărturari, dar nu intră în intențiile noastre de a le evidenția pe toate, cele de mai sus fiind suficiente pentru a le defini propria originalitate. Mai importantă ni se pare în economia lucrării noastre apropierea, acelor idei și sensuri care conduc spre o matrice culturală românească și europeană, ce-i face contemporani în comuniune nu în diferențiere.

Hasdeu se năștea în chiar anul apariției „Foi pentru minte, inimă și literatură“ (1838), deci într-un moment cînd Cipariu își difuza prin intermediul acestei foi un „extract“ de orografie, la rîndul său „extras“ dintr-un op pe care autorul îl numea deja elaborat, opul cu pricina neputînd fi altul decît prima variantă din *Principii de limbă și de scriitură* difuzată mai întii prin „Organul luminării“ (1847—1848) și reeditată în 1866, după ce atît *Crestomație sau analecte literare* cît și *Elemente de limbă română după dialecte și monumente vechi* erau încheiate și tipărite. Hasdeu intra în publicistică prin 1858, an în care opera filologică cipariană era, în linii generale, încheiată, iar în problematica etnogenezei românilor intră în 1860, cînd, în „Foița de istorie și literatură“, publică studiul *Perit-au dacii?* îndreptat în mod vădit în contra „școlii latiniste“. Principalele opere le elaborează mai tîrziu: *Istoria critică a românilor* (1873—1875) *Cuvete den bătrîni* (1877—1881), *Etymologicum Magnum Romaniae* (1886—1898) și cum am văzut mai sus în bibliografia acestor elaborate intră și scrierile lui Cipariu, fapt ce face posibilă descoperirea unor „urme“ cipariene în monumentalele scrieri ale lui Hasdeu, ample și mai aproape de literatură în comparație cu cele sobre și „științifice“ semnate de către cărturarul din Blaj.

¹³ B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, București, Editura Minerva, 1972, p. 32.

O primă apropiere e aceea că amândoi au pornit în concepția filologică despre limbă de la aceleași înțelesuri ale etimologiei și etimologismului, găsindu-le acoperire nu numai în lexic, ci și în morfologie și chiar în sintaxă. Am surprins aceste aspecte la Cipariu, dar iată cum evidențiază o atare perspectivă și Hasdeu: „O derivațiune sintactică este *etimologie* cu același drept ca și o derivațiune lexică“.¹⁴ Apoi o expresie predilectă a lui Cipariu „a mînă“ primește o analiză monografică la Hasdeu atât pentru sensul curent „în mînă“ cît și cu bogăția figurată a ei, din care reținem, prin intermediul lui Hasdeu, expresia lui Dosoftei: „cu răul a mînă“, exemplul acesta precum și altele confirmînd o aceeași întelungă zăbavă pe cărțile vechi românești și la Hasdeu, precum la Cipariu mai devreme.

Pentru izvoare istorice Hasdeu întrebuițează tot cuvîntul „fîntîni“ asemeni predecesorului său, iar în *Cuvente den bătrîni* analiza filologică se împletește la fel de fecund ca la Cipariu cu viziunea asupra istoriei. Firesc, informația documentară este mai bogată la Hasdeu, cum mai expresivă este și forța teoretizării, dar comuniunea dintre istorie și filologie e la fel de puternică, limba fiind și la Hasdeu testimoniu pentru istorie, în acest context Hasdeu comunicînd cu Cipariu în ceea ce unul numește „reconstrucția prototipurilor“ și celălalt „forme originale“ ale limbii.

Cunoaștem pasiunea lui Cipariu pentru cuvinte mai vechi, pentru acelea chiar ce amintesc de latina rustică, de o limbă anterioară cristalizării latinei clasice. Și pe Hasdeu l-au fascinat aceste cuvinte, iar atunci cînd le descoperă cugetul său exaltă și exultă: „Arhaismele, fie lexice, fie curat fonetice, persistă uneori într-un biet colțușor imperceptibil, într-un atom din totalitatea națiunii, după ce aiuri s-au pierdut fără urmă; țărani de la Mircești din plasa Neajlovului, cu popa Țiful în frunte, nu-și închipuiau, desigur, pe la 1600, că ei pronunță vocalele întocmai așa după cum le rosteau, cu mii de ani înainte, străbunii din epoca unității etnice greco-italice!“¹⁵ Hasdeu nu s-a mulțumit numai cu prototipurile limbii cum Cipariu și-a limitat formele originare la cuvinte, ci a dat conceptului de prototip și un sens pentru alte ipostaze ale culturii, cum e literatura populară, căreia prin analiza baladei *Cucul și turturica*, și nu numai a acesteia, îi caută spațiile prototip, care în cazul de mai sus sînt stabilite în Româ-

¹⁴ Ibidem, p. 13.

¹⁵ Idem, *Cuvente den bătrîni*, I, București, Editura didactică și pedagogică, 1983, p. 180.

nia și în Provența: „În acest mod în Europa întreagă această frumoasă baladă își are două cuiburi sigure, de unde a putut să se răspîndească și-n parte s-a și răspîndit: la răsărit România și la apus Provența“.¹⁶

Deducem de aici că metoda „reconstrucției“ comparativ-istorice îi unește pe Cipariu și Hasdeu integrându-i în spiritualitatea europeană, descoperitoare a metodei prin școala filologică germană, între desăvîrșirile acesteia, destul de pozitivist numită „comparativ-istorică“, numărîndu-se și izbînzile lui Cipariu și Hasdeu, la cel dintîi cu orizont filologic și istoric, dinspre filologic spre cultural la cel de al doilea.

Referitor la etnogeneza românilor, și Hasdeu purcede de la existența unei romanități orientale, pe care o privește mai în detaliu decît Cipariu întrucît îi stabilește și dialectele: „dialectul meso-latin între Dunăre și între Balcani, dialectul iliro-latin între Balcani și Adriatică, dialectul daco-latin în Carpați“.¹⁷ El merge chiar mai departe și urmărind genealogia neamurilor balcanice, afirmă cel dintîi despre unitatea de substrat a acestora: „toate popoarele balcanice, românii, grecii, albanezii, serbii și bulgarii, ne apar acuma ca o singură familie înrudită, ca un *simposion* de frați, de veri și de cumnați“.¹⁸ Cipariu a limitat „cumnățiile“ la popoarele romanice europene!

Termenul „vlah“ îl explică Hasdeu aproape în aceleași înțelesuri cu Cipariu, scriind despre o „accepțiune slavo-germană a termenului *vlah* în privința tuturor latinilor“.¹⁹ Iar spațiul de formare a limbii și a poporului român e tot în nordul și sudul Dunării, într-o unitate etnică și lingvistică, precum la Cipariu, cu deosebire că autorul *Istoriei critice a românilor* i-a integrat viguros și pe daci în etnogeneza românilor, întîmplată pe ambii țărmii ai Dunării: „Pe ambii țărmii ai Dunării, diferite molecule de ginți latine dintre Balcani și Carpați deznoadă, una cîte una, precipitatele căsătorii cu feli de feli de vițe străine“.²⁰

Pentru dacoromâni și Hasdeu a studiat harta Daciei, dar o citește diferit de Cipariu identificînd astfel *Marisul* lui Herodot cu *Oltul*, pentru „maris“ propunînd sensul de „hotar“, descălecarea lui Traian așezînd-o în „Oltenia“. Dar să nu ne

¹⁶ Ibidem, II, p. 385.

¹⁷ B. P. Hasdeu, *Etymologicum* . . . , p. 29.

¹⁸ Ibidem, p. 30.

¹⁹ Idem, *Istoria critică a românilor*, București, Editura Minerva, 1984, p. 66.

²⁰ Ibidem, p. 5.

lăsăm induși în eroare, „Oltenia“ lui Hasdeu nu e Oltenia de azi, ci e o „țară“ de-a lungul Oltului, ce cuprinde Hațegul și Făgărașul din Transilvania, Severinul și regiunile subcarpatice muntene și oltene pînă înspre Dunăre, geografie ce se suprapune, evident cu mai multe detalii peste Dacia romană a lui Cipariu, cu centrul în Hațeg — în Transilvania — și cu marginile pînă dincolo de Carpați, la amîndoi cărturarii fiind vorba, la drept vorbind, de aceeași geografie dacică, înțeleasă ca vatră pentru Terra Blacorum din primele veacuri medievale.

E vizibilă această identitate a matricii și prin faptul că Hasdeu spune despre români că erau „tari prin cetatea muntilor...“²¹, iar o expresie precum „frunză verde“ îl conducea la concluzia, susținută și de Cipariu, cînd scrie despre codrii și „selvele“ dacilor și românilor, anume că „naționalitatea română s-a născut pe plai, nu pe cîmpie“.²² Prin referință la o familie românească din Transilvania și Hasdeu va surprinde același proces. al deznaționalizării, în formarea nobilimii transilvane: „O ramură a Mailaților a intrat în aristocrația ungurească, dintre care unul, contele Coloman Majláth, se fălește că ar fi din neamul Basarabilor“.²³

Cum am mai arătat, Cipariu și Hasdeu nu s-au aflat, în cultura românească a veacului al XIX-lea, în tabere opuse — „latinismul“ și „dacismul“ —, ci amîndoi filologi din creștet pînă în tălpi și-au edificat o operă originală, în care apropierile pot fi și altele mai de nuanță. Cele reliefate le socotim însă suficiente pentru scopurile lucrării noastre.

²¹ Idem, *Etymologicum* . . . , p. 27.

²² Idem, *Istoria critică* . . . , p. 614.

²³ Idem, *Etymologicum* . . . , III, 1876, p. 767.

„TRADIȚIE ENCICLOPEDICĂ” ȘI „UMANISM ROMANTIC”

În 1937, Mircea Eliade edita sub titlul: *Scrieri literare, morale și politice* o parte a operei lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, în introducere conturînd personalitatea scriitorului și sub semnul „tradiției enciclopedice“ a culturii românești, tradiție în care îi integra pe Dimitrie Cantemir, Gh. Lazăr, I. H. Rădulescu, Alexandru Odobescu, Ion Ghica, B. P. Hasdeu, Mihai Eminescu, N. Iorga. Am mai adăuga aici numele lui Samuil Micu, enciclopedist și el, între cărturarii Școlii Ardelene. Cele peste 22 000 de pagini rămase de la el confirmă acest lucru. Apoi pe cel al lui Timotei Cipariu, aproape un necunoscut pentru intelectualitatea interbelică. Și pentru că tradiția a fost continuată Eliade însuși face parte din ea.

Prezența lui Cipariu în această tradiție „enciclopedică“ a fost fixată chiar de către unul din cărturarii enumerați mai sus, Alexandru Odobescu, ce-i fixa la începutul veacului nostru opera și personalitatea atît în dimensiune românească, cît și europeană: „Întru aceste lucrări de o analiză scrupuloasă, — afirmă autorul lui *Pseudocyneticos* —, Cipariu a dezvoltat o erudițiune, o perspicacitate, o măiestrie care fără îndoială-i asigură un loc de frunte nu numai printre românii învățați, dar și în cercul filologilor latiniști din străinătate“.¹

Și în problematica etnogenezei românilor, a continuității și permanenței erudiția cipariană este evidentă, după cum am putut vedea prin punerea în valoare de către cărturar a unor izvoare antice, umaniste, occidentale și bizantine, precum și scrieri din veacul al XIX-lea, acestea valorificate mai ales cu privire la comentarea limbii românești în context romanic.

De asemenea el știa toate cărțile românești de pînă la el, cum vom arăta în partea a treia a lucrării de față privitoare la concepția lui Cipariu asupra unității culturii românești. O scriere,

¹ Al. Odobescu, *Timotei Cipariu*, în „*Opere complete*“, II, 1905, p. 213.

precum *Elemente de poetică* (1860) ni-l relevă drept un bun cunoscător al literaturilor europene, reprezentate în această „poetică“, cea italiană prin Dante, Petrarca, Ariosto și Tasso, cea spaniolă prin Lope de Vega, Calderón — îl știa și pe Cervantes —, cea portugheză prin Camões, literatura franceză prin Corneille, Racine, Molière, cea engleză prin Milton, Shakespeare, Byron, Walter Scott, dintre scriitorii germani amintindu-i pe Klopstock, Goethe și Schiller. Drept corolar la erudiția cipariană sînt preocupările lui de orientalist, care statistic se prezintă astfel: 159 manuscrise din care 115 arabe, 36 turcești și persane, iar celelalte 8 de proveniență ebraică, chineză și tibetiană. Aici se impune să adăugăm că spre sfîrșitul vieții a elaborat el însuși texte în arabă.²

Toate acestea dovedesc, dacă mai era necesar, prezența firească a lui Timotei Cipariu în „tradiția enciclopedică“ a culturii românești, tradiție pe care a ilustrat-o prin propria operă, care privită în totalitate are dimensiuni monumentale, cu deschideri în toate dimensiunile *umaniste* ale cunoașterii, el fiind un reprezentant, cu personalitate specifică, pentru „umanismul“ veacului al XIX-lea, care nu putea fi altfel decît cum a fost și veacul, adică „romantic“, vorba poetului.

Conceptul de „umanism romantic“ îl propulsează pe Cipariu, inevitabil spre un destin european în cultura românească, pe care și l-a asumat, dar la și însumat, cu particularitățile, uneori contradictorii ale gândirii romantice, pretutindeni unde acesta s-a manifestat în filologie și istorie, în filosofie și literatură, cu sete de „monumental“, cum spunea același Mircea Eliade despre cultura românească dintre 1821—1880³, nu întotdeauna cu izbînzi și în capodopere, dar cu elanuri multiple și chiar dispersate, în mai multe discipline și valori spirituale. La Cipariu, etimologismul reprezintă, dincolo de finalitatea lui lingvistică, o contradicție romantică pe care vom încerca s-o dezvăluim alături de altele, nu înainte însă de a fixa sursa europeană a „umanismului romantic“. Aceasta a fost personalitatea complexă și opera diversă ale lui Johann Gotfried Herder (1744—1803), situat între sfîrșitul „Aufklärung“-ului și izbucnirea spiritului romantic.

Mai întii, totuși, cite ceva despre conceptul de „umanism romantic“. În general umanismul în înțeles specific aparține culturii europene din veacurile al XV-lea și al XVI-lea, cînd între Renaștere, Reformă și Baroc are loc o redescoperire a

² Cf. I. Botezan, Al. Matei, *Arhiva personală Timotei Cipariu*, p. 52.

³ Mircea Eliade, *loc. cit.*, p. 17.

raționalismului antic, iar erudiția filologică, gustul pentru acuratețea și claritatea textelor, inclusiv a celor sacre unesc într-o „republică a literelor“, în care spiritul tutelar a fost Erasmus, numeroși învățați europeni de la Lorenzo Valla la Martin Luther, de la Morus la Montaigne, în circuit înscriindu-se și un umanism românesc de la Neagoe Basarab la Dimitrie Cantemir, sensul major al umanismului fiind „renașterile“ culturale, într-un cuvânt nașterea modernității spiritului european. Controversatul „baroc“ are și el o dominantă umanistă, cum și epoca luminilor își are umaniștii săi, acei erudiți, precum enciclopediștii francezi, ajunși la cunoștința românilor prin *Mineele* de la Râmnic, raționaliștii „Aufklärung“-ului, și de ce nu istoricii și filologii Școlii Ardelene.

În toate acestea „umanism“ înseamnă erudiție și încredere în rațiune, gust pentru monumental și elanuri universaliste, termenii „renaștere“, „baroc“, „luminism“, venind cu sensuri de epocă, estetice și politice, particularități care disting aceste „umanisme“ pe care cel „romantic“ le va sublima prin descoperirea și elogiului geniului popoarelor, dar și al indivizilor de excepție — „geniile romantice“.

Spiritul romantic n-a uitat limba și istoria, linii dominante și în „umanismele“ anterioare, dimpotrivă, niciodată nu s-a scris mai mult și mai sentimental despre limbă, despre limbile popoarelor, despre „geniul limbii“, ca să folosim un termen al lui Herder pe care îl reproducem cu întregul context: „Prin urmare, geniul limbii este și geniul literaturii unei națiuni... Nu-ți poți deci însuși literatura unui popor ignorându-i limba, o poți cunoaște pe cea dinții prin aceasta din urmă, și pe ambele le poți perfecționa una cu ajutorul celeilalte, căci mersul lor spre desăvârșire se face în același ritm aproape“.⁴

Sub semnul cercetării geniului limbii se va contura la începutul veacului al XIX-lea, în Germania, cercetarea istorică a limbii, prin studiul istoric al limbilor indo-europene, descoperirea conceptului de lege fonetică, dar mai ales prin punerea bazelor metodei comparative prin Fr. Bopp (1816). Acesta împreună cu R. Rosk, J. Grimm, Fr. Diez au alcătuit prima generație de lingviști comparațiști a căror operă a ajuns și în cultura românească prin Timotei Cipariu. Concepția lui despre limbă a fost fondată — cum însuși a afirmat — „pe natura și geniul limbei românești“.⁵

⁴ Johann Gottfried Herder, *Scrieri*, Editura Univers, București, 1973, p. 55.

⁵ Timotei Cipariu, *Principii de limbă și de scriptură*, 1866, p. 250.

Observăm expresia „geniul limbii“ rostită într-o clară descendență a gândirii romantice a lui Herder, din a cărei operă în „constelații“ problematica „geniului limbii“ a trecut la erudiții numiți mai sus, și iată-o ajunsă și în opera cipariană ce-și dezvăluie nu numai prin ea dimensiunile umanist romantice. Spunem că nu numai prin ea, întrucît și la Cipariu limba e funciar legată de literatură, pe care a înțeles-o drept cultură și cultivare a limbii prin scriere dar și prin literatură orală. Precum la Herder, și la Cipariu literatura este a limbii și literatura este în limbă, după cum ne confirmă și următoarea definiție cu privire la înțelesul literaturii, definiție importantă pentru demersul gândirii cipariene dinspre limbă spre literatură și dinspre filologie și istoria limbii spre istoria literaturii: „Iar întru înțelesul mai de aproape, literatura unei limbii se începe cu întâia punere în scris a produselor literare, în limba poporului cultă sau necultă. De aici și istoria literară se poate în două moduri ocupa, au mai pre larg cuprinzînd toate produsele literare ale vreunui popor scrise sau nescrise, au mai restrîns îndestulîndu-se numai la cele semnate în scrisoria“.⁶

Asupra relației dintre istoria limbii și istoria literaturii în concepția lui Cipariu, vom mai reveni, aici e importantă descendența romantică a perspectivei născută pentru cărturar în jurul geniului limbii românești, limbă căreia Cipariu dorindu-i unitatea, cum vom vedea în cap. III al lucrării noastre: *Spre unitatea culturii românești*, nu făcea altceva decît să exprime tot o idee cristalizată în umanismul romantic al lui Herder ce năzuia spre unificarea literară și culturală a limbii germane: „Chiar limba noastră singură — afirma Herder în *Idee cu privire la primul institut patriotic consacrat unității spirituale a Germaniei* —, indiferent că este considerată un instrument de cultură sau politic, merită să existe ca un punct de unire al diferitelor ei provincii, care le-ar deveni tuturor un nou imbold în cultivarea acestui instrument indispensabil...“⁷ Și Cipariu va propaga aceeași idee: „o limbă, un neam, o cultură...“⁸, fiind prin aceasta un luptător pentru desăvîrșirea unității naționale a românilor, iar în plan european gîndirea lui dezvoltîndu-se și afirmîndu-se pe coordonate romantice pe care ni le confirmă nu numai convingerea că limba are un „geniu“, că între limbă și litera-

⁶ Idem, *Crestomația...*, p. IX.

⁷ Herder, *op. cit.*, p. 178.

⁸ Timotei Cipariu, *Discursuri*.

tură există o relație de profunzime, și nevoie de unitate ci chiar ideea de „limbă purificată“ prezentă la Cipariu, se referă și la purificarea limbii românești de „elemente străine“ dar este și o idee romantică difuzată de același Herder: „Cultura în evoluție a patriei noastre nu poate lua o altă cale decât să facă din această limbă purificată a cărților (limbă literară s.n.) un bun obștesc, să cadă de acord, începînd cu legile de ortografie și punctuație și pînă la cele mai rafinate forme stilistice, să o unifice mai degrabă prin exemple bune decât prin constrîngerea unor reguli, și să extindă mai departe în jur cunoașterea acestor modele, printr-o selecție plină de grijă“.⁹

O aceeași năzuință de unificare a limbii scrise a animat, cu aproape un veac mai tîrziu, și conștiința cărturărească a lui Cipariu „mai întîi e de lipsă unificarea limbei, carea nu se poate face, decât prin stabilirea formelor mai corecte gramatice și lexicale, și adoptarea acestor forme de toată româ-nimea scriitoare“.¹⁰

E vorba aici de un adevărat program, în care, la nivelul viziunii, se înscrie și izbînda maioreșciană, adică adaptarea unei scrieri unitare de către toți scriitorii români, ideal cu rădăcini puternice în concepția cipariană despre limbă, ce dincolo de critică și respingerea etimologismului, e continuat și desăvîrșit de Maiorescu, programul inițial, și mai complex decât la alți contemporani ai săi, aparținînd însă lui Cipariu.

Evident opera cipariană nu este comparabilă cu cea a lui Herder, diferențele se impun și tematic și axiologic, dar se aseamănă totuși prin aceea că s-au risipit frumos, în mai toate preocupările spiritului uman, fără să atingă fiecare pentru cultura sa locuri de primă mărime, mulțumindu-se cu invincibile poziții secunde, nici o clipă însă secundare, interesați deopotrivă de un program cultural pentru urmași, pe care doar și unul și altul l-au schițat.

De fapt de o influență directă a lui Herder asupra lui Cipariu nici nu poate fi vorba, cum o atare influență s-a exercitat asupra lui Odobescu.¹¹ E în joc mai degrabă un paralelism benefic, în cîteva idei despre limbă, ce vor trece de la Herder la filologii germani invocați mai sus, și afirmate în scrieri filologice, cunoscute de Cipariu.

În secolele al XVI-lea și al XVII-lea ebraica trecea drept limba primitivă a tuturor limbilor, după cum aflăm dintr-o

⁹ Herder, *op. cit.*, p. 178.

¹⁰ Cipariu, *Principii...*, p. 298.

¹¹ Cristina Petrescu, *Prefață*, în Herder, *op. cit.*, p. 33—36.

tălmăcire cipariană din *La langue latine étudiée dans l'unité indo-européene*¹², concepția respectivă fiind un reflex din idelle religioase ale acelor veacuri, împotriva cărora se va manifesta gândirea leibniziană, dar evenimentul cel mai important va fi descoperirea sanscritei ce devine „piatra fundamentală“ a filologiei romanice, sanscrita, culturile orientale și metoda comparativă unindu-i pe Fr. Schlegel, Humboldt, Grimm și Bopp, filologia transformându-se într-o știință venită să lumineze „originile și filosofia istoriei“.¹³

Cit de fecund se integrează concepția cipariană despre limbă și istorie în această perspectivă ne comunică și paginile de pînă acum ale lucrării noastre ce au subliniat constant legătura dintre filologie și istorie la Cipariu, practicarea metodei comparative, convergența interpretărilor filologice și istorice spre o filosofie romantică a istoriei și a limbii, manifestată implicit și explicit în opera lui Cipariu. Mai mult, orientalistul Cipariu, care ar merita o cercetare separată și exhaustivă, evidențiază și mai mult apartenența operei lui la spiritul și elanurile științifice romantice, concentrate la toți cei menționați mai sus, între filologie și istorie, cu nuanțe proprii, dominate însă de aceeași mentalitate romantică, ce a conturat adevărata modernitate a spiritului european pe care umanismele anterioare și apoi epoca luminilor o prefigurează doar, prin aceea că, spre exemplu, umanismul renascentist „citea“ antichitatea în spiritul antichității, iar luminismul, cu toate marile lui deschideri, luminate de Leibniz și Voltaire moșteneau nu numai umanism în scrieri, ci și umbre medievale în concepția despre viață și societate. Romanticismul modifică radical aceste legături, antichitatea și lumea medievală faustică sînt rupte din leagănul lor și sînt topite într-o nouă întruchipare a spiritului uman, în care antichitatea devine o măreață ruină, iar demonismul medieval se întrupează în pasiuni umane imediate, iubirea și libertatea, din toate acestea, și evident și din alte componente pe care nu le mai evocăm aici, născîndu-se acea fecundă contradicție romantică, dintre suflet și rațiune, dintre demonic și divin, esențial surprinsă în spiritul lui Goethe.

În spiritualitatea românească preeminesciană și premaioresciană, contradicția mai sus menționată îi are protagoniști principali pe I. Heliade Rădulescu, Cipariu și Hasdeu faptul e vizibil fără comentarii, la Cipariu contradicția manifestîndu-se strîns și ascuns, cenzura erudiției sale clasice făcînd

¹² „Archivu pentru filologia și istoria“, II, 1868, p. 268.

¹³ „Archivu...“, II, 1868, p. 268.

din el un romantic temperat, nu unul spectacular precum Heliade, nici unul de-a dreptul tipic asemeni lui Hasdeu, a cărui operă pur și simplu a fost ruptă în două: de-o parte *Cuvente den bătrâni*, erudită și echilibrată, de cealaltă parte *Sic cogito*, obscură, precum mitul reîncarnării romantice, în care sufletul e universul, și universul e sufletul, damnat și singur.

Să urmărim însă ipostaze și contradicții romantice la Timotei Cipariu. Mai întâi cea mai simplă, aceea dintre scriere și vorbire. Contradicția e de fapt specifică tuturor latinistilor, și ea a fost de fapt reliefată: „Latinistii scriau *tierra, ventu, fântana* după originea cuvintelor dar rosteau *țară, vînt, fîntînă*, cum se rostesc cuvintele în limbă astăzi. Scriau *Cipariu*, dar rosteau *Țipariu*.¹⁴

După această contradicție de suprafață, putem nuanța la Cipariu o alta, după formula tradițională a relației dintre substanță și formă, în înțelesul că substanța operei cipariene, a fost, pentru a ne referi doar la paginile lucrării de față, continuitatea și unitatea românească, pe care o susține în forme exagerate ale gândirii, prin excluderea elementelor străine din limba română și introducerea unor cuvinte improprii evoluției limbii românești, chiar dacă nu prin hiperlatinism, ci prin exaltarea unor forme originare, atât de îndrăgite de romanticii veacului al XIX-lea, chiar dacă substanța acestor forme era numai ideal originară. Cipariu a fost pătimaș cu aceste forme, chiar dacă uneori deformau realitatea lingvistică a limbii românești, dar tocmai această „deformare“ a substanței confirmă apartenența cugetării sale asupra limbii românești la modul romantic de gândire, care nu o dată și-a revărsat substanța în forme improprii, ce deformau substanța însăși, dar prin aceasta nu făceau altceva decît să pună în substanța lumii, substanța sufletului lor. Astfel și Cipariu unde nu era latinitate și romanitate în limba românilor poleia cu suflet, adăuga de la sine, exagera, își apăra exagerarea, se extazia în fața ei, substanța pusă din suflet pe seama limbii era mai importantă decît substanța reală a limbii, latinismele cipariene, cu strai arhaic erau forme ale sufletului său în contradicție cu substanța reală a formelor.

Într-o terminologie, mai aproape de noi, o altă fațetă a dominantei romantice a gândirii lui Cipariu, e aceea a tensiunii (contradicției) dintre sens și sistem, mai precis dintre

¹⁴ D. Macrea, *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești*, 1978, p. 51.

sensul și idealul cărturăresc ciparian și mijloacele concrete de împlinire a acestora. Sensul profund și major era pentru el „cultura limbii“, transformarea acesteia dintr-un simplu instrument și accesoriu al comunicării la o ipostază înaltă în care să se identifice cu toate idealurile majore ale neamului, cu însăși cultura națională. Emanciparea culturii naționale-Cipariu ia văzut-o posibilă, mai mult și mai accentuat decât alți contemporani ai săi, în cultura și cultivarea limbii.

Sistemul de comunicare a acestei năzuinți era însă mai mult inventat decât real, mai mult un artifex decât ceva propriu firii limbii românești. Formele propuse de Cipariu nu se puteau generaliza toate. El scria „*liușor*“ pentru „*ușor*“, „*chiar*“ pentru „*clar*“. Pentru articolul nehotărît o de la singular feminin a preferat forma „*una*“ extrasă „etimologic“ atât din limba română sud-dunăreană (în aromână, „*una feată mușată*“) cât și din cea nord-dunăreană dintr-o expresie precum „*dintotdeauna*“, pe care cărturarul o scria „*din tot de'a una*“. Sensul este clar, sublinierea unei unități originare a limbii românești, în nordul și sudul Dunării, dar modul de comunicare a acestei unități prin înlocuirea pretutindeni a lui „*o*“, cu o istorie deja scrisă în cărțile veacurilor XVI și XVII, nu a fost posibilă decât în sistemul gramatical ciparian, unde „*una*“ e o particularitate stilistică, ce exprimă contradicția enunțată, aceea dintre sens și sistem, contradicție ce nu are numai acest profil artificial, respins de natura și geniul limbii românești, ci și unul fecund, ce se va dezvălui abia în veacul nostru.

Cipariu obișnuia să scrie „întru una“, „întru un“, „dintru una“, „dintru un“, fascinat de sensul și deschiderea aceluși „*u*“ etimologic prezent peste tot în limba veche, expresiile lui fiind pline de sens în comparație cu „*într-o*“, „*într-un*“, „*dintr-o*“, „*dintr-un*“ care scrise fonetic închideau deschiderea lui „*u*“ etimologic. A trebuit să vină Constantin Noica cu „devenirea întru ființă“, pentru a înțelege pe vechiul „*întru*“, ca sens și „sistem“ filosofic românesc, opțiunea cipariană primind astfel nu o validare ortografică, ce i-a fost refuzată în epocă și din vina sistemului său, ci iată una filosofică, conținută *in statu nascendi* în felul în care el îl scria pe „întru“, cu sens originar și în sistem etimologic, care cel puțin în cazul acesta prezintă convergențe. E unul din cazurile fericite, nu singurul din opera cipariană, în care relația dintre sistem și sens nu rămîne numai în „contradicție“, ci atinge și ipostaza superioară a sintezei.

În marea majoritate a situațiilor însă contradicția a rămas contradicție, pluralurile în „e“, în loc „uri“, („scute“ și nu „scuturi“), în „e“ în loc de „i“ (el scria „lune“, nu „luni“) ca și multe alte soluții gramaticale cipariene nu s-au impus culturii limbii românești, poate și pentru aceea că el a transformat în spirit romantic „cultura limbii“ în „cult“ al limbii, aici fiind vizibilă situarea lui Cipariu în drama romantică, aceea a tensiunii, ce n-a devenit din păcate suficient de creatoare, dintre suflet și rațiune, tensiune ce comunică adevărul că Timotei Cipariu a „locuit“ numai în contradicție romantică, nu și în sinteza romantică, dovadă între altele și faptul că nu și-a cultivat pînă la capăt duhul poetic, ci numai cu parcimonie, ceea ce înseamnă că el a fost un romantic fără conștiință romantică.

Că a fost Cipariu un romantic de vocație descoperim și în faptul că întregul său edificiu teoretic cu privire la limba românească s-a fundat pe ideea romantică de „ruină“. Pretutindeni cînd gîndește despre limba română în totalitatea ei o numește o „ruină“, care trebuia „reînsuflețită“, „reînviată“, cuvintele acestea comunicînd o revoltă romantică, o nemulțumire profundă la nivelul rațiunii și un elan constructiv, pasional și născător de sublime erori venit din adîncimile unui suflet, care oricît și-a încărcat sensurile cu erudiție, a răzbătut peste „clasicitatea“ acesteia.

Etimologismul ciparian, situat între cultul cuvintelor arhaice și claritatea unor neologisme însumează atît revolta romantică împotriva stricării limbii („corumperii“ cum spune el) cît și elanul constructiv al sufletului ciparian. Conceput ca o realitate rațională, fondat pe informație exhaustivă acest etimologism arhaizant e în același timp și o expresie a unor înverșunate căutări de sine, tipic romantice, căutări ce au trecut în fața contemporanilor lui Cipariu și chiar pentru o bună parte din urmași, drept exagerări, erori, judecăți nefirești asupra limbii încît cărturarul și în ceea ce avea durabil a fost un „neînțeles“, asemeni de fapt mai vîrstnicului Heliade și mai tînărului Hasdeu, cu toții niște „neînțeleși“, transformați încă din timpul vieții din persoane în personaje. Spre sfîrșitul vieții Heliade cade în patima „biblicelor“, Hasdeu descoperă limbajul morților, iar între ei, totuși mai echilibrat, Cipariu se afundă în literaturile orientale, iar pentru sufletul său nu mai scrie în românește ci în limba arabă. Ce putea fi mai romantic!

Cipariu nu a știut că e un romantic, cum genial va ști Eminescu, dimpotrivă el avea nostalgia erudiției umaniste,

universale, pe care fondul său romantic nu a condus-o însă spre visata împlinire clasică, ci contorsionat a oferit o operă contradictorie, de care cărturarul în romantismul său funciar a fost gata să se lapede: „dacă operele mele — a rostit el într-un discurs din cadrul „Astrei“ — nu vor fi în stare a se apăra pre sineși, nici că vor merita să mai fie altmintrea apărate“.¹⁵

Ruină și monument istoric a fost pentru Cipariu limba românilor, și el i-a numit cel dintâi geniul, chiar în întrebări retorice precum următoarea: „Care este acea natură și acel geniu ale limbii?“.¹⁶ El a răspuns la această problemă prin propria operă ce se înscrie în tradiția enciclopedică a culturii românești, de la Dimitrie Cantemir la Mircea Eliade.

¹⁵ Timotei Cipariu, *Discursuri*, p. 68.

¹⁶ Idem, *Limba română*, în „Arhivu...“, II, 1868, p. 268.

III. SPRE UNITATEA CULTURII

ROMÂNEȘTI

... în perioada 1945-1989, cultura românească a fost marcată de o serie de schimbări profunde, care au dus la o unitate culturală mai mare decât în trecut. În această perioadă, s-a realizat o sinteză între tradițiile populare și valorile culturale occidentale, creându-se o cultură nouă, modernă și adaptată vremii. Acest proces a fost susținut de instituțiile culturale și de politiciile guvernamentale, care au promovat activități culturale și artistice în toate regiunile țării. În același timp, s-a realizat o recuperare a identității naționale și a valorilor culturale românești, care au fost neglijate în perioada interbelică și în timpul celui de-al doilea război mondial. Astfel, s-a realizat o unitate culturală între românii din țară și cei din diaspora, care au contribuit la dezvoltarea și consolidarea culturii românești.

... în perioada 1945-1989, cultura românească a fost marcată de o serie de schimbări profunde, care au dus la o unitate culturală mai mare decât în trecut. În această perioadă, s-a realizat o sinteză între tradițiile populare și valorile culturale occidentale, creându-se o cultură nouă, modernă și adaptată vremii. Acest proces a fost susținut de instituțiile culturale și de politiciile guvernamentale, care au promovat activități culturale și artistice în toate regiunile țării. În același timp, s-a realizat o recuperare a identității naționale și a valorilor culturale românești, care au fost neglijate în perioada interbelică și în timpul celui de-al doilea război mondial. Astfel, s-a realizat o unitate culturală între românii din țară și cei din diaspora, care au contribuit la dezvoltarea și consolidarea culturii românești.

... în perioada 1945-1989, cultura românească a fost marcată de o serie de schimbări profunde, care au dus la o unitate culturală mai mare decât în trecut. În această perioadă, s-a realizat o sinteză între tradițiile populare și valorile culturale occidentale, creându-se o cultură nouă, modernă și adaptată vremii. Acest proces a fost susținut de instituțiile culturale și de politiciile guvernamentale, care au promovat activități culturale și artistice în toate regiunile țării. În același timp, s-a realizat o recuperare a identității naționale și a valorilor culturale românești, care au fost neglijate în perioada interbelică și în timpul celui de-al doilea război mondial. Astfel, s-a realizat o unitate culturală între românii din țară și cei din diaspora, care au contribuit la dezvoltarea și consolidarea culturii românești.

... în perioada 1945-1989, cultura românească a fost marcată de o serie de schimbări profunde, care au dus la o unitate culturală mai mare decât în trecut. În această perioadă, s-a realizat o sinteză între tradițiile populare și valorile culturale occidentale, creându-se o cultură nouă, modernă și adaptată vremii. Acest proces a fost susținut de instituțiile culturale și de politiciile guvernamentale, care au promovat activități culturale și artistice în toate regiunile țării. În același timp, s-a realizat o recuperare a identității naționale și a valorilor culturale românești, care au fost neglijate în perioada interbelică și în timpul celui de-al doilea război mondial. Astfel, s-a realizat o unitate culturală între românii din țară și cei din diaspora, care au contribuit la dezvoltarea și consolidarea culturii românești.

... în perioada 1945-1989, cultura românească a fost marcată de o serie de schimbări profunde, care au dus la o unitate culturală mai mare decât în trecut. În această perioadă, s-a realizat o sinteză între tradițiile populare și valorile culturale occidentale, creându-se o cultură nouă, modernă și adaptată vremii. Acest proces a fost susținut de instituțiile culturale și de politiciile guvernamentale, care au promovat activități culturale și artistice în toate regiunile țării. În același timp, s-a realizat o recuperare a identității naționale și a valorilor culturale românești, care au fost neglijate în perioada interbelică și în timpul celui de-al doilea război mondial. Astfel, s-a realizat o unitate culturală între românii din țară și cei din diaspora, care au contribuit la dezvoltarea și consolidarea culturii românești.

... în perioada 1945-1989, cultura românească a fost marcată de o serie de schimbări profunde, care au dus la o unitate culturală mai mare decât în trecut. În această perioadă, s-a realizat o sinteză între tradițiile populare și valorile culturale occidentale, creându-se o cultură nouă, modernă și adaptată vremii. Acest proces a fost susținut de instituțiile culturale și de politiciile guvernamentale, care au promovat activități culturale și artistice în toate regiunile țării. În același timp, s-a realizat o recuperare a identității naționale și a valorilor culturale românești, care au fost neglijate în perioada interbelică și în timpul celui de-al doilea război mondial. Astfel, s-a realizat o unitate culturală între românii din țară și cei din diaspora, care au contribuit la dezvoltarea și consolidarea culturii românești.

Știința filologică și istorică a lui Timotei Cipariu concentrată, în anumite coordonate ale ei, și asupra etnogenezei și continuității românilor, ni s-a păstrat în tomuri, în pagini din „Arhivu pentru filologia și istoria“, în manuscrise. Universul lor comunică ceva mai mult decât teze și sinteze gramaticale, propoziții erudite și idei integrate, cum am văzut, în coordonate spirituale românești și europene. Ce poate fi acest *ceva mai mult* dacă nu o răsfrângere a socialului în această știință și o orientare a aceleiași spre complexe probleme cu care românii transilvăneni s-au confruntat într-o istorie de luptă pentru emancipare socială și libertate națională, cum doar celelalte neamuri din imperiul habsburgic, cehii în Boemia, slovacii în Moravia, sîrbii și croații în Panonia de jos, au mai avut prilejul dramatic de a o mai cunoaște.

În fața puterii administrative au fost răzvrătiri de tot felul, răscoale și revoluții, în care poporul de jos a lăsat jertfe numeroase și nume de martiri, precum Horea și Avram Iancu. Sensul acestor jertfe era libertatea. Morții lui Horea și ai Iancului au găsit-o în pămîntul privegheat de cetini și izvoare.

Pentru libertate au luptat însă și cărturarii, mai întii corifeii Școlii Ardelene, apoi Cipariu, Bărnuțiu, Barițiu, mai târziu Goga, Goldiș, Lucaciu și mulți alții a căror operă s-a hrănit din social, și dacă uneori prin numeroși poeți și literați, unii rămași doar cu cîte o poezie ori cu cîte un vers memorabil în conștiința românească, trebuie să spunem că această „hrănire“ din social a fost aspră și nu întotdeauna digerabilă pînă la capăt. Pînă la Slavici proza ardeleană este inexistentă estetic, deși s-a scris mai mult decât ne putem închipui. Nici poezia pînă la Coșbuc și Goga nu s-a ridicat mai sus, dimpotrivă, risipită prin publicații ea n-a respirat niciodată aerul înalt al țăriilor. Forța creatoare a literaturii românești din Transilvania s-a manifestat în opere filologice și istorice, „poeme“ aride, cu tentație epopeică, cu multă aguridă în li-

tere, învîrtoșate și grele de stările sociale din care au crescut, nu întotdeauna liniar, ci noduros, nu în capodopere și desăvîrșiri, ci în sfortări, uneori scrișnite de atîta revoltă, pe care, iată, cuvîntul nu o putea însuma decît așa cum era, bolovănoasă și încrîncenată, cu exagerări de neînțeles, dar care atunci cînd agurida era în gît arătau ca niște bolți mărețe și salvatoare pentru o întregă națiune, căreia, cum am mai spus, îi fusese iobăgită și limba, nu numai ființa, și spiritul nu numai trupul efemer. De aceea cînd Timotei Cipariu a gîndit despre emanciparea limbii românești a gîndit despre emanciparea socială și libertatea națională a românilor din imperiul habsburgic. Tot ceea ce a scris între filologie și istorie a ieșit din această năzuință unanimă și legitimă de emancipare și libertate. O dată ieșite de aici scrierile lui filologice și judecățile sale asupra istoriei românilor au dat sens și impuls tocmai emancipării și libertății, conținute în fiecare cuvînt și literă așezate de el în operă și în pagini drept temelie al sensului luptei și al luptei pentru sens.

În însăși viziunea asupra ipostazelor istorice ale limbii românești, Cipariu a gîndit despre „emanciparea limbii“, pe care o identifică cu apariția și biruința scrisului în limba română, în secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Nevoia de emancipare a simțit-o ca existentă și în epoca lui. A înțeles-o ca pe o luptă pentru fixarea și unificarea limbii la nivelul național, iar în contextul social politic în care se manifesta limba românească în Transilvania, el concepea emanciparea limbii și ca o emancipare a națiunii.

Cercetările filologice și istorice ale lui Cipariu, diverse și constante au atins probleme strict filologice (gramatică, lexic, sintaxă, topică) și strict istorice (documente, inscripții, mărturii din istoriografia antică, medievală și modernă), pe care în capitolul anterior al lucrării noastre le-am comentat din perspectiva etnogenezei și continuității românilor pe care cărturarul le-a înțeles în linia romanității și latinității accentuate, fără a neglija rolul dacilor, dar și fără a ajunge la viziunea, în echilibru, a simbiozei dacoromane.

Accentul asupra romanității vine din nevoia mai sus evidențiată de emancipare a națiunii prin limbă și a limbii prin națiune. Pentru Cipariu limba a avut un pronunțat înțeles social. În legislația și administrația habsburgică limba românilor nu era recunoscută ca limbă oficială. În conștiința cărturarului această nerecunoaștere a apărut mai dramatică

decît nerecunoaşterea naţiunii însăşi; întrucît limba a însemnat pentru el şi cultură şi cultivare a naţiunii, o cale spre unitate românească şi o modalitate de ridicare a neamului românesc de la „întruneric“ la „lumină“, de la starea de oprimare la lupta pentru emancipare, ba chiar la realizarea emancipării însăşi.

Ideile filologice şi judecăţile istorice ale lui Cipariu au fructificat mai largi decît problematica etnogenezelor şi a continuităţii, aspecte de care s-a preocupat din nevoi sociale şi politice. Dintre acestea cea mai importantă este aceea a deschiderii întregii opere cipariene spre unitate culturală românească, şi această unitate a izvorât din înţelegerea de către Cipariu a limbii româneşti ca adevăr social şi istoric. Astfel cînd el o numeşte „testimoniu“ se referă atît la valoarea istorică a limbii cît şi la starea ei socială, în care, în acel veac al XIX-lea, descoperă un neam oprimat, ce nu avea reazem existenţial, în nimic altceva decît în limbă, de aceea întreaga filologie cipariană e impregnată de social, de ideea luptei, care se întemeia la Cipariu pe o unitate originară, romană şi latină a limbii românilor, şi năzuia din nou spre unitate în scriere şi în cugete. Atît filologia cît şi istoriografia, mai puţin dominantă, au fost puse în slujba emancipării româneşti din imperiul habsburgic, pe care îi visa alcătuită într-o „Dacoromanie în nume“.¹

Aşadar, gîndirea lui Timotei Cipariu prin *filologia militans* şi *historia militans*, pe care le-a practicat cu înaltă ştiinţă, cărturărească nu a fost a unui cărturar închis în universul cărţilor. Deschiderile oferite de acestea au fost proiectate mai întîi spre originea neamului său, evidenţierea simplă şi adevărată a permanenţei acestuia, iar ca o împlinire şi spre unitatea românească, în limbă, în literatură, în cultură şi chiar în politică.

Mai vizibilă este năzuinţa spre unitate a operei lui, în plan cultural larg, cum vom reliefa în cele ce urmează. Dar înainte de aceasta e bine să-l ipostaziem şi pe Cipariu, omul politic, aşa cum ne apare în primul rînd din răsfrîngerile în social ale filologiei şi istoriografiei pe care le-a cultivat, pre-

¹ Timotei Cipariu, *Discursuri*, p. 133. Numele „Dacoromanie“ reprezintă aceeaşi răsfrîngere în social a cunoştinţelor filologice şi istorice ale lui Cipariu. Cu siguranţă se gîndea la „Dacia romană“ pe care a înţeles-o că pe unitate originară a existenţei românilor, şi pe care o volda „reînviată“.

UN PROGRAM POLITIC UNITAR

E neîndoielnic adevărul că discursul lui Simion Bărnuțiu de la 1848 a fost „cel mai însemnat program politic al românilor ardeleni din veacul trecut, inspirînd gîndirea și acțiunea lor pînă la începutul primului război mondial“.¹

Dar Bărnuțiu n-a fost singur, în primul rînd a fost acolo poporul venit să-și asculte profetul, și cînd din norod cîțiva i-au dejugat boii de la căruța ce-l aducea la Blaj și au vrut să-l tragă ei în locul vitelor, tribunul le arată prin cuvinte scurte și tăioase, că vremea de a mai fi „înjuțați“ a trecut, venise vremea libertății. Și iată o mărturie a lui Cipariu despre starea poporului însuși: „Acest popor fript de arsura soarelui și de sete, răbdă ore întregi fără de a se mișca o urmă de la locul său“. Și mai departe: „Entuziasmul cu carele asculta cuvintele însuflețitoare, și ascultarea de îndemnul oratorilor era nemărginită“.²

Această coeziune dintre tribuni și norod se va menține și în timpul adunării naționale, dar și în timpul evenimentelor din Munții Apuseni, fapt concludent pentru existența unei stări revoluționare, în care sensurile libertății au fost dezvăluite și apărute pînă la ultima suflare. Dezvăluirea sensurilor a aparținut inteligenței națiunii: „Purtătorii de cuvînt ai mișcării naționale nu sînt însă comercianții și manufacturierii români, ci cei ce formează, după expresia de atunci, „inteligenta“ națiunii: profesori, avocați, publiciști, medici, cîțiva funcționari români pătrunși cu greu în administrație și justiție. De aceeași intelectualitate țin, uneori ca intermediari între cărturari și popor, modeștii preoți și dascăli de la sate“.³

Entuziasmul era general, un freamăt de libertate, dar și de nevoie a jertfei, s-a simțit încă din martie 1848. În Tran-

¹ George Em. Marica, *Studii de istoria și sociologia culturii române ardeleni de secolul al XIX-lea*, I, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1977, p. 132.

² „Organul luminărei“, nr. LXIX, 1848, p. 390.

³ Victor Chereșteșiu, *Adunarea națională de la Blaj*, București, 1966, p. 106.

silvania s-au ridicat țaranii. Au ars diplomele nemeșești, au refuzat robote și alte servituți feudale, au început a cere pământ. În munții Apuseni au loc adunări românești. Buteanu și Micuș petiționează, evident în numele poporului, grăind despre „dulcea noastră națiune“, Aron Pumnul elaborează și el o proclamație în care la loc de cinste se află „pacea, slobozenia și frățietatea“, circulă un manifest în care se cerea „ștergerea iobăgiei române“, August Treboniu Laurian îi scria lui Bărnuțiu formulând idei: independență națională, independență religioasă, restaurarea mitropoliei române din Transilvania, înființarea de școli în toate satele, ștergerea iobăgiei fără despăgubire. Au propus și o întrunire generală a tuturor românilor. Bărnuțiu însuși dă o proclamație, înainte de celebrul discurs, și gîndește despre „învierea“ neamului românesc. Peste toate acestea va stărui temutul verb al lui Iancu: „Ori punem pumnul în pieptul furtunii ori pierim“.

Într-o astfel de atmosferă Timotei Cipariu a avut un rol, nu numai de secretar al Comitetului național român, ci și de gînditor al direcției politice românești care în liniile ei programatice a trecut, cum am subliniat deja, între discursul bărnățian și adunarea națională și prin mintea organizată și clară a cărturarului. Ceea ce a publicat el în „Organul luminărei“, cu titlul *Ce e de lucrat*, în 21 aprilie 1848 a reprezentat neîndoiește una din primele întruchipări ale programului revoluției pașoptiste a românilor din Transilvania. Textul ciparian a cuprins aproape toate punctele care vor figura în programul „petiției“ națiunii române. De fapt cel dintîi biograf al lui Timotei Cipariu susținea la începutul veacului nostru ideea că marele cărturar ar fi fost autorul „concluziilor“ „inteligentei“ românești, „concluzii“ ce vor deveni programul de pe Cîmpia Libertății: „Bătrînii însă, cari au fost tuturora, celor ce spuneau martori oculari, spun că mărețele concluziuni aduse cu acest privilegiu, ce se pot ceti pe larg în volumul II al *Istoriei românilor din Dacia Superioară* al lui Alexandru Papiu Ilarian, s-au născut în casa și din capul lui Cipariu, care însă în urma pozițiunii sale, nu putea figura ca născătorul lor“.⁴

Nu putem pune la îndoială această mărturie, în primul rînd pentru faptul că Timotei Cipariu era, pentru „inteligenta“ românească a aceluși moment, un mentor spiritual incontestabil. Mai vîrstnic decît Bărnuțiu și Barițiu, era mai ales dascălul și cărturarul tuturor, nu numai a celor de

⁴ Dr. Ion Rațiu, *Timotei Cipariu, Viața și activitatea*, Blaj, 1905, pp. 28—29.

prim plan, și a întregii intelectualități tinere, trecută de aproape un deceniu prin școlile blăjene, dominate de personalitatea lui Cipariu, singurul rămas la datorie după ce Bărru și tii trecu la Sibiu și Baritiu la Brașov. Deci la discuțiile celor au avut loc, „filosoficește“ după cum atestă documentele, „el a putut fi acela spre care, într-o anumită clipă, s-au îndreptat privirile tuturor, fie pentru a comunica idei, fie pentru a fi de acord cu ele. Numai astfel a putut afirma Dr. Ion Rațiu că Cipariu a fost „născătorul“ „mărețelor concluziuni“, dar mai mult decât această consemnare a opiniei unor „martori oculari“, pledează pentru contribuția substanțială a lui Cipariu la alcătuirea programului politic pașoptist al românilor din Transilvania, textul *Cele de lucrat*, care în cele douăsprezece puncte ale sale, la care se adaugă trei subpuncte, cuprinde aproape toate formulările din *Puncturile națiunii române transilvane votate în adunânța națională de la Blaj din 15—17 mai 1848*.

Am reținut acestel idei cipariene la descrierea „Organului Luminării“, reluarea lor este însă necesară, aici fiind de comparăm cu „puncturile“ mai sus menționate. Dar mai întâi să vedem puncturile. Exprimate concis acestea au fost următoarele: 1. independența politică națională, 2. independența și egalitatea bisericilor românești. 3. desființarea iobăgici. 4. libertate industrială și comercială. 5. libertatea cuvântului și a tiparului. 6. libertatea personală și libertatea întrunirilor. 7. „înființarea“ gărzilor naționale cu ofițeri români. 8. susținerea bugetară de către stat a clerului român. 9. înființarea școlilor românești de stat. 10. generalizarea impozitelor și anularea privilegiilor. Să vedem acum, tot în formularea concentrată, punctele cipariene I. recunoașterea națiunii românilor ca națiune românească. II. libertate religioasă, inclusiv pentru neuniți (religiune greco-românească), III. recunoașterea proprietății românești asupra pământurilor, desființarea robotelor și a decimeilor. IV. libertatea limbii. V. libertatea cuvântului și a tiparului. VI. dreptul adunării naționale. VII. reprezentare națională în dietă. VIII. alegeri naționale la dregătoriile politice. IX. întrebuințarea limbii românești în politică, biserică și școală. X. administrarea veniturilor proprii, în biserică și școală. XI. susținerea de către stat a școlilor naționale românești.

1. Pentru conținutul întreg al „puncturilor“ cât și pentru o imagine globală, în perspectivă documentară a evenimentelor revoluțiilor pașoptiste din țările române, cf. Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie îndată și mătură*, Editura științifică și enciclopedică, I, II, București, 1932.

XII. susținerea clerului românesc de către stat; a. desființarea „uniunii“ celor trei națiuni. b. desființarea privilegiilor. c. abrogarea *Aprobatelor și Compilatelor* legi în care românii figurau ca națiune „tolerată“.

Programul final conține în plus punctele: libertate comercială și industrială și înființarea gărzilor naționale cu ofițeri români; ceea ce ne dă convingerea că alcătuirea de către „inteligenta“ românească a programului revoluției pașoptiste a putut porni de la textul *Ce e de lucrat*, cu siguranță și de alte „proiecte“ în „ciornă“. Din toate acestea s-au ales, de la Cipariu mai mult, de la alții mai puțin, doleanțele precise și clare pe care națiunea română urma să le prezinte în chip de „petiție“ la împăratul. Formulările patetice și destul de apăsate ale lui Cipariu au fost înlocuite cu expresii mai seci, mai potrivite actelor administrative cu care era obișnuită curtea vieneseză. În această perspectivă ideile cipariene ne apar mai largi și mai expresive, cele ale petiției propriu-zise mai seci și mai lipsite de frământările momentului.

Textul ciparian conține însă aceste frământări, încă din titlu, al cărui sens interogativ e profund și bine ales pentru tot ceea ce s-a întâmplat atunci în mințile românilor, și în inteligență și în popor. După ce se întreabă, întrebându-i de fapt și pe ceilalți, precizează că e nevoie de o „iute determinare“. Nu mai era timpul gândirii ci al faptei, ba mai mult e temător ca nu cumva faptele să piardă mințile: „Ferice de oamenii cari în asemenea cercustări nu-și vor pierde capul, ca Luis-Philippe, în minutele mai momentose.“⁶

Până la stabilirea punctelor ce aveau să se transforme în petiția națiunii române către împărat, Timotei Cipariu privește în starea socială și politică a românilor. Mai întâi stabilește existența a două „partide“ în acel moment în Transilvania, una „liberală“ și una „conservativă“. Aceasta din urmă o identifică cu clasa „privilegiaților“, și într-o obiectivă dialectică a relației dintre național și social a subliniat adevărul că dintre privilegiați lipsesc românii. Intrarea acestora, totuși, în castă s-a făcut însoțită de pierderea „naționalității“: „De aici românul nici nu putea altminterea lua parte în drepturile politice, chiar și când era din casta privilegiaților, de nu se da cu trupul, cu sufletu în mâna naționalităților privilegiate, abjurându-și românitatea“. Concluzia e firească. Românul ca român nu era format „politicește“, ci menținut veacuri de-a rândul în starea de rob, nici măcar nu știa ce e de făcut?

Timotei Cipariu, *Ce e de lucrat*, în „Organul luminaării“, nr. LXIX, pp. 390—392.

Ne dăm seama că Cipariu era foarte convins de precizia întrebării sale: „ce e de lucrat?“, întrebarea însemnând: ce trebuia să lucreze românul în plan politic, adică tocmai în acea dimensiune a existenței pe care el nu o cunoaște. Cărturarul propune și sensul, unul singur emanciparea, dar nu una individuală ci emanciparea „națiunii ca națiune românească“. El înțelegea astfel naționalul prin social și socialul prin național, dar mai mult când scria despre emanciparea națiunii se gîndea la unitatea ei de gînd și faptă, pe care o gîndea ca pe o unitate politică.

Timotei Cipariu chema, așadar, prin *Ce e de lucrat* nu la emancipări individuale, ce în istoria românilor transilvăneni erau identice cu trădările, ci la lupta pentru o emancipare întregă a tuturor românilor din imperiu, nu în defavoarea celorlalte neamuri, ci în mod egal după „poporațiune“, după criteriul demografic, cum am spune astăzi.

În punctele pe care le-a propus transpare limpede întregul și nevoia de unitate a românilor, nevoie exprimată altfel și în discursul bărnățian; mai tranșant poate decît în cumpătatele judecăți cipariene, care mai au o calitate, aceea că au fost formulate în jurul a trei concepte politice: emancipare, libertate și drept pe care le va conține și petiția finală, dar în mod esențial și existențial aceste trei sensuri vor fi o permanență a luptelor viitoare ale românilor din imperiul habsburgic pentru recunoașterea națiunii lor în viața politică, culturală și socială.

Dacă programul politic al pașoptiștilor transilvăneni a fost unitar, faptul se datorește și lui Timotei Cipariu poate nu atît de mult cît au comunicat în tradiția orală, mai sus menționații „martori oculari“, dar nici mai puțin decît punctele din *Ce e de lucrat*, text pe care îl putem socoti drept îndreptar al elaborării programului revoluționar al pașoptiștilor români din Transilvania și partea cea mai importantă nu este că el — textul *Ce e de lucrat* — aparține lui Cipariu, deși nu ne îndoim de acest adevăr, ci faptul că a exprimat unitar trebuințele unui moment istoric reușind să sintetizeze și așteptările poporului și consensul „inteligenței“ românești, care se pare că atunci a făcut și puțină filosofie, din moment ce Avram Iancu a înțeles lipsa de rod a „argumentelor filosofice“, optînd pentru lancia lui Horea.

Desfășurarea evenimentelor pașoptiste nu l-au proiectat pe Cipariu în primele rînduri, iar opera lui ulterioară, temeinică în filologie și istorie, a făcut ca și ceea ce i-a aparținut cu adevărat să treacă în uitare. Și astăzi, e limpede pentru

oricine, eroii revoluției rămân Avram Iancu și Simion Bărnuțiu. Cipariu a fost cărturarul prin excelență, care deși a dat sens și unitate unui program politic, a rămas un firesc anonim, cum de fapt el însuși a dorit.

Am subliniat totuși această contribuție a lui Cipariu la programul revoluției pașoptiste din Transilvania, nu pentru a încerca să modificăm conturile istoriografice despre acel moment important din istoria neamului românesc, ci numai și numai pentru a înțelege că Timotei Cipariu a fost și un gânditor politic și gândirea lui politică aici nuanțată e prezentă pretutindeni în ideile sale, în cele despre etnogeneză și continuitate, în cele despre unitatea culturală și spirituală a neamului românesc, unitate pe care a susținut-o cum vom vedea prin topirea în conceptul de limbă a înțelesului de națiune, prin năzuința spre o ortografie unitară, prin cercetarea și interpretarea culturii și literaturii românești de pînă la el într-o unitate organică.

Pentru Timotei Cipariu, însăși definierea națiunii române era în strinsă legătură cu limba: „Naționalitatea română se fondează pe două baze nemiscate: istoria și limba“⁵

Toate ideile lui filologice și istorice se răsfrâng aici, cu aceea forță cu care orice operă stă pe câteva puncte de sprijin, nu numeroase, pentru că atunci cade în eclecticism, și putine și viabile, ceea ce-i asigură perenitatea și chiar dezvaluirea mai clară a sensurilor ei. Nici opera cipariană, deși bogată cantitativ, nu s-a sprijinit pe multe fundamente, două dintre acestea fiind, dacă nu chiar singurele, națiunea și cultura națiunii, idealuri deopotrivă politice și spirituale, de perspectivă fecundă pentru evoluția ideilor din cultura românească din veacul al XIX-lea, nu numai în Transilvania, ci și în Moldova și Muntenia.

Rămânând însă la nivelul relației dintre limbă și naționalitate, precizăm că această relație s-a născut pentru gândirea lui Timotei Cipariu, și nu numai a lui, sub presiunea unor stări de fapt, specifice condițiilor social-politice din imperiul habsburgic și ideologiei elitiste practicate de istoricii și oamenii politici, care au negat pur și simplu existența ca națiune și naționalitate a românilor din Transilvania și Ungaria, în mod mai fățiș după 1848, cu accente și intenții de deznaționalizare dintre cele mai directe împotriva acestei ideologii ce a dat națiunii înțelesul de castă privilegiată, altfel spus de „națiune politică“ se ridică și Timotei Cipariu. El apără limba românească și națiunea românilor din imperiul habsburgic: „limba și naționalitatea care ni le profanează într-un mod nedemn de știință, ci chiar și pentru însuși științele filologice și istorice care, ca știință, s-ar cădea să fie respectate mai mult decît să le umple cu opinii și deducțiuni fără fundament și chiar false“.

Dar Timotei Cipariu n-a privit îngust relația dintre limbă și naționalitate. Nu s-a oprit numai la situația românilor din Transilvania și Ungaria, ci atunci cînd i se ivește prilejul și acesta a fost fondarea societății academice române, el privește limba și națiunea română în întregul ei, într-o unitate dezvăluită de limbă și de nobila idee de patrie română. „Până aici patria română, limba și naționalitatea ne-au fost călcate de hâni, slavii, turcii și alții. Am început a ne elibera patria, am început a ne elibera limba. Am început, domnilor, abia astăzi“.

Ștefan Măciucea, *Noi contribuții la viața și activitatea lui Timotei Cipariu*, p. 47.

⁵ Timotei Cipariu, *Elemente străine în limba română* în „Arhivă...“, VIII, 1867, pp. 149—150.

început dar nu am terminat, rămîne ca să continuăm și să terminăm“.⁷

Nici nu se putea gîndi o unitate mai sublimă: patrie, limbă și naționalitate, cu înțeles aici larg de națiune. Toate acestea au fost „călcate“ în îndelungata istorie a neamului românesc nu numai în Transilvania, unde mai aprig se simțea încă, călcătura, ci pretutindeni, în geografia locuită de români, și înțeleasă de Cipariu mai întîi într-o unitate originară și într-un alt sens, de reconstrucție a acestei unități, care avea atît dimensiunea originară cît și o ulterioară împlinire statuate în existența limbii românești, căreia Cipariu nu numai i-a formulat idealul liberării și al emancipării, ci prin opera lui a dat cele dintîi conture de profunzime, de liberare și emancipare unitară.

Pentru Timotei Cipariu, Alfa și Omega națiunii române a fost limba românească, într-un înțeles logic, legic și natural: „Este natural ca nu numai istoria în genere, dar și istoria în specie care are mai mulți rami, să înceapă o dată cu existența națională a fiecărui popor, cu atît mai vîrtos istoria limbii: fiindcă în viața unui popor pot foarte multe să lipsească la început: cultura, industria, știința, arte și altele, dar limba nu poate să lipsească nici unui popor“.⁸

Existența națională a românilor, mai ales în perspectivă istorică, o gîndea cărturarul în indentitate „absolută“ și nu relativă cu existența limbii. Mai vechiul înțeles al cuvîntului limbă, cel de neam, dintr-o expresie precum „limbile pămîntului“, întîlnită de Cipariu în îndrăgitele de el cărți vechi românești, persistă în această identitate. Ea subliniază legătura afină a lui Cipariu cu tradiția cărturărescă existentă în cărțile vechi românești. Dar ceea ce l-a determinat, în mod expres, la contopirea în idee a limbii cu națiunea era starea de fapt a societății românești contemporane lui, unită prin aceeași limbă și dezbinată politic, idealul unității românești în concepția cipariană avînd temeii limba, prin emanciparea căreia a înțeles și o emancipare mai largă culturală, dar și una politică, în cele din urmă fiind vorba chiar de emanciparea națiunii românești.

Evident referințele lui Cipariu la problematica națiunii nu au fost numeroase, iar relația dintre limbă și naționalitate (națiune a gîndit-o spontan, ca un reflex dinspre limbă spre naționalitate, după ce starea socială și politică a națiunii române

⁷ Timotei Cipariu, *Discursuri*, p. 155.

⁸ *Ibidem*, p. 157.

din Transilvania s-a răsfrînt în complexele lui cercetări asupra limbii românești de pretutîndeni, cum am văzut, și din sudul Dunării. Cu toate acestea concepția lui despre națiune a fost limpede, cum transpare acest fapt din discursul său, din 20—23 aprilie 1862 pregătit la „Congresul național român din marele principat al Transilvaniei“, în care a apăsător, concludent pentru gîndirea lui politică, pe importanța cauzei naționale: „Măcar că suntem convinși că națiunea, în starea precară de astăzi, în care nu-și poate descoperi în formă sărbătorească dorințele sale, nu va desavua orice pași legali și sinceri, ce-i vor pune fiii ei spre înaintarea cauzei naționale și așa și congresul nostru numai *ex hypothesi* s-ar putea numi național“.⁹ În continuarea aceluia discurs gîndirea lui este și mai categorică: „De aceea, domnilor, să nu despărțim niciodată cauza patriei noastre de cauza dulcii națiuni române, ci să le identificăm. Nexul e învederat între aceste două chestiuni, nex strîns necesar și nedubitat. Au doar va mai fi cineva și astăzi, carele să cuteze a zice: că Transilvania nu e patria românului?“¹⁰

Două sensuri se conturează aici, pe de-o parte „înaintarea cauzei naționale“, și identificarea „cauzei patriei“ cu aceea a „dulcii națiuni române“, înaintare și identificare ce era încă în 1861 statuată în cadrul „Astrei“ sub semnul „înaintării literaturii și culturii poporului român“ din Transilvania.

Aceste două sensuri nu au aparținut însă numai gîndirii lui Cipariu, ci în chipuri diferite ele au fost rostite nu o dată. Astfel Andrei Șaguna, vorbind în dieta transilvană, în românește, la o interpelare, a răspuns categoric: „Eu cînd mă aflu pe terenul poziției mele oficiale mă folosesc de limba română“.¹¹ Barițiu va afirma și el că limba e „sufletul dădător de viață al națiunii“¹², iar cauza națională înțeleasă în unitatea dintre limbă și națiune, dintre politică și cultură, va fi mereu în prim planul luptei românilor din Transilvania pentru emancipare națională și socială.

⁹ Ibidem, p. 119.

¹⁰ Ibidem, p. 122.

¹¹ Andrei Șaguna, *Cuvîntare în dieta transilvană*, în „Telegraful român“, XIII (1865), nr. 92, p. 366.

¹² George Barițiu, *Scrieri social politice*, București, 1962, p. 178.

„O LIMBĂ, UN NEAM, O CULTURĂ”

În iulie 1862, Timotei Cipariu rostea, la Braşov, în cadrul adunării generale a „Astrei” o memorabilă cuvîntare în centrul căreia se aflau câteva din sensurile „Asociaţiunii”, dar mai mult decît atît: cuvintele, cărturarului afirmau despre cultura neamului său. Cipariu îşi evocă, cu acel prilej, propria operă „principiile”, „elementele” şi „analectele” apoi mărturiseste despre naşterea în cugetul său a unei scrieri unitare pentru toţi românii: „Întru atîta varietate, domnilor, a limbii româneşti după ținuturi şi cărţi bătrîne, mărturisesc că prea lesne am putut să yiu la acel cuget, cum că pre urma limbii bisericeşti, deşi românii nu toţi vorbesc într-o formă, de aceea în scris e de lipsă să scriem într-o formă şi nu în mai multe”.¹ Necesitatea unei limbi unitare a fost gîndul de-o viaţă al lui Timotei Cipariu, un gînd arzător, care l-a făcut să nu răspundă la anumite critici, pentru a menţine idealul treaz şi a nu cultiva discordia. El înţelegea însă prin unificarea limbii, nu neapărat un consens al învăţaţilor, ori nu numai atît, ci în primul rînd o gîdea în sensul cultivării limbii pe „cîmpul literaturii filologice”, şi mai adînc el se gîdea despre cultură naţională în sens unitar şi organic, ca şi cultură a limbii, pentru aducerea acestora la un tot unitar organic, ce formează orice limbă.²

Asupra concepţiei lui Cipariu despre unificarea şi unitatea limbii româneşti, vom reveni în capitolul următor, cele precizate mai sus venind numai să sublinieze, cum organic şi original gîndirea cipariană s-a mişcat dinspre unitatea limbii, spre unitatea neamului şi a culturii româneşti, ca o răsfringere a unei concepţii politice despre unitatea de acţiune a românilor exprimată în programul politic ce deja l-am analizat.

Cel mai bine sintetizată această concepţie despre unitatea neamului şi a culturii româneşti, finalul cuvîntării mai sus

¹ Timotei Cipariu, *Discursuri*, p. 70.
² Idem, *Despre limba română*, p. 16.

menționată, care rostită într-un moment (1862) când opera cipariană era deplin afirmată reprezenta în primul rând idealul acestei opere, rămas nemărturisit în *Principiile de limbă și scriptură*, în *Elemente de limbă română după dialecte și monumente vechi*, în *Crestomație sau analecte literare*, deși el, idealul, se găsea ascuns în chiar geneza acestor scrieri, pe care, cum vom vedea în capitolele următoare, gândul unității culturale românești le-a străbătut pe fiecare în chip specific și în profunzime. Dar cum întotdeauna „sfârșitul” luminează începutul și în cazul operii lui Cipariu „bilanțul” din 29 iulie 1862, de la Brașov aduce limpezirile necesare pentru o dezvăluire corectă și coerentă a viziunii cipariene asupra unității culturale românești, în scriere, în literatură și chiar în poezie. Viziunea unitară pornește de la unitatea de „sînge” a românilor: „Deie cerul, ca precum toți — mărturisea el atunci — suntem de un sînge, toți ne-am îndulcit de la sînul mamei noastre cu aceleași cuvinte dulci, toți ne suntem frați, oricît ne despart muntii și văile și oricît ne împart stările politice și confesiunile religioase, tot numai una sa fim, o națiune, o limbă, o literatură”³.

Marea problemă s-a rostit, gândul cel nou și bun cărturarul l-a dăruit conationalilor săi cu bucuria trudei împlinite și a necesității travaliului ulterior. „O națiune, o limbă, o literatură” iată idealul plămădit de opera lui Timotei Cipariu și așezat pe umerii generațiilor următoare, care într-adevăr îl vor prelua, prin unitate culturală luptînd pentru unirea politică a tuturor românilor.

Timotei Cipariu a rostit acele cuvinte profetice, pline de romantismul gândirii sale și pentru că a înțeles mai mult decît alții existența unor dezbinări și subiective și obiective: „Și dacă pre alt cîmp românul de mult e tăiat în bucăți și porcede pre căi diferite, unegri, cu totul contrare, dar cel puțin în literatură, în pașii cătră cultură, numai un corp și numai un suflet, să fie”⁴.

Pentru Timotei Cipariu „limbă”, „literatură” și „cultură” aveau conotații comune, un înțeles larg umanist, ce presupunea elanuri colective și un entuziasm general, cum a fost de fapt „Asociațiunea transilvană pentru literatura și cultura poporului român”, dar însăși opera cipariană unește cele trei concepte, care abia mai tîrziu în următoarele decenii ale secolului al XIX-lea se vor specializa. La Cipariu ele converg

³ Idem, *Discursuri*, p. 84.
⁴ Ibidem.

și identifică, pentru că era vorba în fundal de însuși națiunea română, care nu putea înainta pe calea emancipării, nu numai în concepția lui Cipariu, ci și în a altor contemporani ai săi, în special transilvăneni, decît prin limbă, literatură și cultură, acestea constituind și ideal al luptei pentru emancipare și căi de împlinire ale acestui ideal.

Limba, literatura și cultura datorită faptului că erau românești puteau trece peste disensiunile confesionale, peste individualismul unora ori al altora, puteau atenua concepții politice diferite, cum a fost cazul împărțirii fruntașilor ardeleni în „activiști“ și „pasiviști“, primii adepți ai participării la viața politică parlamentară a imperiului, ceilalți ai unei autonomii politice naționale, fără politică parlamentară.

Cipariu a înțeles bine aceste disensiuni, propunînd pentru atenuarea lor „spiritul națiunii și geniul român“: „Atunci — în momentul unirii sub sceptrul culturii naționale, s.n. — orice despărțiri politice, sociale și religioase ne vor tăia de cîtră olaltă, dar spiritul națiunii și geniul român va ține aripile sale preste toți fiii lui Traian și-i va ține legați întru legăturile păcii, frățietății și unității naționale. Așa să fie în veci. Amin.“⁵

„Spiritul națiunii și geniul român“ și apoi frățietatea și unitatea națională, deși erau comunicări directe către românii din Imperiul habsburgic au deschideri spre întreg neamul românesc care într-adevăr era despărțit politic de veacuri întregi. De veacuri pe românii din Țara Românească, din Moldova și Transilvania îi unea limba și cultura, cărțile scrise ce treceau prin „vama cucului“, iar situația politică îi despărțea, fapta măreață a lui Mihai lăsase o urmă, și tocmai pentru că ea a existat românii din Transilvania au trebuit să aducă nenumărate jertfe pentru a o reîmplini. Drumul culturii propus de Cipariu era, o spune chiar cărturarul, o „cale a suferințelor“, dar îmbărbătarea poate veni de acolo că și popoarele civilizate au trecut prin astfel de sacrificii, pe care Cipariu le pune în fața fruntașilor neamului său, la aproape un deceniu după cele rostite mai sus, semn al consecvenței de gîndire și al nestrămutatului său ideal, comun de fapt întregii intelectualități românești din Transilvania: prin cultură spre unitatea politică. Dar iată cuvintele lui de îmbărbătare de la 1871, tot din cadrul unei adunări generale a „Astrei“ „nimic să ne jeneze, nice să nu se înfrîngă inima și curajul, pentru că toate popoarele civilizate numai pe calea suferințelor au ajuns la cultură și prin sacrificii mari și-au înavuțit literatura. Asemenea sacri-

⁵ Ibidem.

ficii mari trebuie să facă și națiunea română, dacă voinște să ajungă la scop“.⁶

Această permanentă năzuință a lui Cipariu pentru unitatea culturală a românilor din Transilvania și a unității românești se fundamentează în opera lui și în acele sensuri pe care el le-a afirmat cu privire la etnogeneza și continuitatea românilor. Pentru el poporul roman n-a fost numai cuceritorul Daciei și dădătorul numelui etnic al românilor, ci a fost un popor care s-a manifestat măreț și în civilizație și cultură. Aceasta era în concepția cipariană adevărata noblețe romană, nu calitățile războinice ale oștenilor și marilor Cezari ai Romei. Că în acest chip gîndea el relația dintre „români“ și „romani“ ne-o dovedește vădit următoarea propoziție în care elogiază, în aceeași atmosferă sărbătorească a „Astrei“ cultura popoarelor din vechime, care deși „dispărute“ au rămas vii în conștiința umanității prin împlinirile lor culturale: „Națiunile și popoarele din vechime, toate sunt pînă mai în stima lumii, deși unele din ele au dispărut de pe fața pămîntului, pentru că faptele lor au fost binefăcătoare și de exemple nobile tuturor celor ce au urmat după dîsele — pe cînd memoria popoarelor barbare și fără cultură, ori cît de numeroase să fi fost, este cu totul apusă, de multe ori chiar grețoasă și înfiorătoare“.⁷

În ceea ce privește legătura limbii române cu limba latină, Cipariu a afirmat limpede că limba „literară“ a latinilor a fost limbă literară și pentru români pînă în secolul al VII-lea, cînd imperiul roman oriental (bizantin) a oficializat greaca. Aspectul acesta nu e important sau nu e atît de important în concepția lui Cipariu cu privire la romanitatea și continuitatea românilor, cît în susținerea necesității unei limbi literare românești, în cele din urmă a unei literaturi și culturi de măreție romană. Cînd se gîndea la romanitatea românilor, Cipariu nu avea în vedere sensul strict filologic dintre latină și română, ci îi avea înaintea ochilor pe Cicero, Quintilian, Vergiliu a căror operă chiar a modelat gîndirea cipariană în cîteva din întruchipările ei.

Cipariu a tînjit cu adevărat pentru o limbă literară a românilor, pînă la arderi intense, care au generat și judecăți durabile și exagerări de moment, nu însă atît de grave încît să nu mai vedem pădurea din cauza copacilor.

În fapt Cipariu a proiectat întreaga sa erudiție și concepție despre cultură, care am văzut că era a unui european

⁶ Ibidem, p. 97.

⁷ Ibidem, p. 101.

romantic, asupra nevoii de emancipare prin cultură a românilor, nu numai din Transilvania. În concepția lui, Academia Română, o uniune a literaților români de pretutindeni, nu avea alt scop decât „cultura națională” și punerea unui fundament pentru „o literatură cu adevărat națională, corectă în expresiuni, corectă în forme, fără care nici o literatură nu poate merita de a se chema literatură”⁸.

Din păcate, în acei ani de după constituire, societatea academică a românilor nu a mers unitar spre ideea unității culturale românești așa cum atât de clar a dorit Timotei Cipariu: A fost mai degrabă un soi de „gilceavă”; în jurul ortografiei, stare de lucruri ce l-au șilit și pe Titu Maiorescu să demisioneze temporar, iar Cipariu n-a făcut decât să privească de la distanță și uneori ironic ceea ce se întâmpla la sesiunile academice, sesiuni la care, de la fondare, el n-a mai participat de loc. Până și Ion Heliade Rădulescu a fost ironizat: „Înțeleg prea bine, pentru ce d. Heliade, care acum se scrie cu *M*, apăra cu atîta tărie pe *H*”⁹. Disensiunile au mers cît se poate de departe, Cipariu însuși fiind acuzat că ar fi adeptul principiului fonetic, imputație la care el a răspuns, în notă ironică, dar cu demnitate: „În fine, ca să fim compleți, dar și scurți, — după augustimea foii noastre — mai amintim și acea absurdă imputațiune, ce ne se făcu mai anu, că noi am fi cel mai încarnat fonetist”¹⁰.

Înțelegem acum prin aceste aspecte, altfel minore, de epocă, acerba persistentă a lui Timotei Cipariu spre scorturarea unui efort unanim spre desăvîrșirea unității culturale românești. Și în Transilvania au fost dispute serioase. Unele au provocat contradicții între „național” și „confesional”. Cipariu și Baritiu au fost aproape singurii din epocă care s-au ridicat deasupra unor astfel de „contraziceri”, pentru că „contradicții” nu le putem totuși numi. Se explică în bună parte această atitudine a lui Cipariu și prin aceea, că el a luptat pentru emanciparea și unitatea culturală a românilor din perspectiva și năzuința culturală a popoarelor europene: „Și stăruința tuturor popoarelor Europei, ca să trecem peste celelalte, astăzi, întreagă este îndreptată către progres în cultură și civilizație — împinsă ca un foc și ardare neastim-

⁸ Ibidem, p. 155.

⁹ Idem, *Din lucrările Academiei Române*, în „*Arhivul...*”, 1867, X, p. 186.

¹⁰ Idem, *Sistema ortografică*, în „*Arhivul...*”, 1868, XX, p. 385.

părață, alergarea lor pe cîmpurile nemărginite ale culturii de
toată specia, în literatură, știință, artă, industrie, comerț și
alte. 10

„Foc și ardoare neastîmpărată”¹¹, pe cîmpurile nemărginite
ale culturii — acesta a fost idealul cărturăresc al lui Timotei
Cipariu, el năzuia spre o conferință românească în jurul
culturii, și încă o dată nu era singur. „Prin cultură și prin
artă națiile înfrățite” s-a răstit emblematic, s-a răstit poetic în
aceeași epocă. Cărturarul din Blaj a răstit acest adevăr altfel,
mult mai apăsător pe ideea înfrățirii culturale românești, o
înfrățire ce începea cu limba, trecea apoi prin sufletul na-
țiunii pentru a se desăvîrși în forme culturale diverse, dar
care în profunzimea năzuinței lor se îndreptau spre o comu-
niune înaltă și durabilă, aceea dintre cultură și popor, cum
Cipariu n-a uitat să precizeze, în aceleași generoase cuvîn-
tări din cadrul „Astre”: „Din cultura și literatura care e
fidela expresiune a ideilor și cunoștințelor celor subiective
ce le posedă ca popor pe cîmpul experienței și între margi-
nile moralității, trebuia să cunoaștem chiar pe popor — cul-
tura dară și literatura e icoana, e oglinda credincioasă a unui
popor”.¹²

Nu cunoaștem în întreaga spiritualitate românească a
veacului al XIX-lea, în afara ideilor eminesciene și maiore-
sciene, o mai complexă definiție a unității dintre cultură și
popor, o înțelegere a culturii ca maximă potență și împlinire
a unui neam. Că mai ales în Transilvania, capodoperele s-au
lăsat așteptate, ține și de un context social și politic. Tot
ceea ce au scris ardelenii în literatură pînă la Slavici, Coșbuc
și Goga a fost mai mult decît minor, a fost o risipă de uriașă
energie prin care esteticul era exilat de politicul imediat.
Timotei Cipariu însă și Barițiu alături de el nu s-au lăsat
prinși însă de perspectiva locală, de mica bătălie printr-un
vers cu redundanță politică și o proză cu sentimentalism de-
suet, pe căi diferite și unul și altul au năzuit spre valori ma-
jore, pe care cel puțin Cipariu avea cum să le știe, prin for-
mația și vocația sa de cărturar european. E susținută aspirația
lui Cipariu pentru înțelesurile majore ale culturii și de ideile
mai sus concentrate în jurul sintagmei „o limbă, un neam,
o cultură”, dar mai ales se afirmă valoric concepția lui despre
unitatea culturii românești, în chiar dimensiunile operei sale,

¹¹ Idem, *Discursuri*, p. 101.

¹² Ibidem, p. 93.

dezvăluite în jurul limbii literare românești, a valorilor pe-rene din cărțile vechi românești, a realizării unei sinteze la 1860 asupra poeziei românești, apoi în eforturile constante și fecunde de înnoire a limbii românești și chiar a literaturii românilor.

Așadar ceea ce el a afirmat teoretic cu privire la uni-tatea literaturii și culturii românești a fost cuprins în coor-donatele operei sale, care aspiră spre unitate, dinspre limba românească spre cultura românească.

UNITATEA LIMBII ROMÂNEȘTI ÎNTR-UN ORTOGRAFIE ȘI FORME GRAMATICALE

Am afirmat pe parcursul lucrării noastre adevărul că în concepția lui Timotei Cipariu principiul etimologic nu se confundă doar cu o modalitate filologică și lingvistică de stabilire a etimologiei unor cuvinte, și am precizat sensul morfologic al acestuia și iradierea lui dincolo de ortografie și lexicografie spre formele gramaticale superioare. Perspectiva principiului etimologic ciparian se îndreaptă deopotrivă spre flexiunea nominală și verbală, dar și spre aspecte sintactice și topice. Tuturor acestora Cipariu a dorit să le dea unitatea unor forme originare. În același timp însă afirmă și necesitatea unei limbi literare unitare, unitate fundamentată național și cultural. În acest context unitatea ortografică e doar un aspect al militantismului filologic ciparian. Sensurile acestuia se dezvăluie și în concepția ortografică, dar și în afirmarea necesității unei unități morfologice (în înțeles cultural și nu gramatical) a limbii scrisului românesc, acesta din urmă, el însuși receptat de către Cipariu nu numai ca „orto“ (regulă) -,„grafie“ (scriere), ci și ca scris literar conținut în idee și carte.

În ceea ce privește scrierea, el a pornit dinspre limbă spre ortografie, nu invers, cum au procedat o bună parte dintre contemporanii săi pe care unii adepți ai fonetismului, a căror limbă Cipariu a numit-o „Limba limbuților celor buni de gură“¹, în expresie nefiind departe de spiritul maiorescian, căci și acesta i-a dezavuat pe „limbuți“, după cum atât de bine se știe.

În convingerea lui Cipariu principiul fonetic reprezentând scrierea în conformitate cu vorbirea înfățișa *varietate*, în timp ce scrierea cu litere latine presupunea necesitatea unei unități în această varietate, și *unitatea* a fost pentru cărturar principiul etimologic. Dar nu într-un înțeles restrictiv și

¹ „Archivu...“, II, 1867, p. 27.

latinizant, „ci în sens complet, ca fundament al gramaticii și chiar al limbii. De fapt, Cipariu, după cum se poate vedea și din titlul *Principii de limbă și scriptură*, a pus în prim plan limba, și în plan secund scrierea, iar în scriere nu a exclus nici un moment necesitatea principiului fonetic, la trecut și pe acesta într-o ordine secundă. El chiar a propus „moderațiune“ în aplicarea principiului etimologic, precizînd: „ce suntem datori a observa în aplicarea lui (a principiului etimologic, s.n.), ales în cercustările limbei și cu respect la fonetism“.² Și așa cum recunoștea participarea principiului fonetic la scrierea etimologică, afirma că de la principiul etimologic „nici apărătorii fonetismului nu se pot sustrage“.³

Timotei Cipariu a fost un cărturar care a cunoscut limba română în ființa ei întreagă, parte prin parcurgerea tuturor cărților românești cunoscute în epoca lui și parte prin interesul constant pentru limba vorbită „a mocanului“, a „țimăveanului“, a „sălăgeanului“, a moldoveanului și munteanului. Cunoașterea limbii vorbite, l-a condus la înțelegerea variației limbii vorbite: „Din astea știăm că nu toți românii din Transilvania vorbesc într-o formă, ci unii zic *hieru*, alții *fieru*, alții *ceru*, asemenea unii *piele*, alții *pchiele*, *chele* și altele mii și mii“.⁴ De asemenea a observat că în epocă se scria după „plac“, cu „latinisme“, „franțuzisme“, „italienisme“, „barbarisme“ în fonetică, declinare, conjugare, sintaxă, fapt ce împunea „consensul între scriitorii noștri“. Necesitatea consensului e subliniată chiar printr-o exclamare: „De aceea tot strigăm *unificare!*“⁵

Varietățile și diferențele locale „se cade a le regula — concluziona cărturarul — prin ajutorul instituțiunii (gramaticale și științifice, spre a consolida și introduce una limbă românească, *una și indivizibilă*, (s.n.), care se cuvine să fie ținta a tot românul, carele voiește cultura limbii sale, și unitatea ei“.⁶

Năzuința aceasta de cultivare și cultură a limbii spre unitatea ei străbate în mereu reluate formulări ale gândului întreaga operă filologică cipariană. Ideea debutează în 1841 în *Ecstract de ortografie cu litere latinești, pre temeiu limbii și ortografiei bisericesti și osebirea dialectelor*, ca un adevăr spontan, dovadă formularea fără o anumită precizie nici „a

¹ „Arhivul...“, I, 1867, p. 8.

² „Arhivul...“, I, 1867, p. 8.

³ „Arhivul...“, I, 1867, p. 9.

⁴ Timotei Cipariu, *Discursuri*, p. 70.

⁵ „Arhivul...“, I, 1867, p. 11—12.

⁶ „Arhivul...“, I, p. 10.

ideii nici a termenilor, sensul fiind însă clar precizat: „nici în voroava de obște nu aflăm acea unire (s.n.) ce poartă în scriere”.⁷ Nici în *Principiile de limbă și de scriptură* din „Organul luminărei” nu avem de a face cu afirmații categorice și irevocabile, ci cărturarul aflat în prima fază a cristalizării operei sale mai mult comentează, în jurul unificării limbii, cu molcomă pipăire ardelenască și atingere treptată a adevărului; decât să procedeze tranșant, sub semnul lui „ori-ori”. După propria expresie, „între temere și sperare” afirmă lipsa de „a reduce limba la o formă mai omogenă, mai primitivă, -- să i se aplaneze în citva calea colțuroasă”.⁸ Apoi cu bucuria descoperirii sistemului „clar și luminos” din cărțile vechi românești a fost de părere că „limba bisericăască” „este clară, netedă, firească, cum trebuie să fie toată cuvântarea, cea anumită pentru toate clasele poporului, ca să o înțeleagă”. Socotește însă această limbă săracă în cuvinte și forme, cu erori gramaticale și ortografice, și doar un prim pas spre adevărata cultură a limbii. Datorită acestei situații reale ea nu putea fi adoptată „nici cum ca model de limbă fixă, generală, întru toată întinderea ei, în toate ramurile de știință și de arte”.

Pentru cărturar situația nu era de loc simplă, ci de-a dreptul dramatică. Cipariu n-a fost un spirit rece, distant, ci fondul romantic al sufletului său s-a impus, încât realitatea obiectivă, aceea că românii n-aveau încă la mijlocul veacului al XIX-lea o limbă literară, precum célelalte neamuri romane europene, a devenit o dramă subiectivă a propriei sale conștiințe cărturărești. Cu gândul la Dante care a impus dialectul toscan ca limbă literară italiană, la Lope de Vega și Cervantes care au făcut din castiliană o limbă literară, Cipariu își comunică drama, ce era nu numai a conștiinței sale, ci și a limbii neamului său: „Românii n-au fost așa de favorizați de Fortuna, de ca li se naște din sinul lor asemenea divini bărbați, cari să le fixeze limba, ci fixatorii ei fură preoții sirbești, poemele lor, molitvele și hrisoavele ce nu puteau să le înțeleagă”.

Înțelegînd mai bine decît alți contemporani ai săi dilema și problematîcă complexă a limbii literare românești el n-a ales în mod obțuz un principiu ori altul, cum a fost cazul lui Laurian care a îmbrățișat latinismul de dragul latinismului.

⁷ „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, 1841, nr. 25, p. 196.

⁸ „Organul luminărei”, IV, 1847, p. 16.

⁹ „Organul luminărei”, V, 1847, p. 20.

¹⁰ „Organul luminărei”, IV, 1847, p. 20.

lui, neavînd ținta unui ideal de talia celui al lui Timotei Cipariu, care, cel puțin în prima variantă din *Principii de limbă și de scriptură*, ezită, ba chiar enunță importanța principiului fonetic: „Ortografia gramaticală cu cît se apropie de pronunția poporului, cu mult sunt mai credincioase decît monumentele lăsate de oameni învățați, gramatici, filologi“.¹¹

Trebuie înțeles că Timotei Cipariu, el însuși „om învățat, grămătic și filolog“, a dat limbii românești, în căutarea unui ideal literar, ceea ce era a limbii: a ascultat-o cum era rostită în popor, a citit-o meticolos în toate cărțile vechi pe care le-a avut la îndemînă și acestea n-au fost puține. A fost atent la cum scriau toți contemporanii săi scriitori, și din toate acestea nu s-a grăbit în alegerea unei soluții decît după ce însăși opera lui străbătuse cîteva etape de afirmare și consolidare. Și atunci a zis răspicat: principiu etimologic, secondat de cel fonetic. Din expresia de mai sus „ortografia gramaticală“ ne dăm însă seama că etimologic era la el sinonim cu „gramatical“, ceea ce nuanțează foarte mult concepția sa despre limba românească, în sensul că o desprinde de tendințele latinizante și italianizante ale lui Laurian și Heliade, întrucît el n-a vrut o scriere cu orice preț, ci o unitate a scrierii, o unitate care să nu vină doar din alfabetul latin și corespondența lui „fonetică“ cu limba vorbită, cum doreau „fonetiștii“, ci unitatea să izvorească din limbă, din formele gramaticale regulate și genuine ale limbii românești.

Am văzut, în a doua parte a lucrării noastre, cum el a tins spre cunoașterea formelor originare ale limbii românești, dar nu forme aduse din condei, cum erau multe în dicționarul lui Laurian și Massim, ci forme reale atestate în cărțile vechi și în limba vorbită a românilor, chiar și a acelorora din sudul Dunării, din care în analizele sale a reținut cuvinte rare, cu o cît mai directă corespondență cu latina, nu neapărat cea clasică. În această căutare a lui, migăloasă și îndelung răbdătoare, a descoperit cum că eufonic (fonetic), chiar în limba veche aceleași cuvinte au de la un autor la altul pronunții diferite. Comentînd cuvîntul „besearecă“ din limba veche, îi descoperă și forma „bisearică“, o descoperă apoi și pe cea macedoromână „bășarică“, pe cea latinească „basilica“ o știa, și între acestea optează pentru forma macedoromână menționînd că „celelalte fiind mai mult sau mai puțin neregulate abateri de la forma adevărată din principiul eufoniei, carele nu e totdeauna cel mai adevărat, ci totdeauna tiranic“.¹²

¹¹ „Organul luminărei“, XIII, 1847, p. 60.

¹² „Organul luminărei“, XXII, 1847, p. 112.

Recunoscînd, în cercetarea exhaustivă a limbii, principiul eufonic (fonetic) drept „tiranic“ pentru că nu oferea o bază unitară a scrierii l-a respins. Pentru un principiu de prim plan a preferat „tirania“ principiului etimologic, care trebuie însă înțeles, în modul în care l-a conceput Cipariu, nu chiar atît de tiranic, și în opoziție funciară cu cel fonetic, ci drept o sinteză între regulile gramaticale, fundamentale ale limbii, și anumite particularități eufonice ale limbii românești. Spunem anumite particularități eufonice întrucît cărturarul a întrebuițat pentru anumite sunete românești mai multe semne. Pentru sunetul „ă“ cînd pe „a“, cînd pe „e“, pentru sunetul „î“ a folosit semnele „i“, „a“ și chiar „î“. Aceste neconsecvențe reprezintă cel mai clar indiciu că n-a putut scăpa pînă la capăt de tirania principiului eufoniei.

Etimologismul ciparian are și un înțeles „etimologic“, anume prin aceea că scrierea nu o concepea ca o corespondență dintre semne și sunuri, ci scrierea era pentru el „gramata“, adică toată gramatica, în sens umanist și filologic. Comuniunea ce o căuta era mai degrabă aceea dintre semnul grafic și înțelesul cuvîntului, și atunci unitatea pe care a afirmat-o mereu ca necesară era aceea a înțelesurilor, adică a sensurilor clare și limpezi a cuvintelor în literatură, cum înțelegea el scrierea tot în tradiție umanistă.

În varianta a doua din *Principii de limbă și de scriptură*, deși în parte le repetă pe cele din „Organul luminărei“, demersul spre afirmarea unității limbii românești și cultivării limbii spre unitate are mai multe împliniri. Mai întîi ni se pare importantă o interogație asupra limbii românești: „ce este, ce a fost și ce se cade să fie?“¹³, interogație ce concentrează atît sensurile elaborării operei cipariene, cît mai ales dezvăluie perspectiva morală asupra conceptului de limbă literară la Timotei Cipariu. Limba „se cade“ să fie unitară, a fost răspunsul lui Cipariu la întrebarea de mai sus. Prin aceasta el a răspuns la o întrebare esențială: ce trebuie să fie limba românească pentru a fi literară? Și aici prin ideea de „unire“, „unitate“, „unificare“ prezentă peste tot în *Principii*... el a dat răspunsul exact, dar n-a mai putut să răspundă cu aceeași corectitudine și la: cum trebuie să fie limba românească unitară. Pentru acest „cum“ a venit însă la timp Maiorescu!

Timotei Cipariu l-a afirmat și pe „cum“ dar nu „cum trebuie“; principiul său etimologic, chiar dacă era sinteză de

¹³ Timotei Cipariu, *Principii*..., p. 6.

reguli gramaticale și aspecte fonetice nu s-a dovedit a fi, propriu genului și naturii limbii românești. Ideea de unitate și unificare a fost însă în miezul naturii limbii românești și consubstanțială geniului ei.

Pentru afirmarea acestei unități erau suficiente, așa a fost de părere Cipariu, numai litere latine pentru sunete românești, ci pentru unificarea ortografiei „mai întâi de lipsă unificarea limbii, careă nu se poate face, decât prin stabilirea formelor mai corecte, gramaticale și lexicale, și adoptarea acestor forme de toată românimea scriitoare”. Limba română avea înaintea de toate nevoie, opinează Cipariu la (1866), de gramatică și dicționar; prima să unifice limba în ea însăși prin stabilirea declinării substantivelor, a conjugării verbelor, în cazuri, moduri și timpuri „românești”, în același timp stabilindu-se și o sintaxă a limbii românești. Și acestea sînt demersurile principale din *Principii de limbă și de scriitură*, cărturarul zăbovind mult asupra acestor forme gramaticale, pe care, apoi le va relua mai complex în *Gramatica limbii române* (I. etimologia, II. sintaxa); prin etimologia înțelegînd aici ceea ce noi azi numim „morfologie”.

În privința formelor gramaticale, tipuri de declinare și conjugare, numărul cazurilor, a modurilor și a timpurilor verbale concepția cipariană a rămas fundamentală limbii românești. În aproape întreaga terminologie întrebuințată, dar și la nivelul dezvoltării formelor gramaticale și sintactice, cele afirmate și susținute de el cu argumente comparativ-istorice au rămas neschimbate, ceea ce înseamnă, oă într-adevăr Timotei Cipariu a fost acela care a oferit matricea unitară a gramaticii românești. Gramatica sa, în compendiu, a fost în uz eduactiv și formativ pînă tîrziu în veacul al XIX-lea, ceea ce denotă că a avut claritate și obiectivitate. Definițiile și clasificările lui Cipariu au primit doar nuanțări în gramaticile din secolul nostru. La nivel logic și morfo-logic (etimo-logic), au rămas toate, inclusiv cele academice, în coordonatele stabilite de Cipariu, așa încît apelativul de „părinte al filologiei române” nu e o metaforă, ci un adevăr, durabil cît limba românească.

În analizele detaliate pe care le-a făcut a simțit limba românească în existența ei reală și a găsit formulări prin care să amendeze principiul fonetic, dar și unele prin care să-l cenzureze pe cel etimologic. Astfel pe susținătorii seriei fonetice, i-a pus în situația să înțeleagă, oă, spre exemplu, în cazul lui „u” final nu-și respectă principiul deplin, întrucît respingînd scrierea lui pentru a nu accepta poziția etimologică

„lucra în contra fonetismului, totuși”, avind în vedere că un „u” final se pronunța „foarte scurt”, ceea ce înseamnă că „foneticii” „nu scriau tot ce se pronunță cu gura”.¹⁴ Aceștia le spune „părintește” că „în aplicarea principiului lor să se fe-rească” a da ocaziunea de sciziuni în limba românească, și a pune în pericol unitatea limbii, fiindcă, fără unitatea limbii e deșartă chiar și unitatea în ortografie”.¹⁵ Adeptilor principiului etimologic le-a spus să nu abuzeze de etimologism, trecind peste marginile reale ale limbii românești, în regiuni ideale, prin care însăși limba românească înceată a mai fi reală, ci devine numai o ficțiune și imaginație, cu ortografia cu tot.¹⁶

În esență, Timotei Cipariu menținând un echilibru necesar în căutarea și apărarea unității limbii românești, a gândit chiar despre unitate în sinteză dintre etimologie și fonetă în limba română. În înțeles gramatical etimologismul susținea, pentru cărturar, constituirea și dezvoltarea formelor originare ale limbii românești, în același timp prin principiul fonetic s-au alcătuit „particularitățile” și specificitatea limbii, și amândouă au format uzul vorbirii în limba românească, iar nu unul sau altul singur.¹⁷

Așadar, în concepția lui „etimologică” și „fonetică” făceau parte din însăși ființa limbii românești, din formarea și afirmarea ei ca limbă, uzul scrierii din cărțile vechi românești și cel al vorbirii din societatea românească a lui veacului al XIX-lea confirmind unitatea în limbă, dintre fonetic și etimologic. Datorită acestei unități „nu numai etimologia, ci și fonetica limbii românești au drept de a fi apărute în stabilirea formelor limbii gramaticale și ortografice”.¹⁸

În cele din urmă, fără a nega unitatea dintre etimologic și fonetic, va pune în prim plan principiul etimologic, iar în cel secund îl va așeza pe cel fonetic, dar nu neapărat din rațiuni „ideologice”, pentru a dovedi latinitatea limbii românești, ci opțiunea lui pentru principiul etimologic trebuie înțeleasă din însăși perspectiva disciplinei pe care o practica: filologia românească și din perspectiva căreia, în concepția lui, importantă era fizionomia reală și unitară a limbii. Latinitatea trebuia argumentată, dar fără exagerări, cum de fapt a și arătat cărturarul. Unii, preciza el, în *De latinitatea limbii*

¹⁴ Ibidem, p. 304.

¹⁵ Ibidem, p. 342.

¹⁶ Ibidem, p. 342.

¹⁷ Ibidem, p. 343.

¹⁸ Ibidem, p. 343.

române, „din prea mare părtinire a originii romane se nevoiau a reduce toate cuvintele din limba română la origine latină“.¹⁹

Timotei Cipariu s-a numit pe sine „etimologist“, misiunea etimologistului fiind aceea de a cerceta, a afla, a culege, a examina „uzul limbii“ românești de pretutindeni, din cărți și vorbire, „cu reflexiune nu numai la etimologia ca gen, ci și la fonetică ca specie sau ultimă diferență“.²⁰

Să observăm mai întâi prima parte a acestei judecăți, când „etimologistul“, adeptul principiului etimologic în sens restrâns, filologul în sens larg, trebuia să fie preocupat de starea limbii apoi de cultura ei, adică de alcătuirea unor opuri, cum au fost de fapt și cele ale lui Cipariu, din care să nu lipsească un dicționar, necesar, în viziunea cipariană, pentru stabilirea unității limbii și a scrierii, dar numai ponderat și în situații speciale: „unde nu ajută forma gramaticală căutăm să recurăm (recurgem) la dicționarul etimologic“.²¹ În cea de a doua parte a propoziției de mai sus numind „etimologia ca gen“ și fonetica „ca specie“, Cipariu a răsfrînt problematica limbii românești, a unificării ei în limbaj logic (filosofic), ceea ce încă o dată înseamnă că el căuta fundamente, temeuri și nu doar simple reguli de scriere. Ducînd mai departe gîndul, putem afirma că pentru el, în termenii logicii clasice principiul etimologic dădea genul proximal al limbii, iar principiul fonetic nuanța diferența specifică, și astfel la baza concepției lui despre unitatea limbii românești stătea și conlucrarea logică dintre etimologic și fonetic, cu diferențierea, tot logică, dintre genul proximal și specificitate, dintre „gen“ ca ipostază logică superioară și „specie“ ca parte a genului, astfel principiul etimologic (gen) ca principiu unitar îl conține pe cel fonetic (special). Amîndouă alcătuiesc o dialectică interioară a unității limbii.

Concluziile firești din *Principii de limbă și de scriptură* cu privire la unitatea limbii românești au două întruchipări certe: una *filologică*, care presupune cercetarea, examinarea „uzului“ limbii, cu alte cuvinte cultivarea și cultura limbii la modul exhaustiv și riguros, cum dovedește de fapt întreaga operă filologică cipariană și alta *logică* care susține nevoia unității și a diferenței (unitate dialectică) între etimologic și fonetic. Convergența unității și diferenței a fost unificarea limbii, pe care Cipariu a enunțat-o în termenii cei mai clari

¹⁹ „Archivul...“,

²⁰ Timotei Cipariu, *Principii...*, p. 343.

²¹ *Ibidem*, p. 353.

și mai categorici cu putință, în finalul „principiilor“ sale: „E timpul venit, că să ne fixăm limba, cum o au fixată și alte națiuni civilizate, ca să nu mai avem acea libertate desfrînată, de a scrie care cumu-i place, ci fiecare și toți unul ca altul după una normă fixă și certă.

Va să zică a venit timpul să ne *unificăm* limba, să-i stabilim formele și să-i purificăm materialele, de la care nimeni să nu fie iertat a se abate după capul și placul său“.²²

Cipariu n-a gândit aici despre „săvîrșirea“ unificării limbii, ci de necesitatea „desăvîrșirii“, despre un act ce avea să se împlinească, și cu siguranță s-a gândit la modelul oferit de sistemul său gramatical și ortografic. Pentru unificarea aceasta, indiferent de modelul acceptat era nevoie de „consensum eruditorum“ („consensul învățaților“), și de un atare consens cărturarul nu s-a îndoit nici o clipă, îndoiala lui venea însă din altă parte: „Ci greutatea cea mai mare decît toate va fi: de a afla vreuna *autoritate* (sublinierea lui Cipariu) atît de mare, cît să poată impune *tuturor* cărturarilor noștri strînsa obligațiune de a urma întru toate sistema limbii, fără de a murmura și de a striga în contra tiraniei“.²³

Timotei Cipariu a înțeles devreme că nu putea fi el această autoritate, ca dovadă s-a retras la timp din dispute. Refuzul pe motiv de „boală“ („morb“), de a mai participa la dezbaterile din Academia Română, cea care a preluat idealul unificării limbii românești, a fost un semn limpede al acestei atitudini înțelepte.

„Autoritatea“ la care se gîndea Cipariu și care se va intrupa în personalitatea lui Titu Maiorescu nu se putea afirma dintr-o dată, întrucît constituirea Academiei Române din rațiuni culturale și politice, pentru a-i uni pe cărturarii români, nu a fost totuși la începuturile sale un grup omogen, cum va fi gruparea „Junimii“, care tocmai prin omogenitate a impus autoritatea maioreșciană. În societatea „academică“ au fost prezenți de la început cărturari români de pretutindeni, dar fiecare avea „sistemul“ său de scriere și o mentalitate culturală proprie, cu rădăcini în mediile din care veneau, încît unitatea de vederi era numai o tendință, pe care nici măcar n-au afirmat-o toți, Cipariu fiind în acest context, în afirmarea unificării limbii un izolat. În cadrul dezbaterilor din sesiunile academice și din presă, chiar dacă s-a acceptat un sistem ortografic, în prim plan s-a manifestat individualismul

²² Ibidem, p. 350.

²³ Ibidem, p. 350.

și „autoritatea“ fiecăruia, Cipariu însuși de la distanță își manifesta dezacordul în paginile din „Archivu pentru filologia și istoria“, dar concepția lui despre conlucrarea dintre etimologic și fonetic n-a intrat în atenția „literaților“ din Academie, întrucît unii erau adepții principiului fonetic, alții a celui etimologic, cele două principii fiind gîndite, cum de fapt cărturarul din Blaj a înțeles „ca antipozi, ca focul și apa, cari nu se pot împăca nici una dată.“²⁴ Că el n-a cugetat astfel despre limba română și despre cele două principii, am arătat mai sus, poziția lui moderată în etimologism și receptivă la fonetism fiind oricum mai adecvată, cel puțin la modul ideal, teoretic, decît ori un principiu ori altul.

Evenimentele au fost așa cum au fost. Argumentele lui Cipariu pentru, „armonia ortografică“²⁵, au rămas străine disputelor din Academia Română, iar atunci cînd Maiorescu va impune sistemul său ortografic, întreaga concepție cipariană despre unificarea limbii românești, prin sinteza dintre etimologic și fonetic va fi uitată. Punerea de către cărturar în prim plan a etimologismului și în planul al doilea a principiul fonetic, va fi văzută de urmașii imediați și apoi de întregi generații ca manifestată în tabăra „latinistă“. Nimeni n-a sesizat că și Titu Maiorescu a optat pentru o sinteză dintre etimologic și fonetic, numai că el a inversat pozițiile, a pus în față principiul fonetic, pe care l-a cenzurat din „necesități“ etimologice.

Dintre toți înaintașii săi, în problema complexă și dificilă a unificării limbii românești, îl vedem astăzi pe Titu Maiorescu mult mai aproape de Timotei Cipariu, decît el însuși a vrut să se vadă, aceasta pentru că Cipariu a fost acela care a fondat necesitatea unificării limbii românești dinspre gramatică spre ortografie — demersul lui Maiorescu va fi în același sens — a răspuns cu alte cuvinte la interogația „ce trebuie să fie limba românească“. Maiorescu a formulat sensurile lui „cum trebuie să fie unificată limba românească“. Mai mult, cînd a afirmat necesitatea unei autorități culturale, Cipariu a simțit necesitatea imperioasă a trecerii „culturii limbii românești“ printr-un spirit autoritar, cum a fost cel maiorescian. Triumful judecății maioresciene a fost și o împlinire a idealului cultural ciparian.

Asupra relației dintre Maiorescu și Cipariu, pe care am mai surprins-o tangențial și în paginile anterioare ale lucrării

²⁴ „Archivu . . .“, I, 1867, p. 7.

²⁵ „Archivu . . .“, I, 1867, p. 6.

noastre, vom reveni în final. Cele sesizate aici au urmărit numai perenitatea idealului unității și unificării limbii românești dinspre Cipariu spre urmași.

Concepția lui Cipariu în această problemă a fost mai mult decât meritorie. Opțiunea lui pentru etimologism era importantă tocmai pentru fixarea în aspecte gramaticale a unității limbii, și numai în planul al doilea în soluții ortografice altfel bogate în fonetisme când scrie „dorori“ pentru „dureri“ ca în graiurile din Ardeal, ori „veduă“ pe care-l citea „văduă“ tot ca în graiurile locale transilvănene. Mai scria și „ânema“, cu „â“ fonetic, apoi scria „rumpe“, tot fonetic, iar pe „curînd“ îl scria „curund“ după fonetica textelor vechi românești, din care selectase și neologismul „cărtulariu“ ce-i argumenta prezența principiului etimologic în scrierea chirialiană românească, un etimologism susținut chiar fonetic. Cărțile vechi românești, mai ales cele coresiene l-au avut pe „cărtulariu“ exact așa cum l-a scris Cipariu.

Alături de cele afirmate pînă acum mai trebuie pus în relief un adevăr cu privire la filologia și lingvistica cipariană, care a sesizat și a precizat o unitate a limbii românești, din secolul al XVI-lea pînă în al XIX-lea, înțelegînd Cipariu, ca nimeni altul, unitatea originară a limbii românești, unica bază de fapt și în gîndirea lui a năzuinței spre unitatea formelor gramaticale și armonia ortografică: „Rezultatul studiului nostru — scria el în 1877 în *Despre limba română* — asupra dialectului sau limbei noastre (se referea la dacoromană) în acest period, este că, cu toate că influența limbei slavonești mai întîi, apoi a celei neogrecești, și în urmă a celei franceze în zilele noastre, a fost cumplit de mare, totuși dialectul nostru a rămas nestrămutat în formele gramaticale și sintactice, și că numai în partea materială și în elocuțiune s-au făcut schimbări notabile, așa încît limba românească și astăzi este tot aceea care se vede în primele edițiuni din sec. XVI“.²⁶

Așadar unitatea limbii românești era „înlăuntrul limbii“ ea a trebuit descoperită, și cel care a descoperit-o cu erudiție și rigoare a fost însuși Timotei Cipariu, „etimologistul“, care și-a fundamentat concepția despre unitatea limbii românești pe „nestrămutarea“ formelor gramaticale și sintactice. A gîndit unificarea limbii pornind tocmai de la această unitate dinlăuntru, adică de la formele gramaticale și sintactice spre scriere și ortografie, pe care le-a socotit o consecință firească

²⁶ Timotei Cipariu, *Despre limba română*, 1877, p. 31.

a unității formelor gramaticale, a formelor originare, cum i-a plăcut să spună.

Datorită acestui sens al gândirii sale, multe din exagerările pe care le-a susținut și chiar argumentat rămân ale epocii când au fost rostite, din motive subiective și obiective, substanțială rămânând pentru posteritate viziunea lui asupra limbii românești, dinspre o unitate originară a acesteia spre o unificare în „veșmînt“, cum a numit el nu o dată scrierea.

Din această unitate a limbii privită istoric și comparativ Timotei Cipariu va dezvolta, mai bine zis, va schița un început de istoriografie a literaturii vechi românești a cărei tărie rezidă și în aceea că a pornit de la istoria limbii la istoria „literaturii“.

DE LA ISTORIA LIMBII LA ISTORIA LITERATURII

Cercetările propriu-zise ale lui Timotei Cipariu asupra limbii românești au început în jurul anului 1838, când tânărul cărturar era deja profesor la școlile din Blaj și i se conturase atracția nativă pentru lumea cuvîntului vechi românesc, pe care îl întâlnea și în casa părintească, în zestrea de cărți ce alcătua „biblioteca“ bunicului și tatălui său, redusă la câteva cărți de cult, unele tipărite în Țara Românească altele în Transilvania, alături de care o *Alixăndrie* a fost o lectură plăcută pentru tânărul învățăcel, care la o vîrstă a trecerii dinspre copilărie spre adolescență știa între altele „de rost“ (pe de rost) celebrele poeme homerice, *Iliada* și *Odiseea*.

Așadar încă în anii formației Timotei Cipariu s-a familiarizat cu ceea ce însemna la începutul veacului al XIX-lea „literatura română“. În sfera lui de preocupări au intrat și capodopere ale literaturii universale. Alături de scrierile homerice el a cunoscut tot din tinerețe și *Metamorfozele* lui Ovidiu, din care a și tradus. Din traduceri pe care le-a realizat în „Foaie pentru minte, inimă și literatură, proză de Eugen Sue, poezie din Goethe (*Pescarul*), din Manzoni (*Il natale*), reiese interesul lui pentru literatura europeană a veacului al XIX-lea. Toate acestea ne arată, dacă mai adăugăm și preocuparea lui reală pentru poezia populară românească, un chip, la tinerețe, al cărturarului, ce nu era acela al unui viitor „părinte“ al filologiei românești, ci al unui literat atras de muza poetică, căreia, atît cît i s-a închinat, n-a făcut-o fără har.

Timotei Cipariu a renunțat însă devreme la preocupările poetice, cu siguranță că în conștiința lui calitatea de profesor de gimnaziu (1825), de liceu (1827—1830), de seminar (1830—1848) apoi aceea de prefect de studii și de director al gimnaziului din Blaj (1854—1873) precum și funcțiile de „canonic“ (1842—1868), de vicar (1868—1870) și aceea de prepozit mitropolitan după 1870 nu s-au împăcat cu ideea de a cul-

tiva mai asiduu poezia, chiar și alte forme literare (memorialistica), pe care a lăsat-o în manuscris. Atmosfera ecleziastică blăjeană nu era prielnică „zburdării“ poetice și literare. Dincolo de acest aspect, să-i zicem de natură subiectivă, modul în care s-a constituit opera cipariană, sensurile profund formative, ne îngăduie să avem convingerea că, în intimitatea cugetului său, Timotei Cipariu nu s-a dorit mai mult decît un dascăl al neamului său, un truditor pe „cîmpul literaturii române“, înțelegînd prin literatură și filologie și istorie, și filosofie și publicistică, și documentele scrise și poezia. Sensul acestei viziuni era de natură umanistă, filtrată însă de spiritul epocii luminilor, și gîndită ca necesară stadiului cultural al românilor la mijlocul veacului al XIX-lea. Românii aveau nevoie atunci, cum afirma Cipariu în „programa“ de la „Organul luminărei“ de „formarea minții și a inimii“, acestui ideal dăruindu-și cărturarul atît vocația cît și erudiția, literatura și poezia fiind pentru el, nu neapărat preocupări minore, dar cel puțin pentru formarea minții și a inimii românilor din Transilvania, el și nu numai el le-a oferit doar locul al doilea, cel dintîi fiind rezervat prin tradiția Școlii Ardelene, filologiei și istoriei, după care urma în ordine filosofia, poezia și celelalte îndeletniciri literare, de care n-a fost însă, cărturarul nostru, niciodată străin, dimpotrivă, atît cît s-a preocupat de ele le-a privit ca parte integrantă a „deșteptării naționale“, la românii de pretutindeni.

Încă înainte de elaborarea principalelor sale opere filologice, în „Organul luminărei“ Timotei Cipariu va numi două dimensiuni ale istoriei literare, una de evaluare a valorilor și pe care am numi-o *axiologică*, manifestată cînd evocîndu-i pe Clain, Șincai și Maior dă operei acestora și numelui lor o poziție de relief în literatura română. Gîndul lui Cipariu e mai degrabă o fulgurație a ideii cînd afirmă: „a căror nume literar se face nemuritor în istoria literaturii românești“¹, decît o judecată cumpănită, prin care cărturarul să fi fost conștient deplin de semnificația celor trei sintagme: „nume literar“, „nemuritor“ și „în istoria literaturii românești“, care așa puține cîte au fost așezate de Cipariu, într-o istorie a Blajului, au toate elementele necesare unei judecăți valorice asupra corifeilor Școlii Ardelene. În primul rînd prin expresia „nume literar“ Timotei Cipariu a pus în prim plan opera și nu biografia celor trei scriitori, fapt ce ține de un

¹ „Organul luminărei“, XXIV, 1847, p. 123.

înțeles modern al relației dintre operă și autor. Epitetul „nemuritor“ definește specificul romantic al gândirii lui Cipariu, și în același timp dă cărțurilor Școlii Ardelene o poziție privilegiată în epocă, față de ceilalți contemporani ai lor, ceea ce încă o dată dezvăluie sensul axiologic al aprecierii cipariene. Prin a treia parte a propoziției de mai sus — „în istoria literaturii române“ — Cipariu punca în joc un concept, care numai abia spre sfârșitul veacului al nouăsprezecelea și începutul celui de al douăzecilea, își va cristaliza deplin obiectul de studiu, adică, chiar istoria literaturii române, căreia, tot în „Organul luminărei“ Cipariu i-a validat și dimensiunea *factologică*, printr-un text interogativ și de acribie cărțurărească: *Care este cea mai veche carte românească*. Cel puțin ca perspectivă, Cipariu a urmărit aici cuprinderea literaturii românești, câtă era cunoscută la acea dată, și fixarea unui moment cronologic, pentru cea dintâi carte românească. Dintre cărțile românești sînt menționate învățăturile lui Neagoe Basarab, cele două cazanii coresiene, *Palia de la Orăștie*, iar „mai vechi — preciza cărțurarul — e un Catechism românesc de la Sibiu din 1546“², pe care susținea că l-a văzut în 1838.³

Viziunea mai largă asupra istoriei literaturii române din veacurile al XVI-lea și al XVII-lea ne-o oferă însă finalul introducerii (notația literaria) de la *Crestomație* . . . , în care perspectiva este cronologică, factologică (numirea faptelor cărțurărești de la Coresi la Dimitrie Cantemir) și cu năzuința de a cuprinde o unitatea românească înlăuntrul perspectivei istorice, fapt important pentru concepția lui Cipariu cu privire la sensul unitar românesc al manifestării literaturii noastre, în veacurile al XVI-lea și al XVII-lea.

În primul rînd ni se pare important a releva adevărul că Timotei Cipariu îi numește pe tipografii, tălmăcitorii și autorii cărților românești din veacurile menționate mai sus drept „scriitori“, preferînd în locul mai vechiului „cărțurar“ un cuvînt cu înțelesuri mai precise pentru viața unei literaturi. Astfel alături de Coresi i-a numit scriitori pe popa Iane și popa Mihai „colucrători“ alături de Coresi la omiliarul (Cazania a II-a) din 1581, cum tot astfel au fost numiți și traducătorii *Bibliei de la Orăștie*, cum numește el „palia“, Mihail Tordași, Ștefan Herce, Efrem Zăcan, Moise Peștișel și Archirie. Apariția acestor cărți o așază obiectiv, în contextul cultural, de elan al Reformei în Transilvania, adevăr

² „Organul luminărei“, LIV, 1848, p. 301.

³ „Organul luminărei“, LV, p. 308.

ce reliefează și preocuparea lui Cipariu pentru „conțițiile sociale“ de afirmare a literaturii române.

În secolul al XVII-lea deși zestrea cărții românești (tipărite) e mai bogată, Timotei Cipariu nu uită a preciza, că cel puțin în Transilvania scriitorii români au fost și puțini și puțin cunoscuți, între aceștia menționându-i pe Silvestru tălmăcitor al *Noului Testament de la Bălgrad* (de Simion Ștefan nu amintește nimic), pe Popa Ioan din Vinți și pe Mihail Ișvanovici, tipograf ce dădu la lumină, în 1699, la Alba Iulia, acel *Kyriacodromion*, ce n-a fost altceva decât o reeditare a *Cărții românești de învățătură* a lui Varlaam. Textul lui Cipariu e de obicei sobru, de ținută filologică, arareori însă izbuteste să treacă rigorile factologice impuse, dând informații care, deși sînt astăzi locuri comune ale cercetării literaturii noastre vechi, merită evocate întrucît ni-l dezvăluie pe Timotei Cipariu, în intimitatea travaliului său unul de migală și răbdare, cu minuția specifică spiritului filologic autentic. La *Noul Testament de la Bălgrad* Cipariu consemnează, astfel, cum „cuvintele mai rare se află explicate pe marginea paginilor“.⁴ Iar despre o *Psaltire*, tot de la Alba Iulia, precizează următoarele: „Auctorii versiunii nu se numesc cu numele, ci după limbă versiunea se pare a fi mai veche decât edițiunea, așa cît editorii numai o au adoptat la testul evreu sau la vreuna versiune după acest test“.⁵

Aprecierea cu privire la adevărul că „versiunea“ e mai „veche“ decât „edițiunea“ ne introduce, în acel modus vivendi, specific cărților vechi românești, în conformitate cu care o versiune „prototip“ — originară cum ar spune Cipariu — a fost mereu reluată, în copii manuscrise ori ediții tipărite, asigurîndu-se și o continuitate în unitate și o „contribuție“ a diversilor cărturari, prin înnoirea tradiției cu tradiția însăși, sensuri importante pentru că ele au asigurat în veacurile al XVI-lea și al XVII-lea, cu siguranță și mai tîrziu o unitate de scris și viziune, pretutindeni unde deja limba românească se scria.

Pentru acest travaliu, Timotei Cipariu a și găsit noțiunea potrivită. I-a comentat pe „scriitorii“ munteni Melintie Macedoneanu, Melchisedec, Teodosie Veștimianu, Inocențiu ieromonah, Șerban Greceanu, Radu Greceanu, Iordache Cantacuzino, evident numai cu numele. Afirmă despre Daniel Andrei Panonianu că a „compilat pravila cea mare de la Tîrgoviște“.⁶

⁴ Timotei Cipariu, *Crestomație sau analecte...*, p. 20.

⁵ Ibidem, p. 21.

⁶ Ibidem, p. 23.

Termenul „compilat“ este expresiv pentru modul cărturarilor români din veacul al XVII-lea de a-și alcătui cărțile. Pentru acel veac cuvântul nu are un sens peiorativ, ci unul activ, de integrare a culturii românești într-o perspectivă umanistă (compilația) asupra elaborării cărților. Versiuni mai vechi sînt prefăcute în versiuni mai noi, după „metoda“ umanistă a compilației. Cărțile compilate se integrau tacit într-un circuit valoric, nu numai interromânesc, ci cu deschideri spre „umanismele“ europene.

În „pomelnicul“ lui Cipariu, au intrat, cu aceeași zgîrcenie în aprecieri și „scriitorii“ din țara românească a Moldovei, Grigore Ureche, „fiul lui Nestor și al Mitrofanei“, Eustratie Logofătul, Simion Dascălu, Misail Călugăru, Varlaam, Miron Costin cu „poema mică“ *Viața lumii*, Nicolae Costin, Dimitrie Cantemir cu scrierile românești, latinești și rusești, și bineînțeles Dosoftei, căruia Timotei Cipariu îi elogiază „tiparul frumos“. Îl învrednicește și cu o judecată de „valoare“, numindu-l „unul din cei mai zeloși scriitori moldoveni“, ceea ce în comentariile foarte strînse ale lui Cipariu, e foarte mult. Unii dintre scriitori figurează doar cu numele și titlul cărților, singurul căruia îi atașează și un „epitet“, cel de mai sus, e autorul *Psaltirii în versuri*. Faptul ne îngăduie să fim convinși de marea admirație a lui Cipariu în special pentru prima capodoperă a poeziei românești. Literar vorbind, cărturarul nostru nici nu se înșela, „stilistic“ Dosoftei a fost, cu siguranță, cel mai de seamă scriitor român din veacul al XVII-lea.

Timotei Cipariu n-a comentat scriitorii și cărțile românești din veacurile al XVI-lea și al XVII-lea, întrucît interesul său era curat filologic, ceea ce depășește însă consemnările strict filologice îi definește cu acuratețe gustul — cum vom vedea în *Elemente de poetică* dă multe exemple din Dosoftei, semn că era autor preferat — și o judecată sănătoasă, ca și acelea de la începutul *Notiței literare*. În aceasta, după ce distinge între literatura nescrisă („cîntece, tradițiuni istorice și fabuloase, proverbe“) și cea scrisă (întîia punere în scris a produselor literare), Cipariu a definit precis și riguros obiectul de cercetare al istoriei literare: „De aici și istoria literară se poate în două moduri ocupa, au mai pre larg cuprinzînd toate produsele literare ale vreunui popor scrise sau nescrise, au mai restrîns îndestulîndu-se numai la cele semnate în scrisoria“.⁷

⁷ Ibidem, p. 9.

Acest obiect al istoriilor literare a rămas, în mod firesc același, s-au schimbat doar metodele, ba chiar acestea s-au perfecționat, în consens cu diversele ipostaze ale disciplinelor umaniste.

Viziunea lui Timotei Cipariu asupra literaturii române a fost un reflex al metodei sale filologice. Demersul său e acela de la limba unui popor spre „literatura unei limbi“. Meritul principal al investigațiilor sale n-a fost însă datarea, uneori eronată, a apariției unor cărți, și nici puținele aprecieri ce le-am semnalat, ci în mod deosebit surprinderea întregii literaturi vechi românești, fără aceea a manuscriselor, în perspectivă unitară. Năzuința lui era mereu aceeași, de a dezvălui unitatea culturii românești, în toate manifestările ei.

TOATE CĂRȚILE ROMÂNEȘTI

Pină la Timotei Cipariu cărțile vechi românești n-au fost luate exemplar cu exemplar și filă cu filă pentru a li se descoperi limba „clară și luminoasă“, zestrea gramaticală și lexicografică grăitoare pentru o unitate a limbii românești, sub semnul romanității, în veacurile al XVI-lea și al XVII-lea. Menționările de titluri și autori la Samuil Micu și Petru Maior nu erau decît incidentale și fără nici o regulă cronologică și filologică, aceste două reguli, baze reale ale analizelor și investigațiilor, vor fi afirmate ca modalități primare ale cercetării cărților vechi românești în scrierile filologice cipariene.

În prim plan se află *Crestomația sau analectele literare* care, după deja analizata „notiță literară“ prezintă o selecție de texte din cărțile vechi românești, prin care contemporanii lui Cipariu ajung la „cunoștința“ acestora fie pentru a continua perspectivele, precum Hasdeu, fie pentru a învâța să zicem, românește, precum eruditul romanist ceh Jan Urban Jarník. Paginile crestomației însumează fragmente din *Tetraevangheliarul coresian*, *Tîlcul evangheliilor* și *Evangheliarul* ale aceluiași. Apoi *Palia de la Orăștie*, *Noul Testament de la Bălgrad*, *Psaltirea de la Bălgrad*, cărțile lui Ioan Zoba din Vinț: *Sicriul de aur*, *Cărare pre scurt* și *Molitvenic*. Apoi, dintre cele tipărite în Țara Românească, cărturarul prezintă fragmente din *Pravila de la Govora*, *Evanghelia învățătoare de la Govora*, *Învățătură preste toate zilele*, *Pravila cea mare de la Tîrgoviște*, *Calea înțelesului*, *Biblia de la București*, *Mărgăritarul* — traducere a Grecenilor din Ioan Gură de Aur. Urmează apoi fragmente din *Cartea românească de învățătură* a lui Varlaam, *Șapte taine*, *Pravile împărătești*, *Liturghier*, *Trebnic*, *Psaltirea slavo-română*, *Parimiar*, toate ieșite din tiparnița de la Trei Ierarhi, pentru a încheia cu *Divanul lumii* a lui Cantemir și *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei.

Descrierea cărților se face strict filologic: anul de apariție, formatul, numărul de pagini, locul apariției, acolo unde a putut fi identificat. Există și „note“, consemnări de cuvinte rare pe care Cipariu le va trece apoi în analizele din *Principii*

de limbă și scriptură, modelul acesta regăsindu-se apoi în *Bibliografia românească veche* a ucenicului lui Timotei Cipariu, Ion Bianu.

Fragmentele din *Crestomație*... pledează pentru aceeași unitate culturală românească, unitate ce ne apare numai prin reprezentarea tuturor cărților vechi românești (cunoscute), ci cărturarul a înțeles că circulația acestor cărți pe tot cuprinsul românesc a însemnat o „revoluțiune“ în mișcarea literelor și cărților românești. După 1700 „limba românească suferi una revoluțiune mare introducându-se limba bisericească de acum în toate provinciile după tipul și modelul limbei din România mică“.¹

Termenul „revoluțiune“ era bun. Gîndirea lui Cipariu era dornică de a sublinia cît mai clar tendințele de emancipare socială și națională, cu mult înainte de anul revoluționar 1848. Le-a surprins chiar în viața limbii, „testimoniu“ al neamului și sens al existenței. Importantă a fost și sesizarea „introducerii“ limbii bisericești în „toate provinciile“ românești, fapt ce adeverește convingerea expresă a lui Cipariu că, prin circulația cărții vechi, pe care n-o numește dar o simte, a avut loc un proces de unificare a limbii românești, pe care demonstrativ îl și prezintă în fragmentele selectate din *Crestomație* și în analizele din *Principii*. Fragmentele selectate în *Crestomație* și în analizele din *Principii*, îl conving pe cărturar că stadiul unitar atins de limba cărților vechi românești „se poate considera ca un pas către cultura limbei românești, ci nici ca cum, ca un model de limbă bună, sau demnă de a fi fixă și în afară de biserică pentru toate ramurile de știință și de poezie“.²

Și totuși, cînd afirmă despre unificarea acestei limbi după „tipul și modelul limbei din România mică“ el surprinde un stadiu unitar al limbii literare românești. Convingerea lui că la baza acestei unități a stat graiul muntean a fost realistă, dovadă menținerea ideii la toți cei care au urmărit pînă în veacul nostru „istoria“ limbii literare românești. Iar expresia „România mică“ e semn că și în mintea lui Cipariu exista o „Românie mare“ aceea a limbii românești de pretutindeni, la care cu siguranță, în timp ce-și alcătua *Crestomația* din „toate cărțile românești“ pe care le-a avut la îndemînă, s-a gîndit și a văzut-o ca un „vis“ de împlinit.

Catalogul cărților vechi românești alcătuit de Cipariu e mai bogat decît cărțile prezentate fragmentar în *Crestomație*...

¹ Timotei Cipariu, *Principii de limbă și scriptură*, 1866, p. 100.

² *Ibidem*, p. 8.

în „Arhivu pentru filologia și istoria“ el mai adăugînd *Viețile sfinților* a lui Dosoftei, o *Alexandrie, Lumina* (de fapt *Carte și lumină*) și *Floarea darurilor* tipărite de Antim Ibi-reanul, cum îl numea el pe autorul *Didahiilor*.

Nu numai din aceste cataloage, dar și din referințele din *Principii* și „*Arhivu . . .*“ la cărțile lui Maior, Șincai, Constantin Căpitanul, Del Chiaro, Olahus, ale învățaților, macedo-români Bojadgi și Constantin Roja, la gramatica lui Ienăchiță Văcărescu, ne fac să fim convinși că Timotei Cipariu cunoștea aproape tot ce s-a scris românește și despre români pînă la el, opera lui fiind o magistrală sinteză a culturii românești, privită în unitate, cum va comenta și în *Elemente de poetică*, poezia românească de la Dosoftei la Heliade.

Scriitorii români pașoptiști din Țara Românească, Moldova și Transilvania sînt cei dintîi dintre mînuitorii cuvîntului românesc care se cunosc chip la chip, își citesc scrierile chiar proaspăt ieșite de sub teasc; publicațiile ardelenne mai ales, „Foaie pentru minte inimă și literatură“, „Telegraful român“, mai apoi „Familia“ difuzînd nu o dată poezie de peste Carpați. Am menționat deja prezența *Horei Ardealului* (variantă la *Hora Unirii*) a lui Alecsandri în „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, a *Imnului creațiunii* de Ion Heliade Rădulescu în „Archivu pentru filologia și istoria“, toate acestea culminînd cu debutul lui Eminescu la „Familia“, și la un loc însemnînd o circulație mai intensă a valorilor românești, decît în veacurile anterioare, cînd un Varlaam abia îl cunoaște o singură dată pe un Udriște Năsturel, iar corifeii Școlii Ardelenne au trăit și au scris izolat, uneori chiar în afara pămîntului românesc, precum Ion Budai Deleanu.

În primul rînd evenimentele revoluționare pașoptiste i-a adus pe un George Sion, Alecu Russo și Nicolae Bălcescu în Ardeal, înființarea Academiei Române sporind cunoașterea reciprocă a intelectualilor români de pretutindeni, mai tîrziu „Astra“ îi va aduce dincoace de munți, în Transilvania pe Odobescu și Caragiale, iar Slavici datorită prieteniei cu Eminescu se va stabili la București. George Coșbuc după o educație ardelennească, în care au figurat și *Elemente de poetică, metrică și versificație* ale lui Cipariu, își afirmă personalitatea în România mică, cum au numit chiar cărturarii ardeleni principatele unite la 1859.

În acest proces de circulație interromânească a valorilor poetice, un rol a jucat și Timotei Cipariu, în cartea menționată oferind la 1860, cea dintîi „ogîndă“ a poeziei românești, privită în totalitatea ei, și diacronic și sincron.

Înainte de apariția opului ciparian, reguli poetice, mai degrabă de prozodie a versificației, literatura română avea în acele *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor orînduieților gramaticii românești* ale lui Ienăchiță Văcărescu și în

Cursul de poezie generală a lui Ion Heliade Rădulescu. „Elementele“ cipariene au fost prin urmare o noutate, mai ales că și ceea ce a urmat după ele, în secolul al XIX-lea *Manualul de poezie română* a lui Ionescu-Gion s-a înscris în ceea ce s-a numit subordonarea regulilor poetice, regulilor gramaticii¹, ceea ce cu privire la Cipariu ni se pare a fi o exagerare, întrucât analiza „versificației“ e precedată de o poezie în stil clasic, în care se analizează „natura poeziei“, despre „facultatea imaginativă a poetului“, despre poezia lirică, epică, aceasta din urmă despărțită în „eroică“ și „comică“, poezia dramatică, de la a cărei descriere nu lipsesc Corneille și Racine, Shakespeare, Calderón și Lope de Vega, Alfieri, Goethe și Schiller. Cipariu mai comentează „de forma poeziei“, „de limba poeziei“, despre „stilul poetic“, iar în analiza versificației conceptul de „structură“ e prezent în două paragrafe „de structura versurilor tonice“, „de structura carminelor tonice“. Conceptul e datorat gustului său pentru neologism și claritate terminologică, fără trimiteri, altele decât de sinonimie, către conceptul modern de „structură“. Termenul ciparian păstrând înțelesul clasic de formă.

Elemente de poezie, metrică și versificație reprezintă însă din perspectiva lucrării noastre o afirmare deplină, în unitate și organicitate a stării poeziei românești de la mijlocul veacului al XIX-lea, nu numai în ceea ce privește versificația, ci și dimensiunea axiologică, selecția versurilor fiind reprezentativă și în planul estetic.

Începutul exemplilor vin din poezia populară, în problema rimei, pe care Cipariu o numește „cadență finală“ care e strînsă:

Părăuț cu apă rece
pe la poarta maică-i trece
Ese maica să se spele
văzu că-s lacrimi de-a mele

„laxă“, specifică „poemelor populare“, în poemele literare fiind prezentă „în poeziile sprintăre (burlesque)“:

Uritul care-i urit,
mîncă cu mine din blid
De s-ar sparge blidu-n fund

¹ Vladimir Streinu, *Versificația modernă*, București, 1966, p. 114.

doar aş scăpa de urît
Da blidu-i de cositor
nu se sparge pînă mor.

Pentru al treilea tip de rimă „mestecată“, adică „mixtă“, Cipariu oferă două exemple, unul cules de el din Transilvania (*Nevasta de Brebu*) şi altul „din România“, cum zice cărturarul. Îl preferăm pe cel din urmă întrucît argumentează, tocmai ceea ce dorim să subliniem, interesul constant al lui Cipariu pentru întreaga poezie românească:

Leliţă, leliţă!
— Te-aud neiculiţă —
Dacă mă auzi
de ce nu-mi răspunzi?
Că-i de mult d'a seară,
de cînd stau p'afară,
Şi streaşina pică,
jubeaua mi-o strică.
Nu-mi e de jubea,
cît de fermenea,
c-am slujit pe ea.
Nici de fermenea,
cît mie de găitan,
c-am slugit un an
la un căpitan
şi-s fecior sirman

Pentru ritmul trohaic, întîlnim exemple din colecţia de poezii populare a lui Alecsandri. Versurile alese sînt din *Mioriţa*. Mai întîi chipul ciobanului:

Fetişoara lui
spuma laptelui
ochişorii lui
mura cîmpului.

apoi cel al Mioriţei:

Mioriţa laie
laie bălălaie
de trei zile 'ncoace
gura nu-ţi mai tace,
ori iarba nu-ţi place.

Urmează în cele din urmă și *Toma Alimoș*:

Să trăiești Mane firtate
dă-ți mînia după spate
ca să bem în jumătate

La particularitățile stilistice ale „carminelor tonice“, reține pentru cîntece populare „una frază stereotipă: *frunză verde*“:

Frunză verde a lemnului!
nu crede a feciorului
Că te ține pre genunche
și te minte mii și sute.

Ceva asemănător se află, afirma Cipariu, și în poeziile populare ale toscanilor. Punîndu-și în joc erudiția și judecata comparativă el exemplifică: „Fiori di cipresso“ (floare de chiparos), „Fior d'amaranto“ (floare de purpură), „Fiore d'argento“ (Floare de argint), pentru a conchide: „Din care se vede, că toscanii asemenea încep ca românii, numai cît ei pun „floare“ în loc de „frunză verde“. „Încă și la noi s-aude început cu „floare“, deși mai rar, precum“:²

Floriciă din răzor!
nu mă blăstăma să mor,
că n-am pre nime cu dor,
să mă-ntrebe de ce mor.

Poezia cultă românească e reprezentată „copios“, cum ar spune Cipariu însuși, într-o perspectivă istorică de la Dosoftei la Ion Heliade Rădulescu. Dar mai întîi, un vers, un singur vers, din Miron Costin:

Semnele stau de se văd de dînsul făcute

pentru versul de 13 silabe, în ritm trohaic.

Dosoftei cu a sa *Psaltire în versuri* pe care a antologat-o în *Crestomație sau Analecte literare*, e pretutindeni prezent, în același exemplu pentru ritmul trohaic din *Miorița*:

Că se ridicară
asupră-mi păgînii
și cu toți străinii
de mă-mpresurară

² Timotei Cipariu, *Elemente de poetică, metrică și versificațiune*, Blaș, 1860, p. 195.

are corespondențe ritmice cu: „Mioriță lae/lae bălălaie“, din citatul anterior, și numai un pas mai trebuia făcut pentru a înțelege sursa populară a ritmului la Dosoftei. Cipariu n-a procedat astfel, dar alăturarea versurilor din Dosoftei și *Miorița* e sugestivă pentru a putea presupune, că a *simțit* apropierea, și pentru simțire nu e nevoie întotdeauna și de demonstrație.

Timotei Cipariu a cercetat cu migală și intuiție a formei poetice versurile lui Dosoftei, toate exemplele au o eufonie deosebită și sînt relevante și pentru gustul estetic, rafinat, al autorului *Elementelor de poetică*. Pentru „dimetru acatalectic“, vers de 8 silabe, cărturarul alege:

Doamne-n scut de bună vrere
Ne-nacununi cu mângăiere

iar pentru cel cu 10 silabe:

Ca un mire, cînd stă de purcede
Dintr-a sa cămară unde șede

apoi cu 12 silabe:

Și-ai supus toate supt a lui picioare
Oile și boi, și tot de supt soare.

În fine versul de 13 silabe:

Plîngeți frați, de udați locul, plîngeți voi sorori
Văi și coaste înverzite și cîmpii cu flori

cel de 14 silabe:

Sunt cu mulții strînși asupra-mi, să mă dea de rîpă
și se bat de la 'nălțime să mă surpe-n pripă

și „tetrametru actual“ de 16 silabe:

Moarte rea dau păcătoșii, și-și vor peri-n răutate
Cine urăște dreptul, va suferi greutate.

Și la ritmul iambic Dosoftei este printre preferații lui Cipariu, bogăția versului dosofteian fiind surprinsă în toate ipostazele sale ritmice, dar mai ales ni se evidențiază calitățile

poetice ale *Psaltirii în versuri*, nici pînă astăzi suficient și deplin interpretate, cu toate că ar fi necesar, incursiunea lui Cipariu fiind ea însăși un îndemn, atît pentru acuratețe, cît și pentru frumusețea versurilor alese:

Și-a închinat pămîntul
Dintr-una cu cuvîntul

Exemplul de mai sus e la ritmul iambic în șapte silabe, iar următorul din Dosoftei pentru același ritm, e versul de 13 silabe:

Cînd îi să nu-mi apuce sufletul ca leul,
cînd nu-i cine mă scoate, cîndu-mi vine greul.

La ceea ce Timotei Cipariu numește ritmul iambic „curat“ reține din Dosoftei:

Tu mă-ndreaptă, 'ntra ta cărare
să nu-mi pierd pașii cătră pierzare.
Eu ți-am strigatu-ți, Dumnezeu sinte
să-mi ascuți graiul de rogăminte

Pentru ritmul compus, două „trohaice“ împreunate în-țr-unul tot Dosoftei a fost modelul lui Cipariu:

Doamne lepădatu-ne-ai și ne-ai surupat,
pre noi mîniatu-te-ai și ne-ai și cruciat.
Pămîntul clătitu-l-ai și l-ai strămutat,
i-ai strîns frînturile și l-ai vindecat.

Familiaritatea lui Timotei Cipariu cu poezia lui Dosoftei era exemplară, dovadă faptul că a identificat și forme poetice superioare versului, în *Psaltirea în versuri*, și anume strofa, dintr-una cu patru versuri citează începutul, altfel foarte cunoscut, la comentatorii literaturii noastre vechi:

Cine face zid de pace
Turnuri de frăție

E limpede că pe Timotei Cipariu cartea în versuri a lui Dosoftei l-a pasionat ca poezie, dovadă multitudinea exemplorlor, care în *Elemente de poetică* le depășesc pe cele din cei-

lalți poeți români cu toate că și aceștia sînt bine reprezentați.
Mai întîi în ordine istorică îl descoperim pe Gheorghe Asachi:

Incruntat ca leul Ștefan voind să răzbune,
înc-o dată pre ostași merge s-adune,
Mai întîi însă pre mamă-sa să îmbrățișeze
și pre fiul său de bine vrea să cuventeze.

Din Dimitrie Bolintineanu are mai multe exemple, noi re-
ținem doar versurile pentru „metrul dactilic“, memorabile și
estetic:

Barba-i tremura, dinți i se clătina
muge ca taurul
geme ca tunetul, bate cavalele
ca un balaur.

Vasile Cârlova figurează doar cu strofa:

De laturi și zefirul, ascultă cu plăcere,
și printre flori se primblă, ca umbra de ușor.
El numai cîteodată rogîndu-se ei cere,
ca cîntecul să țină, ceva-și mai mulțișor.

Pe lingă strofe romantice, mai puține decît din Bolinti-
neanu, Grigore Alexandrescu are un fragment de fabulă:

Iar lupul mîncătoriu
se făcu favorit
și ministru la oi.
vă las să judecați,
cîți miei fură mîncăți,
și cîte oi slutite.

Pe Ion Heliade Rădulescu alături de originale îl preferă
Cipariu și cu prelucrări din „Lamartinu“:

Dînsa se duce și altele vin,
Și fără urmă se strecor toate,
Dar să te șteargă, nimic nu poate
Dintr-al meu suflet de tine plin.

Din această „panoramă“ a poeziei românești, de la 1860, nu lipsește, pentru a dovedi varietatea strofelor, nici acel prim elogiu poetic al limbii românești al lui G. Sion:

Mult e dulce și frumoasă
limba ce-o vorbim,
Altă limb'armonioasă
ca ea nu simțim.

Ultimul vers nu face parte din varianta cunoscută a poemului *Limba noastră*, în aceasta din urmă versul e „ca ea nu găsim“. Așa încît versul „ca ea nu simțim“ ori face parte dintr-o variantă pe care numai Cipariu o știa ori cărturarul a citat din memorie, și tacit a înlocuit pe „găsim“ cu „simțim“, un cuvînt cu o încărcătură poetică mai pronunțată decît a originalului.

Dintre poeții ardeleni, îl aflăm pe Andrei Mureșanu:

Eroul sînt din ceruri în lume a venit
să-ndrepte omenirea din drumul rătăcit
s-arate adevărul a tatălui lumină
prin fapte și cuvinte, ca om făr'de păcat
de unde-nvățătura a și prins rădăcină,
căci ea ieși din suflet și cuget luminat.

precum și cîteva exemple din manuscrisul *Psaltirii în versuri* a lui Theodor Corbea:

Că viața mea s-a stins în durere,
ani-mi în suspinări fără putere.

Comentînd versurile lui Theodor Corbea, Timotei Cipariu emite și o judecată estetică, afirmînd că autorul ardelean „pre lingă una diligență mare a lucrat un op cu mult mai de jos decît al lui Dosoftei, și mai ca al lui Pralea“.³

O bogată selecție din Vasile Alecsandri, egală cu aceea din Dosoftei întregește panorama. Iată un fragment de pastel:

Candela fumegătoare
pare-n casă'ncetișor
ascultați un pas ușor
luna plină lucitoare
se ascunde într-un nor.

³ Ibidem, p. 176.

În momentul în care cărturarul explică din ce autori a făcut selecția, aduce și următoarea precizare: „Iar unde nu aflarăm la alții, sau nu puteam afla cu anevoie, cutezarăm a adauge formate de noi”.⁴ Să „cutezăm” așadar și noi, cu un „sonet românește în metrulu italianescu”:

Viața-mi astăzi, iată-mi jumătate,
din cât trăise dulcele-mi părinte;
și-atâtea zile, cîndu-mi vin a minte
trecute în pace-acum înmormîntate!
Oh! pieptul lînced simt că mi se bate
și-n foc sălbatec arde prea fierbinte.
aș vrea să știu, tu spune-mi înainte
secretul care ochiul nu-l străbate.
Pricep, aud, arzi foc prin al meu sînge,
curînd incende-l, oh tu să nu-nceți,
pîră-n cenușă tot se va preface.
Că lacrimi moi din ochi nu te vor stinge,
tu arzi ascuns sub șapte tari peceteți.
Și-atunci! atunci avea-voi și io pace.

Vocația poetică cipariană pentru poezie a fost una de suflu autentic nu numai prin acest sonet, ce completează armonios și unitar radiografia poeziei românești de la mijlocul veacului al XIX-lea cuprinsă în paginile despre versificație din *Elemente de poetică*.

De fapt selecția aceasta presupune o cunoaștere de către Cipariu a întregii poezii românești a momentului, prezența lui Dosoftei consemnînd și perspectiva istorică, susținută și de o judecată „estetică” asupra „stihurilor politice” la stemele Țării Românești și ale Moldovei „În urmă ca să nu tăcem de tot, atingem și de așa numitele stihuri politicești, care le aflăm scrise în multe cărți tipărite în Moldova și Ungrovlachia pre a II-a pagină supt Stema domnească. Ele nu aici măcar meritul poeziei nici măcar al metrului, decît că sunt scrise cu cadență finală”.⁵

Timotei Cipariu a fost prin urmare un cărturar cu gust pentru poezie. În comentariile cuprinse în *Elemente de poetică* respiră și referințe la poezia europeană, ceea ce dă opului

⁴ Ibidem, p. 171.

⁵ Ibidem, p. 183.

ciparian intenție comparatistă, iar analizele unice în cultura românească la poetica arabă confirmă gustul universalist al cărturarului.

Sensul dominant este însă perspectiva unitară pe care Cipariu o oferea contemporanilor săi asupra stării poeziei românești, la un deceniu după mijlocul veacului al XIX-lea, în plină afirmare a poeziei lui Ion Heliade Rădulescu și a lui Alecsandri.

INNOIREA LIMBII

Întreaga concepție filologică și lingvistică a lui Timotei Cipariu atît prin erudiția caracteristică cît și prin interpretările date cuvintelor românești genuine s-a concentrat și în jurul înnoirii limbii, a „reînvierii“ cum spune el a „geniului limbii românești“. În această năzuință de reconstrucție el a depus eforturi complexe, dar întotdeauna conștient, scrierea și forma limbii pe care o cerea fiind numită cu bună știință una „ce multora li se va părea nouă“.¹

Această înnoire a limbii a fost marea năzuință, dacă nu chiar obsesia eforturilor cărturărești, de erudiție și interpretare, în *Principii de limbă și de scriptură*, în *Gramatica limbii române*, într-un cuvînt în opera filologică și lingvistică a lui Cipariu luată ca întreg. Și totuși „noutățile“ pe care el le-a propus la nivelul formelor gramaticale și al ortografiei nu s-au impus, nou rămînînd de la el pentru filologia și lingvistica românească, tehnica elaborării bibliografice, metoda comparativ-istorică, aspirația, de principiu, spre o limbă literară unică, fundamentarea gramaticii istorice românești, o viziune spre original, ce dezvăluia modernitatea gîndirii lui.

În expresivitatea propriu-zisă a limbii, a limbajului literar, cum am spune astăzi, scrierile filologice și lingvistice au lăsat urme prin conceptul de formă, cel mai bine gîndit în acea perioadă de un gînditor român, dar și prin cel de structură. El afirma chiar despre existența unei „structuri dinlăuntru“ a limbii, ceea ce e destul de mult pentru acea perioadă, cu toate că termenul ciparian n-a făcut carieră. Lingvistica românească i-a preferat, pentru același înțeles, pe cei de „strat“ și substrat“, mai aproape de mentalitatea epocii decît atît de inedita „structură“, impusă abia de lingvistica secolului nostru.

Dar și faptul că scrierile filologice ale lui Cipariu au relativ puține dimensiuni teoretice, substanța alcătuiind-o analizele concrete, sporul de limbă adus de gîndirea lui e mai puțin vizibilă aici, de aceea acest spor trebuie căutat în altă parte, și anume în *Elemente de filosofie*, după Krug în a

¹ „Organul Luminărei“, 1848, LX, p. 338.

căror tălmăcire Timotei Cipariu și-a adus contribuții importante la cristalizarea unei terminologii filosofice românești, în care să zicem „latinismele“, puține la număr, pe de o parte și „arhaismele“ pe de alta, se constituie între două extremități, uneori stridente la o lectură actuală, ce au lăsat liberă și fecundă o matrice a noului, ce-l detașează prin claritate și simț filosofic al limbii, pe Timotei Cipariu, de, să zicem, limbajul filosofic bărnățian, mai abrupt în expresii și mai contorsionat în relații semantice. Simpla definiție a filosofiei dată de Timotei Cipariu și Simion Bărnuțiu, ne spune mult despre acuratețea gândirii celui dintâi față de limbajul uneori greoi din „sistema“ bărnățiană. Pentru Cipariu o noțiune cu totul „precisă“ despre filosofie „nu se poate câștiga decât prin ea însăși, adică filosofînd...“², în timp ce pentru Bărnuțiu era „amoare și studiu al înțelepciunii“³. Singură prezența verbului „a filosofa“ în gândirea cipariană ar fi de ajuns pentru înțelesul rafinat ce dădea el filosofiei, în comparație cu cel bărnățian care era unul doctrinar de „sistemizare“ a cunoștințelor. Sintetic spus, pe Cipariu l-a preocupat *calea* spre filosofie, adică filosofarea, iar pe Bărnuțiu *scopul* adică înțelepciunea ca „amoare și studiu“. Cipariu va avea astfel mai multă grijă pentru limbaj, astfel pentru conceptul de „general“ va folosi cînd expresia veche „preste tot“, cînd termenul modern „general“. Bărnuțiu l-a preferat pe „generariu“. Pentru starea de sublim Bărnuțiu a optat latinizînd, prin întrebuițarea termenului „beatitate“. Cipariu a lucrat în spiritul limbii românești, al filosofării și al preciziei logice și a ales cuvîntul „sublimitate“.

Nu vrem să minimalizăm aportul lui Bărnuțiu la fixarea unei terminologii filosofice românești, mai ales că și el a pus în joc frumuseți ale limbii românești, precum verbul „a libera“, redescoperit în veacul nostru de D. D. Roșca. „Cum poate să se libereze omul de erorile în care a căzut?“ s-a întrebat Bărnuțiu dovedindu-și vocația filosofică. Ceea ce urmărim este înțelegerea că în acea epocă, premaioreșciană a culturii românești, nu toate au fost „o apă și un pămînt“, ci de la un autor la altul au existat nuanțe, într-un efort colectiv de emancipare a culturii românești. Personalitățile au avut fiecare o contribuție specifică, fie în planul doctrinelor, fie în cel al limbajului. Din această perspectivă Bărnuțiu a fost autorul celui dintâi sistem filosofic românesc, important în idee și substanță. Tot în sens doctrinar au gândit Heliade, Bălcescu,

² Timotei Cipariu, *Elemente de filosofie*, I, p. 5.

³ Simion Bărnuțiu, *Psihologie empirică și logică*, 1871, p. 40.

Kogálniceanu. Preocupările filosofice ale lui Cipariu au fost în acest context singurele care au mizat nu pe sistem ci pe calea spre el, nu pe asumare și asimilare de „cunoștințe“ ci inițiere în asumare și asimilare. Astfel pe prim plan și chiar programatic s-a manifestat la el năzuința expresă, cu izbînză mai importante decît la ceilalți, pentru „înavuțirea“ limbii românești în termeni filosofici. El sublinia argumentat, în „prefațiunea“ la *Elemente de filosofie*, dificultățile unui atare travaliu: „Multă greutate se simți traducînd, pentru defectul, nu numai în termeni filosofici românești, ci și cuvinte ce semnează idei abstracte, cuvinte cari în limba germană și în cele clasice se află copioase, iar întru a noastră mai rare. În aceste cercetări ne folosirăm de termeni latini, mai rar grecești, după exemplul altor limbi, chiar și mai avute decît a noastră, și de aceea credem că vom fi scuzați“.⁴

Spre deosebire de un Samuil Micu care s-a luptat și el cu astfel de dificultăți în a sa *Logică și Legile firei*, ori ca un Lazăr-Leon Asachi cînd îl traducea tot la cumpăna veacurilor al XVIII-lea și al XIX-lea pe Epictet și *Logica* lui Condillac,⁵ urmașul acestora, Timotei Cipariu, înscris în același efort de creare a unui limbaj filosofic românesc, și-a teoretizat dificultățile și a subliniat un adevăr, și anume, absența în limba română a unor cuvinte pentru „idei abstracte“, absență simțită și mai tîrziu în dificila edificare a limbajului filosofic românesc.

În fața acestei dificultăți Timotei Cipariu nu s-a grăbit, ci efectiv a strîns în tîlmăcirea sa toată zestrea de limbă filosofică existentă, în sensul cuvintelor românești, în textele scrise în veacurile anterioare. Astfel scrie, precum Samuil Micu, „*Filosofia preste tot*“, cu înțeles de „*filosofie generală*“, din textele vechi preia „*fire*“, „*întru*“, „*a cumeneca*“ pentru „*comunicare*“, pentru „*particular*“ zice „*singuratic*“, pentru „*limite*“ zice „*marginii*“, „*dechiarățiune*“ pentru „*declarațiune*“, „*județ*“ pentru „*judecată*“, „*împumnare*“ pentru „*contrazicere*“, „*ursită*“ pentru „*legătura naturală a lucrurilor*“. Cu iz de limbă veche sînt și expresiile: „*nevoințele minții omenesti*“, „*dubla cumnăție estetică*“, „*lucrare a minții*“, „*împreunațiunea originară a firei și a știrea*“.

După cum se vede nu sînt prea multe cuvinte din limba veche întrebuintate de Cipariu în efortul său de sintetiza în grai românesc dificilii termeni filosofici germani. În mod sur-

⁴ Timotei Cipariu, *Elemente de filosofie*, p. 4.

⁵ Cf. Antonie Plămădeală, *Lazăr-Leon Asachi în cultura română*, Sibiu, 1985.

prinzător și termenii curat noi preluați din latină sînt la fel de puțini: Iată cîțiva: „spectare“, „apetire“, „aversare“, „vo-lire“, „patire“ (suferire), „potientia“, „senzul“, „amen“ pentru „desfătător“, „spectăm“ pentru „a privi“, „a rescinde“ (a tăia), „a defige“ (a determina), „pendinte“, „susistentia“. La toate acestea literatura filosofică românească ulterioară a renunțat, cum s-a întîmplat și cu arhaismele de mai sus, fapt ce e grăitor pentru a înțelege că exagările lui Cipariu au avut două extremități: arhaismele și latinismele și amîndouă au fost excluse, între ele însă rămînînd un număr, hai să folo-sim un termen ciparian, „copios“ ce se va perpetua în scrie-rile filosofice românești pînă în contemporaneitate.

În prim plan e însăși denumirea și filosofică și româ-nească a unor discipline filosofice: „filosofia cunoștinței“ pen-tru „metafizică“, „logica“ a numit-o „filosofia cugetului“, „es-tetica“ „filosofie a gustului“, iar „etica“ era pentru el „filo-sofia virtuții“. O serie de noțiuni poartă amintirea limbii vechi, prin terminația în „une“: „imaginațiune“, „opozitițiune“, „precepțiune“, „expozițiune“, „reprezentățiune“, „determina-țiune“, „impresiune“, „posesiune“, „împreunățiune“, „demon-strățiune“. Toate acestea vor evolua spre anumite concepte perechi: „imaginație/imaginare“, „reprezentăție/reprezentare“, „determinație/determinare“, ceea ce înseamnă că termenii ci-parieni erau încă echivoci pentru gîndul filosofic nuanțat, con-stituindu-se însă într-o etapă necesară spre ulterioare clari-ficări. Din categoria noțiunilor cu terminația în „une“ are Ci-pariu și neologismul „fruitiune“, de la francezul „fruit“ (fruct), pe care cărturarul îl „românizează“ pentru a suplini sensul cuvîntului „rodire“, care datorită originii sale slavone nu era pe gustul lui Cipariu. Cert este că „fruitiune“ are par-ticularitățile unui cuvînt românesc și nu dă senzația de for-țare, precum în cazurile de mai sus, cu „apetire“, „aversare“, ceea ce ne convinge că Timotei Cipariu a căutat cu destulă îndîrjire echivalențe românești ale unor „idei abstracte“. Și uneori îndîrjirea n-a sîrșit în cuvinte pe care apoi limba să le respingă, ci doar să le uite, cum e cazul unui concept de maximă expresivitate filosofică: *interitate*, din lat. „inter“ pe care sufixul „tate“ la integrat firesc limbii românești, ba mai mult prin semnificația ce o are „interioritatea interiorității“ e un concept bogat în profunzimi ce poate suscita și astăzi spiritul speculativ. De fapt Timotei Cipariu a știut să utili-zeze cu multă claritate și precizie filosofică terminația „tate“, în cuvinte de sens modern precum: „științificitate“, „simpli-citate“, „sentimentalitate“, „afinitate“, „rizibilitate“, „sublimi-

rate". Triumful deplin al acestei modalități, efectiv de înnoire a limbii românești, îl descoperim în „*tabla categoriilor*“, pe care Cipariu o dă în *Elemente de filosofie după Critica rațiunii pure* a lui Kant, într-o manieră în care și traduceri recente ale celebrelor categorii o păstrează. Din șaisprezece termeni propuși de Cipariu paisprezece și-au păstrat astfel formele expresive cipariene: *realitate, spațialitate, temporalitate, spațialitate-temporalitate, unitate, pluralitate, totalitate, negativitate, limitativitate, cauzalitate, comunitate, posibilitate, actualitate, necesitate*, și ele reprezintă mai mult de jumătate din ceea ce Constantin Noica a numit „douzecișapte de trepte ale realului“, însumând categoriile aristotelice și kantiene, într-o devenire a filosofiei însăși.⁶ Tot concepte cu sens modern mai pot fi numite: „*abstragere*“, „*reflectare*“, „*apropiere*“, „*concept generic*“, „*concept specific*“, „*concept general*“, „*facultate imaginativă*“, „*potență imaginativă*“, „*putere imaginativă*“, „*absolut*“, „*ideal*“, „*gen suprem*“, „*gen infim*“, „*co-știență*“, „*principii originare*“, „*armonie originară*“.

Mai mult decât în aceste cuvinte e vizibil la Cipariu „*duhul filosofării*“, care l-a dus la înnoirea limbajului filosofic românesc, în modul în care a știut să nuanțeze idei prin jocuri interioare ale sensurilor, surprinzând chiar dialectica limbajului filosofic; în jocul dintre „*se pare*“ și „*apare*“, între sublimul „*intensiv și extensiv*“, dar mai ales în următoarea propoziție în care logica filosofării transpare în dialogul dintre „*a înfășura*“ și a „*desfășura*“: „*Iar acea așteptare, ca să se afle sau să se descopere oarecînd atare principiu al filosofiei, care tot de una dată să fie și real și ideal, și material și formal, și carele să cuprindă în sine înfășurate toate celelalte propozițiuni ale științei, așa cît să nu fie lipsă decît de una desfășurare continuată a aceluia principiu, spre a deduce dintr-însa toată filosofia.*“⁷

Propoziția aceasta despre „*înfășurarea*“ și „*desfășurarea*“ gîndului filosofic, prin filosofare, e una din cele mai frumoase, în sens logic și metafizic, scrise în limba românească, pentru că demonstrează virtuozitate speculativă, căutarea clarității și găsirea cuvîntului care să exprime „*adevărul*“.

⁶ Pentru a înțelege „*actualitatea*“ tîlmăcirii cipariene a categoriilor kantiene pe lîngă *Douăzeci și șapte de trepte ale realului*, Cf. Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*, (în românește de Traian Brăiloiu), București, 1941, p. 106 și Alexandru Boboc, *Kant și neokantismul*, Editura științifică, București, 1968, p. 65—66.

⁷ Timotei Cipariu, *Elemente de filosofie*, p. 25—26. Cf. Eugen S. Cucerzan, *Timotei Cipariu. Terminologia filosofică românească*, în „*Tribuna*“, XXXI, (1602), 1987, nr. 36, p. 1—3.

Elemente de filosofie sînt mai bogate în cuvinte noi decît cele alese mai sus. Și toate, mai bine zis majoritatea și-au păstrat și astăzi o anumită limpiditate filosofică, cum este, de exemplu, „nemărginitul“, prin care Cipariu a tradus „*to apeiron*“ a lui Anaximandru, în traduceri moderne preferîndu-se „nedeterminatul“. Pentru „*lucru în sine*“ există și această expresie dar și „lucru de cugetare“. Un termen precum „*ideologia estetică*“ aparține mai mult gîndirii secolului XX decît celui al XIX-lea cînd a fost gîndit. Tot astfel într-un circuit al noutății: „*frumosul dinlăuntru*“, „*putință cunoscătoare*“ și numeroasele noțiuni estetice: „*grațios*“, „*delicat*“, „*elegant*“, „*naiv*“, „*colosal*“, „*grandios*“, „*patetic*“, „*baroc*“, „*tragic*“, „*comic*“, „*tragicomic*“, „*umoristic*“, care și ortografic au rămas așa cum le-a scris Cipariu, calitatea lor de neologisme asigurîndu-le posibilitatea de a fi fost scrise numai cu litere latinești „curate“, cum de fapt îi plăcea lui Cipariu în căutarea unor eufonii perfecte fără „ă“, „î“, „ț“, „ș“ și alte asemenea.

Din cele afirmate pînă aici este clar că Timotei Cipariu a aplicat în *Elemente de filosofie*, ceea ce el a numit cultura și cultivarea limbii, cu mai mulți sorți de izbîndă decît în pledoaria pentru un alfabet strict latinesc al limbii române. Latinismul său moderat apare și transpare cu prisosință, dar mai ales ne dăm seama de sensul acestui „latinism“ care nu a urmărit „latinizarea“ limbii românești, ci „românizarea“ unor termeni latini, adevăr ce îl desparte fără echivocuri pe Timotei Cipariu de hiperlatinismul lui Laurian.

Apoi înnoirea limbii prin numeroșii termeni evocați s-a constituit, prin păstrarea multora dintre ei, într-o altă întru-chipare a luptei lui Cipariu pentru unitatea culturii scrise românești.

ÎNNOIREA LITERATURII

În toamna anului 1855, Timotei Cipariu aflat la „jumătatea vieții“, cum spunea în sonetul ce l-am consemnat într-un capitol anterior, se vedea îndemnat să-și rememoreze copilăria și adolescența. El dezvăluia astfel culturii românești o modalitate literară nouă — „literatura confesivă“ — a cărei desăvârșire îi va aparține lui Ion Creangă, la trei decenii după îndrăznețele evocări cipariene, care, dacă n-ar fi rămas în manuscris, și-ar fi atins cu siguranță țelul, acela de a stîrni în conștiința contemporană preocupări pentru înnoirea literaturii. N-a fost așa, dar intenția noului trebuie sesizată. Literatura memorialistică a lui Cipariu însumează dimensiuni estetice, ce o integrează cu specificul ei, dar și cu anumite dominante, în „modelul“ ulterior constituit al memorialisticii românești.

Tendința spre nou o afirmă Cipariu programatic: „De mult mi-am propus a scrie una specie de memoriu din viața mea și din cele ce am ajuns și cunoscut io, nu că doară acestea ar fi cu totul demne de neuitare, cu toate că vor fi într-însele unele nu numai de interes istoric, ci chiar și fiziologic, ci și ca să dau, de se poate, oareșicare impuls conaționalilor miei la asemenea scrieri originare, a căror preț la toată timplarea pentru istoria și literatura popoarelor este prea însemnat...“¹

Un astfel de gând, deși rămas fără ecou, în actualitatea imediată a literaturii românești de la mijlocul veacului al XIX-lea reprezintă elementul principal al acțiunii conștiente pe care cărturarul a întreprins-o pentru înnoirea literaturii române cu un gen „originar“ (original), cel al „literaturii memorialistice“, prezent în scrierile cronicarilor munteni și moldoveni, dar involuntar fără necesara conștientizare axiologică, la care a recurs Cipariu. În epocă au mai scris „memorii“ Negruzzi, Russo și Alecsandri, dar modul de evocare al lui Cipariu e foarte diferit de al acestora, și cum s-a spus „evocarea lui Cipariu cheamă cu insistență în memorie *Aminti-*

¹ Timotei Cipariu, *Jurnal*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1972, p. 29.

rile lui Creangă": „Cu câtă dulceață și-acum mi-aduc aminte cum în pruncia mea el (tatăl), nu mumă-mea, mă purta în brață ori de câte ori se duceau amîndoi de acasă, și încă pînă în anii lui cei de pre urmă tot lingă sine și pre pieptul său ne culca“; „Și io, carele-mi aduc aminte cîte secături și nebunii făceam înainte de a învăța carte, mă aflai după aceea cu totul altul“. Din evocările „dulci“ de mai sus apare cu limpezime faptul că trăsătura comună dintre *Memoriile* lui Timotei Cipariu și *Amintirile* lui Creangă „este oralitatea, dată de cadența interioară a perioadelor, dintre care unele pot fi ușor dezmembrate în adevărate unități rimate“.² Dar chiar copilul Timotei, eroul memoriilor e un alt „Nică torcălău“³, mai bine zis, e cel dintîi: „De multe ori năvădeam cu ochiuri la cele mai încurcate forme, vîzîndu-mi mama priceperea la acesta-mi zîcea: Sufletul mamei, să fii fată, încă nu mi-ai putea fi de îndemină de cumu-mi ești“.⁴

Memoriile lui Cipariu nu au însă corespondență numai cu universul *Amintirilor din copilărie* de care le leagă oralitatea și faptele „personajului“, ci și cu alte scrieri de aceeași natură din literatura română. Astfel o anumită fascinație a cărții prezentă în evocarea cipariană („și cînd vedeam vreo carte undeva, îmi ardea anima să o capăt să o cetesc, măcar că nu toate erau românești“)⁵, o vom regăsi și în *O viață de om* a lui Nicolae Iorga: „Ci cartea, mi-a stat înainte, cartea întregă, cartea pe care un om o scrie pentru oameni, iar nu îngînarea cu glas subțire a învățătorului...“⁶

Amintirile lui Iorga sînt mai fastuoase epic și mai bogate și cantitativ, ba chiar mai marcate de idealul cărturăresc al formării personalității. În acest sens cele ale lui Cipariu se înscriu mai în apropierea literaturii, pe cînd la Iorga dominantă este istorică, documentară. Sprijină literaturitatea memoriilor lui Cipariu o anumită imagine a satului transilvănean, cu lumea lui magică și mitică. Cipariu evocă cum anumite boli se vindeau prin „vis“, iar o fantomă din satul de demult „se ascunse sub podul de aproape, unde ardea o lumină de ceară, măcar că ploa de vărsa“.⁷ Apoi ne întîlnim cu eresul „luării“ laptelui de către „strigoaie“. Din peisaj nu lipsește nici Marțoala cel „cu picioare de capră, în formă de

² Maria Protase, *Studiu introductiv*, în Timotei Cipariu, *Jurnal*, p. 9.

³ *Ibidem*, p. 12.

⁴ Timotei Cipariu, *Jurnal*, p. 57.

⁵ Nicolae Iorga, *O viață de om*, Minerva, București, 1976, p. 11.

⁶ *Ibidem*, p. 73.

⁷ Timotei Cipariu, *Jurnal*, p. 58.

babă bătrână, care pre muierile ce le află țesînd (marți seara, s.n.) le prinde și le fierbe în căldare, etc.⁸

Cipariu n-a scris cu detașare, ca să surpe „superstițiile“ poporului, cum năzuise mai devreme Șincai, ci s-a integrat lor, ceea ce înseamnă că literatura lui era și trăită și mărturisită. Mai vizibile sînt aceste două dimensiuni, trăirea și mărturisirea în autentic, atunci cînd eroul evocării, asemenea celui din *Hronicul și cîntecul vîrstelor* a fost cuprins de fiorul gîndirii mitice. E vorba de surprinderea „identității“ metaforice dintre o ființă vie (moașa) și un corp neînsuflețit (luna): „Ci io credeam că întru adevăr ea e luna sau mai bine, că luna-i moașă-mea și, de cîte ori vedeam pe cer lună nouă, ziceam către mama: «Iaca moașa!» Numai că nu puteam pricepe cum se poate sui așa pre cer. Poate că pre cînd io credeam astea, moașă-mea era moartă și părinții-mi spuneau că ea e în cer“. Dar iată și explicația analogiei metaforice: „că biata moașa era bătrînă și colțată, cu barba ascuțită ieșind înainte, și cu gura trasă înlăuntru, așa cît căuțînd la ea de lături, fața ei semăna cu fața lunei, cînd e luna nouă“.⁹

Cipariu a păstrat în evocare starea sufletească a copilului erou de care-și aduce aminte ca de un alter ego, și prin această dedublare el a creat literatură. Nu numai analogia metaforică de mai sus, ci și alte evenimente din lumea copilăriei lui au fost rememorate cu acea necesară stare ingenuă, de uimire, de locuire în imaginarul creator de metafore al copilăriei, stare ce o vom regăsi din plin în *Amintirile* lui Creangă, dar și la Blaga în al său „hronic“: „Cam din același timp mă urmărește amintirea unei zile cînd am pus la încercare cerul. Umblînd odată pe uliță cu ochii în sus, am băgat de seamă că cerul venea tot după mine.“¹⁰

Cele cîteva semnificații ale amintirilor lui Cipariu, analogiile pe care acestea le au cu alte ipostaze ale genului din literatura română, sînt în măsură să dea convingerea că modul în care cîrturarul a încercat să înnoiască literatura română a fost unul real și fecund. Și dacă, să zicem, poeziile lui sînt cele mai multe în nota epocii, aceea a romantismului minor, *Memoriile* lui cum prea pretențios au fost intitulate, fac o notă aparte, și în cadrul preocupărilor literare ale lui Cipariu, și în cele ale epocii. Ele sînt cea mai de relief împlinire literară a gîndirii cipariene, iar în epocă au calitatea

⁸ Ibidem, p. 62.

⁹ Ibidem, p. 53.

¹⁰ Lucian Blaga, *Hronicul și cîntecul vîrstelor*, Editura Tinerețului, București, 1965, p. 25—26.

unicatului. Din câte am putut vedea amintirile cipariene au ceva din harul „dulce“ al lui Ion Creangă, din fascinația interioară a cărții precum la Iorga. Conțin și elemente de viață mitică. Toate acestea înseamnă că, în puținătatea lor (cantitativă) ele dețin principalele calități ale acestui gen literar la noi, ceea ce confirmă harul literar al lui Timotei Cipariu, care iată, pe căi sufletești și imaginative, dezvoltă particularități ale spiritualității românești într-o matrice stilistică unitară.

Elaborarea paginilor de față și contactul cu multitudinea de preocupări ale lui Timotei Cipariu au conturat, în mod firesc, dorința de a descoperi acel miez fierbinte, punct arhimedic, să-i zicem, al operei cipariene, care în mod surprinzător nu poate fi numit doar cultura și cultivarea limbii, romanitatea și continuitatea românilor, năzuința programatică pentru unitatea culturii românești, ci toate acestea se unesc în jurul a ceva căruia Cipariu i s-a dăruit din copilărie pînă la adînci bătrînețe, cu pasiune și cutremurat devotament, pentru care nu și-a cruțat nici puterea, nici averea. Și acest ceva a fost *cartea*, dar nu aceea ce se difuza atunci, puțină, în țările românilor, ci cartea de pretutindeni, în toate limbile pămîntului, față de care, din cea mai fragedă pruncie, Timotei Cipariu s-a simțit atras ca de un destin: „Acea ardore și nespusă plăcere cătră cărți de atunci-mi (din clipa cînd a știut citi buchiile) rămase nestinsă în toată viața mea, pînă în aceste zile tîrzie în care scriu acestea; ea fu cauza principală a soartei mele.“¹

Așadar un copil a întîlnit Cartea, dar n-a întîlnit-o simplu ca pe un obiect cu utilitate temporară și nu s-a oprit numai la cea românească, ci de orice limbă ar fi fost ea. Copilul minune care a fost micul Timotei Cipariu citea grecește ori germană fără să înțeleagă, apoi cînd a înțeles, a început să învețe — dotat cu memoria fabuloasă, cu care doar Iorga s-a mai putut mîndri la noi — latină, greacă, ebraică, arabă, siriană, persană, turcă, și bineînțeles franceză, italiană, engleză, germană, cunoștințe avînd și de spaniolă, portugheză, retoromană, precum și de sanscrită. S-a spus că în ebraică și arabă „scria ca și românește“.² Gîndul său din copilărie de a învăța „limba cărților“ a avut așadar o împlinire, cum puțini dintre contemporanii săi au avut-o, și culmea acestei nă-

¹ Timotei Cipariu, *Jurnal*, p. 73.

² Ion Micu Moldovan, *Timotei Cipariu*, în „Unirea“, (1905), nr. 25, p. 223.

zuintă s-a concretizat în bibliofilia cipariană, între românii din veacul al XIX-lea el fiind acela care a întemeiat o veritabilă „bibliotecă universală“, întrucît pe lângă cărți românești și europene el a achiziționat un fond de cărți și manuscrise orientale, cu adevărat impresionant.

Nu avem cuvinte pentru a sublinia această pasiune ieșită din comun pentru carte. Librarii brașoveni l-au poreclit „negustor de substantive“, iar un cercetător contemporan, un pasionat al bibliofiliei³ „a văzut“ trupul cărțurului pe catafalc, în timp ce cărțile comandate de el, îi mai soseau încă. Și într-adevăr acestea i-au sosit din Gotha și Viena, de la București și Constantinopol, din Cairo și Beirut. Biblioteca lui număra astfel, în timpul revoluției pașoptiste, 4 000 de volume, iar în 1887 cca. 6—7 000 de volume. Din toate acestea reținem pentru profilul lucrării noastre: Fr. Diez *Gramatik der romanischen Sprachen*, 3 vol. Berlin 1836—1839, Fr. Bopp, *Über des Albanische in seinen verwandtlischen Beziehungen*, Berlin, 1855, G. I. Ascoli, *Schizzo storico, filologico sull'idioma friulano e sulla affinità colla lingua valaca*, Udine, 1846, J. M. Acker, *Die Colonien und militärischen Standlager der Römer in Dacien, in heutigen Siebenbürgen*, 1857, J. M. Acker, Fr. Müller, *Die römischen Imschriften in Dacien*, Viena, 1865. N-au lipsit din biblioteca cipariană cele nouă „cărți“ ale Istoriilor lui Herodot, *Breviarum historiae romane* a lui Eutropius, Quintilian cu *De institutione oratoria*, Iordanes cu *De origine actibusque Getarum*, istoricul bizantin Calchondylas cu *Histoire des Turcs et de la chute de l'empire grec*. Și apoi *Le-topis Nestororova* (Cronica lui Nestor) din secolul al XI-lea rusec, scriere în care descoperă mențiuni despre „romanitatea românilor“, mențiuni de același gen citind și în *Rerum Hungaricarum Decadescimen* a umanistului Bonfinius. Se întregesc toate acestea cu „dicționare“ și „gramatici“, „corpus-uri“ din scriitorii greci și latini, glosare, tezaure cu „inscripții romane“, după care urmează o bună reprezentare a literaturilor europene, cea italiană cu Dante, spaniola cu Cervantes și Calderón de la Barca, portugheza cu Camões, cea engleză cu Shakespeare, cea germană cu Goethe și Schiller, cea franceză cu întreaga literatură clasică. Și nu în ultimul rînd erau la loc de cinste în biblioteca cipariană literaturile orientale. Despre cea arabă a rostit cuvinte memorabile, mai ales că avem aici exprimată și concepția lui Cipariu despre biblio-

³ Jakó Zsigmond, *Istoricul bibliotecii lui Timotei Cipariu*, în *Philobiblon transilvan*, Kriterion, București, 1977, p. 310—360.

tecă și bibliofilie: „Orientalii mahomedani care sînt luați în rîs de cărturarii Europei, ca barbari și ignoranți, încă au o datină foarte generală, ce nu ar fi păcat să o imiteze și occidentalii creștini, că adică ori unde edifică o geamie (la creștini biserică), de o dată fundează și o școală și o bibliotecă. Ce fel de bibliotecă? va întreba cineva: mahomedanii bibliotecă! Au ei literatură și cărți, afară de Coran, ca să poată funda bibliotecă? Da! Au, zău! Și încă ce literatură! Arabul, persul și turcul, fiecare din aceste națiuni aparte, au literatura proprie și comună, cu care oricare națiune occidentală, și cea mai civilizată, s-ar putea gloria, avîndu-le! Din parte-mi, nu aș dori națiunei românești o literatură mai copioasă și mai clasică, de cum acești barbari păgîni; încă m-aș mulțumi cu jumătate, și cu a zecea parte“.⁴

Ce putea fi mai adecvat pentru emanciparea culturii românești la mijlocul veacului al XIX-lea decît acest îndemn spre universalitate, un îndemn de la un gînditor român, el însuși universalist prin pasiune și vocație, dar, în primul rînd prin acest act de teaurizare a cărții. Biblioteca cipariană a fost „cea mai mare bibliotecă pe care a putut-o strînge pînă atunci o instituție publică sau un particular la românii din Transilvania, o adevărată mină pentru așezarea pe noi temelii a studiilor noastre de istorie și limbă, și o desfătare pentru orice intelectual care vrea să cunoască grandiosul spectacol al înțelepciunii și artei omenești“.⁵

La aceste cuvinte, puține, ce se mai pot adăuga pentru a sublinia în plus opera de bibliofil a lui Timotei Cipariu, înscrisă pe coordonatele emancipării culturale a românilor de pretutindeni. Poate totuși un cuvînt al lui Chesarie de Rîmnic ne-ar limpezi mai bine: „poarta cărții este deschisă“, a spus cel dintîi cărturar luminist al nostru, în „prefața“ la Mineiul lunii martie, și faptul e important întrucît ne vorbește despre un „cult“ al cărții la români și înainte de veacul al XIX-lea, un cult mai mult însă pentru scriere și tîlmăcire. Cipariu va desăvîrși acest sens primordial al cărții ca „poartă“ spre lume, uriașa lui bibliotecă, ce ar mai merita încă citită, deschizînd „poarta cărții“ dinspre național spre universal. Cultura și cultul cărții a fost pentru el o modalitate unică, ea a rămas aceeași, de înscriere a culturii românești în circuit universal. Pentru aceasta era însă necesar ca universalul să locuiască și în cugetele românilor și bibliofilia cipariană a

⁴ „Archivu pentru filologia și istoria“, 1868, XII, 233.

⁵ Ion Breazu, *Timotei Cipariu bibliofil*, în „Transilvania“, LXXIV, (1943), nr. 9—10, p. 718.

însemnat acest lucru. Dimensiunile operei lui au crescut de aici, din carte și pentru carte. Ea a alcătuit și alcătuieste sensul existenței de filolog și istoric, filosof și literat a lui Cipariu, într-un moment în care cultura românească exista doar în ea însăși, cu „începuturi“ de tot felul cărora biblioteca „universală“ a lui Cipariu le-a arătat stadiul real. Ca într-o oglindă se putea însă percepe drumul de urmat și el era al Cărții, al mării Cărți, pe care nici Cipariu, nici generația lui n-a dat-o, dar au creat întregul climat necesar pentru o astfel de desăvârșire ce se va numi: Maiorescu, Eminescu, Caragiale. Asupra operei acestora veghează dinlăuntru și spiritul ciparian, cu neînchegările lui depline, dar aflat pe calea cea bună, a cultivării prin universalitate a specificului național.

Literatura română și-a născut modernitatea nu fără contorsionări și contradicții, mai mult ori mai puțin pronunțate, dar și prin acte hotărâte cum a fost opțiunea maioresciană pentru „o nouă direcție în cultura română“, într-un moment în care autorii și „actorii“ vechii direcții, mai puteau și chiar au mai adăugat câte ceva operei lor. Ce a însemnat această „direcție“ știm bine, ea a despărțit cum s-ar spune „apele de uscat“ pentru literele românești. Atitudinea maioresciană e și astăzi măreață, cuprinsă într-o aureolă genială, de înțelegere, la timp și în profunzime, a ceea ce trebuia, și de fapt a fost, schimbat din temelii. Orice schimbare are însă „lumini și umbre“, inevitabile, pentru o judecată rece chiar, necesare. Tocmai la jocul acesta al luminii și umbrei opera cipariană a fost nedreptățită nu atât de Maiorescu însuși, ci de viziunea ce s-a născut în urma judecății maioresciene, o viziune ea însăși purtătoare de lumini și umbre. Am sesizat anumite sensuri ale relației Cipariu—Maiorescu, și ele au nuanțat poziția autorului *Principiilor de limbă și de scriptură* în cadrul „școlii latiniste“, înlăuntrul căreia a fost „fixat“ de epigonismul critic postmaiorescian. Acesta n-a mai fost interesat să privească dincolo de noua „direcție“ pentru a vedea că și în „direcția veche“ a fost și ceva nou, nu atât de mult ca să aducă schimbări radicale, dar suficient pentru a se putea vedea că în sensurile operei cipariene, în aceeași măsură ca la Ion Heliade-Rădulescu, cu siguranță mai mult decât la Barițiu, Bărnăuțiu, Laurian, pulsau elemente ale afirmării modernității culturii românești. Aceste „pulsuri“, parte descrise de noi, s-au însumat tacit și firesc în noua „direcție“, întrucât o prevesteau și o pregăteau, e drept, cu o „zgură“ a vechiului ce trebuia categoric înlăturată. Numai că înlăturarea zgurei a știrbit și miezul, de aceea acesta are nevoie de „restaurare“, îndeletnicire ce poate contura și mai bine chiar apariția noului, care niciodată și nicăieri nu s-a întruchipat „ex nihilo“.

Dar iată mai întâi o scrisoare a lui Maiorescu către Timotei Cipariu, înainte ca cel dintâi să devină „spiritus rector“

al noi direcții în cultura românească. Scrisoarea e din 1857 (Brașov, 7 septembrie) și e scrisă într-un limbaj mai latinizant chiar decât al lui Cipariu: „Ierta-mi libertatea, care mi o luai, de a Ve adresare — scria cel care semna încă Titu L. Maiorescu — câteva renduri, dar e casiuata printr-o comisiune impusa mie, care de o parte pote me escuza. Unulu din profesorii de istoria alu Academici c.r. Teresiane din Viena, Dr. Zhismann, cu a carui frate facu și tata cu ocasiunea calatoriei prin Istria cunoscintia forte priitoare studiiloru Dlui, se ocupa in momentul ista cu darea la lumină a unui opu, care pertrateza istoria imperiului bizantinu. In elu are intre altele sa citeze și confesiunea credinței a patriarcului Iosiv II camu pe la 1416, care nu se afla de catu într-unu opu a lui Nectarius. Asta carte inse nu o are nice o biblioteca vienesa. De aceea profesorulu se adresă la mine audindu, că plecu in Transilvania” pe vacanție, cu sperantia că voi găsi cartea numita mai lesne pe aici. Eu in cauza asta nu mi vedu altu refugiu, de catu la renumita Dvoatra cunoscintia a opurilor respective, findu asigurat, ca Dvoatra nu va avea cadere asia greu rechiemarea in memoria a numitului autoru. Ve rogu dar a spune D-lui Puianu de se afla opul numitu la indemana seu nu, care eventualminte speru că are bunatatea a mi prescrie pucinele renduri, cari cuprindu confesiune credintei a patriarcului Iosif II și a mi le cumenecare. Dupa cumu spusese prof. Zhismann confesiunea asta se afla în foile a cărții lui Nectarius.

Sumu asia liberu, Domnulu de a asteptare de la bunatatea Dvoastra a escusa, dar trebue sa marturisescu, că în egoismulu meu spre si vriunu efectu alu rugaciunii mele.

Complimente de la ai noștri.

Brasiovu 7 septembrie 857

Titu L. Maiorescu¹

E cert că în familie Titu Maiorescu scria fonetic, tatăl său Ion Maiorescu învățându-l astfel, iar în scrisoarea de față concesiile latiniste sînt peste așteptări. Ele pot ascunde recunoștința lui Titu, viitorul critic al literelor românești, față de cărturarul din Blaj, căruia de fapt îi datora prezența la Viena.²

În *Critice*, Titu Maiorescu a analizat sistemul ortografic ciparian. Și-a exprimat dezacordul, nu fără a-l numai însă

¹ V. Stanciu, *O scrisoare a lui Titu Maiorescu către Timotei Cipariu*, în „Blajul”, III, (1936), p. 359—360.

² Ștefan Manciu, *Titu Maiorescu bursier al Blajului*, Blaj, 1941.

pe cărturar „venerabilul canonic Cipariu“, a cărui idee și ideal despre romanitatea românilor o va afirma nestrămutat: „Căci pentru români limba este cea mai scumpă rămășiță (Cipariu a scris „scumpă ereditate“) de la strămoșii latini, care astăzi le amintește încă o nobilă antichitate și care totdeauna le-a fost busola unică, dar sigură pentru a le păstra direcția dreaptă, și a-i feri de rătăcirea și pierderea în mijlocul valurilor de popoare imigrante ce bîntuie Dacia lui Traian“.³

Dacă n-am fi siguri că aceste rînduri le-a scris Titu Maiorescu atunci cînd fixa coordonatele pentru o „literatură și o limbă națională“⁴, am putea crede că avem în față un „latinist“ înveterat, dar cum îi aparțin chiar mentorului „Junimii“ trebuie să recunoaștem că a urmat bine „direcția“ Școlii Ardelene, pe care, să fie clar, nu a negat-o, ci a sublimat-o, ba mai mult lupta lui pentru o limbă românească unitară s-a îndreptat și împotriva „școlii“ etimologice și împotriva celei fonetice. La începutul studiului său *Despre scrierea limbii române* afirma chiar acest dublu sens al atitudinii sale: „Îndeosebi suntem datori să susținem lupta cu școala etimologică și cu cea fonetică, dacă vor răspunde obiectiilor ce le facem.“⁵

Dar „obiecții“ celor două „școli“ le-a făcut și Cipariu. Prea apropiat însă de latiniști și prea îndepărtat de „fonetiști“. Vocea lui a rămas singulară, deși l-a ironizat pe Heliade și s-a dezis de Laurian. În opțiunea lui pentru principiul etimologic, l-a pus pe cel fonetic pe un plan secund. Maiorescu a procedat invers, cum deja am văzut, principiul fonetic de prim plan îl „unifică“ din necesități etimologice. Astfel, pe î fonetic îl „corectează“ etimologic: „Numele „român“ este indisolubil asociat de numele „Roma, roman“, și scrierea „romîn“ cu „î“ nu este firească în dezvoltarea culturii noastre“.⁶

Așadar în privința concepției despre scrierea românească sinteza maioreșciană a fost una superioară și necesară acelei lupte pentru sinteză din opera filologică cipariană. Toți ceilalți cărturari au vrut triumful sistemului lor, de aceea s-au și iscat conflicte și tabere opuse. Cipariu a încercat cea dinții conciliere prin acceptarea unor dimensiuni fonetice în cadrul etimologismului dominant. Etimologismul lui Laurian și Masim a fost compromis, și știm că Timotei Cipariu n-a con-

³ Titu Maiorescu, *Critice*, Editura Minerva, București, 1984, p. 240.

⁴ *Ibidem*, p. 239.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

lucrat la acest eșec, pe care însă l-a simțit prin temperarea dinspre fonetism a etimologismului său. Eșecul național al etimologismului l-ar fi putut conduce pe Maiorescu la susținerea unui fonetism „pur“, dar Cipariu demonstrase imposibilitatea acestuia, și Maiorescu nu putem crede că n-a cunoscut acest fapt. În bibliografia *Criticilor* sale, cărțile lui Cipariu au fost menționate onest, ceea ce e cert că fuseseră asimilate, mai ales prin năzuința lor spre unitatea dintre etimologic și fonetic.

În spiritul limbii românești această unitate era mai mult decât necesară, cu un etimologism în prim plan era cu neputință, dar nici nu se putea renunța la binefacerile lui, cum nu puteau să se accepte toate „fonetismele“. Și atunci strategia maioresciană a tăiat „nodul gordian“. A păstrat cele două premise (principiul fonetic și principiul etimologic) și față de „schema“ cipariană, care și ea le avea, a procedat la o „răsturnare“ dialectică, care n-a fost evident o simplă inversare a schemei, ci în momentul când a așezat principiul fonetic, drept principiu de bază al limbii românești, s-a întemeiat pe firea naturală și „geniul limbii“ românești. Principiul etimologic l-a pus în plan secund. Concluzia a fost însă aceeași: unitatea limbii românești, năzuință fundamentală și pentru Cipariu. De fapt și el a mizat pe firea naturală și pe „geniul limbii“ românești, numai că atunci când a gândit despre acestea le-a înțeles în „ideal“, nu în „real“. Din această perspectivă putem spune că principiul etimologic a fost un principiu „formal“ de natură ideală, născut din însuși idealul latinității limbii românești. Iar principiul fonetic a fost unul „material“ izvorit din concretul limbii. În opțiunea lui pentru acest principiu „material“ Titu Maiorescu n-a putut face abstracție de principiul „ideal“. El le-a topit într-o unitate dialectică, dinspre „material“ spre „ideal“. (Tendința lui Timotei Cipariu a fost de la „ideal“ la „material“.)

Tocmai pentru că a luptat pentru unitate și nu pentru dezbinare, Titu Maiorescu a fost acea „autoritate“ invocată altfel de Cipariu, care a desăvârșit unificarea, în scris, a limbii românești. A lăsat, evident, loc și unor retușări ulterioare. Important ni se pare aici faptul că el a fost, în esență, un continuator al lui Cipariu. Acea diversitate a limbii simțită de acesta a trecut și în mintea lui Maiorescu, dovadă cenzurarea fonetismului prin etimologism. La Cipariu era vorba de susținerea etimologismului prin fonetism, cum n-au încercat ceilalți etimologiști.

Și în idealul cultivării limbii gândirea maioreșciană a desăvârșit ideii cipariene: „Limba și sîngele și teritoriul sunt elemente prețioase ca mijloc spre un scop mai înalt, și acest scop nu poate fi decît progresul civilizației omenеști prin toleranță și știință, prin bunăstare materială și morală potrivită totdeauna cu gradul culturai unui popor.“⁷

Pentru Laurian și Massim, nu încapе nici o îndoială, limba a fost un scop în sine, de aceea au și ajuns la intoleranță etimologică. Cipariu n-a privit de loc astfel, dimpotrivă, limba românească a conceput-o drept „mijloc“ spre cultivarea ei și spre dezvoltarea literaturii române. El a luptat și pentru înnoirea dinlăuntru a limbii și pentru înnoirea literaturii românilor și pentru împlinirea unei unități culturale românești, unitate al cărei principal mijloc și nu scop a fost tot limba. Tocmai în acest punct al înțelegerii limbii ca mijloc el se desprinde de tabăra etimologіștilor. Idealul său de cultivare și cultură a limbii trece deci, în firescul devenirii culturii românești, în sensurile operei maioreșciene.

Îl mai găsim pe Maiorescu modulîndu-și gândirea după „principii“ cipariene, și, atunci, cînd în *Neologismele* (1881) pîdează pentru înlăturarea „slavonismelor“ din limba scrisă românească, cum cu atîta ardoare a dorit și Cipariu: „Acolo unde pe lîngă cuvîntul slavon există în limba românească populară un cuvînt curat român, cuvîntul slavon trebuie să fie depărtat și cuvîntul român păstrat.

Vom zice dar binecuvîntare și nu *blagoslovenie*, vom zice preacurată și nu *precistă*, bunavestire și nu *blagoveștenie*“.⁸ În același chip va tempera și zelul neologistic al „latiniștilor“: „Acolo unde avem în limba noastră obișnuită un cuvînt de origine latină, nu trebuie să introducem altul neologist. Vom zice dar: *împrejurare* și niciodată *cercustanță* sau *circostanță* (astăzi spunem *circumstanță*!) *binecuvîntare* și nu *benedicțiune*“.⁹ Să ne amintim că și Cipariu s-a revoltat cînd Laurian scria *teram* și nu *țară*.

Există așadar în opera maioreșciană cîteva „puncte de sprijin“ care afirmă preluarea inevitabilă de către aceasta a unor idei exprimate anterior. Aceste idei, mentorul „Junimii“ le-a integrat ideologiei sale literare ca adevăruri deja asumate de cultura românească. Cîteva din aceste „asumări“ aparțin, în problema limbii și a cultivării ei, și lui Timotei Cipariu. O cercetare mai atentă ar putea găsi altele la Bălcescu, Heliade,

⁷ Ibidem, 410.

⁸ Ibidem, pp. 351—352.

⁹ Ibidem, p. 352.

Kogălniceanu, Hasdeu și s-ar putea dezvoltă astfel și legătura gândirii maioreștiene cu tradiția, legătură care n-a fost numai sub semnul lui *În lături*, ci și pe coordonate constructive.

Nu s-a văzut această continuitate, nici măcar în cazul lui Cipariu, mai ales în cazul lui nu s-a văzut, întrucît tot ceea ce Maiorescu a rostit cu privire la „școala Bărnăușu” și etimologismul lui Laurian și Massim, s-a răsfrînt în conștiința urmașilor lui Maiorescu deci a întregului spirit critic românesc și asupra unor idei fecunde chiar ale lui Bărnăușu și Laurian, și bineînțeles asupra celor cipariene, mai bogate și mai expresive decît ale celor doi luate împreună. Să privim însă mai îndeaproape aprecierile maioreștiene. Mai întii cele *Contra școlii Bărnăușu*.

Maiorescu a criticat, cu vehemența-i cunoscută, confuzia în „idei istorice” și „principii juridice” existente în *Dreptul public al românilor* al lui Bărnăușu ce începea cu propoziția demonstrativă, menționată și de noi în lucrarea de față: „Dreptul românilor e dreptul roman”. Confuzia unei astfel de afirmații s-a născut din tendința „școlii” Bărnăușu de a da dimensiune „practică” unei atari idei, care susținea pînă la un punct „romanitatea românilor”, dar nega vădit o evoluție istorică și socială și proiecta realități instituționalizate deja în societatea românească, în valori „desuete”, înstrăinate de marea de odinioară. Și, Maiorescu nu putea decît să exclame: „Așadar: dreptul românilor e dreptul roman! Tot ce din secolul al 2-lea după Chr. pînă în secolul al 19-lea s-a introdus afară din acest drept roman, toată dezvoltarea de 17 secole, întrucît este contrară dreptului roman, este pernicioasă, și tendința noastră politică trebuie să fie: a ne reîntoarce întocmai la starea romană de la care am pornit, fiindcă ea este cea mai perfectă și singura potrivită cu națiunea română!”¹⁰

Direcția pronunțat latinizantă, aceea încorporată în dicționarul lui Laurian și Massim „se bucură” de judecata maioreșciană în celebrul studiu *În contra direcției de azi în cultura română*, cu referință directă la cea dintîi scriere a lui Laurian: „La 1840 se publică *Tentamen criticum in linguam romanicam*. Scrisă latinește, această carte are scopul de a arăta străinilor ce fel de limbă curată este aceea care se vorbește de poporul român, însă arată o limbă care nu s-a vorbit și nu se va vorbi niciodată în poporul român”. Urmează un exemplu cu „aburiu, auditu, abébiu, abebimu, voliu, fire, catatu”,

¹⁰ Ibidem, p. 368.

după care o propoziție fără comentariu: „Și, astfel, gramatica română începe cu o falsificare a filologiei.“¹¹

Atît „identificarea“ de către „școala Bărnuteiu“ a dreptului românilor cu dreptul roman, cît și această falsificare a „filologiei“ de către Laurian își găsesc în viziunea maioresciană locul firesc sub conceptul „formelor fără fond“. Și, Maiorescu a fost categoric: decît o cultură cu „forme fără fond“ mai bine de loc! Să vedem însă și unele referințe la Cipariu.

Cea dintîi se pronunță asupra unei opinii a Academiei române cu privire la *Gramatica limbii române* a lui Cipariu. În elogiul adus acestei cărți se spunea că „orice academie ar putea-o încorona cu amîndouă minile“. „De unde o știe, — apare vocea maioresciană — de unde o poate ști aceasta academia din București? Că o gramatică a domnului Cipariu va fi „în adevăr serioasă“, aceasta o crede ușor oricine cunoaște lucrările distinsului nostru filolog. Dar ce caută aici academiile străine?“¹²

Tonul e critic la adresa academicienilor, la grandilocvența lor, pe care o pune la punct, dar chipul filologului Cipariu apare real. Un epitet precum „distinsului nostru filolog“, nu-l putea primi oricine din partea lui Maiorescu. Și nu credem că a fost vorba de o concesie, personalitatea și opera lui Cipariu a fost înțeleasă obiectiv de Maiorescu, chiar dacă opiniile despre numele său, Cipariu le-a luat drept „atac la persoană“¹³, ceea ce nu au fost chiar așa, cum dovedește și următoarea afirmație maioresciană: „Fiecare din noi simte și este gata să afirme că Petru Maior, Șincai, Cipariu, Pumnul sunt bărbați de valoare personală, care și-au jertfit viața lor la binele public așa precum l-au înțeles, și anume, și-au jertfit-o fără a căuta interese personale, precum face marea mulțime a urmașilor lor. Dar această onoare și demnitate personală nu schimbă întru nimic judecata obiectivă asupra operelor, ea nu poate face din cartea lui Petru Maior o istorie, din compilarea fără critică a lui Șincai o hronică, din etimologismul d-lui Cipariu și din limba lui Pumnul un adevăr limbistic. Din contră, cu cît persoanele sunt mai presus de critică, cu atît erorile literare trebuie să presupună unei critici mai serioase, și numai simțirea și combaterea acelor erori e mijlocul propriu de scăpare. Căci dacă istoria scrisă admite explicați, adevărul de realizat nu

¹¹ Ibidem, p. 131.

¹² Ibidem, p. 110.

¹³ Timotei Cipariu, *La una imputațiune*, în „Archivu...“, 1869, XXII, p. 438—440.

admite tranzacțiuni¹⁴.¹⁴ Mai mult, în 1880 când Titu Maiorescu prezintă în Academia română proiectul său de ortografie, ia în discuție pe baza *Analelor* din 1869 proiectele ortografice ale lui G. Munteanu, I. C. Massim, I. Sbiera, I. Heliade Rădulescu și Timotei Cipariu, și conchide: „vedem, în fine, și dacă cităm această lucrare ca cea din urmă în ordinea înșirării, trebuie să o relevăm ca cea dintâi în valoarea ei, pe însuși Timotei Cipariu înavuțind *Analele* cu „sistema ortografică“ (vol. I, pag. 88 și urm.), un elaborat plin de vastă erudiție și de cercetări conștiințioase, cunoscutele calități ce disting toate lucrările venerabilului nostru coleg.“¹⁵ Nici nu se putea un elogiu mai curat și mai obiectiv rostit cu eleganță și acea siguranță înaltă a judecății, ce a făcut din Titu Maiorescu „unificatorul“ ortografiei românești. „El a fost acea „autoritate“ pe care însuși Cipariu o socotea necesară pentru izbînda din urmă în fixarea limbii.

Așadar opera cipariană, cea filologică bineînțeles, ocupă un loc aparte în „criticele“ maioresciene, diferit de „școala Bărnăuțiu“ și „latinismului“ lui Laurian și Massim. În ordine axiologică se află pe o poziție superioară acestora și nu poate fi trecută în rîndul „formelor fără fond“, al „utopiei“ bărnăuțiene în probleme juridice și politice ori a „utopiei filologice“ din dicționarul academic, la care Cipariu a refuzat să colaboreze. În prelungirea conceptului maiorescian și a judecăților critice rostite cu privire la „conștiințiozitatea“ și „calitățile“ filologice ale operei cipariene, putem spune că ea a fost mai degrabă „un fond fără formă“. Sensurile propuse de Cipariu spre unitatea limbii și a culturii românești le-au lipsit mijloacele eficace pentru a se impune, dar ca sensuri autentice și complexe sînt cele mai apropiate de viziunea maioresciană. Între scop și mijloace, între ideal și înfăptuirea lui reală a existat la Timotei Cipariu o tensiune contradictorie, nu o opoziție însă, precum la ceilalți latiniști. Printr-o gîndire echilibrată a scopului și a mijloacelor Maiorescu a înlăturat „tensiunea“, a unit ceea ce era contradictoriu, și unitatea spiritualității românești, în literă scrisă înfăptuită de opera lui, în direcție și viziune, a fost și o împlinire a idealului, mereu afirmat spre această unitate. Gîndirea cipariană, își are astfel, în epocă, locul lîngă Heliade și Hasdeu, și nu „în linia a doua“ lîngă Laurian și Massim.

¹⁴ Titu Maiorescu, *Critice*, p. 124.

¹⁵ *Ibidem*, p. 332.

În esență izbînda maioresciană nu trebuie să o privim prefigurată numai de opera filologică, istorică și literară a lui Timotei Cipariu, ci în aceeași măsură idealurile unității culturale românești rîvnite de un Heliade, de „dulcele“ Alecsandri, de „înfocatul Baritiu, de „temerarul“ Bărnăuțiu și de „tumul-tosul“ Hasdeu, și-au găsit așezarea firească în matrice unitară în spiritul maiorescian. Astfel, alături de aceștia Cipariu nu e numai „părintele filologiei române“, ci și un venerabil „părinte“ al sensurilor culturii românești moderne, dialogul operei lui cu posteritatea fiind încă viu.

ARHETIPURI ALE PERMANENȚEI

Opera cipariană prin cultul ei pentru „romanitatea românilor“, pentru „continuitatea neîntreruptă“ și pentru desăvîrșirea reală a unității culturale românești s-a înscris în coordonatele majore ale afirmării spiritului modern în cultura românească. Sensurile de mai sus nu le putem numi decît „arhetipuri ale permanenței“ românești, ce vor primi întruchipări și în opera urmașilor, în „direcția“ maioreșciană, în chip mai apropiat, și în alte izbînzi ulterioare ale spiritualității noastre. Expresia cea mai fericită a acestor arhetipuri a fost, poate, „spațiul mioritic“ blagian, dar și alte întruchipări ale sufletului românesc în literatură, gîndire istorică și filosofie.

O primă sinteză, evident perfectibilă, o avem însă în opera cipariană. Ea a înfăptuit unitatea dintre „cunoștința despre noi înșine“ și „conștiința despre noi înșine“. Acele „cunoștințe“ risipite în cărți și documente despre „romanitatea românilor“ le-a unit eruditul cărturar cu acea „conștiință“ a latinității din scrierile Școlii Ardelene. A împlinit „cunoștința“ despre o unitate originară și „conștiința“ continuității neîntrerupte, în „conștiința“ (de la termenul său „co-știentia“) unității culturale românești, pentru care, cum am mai subliniat, a jertfit, și avere și putere.

Dar i se pot aduce aceste atribute numai lui? Nu! O astfel de atribuire nu ar fi nici în sensul adevărului nici în spiritul afirmării modernității culturii românești. Opera lui luminează doar cu propria-i specificitate arhetipurile ce le-am evocat. Aceleași sensuri au vibrat și în gîndirea unui Bălcescu, în sublima rememorare a lui Mihai Viteazul, în opera poetică și culturală a lui Ion Heliade Rădulescu, în literatura lui Alecsandri, în „monumentele“ filologice ale lui Hasdeu, în răzvrătirile publicistice ale lui Barițiu în figura de Orfeu fără țară a lui Avram Iancu. Într-un cuvînt, lupta pentru emancipare românească, pentru „deșteptarea universală“ a românilor a alcătuit sensurile unor opere culturale și literare de profil divers, în funcție de formația și personalitatea fiecărui cărturar și literat. Alături de aceștia au trudit spre aceleași

idealuri un Aron Pumnul și Andrei Mureșanu, George Sion și Bolliac, Al. Papiu Ilarian și Mihail Kogălniceanu, deviza tuturor, cărturari mai mari și cărturari mai mici, fiind: „uni-rea-n cuget și-n simțiri“.

Și într-adevăr în cuget și simțire au fost „uniți“, au cultivat aceleași idealuri, au proiectat opere comune, s-au pătruns de nevoia unității culturale românești și au „închipuit“ uni-rea politică a tuturor românilor, dar unii au fost — să ne referim doar la problematica limbii — „fonetiști“ de nuanțe locale, alții etimologiști în modalități proprii (latinizanți, italie-nizanți), ceea ce ne arată că n-au fost uniți în fapte, chiar în măsura în care le erau unite „cugetele“ și „simțirea“. Unirea în fapte au adus-o junimiștii. Au propus și au înfăptuit un program cultural unitar, o politică unitară. Individualismul anterior a fost înlocuit cu strategia acțiunii comune și unitare. Astfel Eminescu n-a mai gândit ca un „moldovean“, nici Ca-ragiale ca un „muntean“ și nici Slavici ca un „ardelean“, ci sub fascinația geniului maioreșcian, care a trecut cultura ro-mânească de la direcțiile „provinciale“ la o direcție unică, au gândit cu toții și au scris „românește“. Au dezvăluit „universa-liile“ specificului național, pe care cărturarii anteriori le-au presimțit dar nu le-au desăvârșit. Le-au conturat arhetipurile dar nu le-au dat adâncime în sens propriu și profund. De aceea Cipariu și contemporanii săi au fost doar „deschizători de drumuri“, edificiul urmînd a se desăvârși după ei, nu însă fără a avea la temelie cuget și simțire din partea lor, a lui Heliade și Alecsandri, a lui Bălcescu și Cipariu.

Acești gînditori, și nu numai ei, din acea epocă de emula-ție au gîndit unii despre unitatea dintre limbă și națiune, alții au concretizat idealul unității politice. „Limba singură unește — gîndea Ion Heliade Rădulescu — întărește și de-fine națiunea; ocupați-vă de dînsa mai înainte de toate și nu veți face prin aceasta decît cea mai fundamentală politică, veți pune fundamentele naționalității“.¹ Nu știm dacă Cipariu a cunoscut acest gînd al lui Heliade, cert este că a încercat în chip propriu desăvîrșirea lui.

Apoi Alecsandri, adevărat „suflet al neamului“ prin poe-zia lui „politică“ a exprimat și el, comentîndu-și poema *Deș-teptarea României*, convingerea împlinirii unității politice a tuturor românilor: „Nu înțelegeam — scria el unui contempo-ran în 1856 — o mișcare în țările noastre decît în vederea uni-rii tuturor românilor într-un singur corp“.² Iar Bălcescu ma-

¹ Ion Heliade Rădulescu, *Opere*, II, București, 1943, p. 46.

² Vasile Alecsandri, *Scrisori, însemnări*, București, 1964, p. 156.

rele vizionar a afirmat: „Mintuirea de orice domnire streină prin Unitatea națională“.³

Peste toate, corolar, mult evocatul „Vrem să ne unim cu țara“ rostit unanim pe Cîmpul Libertății ne vorbește despre o stare de spirit care s-a topit și în concepția lui Cipariu despre unitate și continuitate românească, dar mai ales în sensurile date de el cu privire la realitatea unității culturale românești și la nevoia cultivării acesteia pînă la desăvîrșirea unității politice a tuturor românilor.

A fost așadar un climat național unitar de cristalizare a unor „arhetipuri“ ale permanenței românești: romanitatea, continuitatea și unitatea. Acestea pot fi înțelese și ca o modalitate de afirmare a conștiinței naționale românești din toate țările românilor, într-o „unime“, cum ar spune Cipariu. Opera lui reprezintă prin coordonatele ei filologice, istorice și literare, o astfel de „unime“ venită dinspre vechime spre modernitate.

Starea de spirit exista așadar pretutindeni, și dialogurile culturale ale epocii au fost multiple, cum multiple au fost și preocupările individuale ale tuturor, în filologie și în istorie, în literatură și filosofie, în publicistică politică, încît putem spune că Heliade și Cipariu, toți contemporanii lor, au descoperit conștiința unității de origine a românilor, romanitatea și continuitatea neîntreruptă în mai multe întruchipări spirituale, iar lupta pentru unitate culturală și politică au conturat-o, fiecare în modalități specifice, dar nu unidisciplinar, dar nici interdisciplinar, ci pluridisciplinar, între istorie și filologie, precum Cipariu, între „gramatică“ și ideologie culturală, în cazul lui Heliade, între istorie și literatură la Bălcescu, și iarăși între filologie și istorie la Hasdeu.

De aceea în opera lor s-a manifestat „suma“ arhetipurilor permanenței românești, opera lor năzuind chiar spre o „suma“ a universalității spiritului. Efortul lor a fost astfel uriaș, locuind uneori în contradicții ori moderate exagerări. Toate acestea n-au fost însă în zadar, în perioada imediat următoare unitatea culturală românească s-a împlinit, prin marile izbînzii spirituale care s-au numit Eminescu, Creangă, Caragiale, Slavici, Maiorescu, care n-au fost doar „munteni“ precum Heliade și Bălcescu, „moldoveni“ ca Alecsandri și Kogălniceanu, „ardeleni“ ca Cipariu, Bărnăuțiu și Barițiu, ci scriitori „români“ în cel mai deplin înțeles al termenului, literatura cultivată de ei depășind izul provincial, ce i-a dezbinat pe cei anteriori,

³ Nicolae Bălcescu, *Scrieri sociale*, București, 1947, p. 173—174.

izbîndind ceea ce am putea numi împlinirea „universalității“ spiritului românesc. Spre această „universalitate“ a tins și Cipariu și Hasdeu, și Bălcescu și Heliade, Bărnăuțiu și Barițiu, Alecsandri și ceilalți, dar cum am precizat deja opera lor e o jertfă la temelia creației ce mustea și în idealurile lor, dar s-a desăvârșit numai ceva mai târziu, prin cei dintâi „clasici universali“ ai literaturii românești.

În esență, pe o distanță scurtă în timp, de la generația pașoptistă la aceea a „Junimii“ s-a produs în spiritualitatea românească o mutație axiologică fundamentală. Dacă la Heliade și Cipariu și la Hasdeu, în întreaga mentalitate a epocii lor, literatura avea un înțeles cultural, la Maiorescu, Eminescu, Caragiale va avea un înțeles estetic. Cipariu numea „literatură“ și scrierile istorice, ba chiar și documentele erau „literaria“, termenul purtînd o puternică coloratură umanistă și luministă. În *Criticele* lui Maiorescu conceptul își schimbă radical înțelesul. „Literatura“ reprezenta pentru el „poeziile“ lui Eminescu, ale lui Goga, „comediile“ d-lui Caragiale, etc., celelalte preocupări din epocă: filologice, istorice, filosofice, chiar dacă unele l-au preocupat și pe Eminescu erau „forme culturale“, cum am putea înțelege și constructiv „formele fără fond“ ale criticului.

„Literatura“ a trecut așadar printr-o „mutație ontologică“ de la un sens cultural unanim la un sens specific estetic, filologia și istoria atît de unitare la Cipariu și Hasdeu se desprind în discipline autonome, dobîndind personalitate culturală distinctă. „Suma“ ce am evocat-o mai sus se divide, încît putem spune că noul spirit instaurat în cultura românească a însemnat nu numai trecerea de la sensul cultural la cel estetic al literaturii, ci în plan mai larg s-a înfăptuit, ceea ce cu un termen sociologic am putea numi „diviziunea“ formelor spirituale moderne în cultura românească.

În acest context „arhetipurile permanenței“ fixate de Timotei Cipariu și contemporanii săi nu mai puteau reprezenta o problemă spirituală pentru toți, deși Eminescu a atins miezul lor, ci devin probleme specifice ale unor scrieri specifice, altfel spus, specializate, nu numai în cadru larg filologic și istoric, ci chiar prin divizarea istoriei și a filologiei în discipline noi, unele prefigurate de Timotei Cipariu.

Privite aceste divizări în timp putem surprinde cristalizarea problematicii „romanității românilor“, a „continuității neîntrerupte“ și a unității culturii românești în discipline *filologice* (istoria limbii, lexicografie, onomastică, dialectologie, gramatică istorică, etnolingvistică), în discipline *istorice* (arheo-

logie, epigrafie, numismatică), iar în cadrul istoriografiei generale sensurile de mai sus au intrat în preocuparea scrierilor de istorie antică (veche) și medie, și în cele din urmă în discipline ale *istoriei culturii* (istoria cărții, istoria bisericii, istoria „mentalităților”, folcloristică, etnologie). Toate acestea independent și uneori interdisciplinar și-au asumat dezvăluirea arhetipurilor permanenței românești, gândite și de Cipariu și contemporanii săi pluridisciplinar, în opere unite sub sceptorul aceleiași gândiri de tradiție umanistă și universală.

În ceea ce privește „romanitatea românilor” problematica limbii va rămâne suverană, atât pentru istorici cât și pentru lingviști și filologii preocupați de sensurile ei nuanțate. Conștiința latinității se va proiecta peste întreaga existență istorică a poporului român. Rostind despre *Ideea latinității și a unității naționale*, Dimitrie Onciul va exprima cel mai bine acest adevăr: „Conștiința despre latinitatea poporului român era atât de veche cât și existența lui însuși”.⁴

Alături însă de ideea latinității și a romanității ca element fundamental al continuității neîntrerupte se va institui prin cercetări arheologice și permanența unor elemente de civilizație și cultură dacică. Cetățile din Munții Orăștiei, numeroase necropole, tezaure monetare vor constitui adevăruri pentru o continuitate și sub romani a civilizației dacice. Aceasta a subzistat alături de romanizare și a intrat prin componentele sale în etnogeneza românilor. „Elementul de continuitate sub romani — se afirmă într-o sinteză de cercetări arheologice —, atât cât se poate surprinde pe cale arheologică, se dovedește a fi *satul* (s.a.), cu toate formele materializate ale vieții tradiționale, sărăcăcioase, dar intense și conservative”.⁵

În interpretările lui Cipariu românii moșteniseră puțin de la daci, el chiar regretând puținătatea cuvintelor dacice — câteva nume de plante — păstrate în „monumente”. Dar o intuiție a lui, aceea a sălășluirii comunităților umane „romanizate” în „pădurile” Daciei primește confirmare și întregire prin sublinierea continuității în structuri de viață materială și socială, precum „satul” numit mai sus, care a străbătut istoria nu numai de la daci la romani și romanizare, ci a fost în toate veacurile următoare prin puterea sa conservatoare acea dimensiune a continuității care i-a dat acesteia consistență existențială și umană.

⁴ Dimitrie Onciul, *Scrieri istorice*, II, București, 1968, p. 162.

⁵ Dumitru Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticei*, București, 1966, p. 68. Cf. idem, *Autohtonii în Dacia*, I, București, 1980.

Cea mai strălucită carieră ideatică o va avea însă sin-tagma „unitate românească“, ce nu se va baza numai pe unitatea originară a romanității în Dacia, ci și pe o unitate anterioară romanizării aceea a culturii și civilizației dacice ce s-a afirmat în coexistență cu unitatea romană, în viața materială și spirituală a daco-romanilor. Faptul e vizibil de altfel în ceea ce istoriografia a numit „unitatea“, în structuri organizatorice și modele sociale, a voievodatelor din Transilvania, Muntenia și Moldova, adevăr susținut și de Cipariu, când așeza existența voievodatelor lui Gelu și Dragoș, mai adânc în istorie, prin sublinierea unității în continuitate.

O unitate românească e evidentă la Cipariu și prin modul în care în „Archivu...“ a difuzat documente despre toate țările românești, cum s-a precizat: „Pe lângă importanța conținutului informațional, izvoarele publicate acoperă probleme de istoria poporului român de pe ambele versante ale Carpaților din cele mai vechi timpuri și pînă la începutul secolului al XIX-lea“.⁶ Ceea ce rămîne important pentru întreaga istoriografie românească, în cercetarea adevărului istoric, e faptul că Cipariu între contemporanii săi, editori de documente istorice (Kogălniceanu, Laurian, Papiu-Ilarian), a fost nu cantitativ, ci calitativ, superior în concepție și realizare. Sub „raportul comentariilor și adnotărilor exhaustive, editările lui Cipariu sînt superioare colecțiilor similare din epoca sa“.⁷

Revenind la ideea și idealul unității românești dezvăluite de Cipariu în limbă, universul cărții vechi românești, literatură și năzuință politică, precizăm, că mai ales după marea Unire din 1 decembrie 1918, istoriografia românească, filologia românească, numeroasele contribuții de istoria culturii au cristalizat în profunzime „unitatea românească“, decantîndu-se o „unitate geografică“, una economică, social-politică, lingvistică, de credință și culturală. Dezvăluite acestea, ele pun în relief trecerea de la „conștiința unității de neam“ la „conștiința națională“.⁸

Așadar, modalitățile în care Timotei Cipariu a gîndit și a fixat unele arhetipuri ale permanenței românești (romanitatea, „continuitatea neîntreruptă“, unitatea românească) au fost continuate pe „urmele“ lăsate de către el în sinteze istorice ample, și nu mare ne este mirarea să citim că: „originea po-

⁶ Maria Ursuțiu, *Timotei Cipariu — editor de documente*, în „Biblioteca și cercetarea“, II, 1980, p. 66.

⁷ Ibidem.

⁸ Nicolae Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, București, 1983, p. 170.

populului român după cele mai noi cercetări“ e susținută de „fapte istorice, lingvistice și istorico-geografice“⁹. Formularea contemporană nu e altceva decât un reflex în timp al programului ciparian din „Arhivu pentru filologia și istoria“, program ce era, repetăm, citatul: a) „filologic“ și b) „istorico-geografic“¹⁰, ori cum spunea cărturarul într-o scrisoare către comitetul „Astrei“ despre același „Arhivu“: „Cuprinsul foaiei e desemnat prin însuși scopul indicat, ce va intra și în numirea foaiei: Arhivu pentru filologia și istoria română. De unde fiecare număr va începe cu un articol de fond filologic au istoric; vor urma publicațiuni de documente filologice și istorice și vor conchide numărul notițe literare; — toate însă au esprese numai românești, au relațiune intimă cătră filologia și istoria românească“¹¹.

Așadar Cipariu a fost „părinte“, să zicem unul dintre ei, și al scrierii și rescrierii istoriei românilor. A oferit un corpus de documente, pe care le-a „citit“ exact¹². A dezvoltat în același timp și coordonate metodice pentru interpretarea acestora. Tot astfel viziunea sa unitară asupra cărții vechi românești își va descoperi o expresie mai adecvată pentru surprinderea unității românești, în cercetarea actuală a circulației cărții vechi.

Totuși „calea regală“ a gândirii cipariene a rămas și rămâne filologia. În primul rând pentru faptul că o sumă din ipotezele sale: existența unei limbi latinești „orientale“ acceptată de filologia românească și sub numele de „latină balcanică“ ori „latină dunăreană“; originea latină a postpunerii articolului hotărît,¹³ după ce nașterea acestuia a trecut și prin „vămile“ tracologiei; susținerea unei unități lingvistice românești în secolul VI—VII în nordul și sudul Dunării, în terminologie modernă existența unei „române comune“ ori a „protoromânei“; inițiative în istoria limbii, gramatică istorică, schi-

⁹ C. Daicoviciu, *Originea popoului român după cele mai noi cercetări*, în *Unitate și continuitate în istoria popoului român*, București, 1968, p. 96.

¹⁰ „Arhivu...“, I, 1867, p. 3.

¹¹ Ioana Botezan, Ileana Cuibus, *Documente privind strădaniile lui Timotei Cipariu de a edita „Arhivu pentru filologie și istorie“*, în „Sargetia“, Acta Musei Devensis, XIV, 1979, p. 436.

¹² „Prin țara numită „Harszac“ se înțelege Țara Hațegului în Transilvania, limitrofă cu Oltenia“. „Mai întâi Cipariu a dat această interpretare — completează D. Onciul în notă —, care de atunci este admisă fără contradicere de istoriografia noastră“ (Dimitrie Onciul, *Scrieri istorice*, I, p. 74.)

¹³ Carmen-Gabriela Pamfil, *Latina populară de la baza românei în concepția lui Timotei Cipariu*, în „Limba română“, XXXVI, 1987, nr. 3, p. 181.

țarea unei istorii a literaturii române; distincția dintre „limbă“ și „vorbitură“.¹⁴

I-au fost cu puțință lui Cipariu aceste dezvăluiri, la care cercetări ulterioare vor adăuga și altele, în primul rând datorită universalismului său, superior celui heliadesc prin extensiune și mult mai riguros decât cel practicat de Hasdeu, de aceea modelele culturale oferite de Cipariu în numirea arhetipurilor permanenței românești au avut trăinicie fiind solidare în metodă și viziune, mai mult decât la ceilalți contemporani ai săi. Vocația sa universalistă a fost așadar fecundă pentru mișcarea ideilor în filologia și istoriografia românească. Celelalte deschideri ale spiritului său comunică durabilitatea operei sale nu numai pentru că a fixat luminos arhetipuri ale permanenței românești, ci și pentru că a incitat la necesitatea permanentei lor reconstrucții, în unitate și continuitate.

¹⁴ „Este evident că Cipariu a înțeles distincția dintre limbă și vorbitură, cu mult înainte de F. de Saussure, căci pentru filologul transilvănean era clar la 1867 că una este utilizarea spontană a limbii, și alta baza acestei utilizări“. (I. Coteanu, *160 de ani de la nașterea lui Timotei Cipariu*, în „Limba română“, XIV, 1965, nr. 3, p. 297.)

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

A. IN VOLUME

- Babeș, Vincențiu, *Causa limbilor și naționalităților în Austria*, Viena, 1860.
- Bărnăuțiu, Simion, *Dereptul public al românilor*, Iași, 1867.
- Idem, *Românii și ungurii*, Cluj, 1924.
- Becleanu, Iancu, Adela, *Spiritualitatea românească. Permanență și de-venire*, Editura politică, București, 1980.
- Bodea, Cornelia, *Lupta românilor pentru unitate națională, 1834—1849*, Editura Academiei R.S. România, București, 1967.
- Idem, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, I, II, Editura științifică și enciclopedică, București, 1982.
- Botezan, Ioana, Matei, Al., *Arhiva personală Timotei Cipariu*, Direcția generală a Arhivelor Statului, București, 1982.
- Breazu, Ion, *Literatura Transilvaniei*, Casa Școalelor, București, 1944.
- Cheresteșiu, Victor, *Adunarea națională de la Blaj*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1966.
- Cipariu, Timotei, *Acte și fragmente latine românești*, Blaj, 1855.
- Idem, *Compendiu de gramatica limbii române*, Blaj, 1858.
- Idem, *Crestomație sau analecte literare*, Blaj, 1858.
- Idem, *Cuvînt la inaugurarea Asociațiunii. Contra unei critici*, Blaj, 1862.
- Idem, *De latinitate linguae valachicae*, Blaj, 1855.
- Idem, *Elemente de filosofie*, I, II, Blaj, 1861, 1863.
- Idem, *Elemente de limba română după dialecte și monumente vechi*, Blaj, 1854.
- Idem, *Elemente de poetică, metrică și versificațiune*, Blaj, 1860.
- Idem, *Ecstract de ortografie cu litere latinești*, Blaj, 1835.
- Idem, *Gramatica latină*, Blaj, 1857.
- Idem, *Gramatica limbei române*, Partea I, Analitica, București, 1869.
- Idem, *Gramatica limbei române*, Partea a II-a, Sintactica, București, 1877.
- Idem, *Despre limba română*, Supliment la gramatica limbei române, București, 1877.
- Idem, *Jurnal*, Editura Dacia, 1972.
- Idem, *Opere*, I, Editura Academiei R.S. România, București, 1987.
- Idem, *Principia de limbă și de scriptură*, Blaj, 1866.
- Coteanu, I., *Morfologia numelui în protoromână (româna comună)*, Editura Academiei R.S. România, București, 1969.
- Idem, *Structura și evoluția limbii române*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1981.
- Daicoviciu, C., Petrovici, E., Ștefan, Gh., *La formation du peuple roumain et de la langue*, Editura Academiei R.P.R., București, 1963.

- Dăianu, Ilie, *Timotei Cipariu (La a 50-a aniversare de la moartea lui, 3 septembrie 1887)*, București, 1937.
- Densusianu, Ovid, *Literatura română modernă*, Editura Eminescu, București, 1986.
- Fischer, I., *Latina dunăreană*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1985.
- Hasdeu, B., P., *Cuvente den bătrîni*, I, II, III, Editura didactică și pedagogică, București, 1983, 1984.
- Idem, *Etymologicum Magnum Romaniae*, I, II, III, Editura Minerva, București, 1972.
- Idem, *Istoria critică a românilor*, Editura Minerva, București, 1984.
- Lungu, Ion, *Școala Ardeleană*, Editura Minerva, București, 1978.
- Lupaș, Ioan, *Istoria Unirii Românilor*, București, 1937.
- Idem, *Mitropolitul Andrei Șaguna*, Sibiu, 1911.
- Idem, *Scrieri alese*, I, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1977.
- Macrea, D., *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1978.
- Manciulea, Ștefan, *Contribuții noi la viața și activitatea lui Timotei Cipariu*, Blaj, 1942.
- Idem, *Timotei Cipariu și Academia Română*, Blaj, 1941.
- Idem, *Timotei Cipariu și Astra*, Blaj, 1943.
- Mușat, Mircea, *Izvoare și mărturii străine despre strămoșii poporului român*, Culegere de texte, Editura Academiei R. S. România, București, 1980.
- Netea, Vasile, *George Barițiu. Viața și activitatea sa*, Editura științifică, București, 1966.
- Idem, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertate națională*.
- Marica, George, Em., *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, Editura pentru literatură, București, 1969.
- Maiorescu, Titu, *Critice*, Editura Minerva, București, 1984.
- Niculescu, Alexandru, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1977.
- Teiușan, Popescu, Ilie, Netea, Vasile, A. T. *Laurian*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1970.
- Protase, Dumitru, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, Editura Academiei R.S. România, București, 1966.
- Sacerdoțeanu, Aurelian, *Considerații asupra istoriei românilor în evul mediu. Dovezile continuității și drepturile românilor asupra teritoriilor lor actuale*, București, 1936.
- Seche, Mircea, *Șchiță de istorie a lexicografiei române*, I, Editura științifică, București, 1966.
- Stoicescu, Nicolae, *Continuitatea românilor. Privire istoriografică. Istoricul problemei, dovezile continuității*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1980.
- Idem, *Unitatea românilor în evul mediu*, Editura Academiei R.S. România, București, 1983.
- Teodor, Pompiliu, *Evoluția gândirii istorice românești*, Editura Dacia, Cluj, 1970.
- Tulbure, Gheorghe, *Mitropolitul Șaguna. Opera literară. Scrisori pastorale. Circulări școlare*. Diverse, Sibiu, 1938.
- Vulcan, Iosif, *Panteonul român*, Pesta, 1869.
- Xenopol, A. D., *Istoria românilor din Dacia Traiană, I, Istoria veche. Din vremile cele mai vechi pînă la întemeierea țărilor române*, Tipografia „Viața românească”, Iași, 1925.

B. IN PERIODICE

- Ardeleanu, I., *Timotei Cipariu, 100 de ani de la moarte (1887—1987)*, „Telegraful Român“, anul 135, 1987, nr. 33/34, 35/36.
- Avram, Mioara, *Prima gramatică academică a limbii române*, în „Limba română“, XV, 1966, nr. 5.
- Baltă, Cornel, Tatai, *Timotei Cipariu — precursor al muzeografiei românești din Transilvania*, în „Biblioteca și cercetarea“, Cluj-Napoca, 1980.
- Bianu, Ion, *Timotei Cipariu*, în „Unirea“, 25/1905.
- Idem, *Timotei Cipariu*, în „Revista nouă“, I, 1888, nr. 2.
- Bledy, Geza, *Contribuții la istoria filologiei române. Timotei Cipariu cercetând la biblioteca „Teleky“ din Tg. Mureș*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958.
- Botezan, Ioana, *Activitatea tipografică a lui Timotei Cipariu*, în „Acta Musei Napocensis“, XVI, 1979.
- Idem, *Contribuția lui Timotei Cipariu la dezvoltarea ziaristicii românești din Transilvania în preajma anului revoluționar 1848*, în „Apulum“, VII/2, 1969.
- Bunea, Augustin, *Amintirea lui Cipariu*, în „Unirea“, 25/1905.
- Buzași, Ion, *Timotei Cipariu, orator*, în „Steaua“, XXX, 1980, nr. 2.
- Idem, *Timotei Cipariu, publicist*, în „Steaua“, XXXI, 1981, nr. 12.
- Idem, *Timotei Cipariu și „Astra“*, în „Steaua“, XXXVI, 1986, nr. 10.
- Ciura, Al., *Momsen și Cipariu*, în „Luceafărul“, II, 1903, nr. 23.
- Coteanu, I., *160 de ani de la nașterea lui Timotei Cipariu*, în „Limba română“, XIV, 1965, nr. 3.
- Chindriș, Ion, *Timotei Cipariu, viligiaturist*, în „Manuscriptum“, VII, 1976, nr. 3.
- Curticeanu, Doină, *Timotei Cipariu și bibliologia*, în „Biblioteca și cercetarea“, II, 1980.
- Daisa, Dora, *Cartea franceză a secolelor XVI—XVII în biblioteca lui Timotei Cipariu* în „Biblioteca și cercetarea“, II, 1980.
- Del Conte, Rosa, *Le „invenzioni“ di T. Cipariu*, în „Cultura neolatina“, XXII, 1962.
- Edroiu, Nicolae, *Cu privire la începuturile istoriografiei românești despre răscoala lui Horea. Timotei Cipariu*, în „Marisia“, VI, 1976.
- Fărcaș, Sidonia, Puiu, *Cartea de știință în biblioteca lui Timotei Cipariu*, în „Biblioteca și cercetarea“, II, 1980.
- Furdui, Titus, *Tipăriturile românești vechi din Biblioteca Academiei R.S.R. Filiala Cluj provenite din biblioteca personală a lui Timotei Cipariu*, în „Biblioteca și cercetarea“, II, 1980.
- Goboglu, M., *Manuscrisele și tipăriturile orientale din fondul T. Cipariu*, în „Limbă și literatură“, III, 1957.
- Goldemberg, Yves, *Preocupările de arabistică ale lui Timotei Cipariu*, în „Analele Universității București“, Filologia, XI, 1962.
- Goia, Vistian, *Meditațiile memorialistului*, în „Steaua“, XXXVII, 1987, nr. 9.
- Greuc, Victor, V., *Unitatea limbii românești și preocupările lui Timotei Cipariu*, în „Limbă și literatură“, XXVI, 1970.
- Istrate, Gavril, *Timotei Cipariu. Cu ocazia a o sută cinzeci de ani de la naștere*, în „Analele Universității „Al. I. Cuza“, din Iași“, III, 1955.
- Jakó Zsigmond, *Bibliografia lui Cipariu*, în „Anuarul Institutului de Istorie“, Cluj, 1967, X.
- Idem, *Istoricul bibliotecii lui Timotei Cipariu*, în *Philobiblon transilvan*, Editura Kriterion, București, 1977.

- Lăscuș, Voicu, *Învățătorul poporului*, în „Steaua”, XXXVII, 1987, nr. 9.
- Netea, Vasile, *Timotei Cipariu și George Barițiu, călători prin Țara Românească în 1836. Note pe marginea unui text inedit*, în „Studii”, XI, 1958, nr. 1.
- Nițu, Valeriu, *Contribuții la valorificarea activității filologice și istorice a lui Timotei Cipariu*, în *Studii de istorie, filologie și istoria artei*, Editura Academiei R.S. România, București, 1972.
- Idem, *Timotei Cipariu și Adunarea Națională din 3/5 mai 1848 de la Blaj*, în „Revista Arhivelor”, I, 1973, vol. XXXV.
- Idem, *B. P. Hasdeu către T. Cipariu*, în „Vatra”, II, 1972 nr. 11.
- Idem, *Contribuție la valorificarea activității de bibliofil a lui Timotei Cipariu*, în *Studii de istorie*, Editura Academiei R.S. România, București, 1968.
- Idem, *Nicolae Bălcescu și preocupările istorice ale lui Timotei Cipariu*, în *Studii și articole de istorie*, Editura Academiei R.S. România, București, 1969.
- Idem, *Mențiuni documentare despre manuscrisele orientale păstrate de la Timotei Cipariu*, în *Studii și cercetări de științe sociale*, București, 1977.
- Odobescu, Al., *Timotei Cipariu*, în „Epoca”, 1887, nr. 530, nr. 540.
- Papadopol, Paul, *Timotei Cipariu (1805—1887)*, în „Universul literar”, XLVI, 1930, nr. 1.
- Pâclișanu, Z., *O glorie a culturii românești: Timotei Cipariu*, în „Cultura creștină”, XVII, 1937, nr. 8—9.
- Pervain, Iosif, *Timotei Cipariu și „Foaia literară” (1838)*, în „Cercetări de lingvistică”, 1962, nr. 7.
- Pamfil, Carmen-Gabriela, *Contribuția lui Timotei Cipariu la teoria limbii*, în „Limba română”, XXII, 1983, nr. 2.
- Idem, *Latina populară la baza românei în concepția lui Timotei Cipariu*, în „Limba română”, XXXVI, 1987, nr. 3.
- Pascu, Ștefan, *Timotei Cipariu — om de cultură enciclopedică*, în „Biblioteca și cercetarea”, II, 1980.
- Popa, Mircea, *Timotei Cipariu inedit*, în „Napoca Universitară”, IV, 1977, nr. 7.
- Idem, *Timotei Cipariu — istoricul literar*, în „Tribuna”, (1089), 1977, nr. 44.
- Idem, *Contribuții la activitatea social-politică a lui Timotei Cipariu*, în „Crisia”, V, 1978.
- Idem, *Preocupări de critică și istorie literară la Timotei Cipariu*, în „Biblioteca și cercetarea”, II, 1980.
- Idem, *Cipariu și Maiorescu*, în „Steaua”, XXXVII, 1987, nr. 9.
- Pușcariu, Sextil, *Timotei Cipariu*, în *Serbările (Astrei) de la Sibiu*, Cluj, 1911.
- Sășianu, Alexandru, *Timotei Cipariu și arta monetară*, în „Crisia”, V, 1975.
- Tampa, Magdalena, *Un incunabil recent identificat din biblioteca lui Timotei Cipariu*, în „Biblioteca și cercetarea”, II, 1980.
- Teodor, Pompiliu, *Biblioteca lui Timotei Cipariu*, în „Tribuna”, I, 1957, nr. 25.
- Ursuțiu, Liviu, *Contribuții noi privitoare la editarea revistei „Arhivă pentru filologie și istoria”*, în „Biblioteca și cercetarea”, II, 1980.
- Ursuțiu, Maria, *Timotei Cipariu — editor de documente*, în „Biblioteca și cercetarea”, II, 1980.
- Vedinaș, Traian, *Timotei Cipariu — un model al cărturarului*, în „Steaua”, XXXVII, 1987, nr. 9.
- Viciu, A., *Cipariu ca filolog*, în „Unirea”, 25/1905.

SUMMARY

Timotei Cipariu (b. Pănade, 1805 — d. Blaj, 1887) through his literary, philological and linguistic, historical and philosophic multiple concerns is — together with Ion Heliade Rădulescu, Nicolae Bălcescu, Vasile Alecsandri, Simion Bărnuțiu and George Bariț — the Romantic moment in Romanian literature. Yet lagging behind the achievements of the great romantic spirit evinced by Eminescu's genius, the works of all these rather fall under a transient period spanning between Enlightenment and Romanticism and they could be labelled by the stock phrase of 'Sturm und Drang'.

This monograph, devoted to the centennial of Timotei Cipariu's death, catches some of the meanings implied in his work — particularly evincive in the philologic and historical one —, pursuing in the three sections (predictions and reflections; Romanity and uninterrupted continuity, and; toward unity of the Romanian culture) to give the outline of an overall outlook upon the writings of a scholar whom many a learned came in Blaj to make his acquaintance, namely the German historian Theodor Mommsen, the German ethnographer Rudolf Bergner, the Czech philologist Jan Urban Jarnik etc. He also kept up correspondence with the French historian Émile Picot and with the Magyar scholar of Transylvanian Saxon origine Samuil Brassai.

Cipariu's philologic and cultural vocation took shape in his initiatives at the review *Foaie pentru minte, inimă și literatură* (A Journal for Mind Heart and Literature), or by own publications such as *Organul luminărei* (The Luminary Journal), *Organul naționale* (Journal Național), *Învățătorul poporului* (The People's Teacher), *Arhivă pentru filologia și istoria* (Archives for Philology and History). Philological rigour merges here with the revealing of genuineness of the XIII—XIV century historical documents relating to the Romanians from everywhere, and to those from Transylvania in particular. The same aspiration for founding, which we have emphasized in the first part of our book, is evincive from Cipariu's contribution to the setting up and advancement of *Asociația Transilvană pentru literatură și cultura poporului român* (The Transylvan Association for the Literature and Culture of the Romanian People), as from his presence to and undertakings at the onset of the Romanian Academy.

The second section of the book has Cipariu, the philologist, in the forefront, who, in the spirit of the „Școala Ardeleană” (the Transylvanian School) tradition and also according to European models, brought forward proofs upon the Romanity of the Romanians and their continuity throughout the land eversince Romanization began in the Balkan Peninsula and later in the North of the Danube, until the setting up of the first Romanian statal formations.

Cipariu's thinking, as is revealed between philology and history, is integrated not only into the vein of the Romanians' Romanity and uninterrupted continuity but, with its entire scholarly dimensions, into the model of an encyclopedic work — first, by making a parallel between Cipariu's work and that of Hasdeu, and, second, by placing it in the Romanian encyclopedic tradition represented by Cantemir, Samuil Micu, I. Heliade Rădulescu, Eminescu, and in our century by Iorga and Mircea Eliade.

The third part of the survey brings evidence to the presence of a Romanian cultural unity within political, philologic and historical, literary and idea circulation dimensions.

Here is implied Cipariu's less commented upon concept of and contribution to the political program of the 1848 revolution in Transylvania, which scholar conceived of in its unity and historical perspective. „One language, one people, one culture“ was his watchword in all his endeavours. It was precisely here whereon his concept of Romanian writing and gramatical forms relied, i.e. an originally Latin-Roman unity of the Romanian language. The Latin „garment“, in the moderately latinizing forms proposed by Cipariu, expressed just such a unity, which we find in his view about the Romanian old books and about the Romanian poetry in the first half of the XIXth century.

By relating to Maioreșcu's criticist thought some of the beatings evincive from the Ciparean work, which has not been solely done in the last part of our work, we have been able to envision in Cipariu not only the „father of Romanian philology“ but also a thinker imbued (by a modern outlook upon the Romanian culture, paving the way, into a greater extent than other forerunners of Maioreșcu, for the latter's struggling toward a „new direction“ in the Romanian culture.

Nevertheless, revelation of these points in the Ciparean work — which we have called archetypes of the Romanian permanency: Romanity, continuity and unity — does not cover all its dimensions, it only gives an account of a modern thinking circumscribed, by scholarship and rigour, into a European moment of the Romanian society and thought. And this is so, as many a nuance in the Ciparean thought maintains valid through to our century precisely because then, in the mid-XIX century decades, Timotei Cipariu thought of the Romanian society, language and culture from the angle of a universalist perspective.

Translated by
CONSTANTIN TOMOAIĂ-COȚIȘEL

INDICE DE NUME

A

Aaron Petru, 39
 Aaron Th., 35
 Acker M. I., 73, 227
 Alecsandri, 13, 16, 54, 206, 208, 213,
 215, 222, 238, 239, 240, 241, 242
 Alexandrescu Grigore, 212
 Alfieri, 153
 Anaximandru, 221
 Anonimus, 64, 129
 Archirie, 199
 Ardeleanu I., 249
 Ardeleanu Ion, 137
 Ariosto, 153
 Asachi Gheorghe, 10
 Asachi Lazăr Leon, 218
 Ascoli G. I., 227
 Avram Mioara, 249

B

Babeş Vincenţiu, 43, 247
 Balint Simion, 71
 Baltă Tatai Cornel, 249
 Bariţiu George, 7, 11, 13, 18, 19,
 20, 21, 25, 26, 28, 29, 30, 42, 53,
 65, 134, 143, 164, 169, 170, 177,
 182, 183, 230, 238, 239, 241, 242
 Barnea I., 137
 Basarab Neagoe, 38, 54, 199
 Bălcescu, 7, 13, 36, 48, 70, 111,
 143, 144, 145, 206, 217, 234, 239,
 240, 241, 242
 Bărnuţiu, 7, 11, 12, 13, 14, 18, 19,
 20, 36, 65, 134, 164, 167, 168, 169,
 170, 217, 230, 235, 236, 238, 241,
 247
 Benkő Samu, 174
 Bergner Rudolf, 69
 Bethlen Nicolae, 66, 67
 Bethlen W., 131
 Bianu Ion, 204, 249
 Blaga Lucian, 113, 224

Bledy Geza, 249
 Boboc Alexandru, 220
 Bodea Cornelia, 13, 170, 247
 Boiadgi, 38, 96, 205
 Bolliac Cezar, 13, 240
 Bolintineanu Dimitrie, 212
 Bolyai Farkas, 174
 Bolyai Janos, 174
 Bonfinius, 73, 129, 227
 Bopp Fr., 154, 157, 227
 Botezan Ioana, 22, 35, 245, 247, 249
 Brăiloiu Traian, 220
 Breazu Ion, 13, 81, 228, 247
 Budai Deleanu Ion, 50, 59
 Bunea Augustin, 249
 Buzăşi Ion, 249
 Byron, 153

C

Caldorón, 153, 207, 227
 Camoes, 153, 227
 Căndroveanu Hristu, 96
 Cantacuzino Iordache, 200
 Cantemir Dimitrie, 8, 18, 48, 103,
 138, 154, 161, 199, 203
 Caragiale I. L., 59, 206, 229, 241,
 242
 Caragiani I., 53
 Cavallioti, 96
 Cârlova Vasile, 212
 Călinescu George, 81
 Calcondilas, 73, 227
 Cervantes, 153, 187, 227
 Chesarie de Rîmnic (Rîmniceanu),
 140, 228
 Chereşteşiu Victor, 41, 168, 247
 Chindriş Ioan, 249
 Cicero, 62, 81
 Ciorănescu Alejandro, 124
 Ciura Al., 72, 249
 Codru I., 42
 Condillac, 218
 Constantin Căpitanul, 51, 205
 Comiates Nicetas, 73

Comnena Ana, 73
Corbea Teodor, 213
Coresi, 51, 123, 128, 146, 199
Corneanu Nicolae, 67
Corneille, 153, 207
Costin Miron, 201, 209
Costin Nicolae, 201
Coşbuc, 7, 164, 183, 206
Coteanu I., 118, 246, 247, 249
Creangă Ion, 223, 224, 241
Cucerzan Eugen, 220
Cuibus Ileana, 245
Curticeanu Doina, 249

D

Daicoviciu C., 245
Daisa Dora, 249
Dante, 153, 187, 227
Dăianu Ilie, 249
Del Chiaro, 205
Del Conte Rosa, 249
Densusianu Aron, 145
Densusianu Ovid, 151, 248
Diez Fr., 227
Dosoftei, 149, 203, 205, 209—211,
213

E

Eder, 63, 65, 66
Edroiu Nicolae, 249
Eliade Mircea, 18, 152, 153, 161
Eminescu, 5, 35, 59, 152, 160, 206,
229
Engel, 63, 65, 66, 111
Epictet, 218
Erasmus, 154
Eustratie Logofătul, 201
Eutropius, 75, 83, 227

F

Farcaş, Sidonia, Puiu, 249
Florian A., 13
Fischer I., 75, 118, 248
Furdui Titus, 249

G

Gavră Al., 35
Ghica Ion, 17, 152
Goboglu M., 249
Goethe, 40, 153, 197, 207, 227
Goga Octavian, 164, 183
Goia Vistian, 249
Goldemberg Yves, 249
Goldiş Vasile, 164
Gramo Giovanni Andrea, 131

Greceanu Radu, 200
Greceanu Şerban, 200
Grecu Victor V., 249
Grimm J., 154, 157
Gură de Aur Ioan, 203

H

Hasdeu B. P., 8, 16, 18, 19, 24,
26, 48, 52, 69, 70, 98, 101, 107,
117, 124, 145, 146, 147, 148, 149,
150, 151, 152, 157, 158, 160, 203,
205, 206, 207, 209, 212, 215, 235,
237, 238, 239, 241, 242, 246, 248
Heliade Rădulescu Ion., 7, 11, 13,
15, 18, 19, 30, 36, 53, 54, 152, 157,
158, 160, 182, 188, 217, 234, 237,
238, 239, 240, 241, 242
Herder, 153, 154, 155, 156
Herce Ştefan, 199
Herodot, 59, 62, 80, 106, 107, 108,
138, 227
Heltai Gaspar, 129
Hodosiu A., 53, 54
Humboldt, 157
Hunvalvy Pal, 69
Hurmuzachi A., 53
Hurmuzachi E., 13

I

Iancu Becleanu Adela., 15
Iane, popa, 199
Ibireanu (Ivireanu) Antim, 205
Iliescu Octavian, 137
Inocenţiu, iromonah, 200
Ionescu—Gion, 207
Ionescu-Varo Gabriela, 39
Iordanes, 73, 227
Iordan Iorgu, 145
Iorga Nicolae, 19, 138, 152, 223, 226
Iorgovici Paul, 140
Istrate Gavril, 24, 124, 249
Iştvanovici Mihail, 200

J

Jako Zsigmond, 249

K

Kant Immanuel, 220
Kemeny, 131
Klopstok, 153
Kogălniceanu, 106, 144, 235, 240
Kopitar, 106
Körösi (Crişan) Samuil, 50, 59
Kövary Ladislau, 78
Krug, 10, 17, 20, 120, 140, 216

L

Lactantius, 77
 Lamartine, 40, 212
 Laurian, 8, 15, 16, 18, 19, 26, 27,
 31, 33, 48, 53, 54, 117, 144, 169,
 187, 188, 204, 221, 232, 234, 235,
 237
 Lazăr Gheorghe, 10, 152
 Lăpușan Ion, 112
 Lăscuș Voicu, 250
 Leibniz, 157
 Liné, 38
 Lope de Vega, 153, 187, 207
 Lucaciu, 164
 Lungu Ion, 65, 248
 Lupaș Ion, 20, 132, 138, 248
 Luther, 154

M

Macedoneanu Melintie, 200
 Macrea D., 158, 248
 Maior Petru, 11, 50, 59, 61, 65, 73,
 74, 77, 122, 140, 198, 205, 216
 Măiorescu Ion, 16, 30, 32, 38, 231
 Măiorescu Titu, 7, 12, 13, 15, 16,
 32, 33, 53, 54, 156, 182, 189, 193,
 194, 229, 230—238, 241, 248
 Manciulea Ștefan, 7, 42, 54, 56,
 122, 141, 175, 248
 Manzoni, 197
 Marica George M., 26, 27, 168, 248
 Marienescu Atanasiu, 23
 Massim, 8, 15, 16, 26, 27, 31, 33,
 53, 188, 232, 234, 235, 237
 Matei Al., 247
 Mârza Iacob, 22
 Micu Inochentie, 63
 Micu Samuil, 11, 50, 51, 58, 59, 61,
 62, 64, 70, 82, 122, 140, 152, 198,
 218
 Micu Moldovan Ion, 52, 226
 Mihai Popa, 199
 Mihălteanu N., 16
 Mihăescu H., 118
 Miklosich Fr., 69, 147
 Misail Călugăru, 201
 Milton, 153
 Moldovan Dimitrie, 71
 Molière, 154
 Molnar Piuariu, 50, 59
 Montaigne, 154
 Mommsen, 71, 72
 Morus, 154

Munteanu G., 42, 53, 54
 Mureșanu Andrei, 42, 54, 213, 240
 Murgu Eftimie, 174
 Mușat Mircea, 137, 248
 Müller Fr., 73, 227

N

Nani I. I., 35
 Neagoe Manole, 65
 Nectarius, 231
 Negruzzi, 222
 Netea Vasile, 16, 19, 21, 26, 248,
 250
 Nestor, 227
 Niculescu Alexandru, 15, 248
 Noica Constantin, 159, 220
 Norocel Epifanie, 114

O

Odobescu Alexandru, 152, 156, 206,
 250
 Olahus, 51, 73, 129, 205
 Onciu Dimitrie, 76, 101, 138, 243,
 245
 Otruba Gustav, 63
 Ovidiu 197

Q

Quintilian, 16, 96, 112, 181, 227

P

Pamfil Carmen Gabriela, 24, 245,
 250
 Pamfil Matei, 43
 Panonianu A. D., 200
 Papahagi Tache, 119
 Papdopol Paul, 250
 Papiu Ilarian Al., 48, 169, 240
 Pascu Ștefan, 21, 71, 250
 Pauletți Nicolae, 23
 Păcurariu Mircea, 112
 Păclișanu Z., 15, 250
 Pervain Iosif, 21, 250
 Peștișel Moise, 199
 Petrarca, 153
 Petrescu Cristina, 156
 Petrovici Emil, 113, 247
 Philippide, filolog, 145
 Pico Emil, 76
 Plămădeală Antonie, 218
 Popa Mircea, 250
 Popazu I., 42
 Pop G., 35
 Popescu Radu, 200

Popescu Teiușan Ilie, 16, 19, 27, 248
Popp Vasile, 26, 27
Pordea G. D., 132
Porfirogenetu Constantin, 135
Pralea, 213
Procopius din Cezareea, 62, 63, 73
Protase Dumitru, 243, 248
Protase Maria, 223
Pumnul Aron, 16, 33, 35, 52, 169, 236, 240
Pușcariu Il., 13
Pușcariu Sextil, 35, 54, 55, 84, 86, 136, 250

R

Racine, 153, 207
Rațiu I., 7, 169
Roesler Robert, 67, 68, 79, 106, 110
Roja Constantin Gheorghe, 96, 205
Roman A., 53, 54
Rosetti Al., 118, 136
Rosk R., 154
Roșca D. D., 217
Roth Ștefan Ludwig, 174
Ruffini Mario, 24
Russo Alecu, 13, 206, 222

S

Sacerdoțeanu Aureliu, 248
Saussure Ferdinand (de), 246
Sășianu Alexandru, 250
Sbierea I., 53, 237
Schlegel Fr., 157
Schiller, 40, 153, 207, 227
Schuchardt, 147
Schuller K. I., 67
Seche Mircea, 19, 248
Sescheus Cristian, 73
Shakespeare, 153, 207, 227
Silvestru, 200
Simion Dascălu, 201
Simocata Teophilact, 118, 119
Simon G., 53, 206, 213, 240
Slavici, 164, 183, 206, 241
Stanciu V., 231
Stoicescu Nicolae, 244, 248
Strabon, 51, 62, 73, 74, 80, 106
Străjescu I., 53, 54
Streinu Vladimir, 207
Sue Eugen, p. 97
Sulzer, 45, 63, 65, 67, 110
Szabo Jozsef, 73

Ș

Șaguna, 7, 13, 19, 20, 22, 23, 141, 177
Șăineanu, 19
Șincai, 11, 50, 51, 59, 61, 66, 70, 122, 129, 130, 140, 198, 205, 224, 236
Ștefan Gheorghe, 247
Ștefan Simion, 200

T

Tampa Magdalena, 250
Tacitus, 62
Tasso, 153
Thunmann, 117
Tempea Radu, 50
Teodor Pompiliu, 48, 143, 248, 250
Tomaschek, 111
Topeltin Laurențiu, 74
Tordași Mihail, 199
Tulbure Gh., 23, 248

Ț

Țichindeal, 53

U

Udriște Năsturel, 38, 206
Ulpianu Simion, 71
Ureche Grigore, 201
Urechia V. A., 53, 54
Ursuțiu Liviu, 250
Ursuțiu Maria, 244, 250

V

Valla Lorenzo, 154
Valmarin Luisa, 8
Varlaam, 200, 201, 202, 203, 206
Voltaire, 57
Vasici Paul, 42
Văcărescu I., 13, 50, 205, 206
Vestimianu Teodosie, 200
Vergiliu, 26, 181
Viciu A., 250
Vopiscus Flavius, 74, 75
Vulcan Iosif, 7, 24, 248
Vulcan Samuil, 13

Z

Zăcan Efen, 199
Zhisman 213
Zoba Ioan (din Vinți), 200, 203

X

138, 139, 248
Xenopol A. D., 101, 107, 110, 111,

**PREFIGURĂRI ȘI RĂSFRÎNGERI
ROMANITATE ȘI CONTINUITATE NEÎNTRERUPTĂ
SPRE UNITATEA CULTURII ROMÂNEȘTI**